Ion Calotă

CONTRIBUȚII la FONETICA și DIALECTOLOGIA LIMBII ROMÂNE

Scrisul Românesc

CONTRIBUȚII
LA
FONETICA
ȘI
DIALECTOLÓGIA
LIMBII
ROMÂNE

SUMAR

Partea a II-a : DIALECTOLOGIE ŞI GEOGRAFIE LINGVISTICĂ

Capitolul I : DIALECTOLOGIE

Capitolul al II-lea : GEOGRAFIE LINGVISTICĂ

CUVÎNT ÎNAINTE

Cartea de față reprezintă o culegere de studii lingvistice din domeniile foneticii și dialectologiei ; în cîteva cazuri sînt abordate și probleme de morfologie, pe de o parte fiindcă în explicarea unui fenomen fonetic cauza o constituie analogia, pe de altă parte, pentru că unele forme gramaticale au cauze fonetice.

Studiile cuprinse în acest volum au fost redactate în perioade diferite, în decurs de aproximativ 15 ani, de prin anii 1970—1974, cînd au fost scrise lucrările de dialectologie, pînă în ultimul timp, după 1982, de cînd datează cele cîteva observații asupra Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române.

O mică parte din aceste studii au fost publicate, într-o primă formă, de-a lungul anilor, în reviste de specialitate („Limba română", „Analele Universității din Craiova") sau de cultură (revista craioveană „Ramuri", „Revista noastră" de la Focșani), iar unul dintre ele în volumul Hommage à Iorgu Iordan a l'occasion de son quatre-vingt-dixième anniversaire *(Bucarest, 1978), după ce, mai întîi, multe dintre ele au fost susținute drept comunicări la diferite foruri științifice, precum Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice din București, Societatea Română de Lingvistică Romanică, Societatea de Științe Filologice, Universitatea din Craiova etc., beneficiind astfel de observațiile și sugestiile cuprinse în referatele de redacție sau în discuții.*

Avînd profilul despre care a fost vorba mai sus, am structurat materialul pe cele două discipline : Fonetică *(partea I),* Dialectologie și geografie lingvistică *(partea a II-a). Partea I* (Fonetică) *cuprinde capitolul dedicat diftongilor limbii române, anume clasificării, descrierii și scrierii diftongilor românești, și un capitol dedicat problemelor ortografiei românești actuale, de după apariția DOOM-ului.*

Partea a II-a (Dialectologie și geografie lingvistică) *este dedicată celor două discipline, capitolul de dialectologie cuprinzînd un studiu asupra unor graiuri dacoromâne, în timp ce capitolul de geografie lingvistică studiază o serie de fenomene fonetice oltenești pe baza atlaselor lingvistice naționale și regionale.*

O caracteristică pe care credem că o au contribuțiile noastre (sau, măcar, unele dintre ele) o constituie originalitatea punctelor de vedere, însușire fără de care n-am fi îndrăznit să le publicăm. Dar tocmai prin această însușire, afirmînd altceva decît s-a spus pînă acum, autorul nu poate să nu nege puncte de vedere mai vechi, depășite sau eronate, bazate pe prejudecăți și transmise, fără spirit critic, din generație în generație. Este motivul pentru care am folosit drept moto citatul din A. Philippide despre „prejudițiile" din știință.

Cu toate acestea, autorul s-a ferit, pe cît a fost posibil, să dea lucrării caracter polemic, încercînd, prin exemple, argumente și demonstrații, să mențină lucrarea în limitele unei stricte obiectivități științifice.

Aceasta nu vrea să însemne, în nici un caz, că noi considerăm infailibilă contribuția noastră în domeniul diftongilor, de exemplu, fiindcă aceasta se bazează pe o construcție logică și intuitivă, care rămîne să fie verificată și experimental. De aceea, așteptăm cu interes și primim orice critică imparțială, competentă și fără prejudecăți.

Ținem să exprimăm mulțumiri Editurii „Scrisul Românesc" din Craiova pentru interesul și sprijinul acordate lucrării de față.

AUTORUL

Craiova, 1985

Partea I:

FONETICĂ

Capitolul I

DIFTONGII LIMBII ROMÂNE

A. DIFTONGII ROMÂNEȘTI — CLASIFICARE, DESCRIERE

M O T O

„Prin prejudițiu înțeleg o părere greșită care a căpătat valoarea de dogmă, de adevăr necontestabil. De prejudiții este plină știința. Cauza lor este că un om cu autoritate mare afirmă un neadevăr oarecare — nu din rea-credință, ci din precipitată concluzie —, iar cei mulți propagă fără nici o critică acel neadevăr mai departe".

(A. Philippide)

1. Introducere

Studiile și cercetările de pînă acum în legătură cu diftongii limbii române au avut în vedere diferite aspecte ale problemei: însăși existența sau inexistența diftongilor românești, definiția diftongului, stabilirea statutului fonologic al secvențelor bivocalice care fac perte din aceeași silabă, cercetări experimentale pentru determinarea structurii acustice a elementului asilabic, în raport cu cel silabic, natura fonetică a diftongilor, fenomenul diftongării condiționate a vocalelor accentuate *e* și *o* în pozițiile *ă*, *e* etc. Cei mai studiați, atît din punct de vedere istoric, ca rezultat al fenomenului diftongării condiționate, cît și din punctul de vedere al foneticii experimentale, au fost diftongii *ea* și *ua*[1].

Dar o descriere a tuturor diftongilor românești, care se realizează în toate aspectele limbii române, atît literar, cît și popular, precum și o clasificare a lor, nu a dat nimeni pînă acum. Nu vom

1. GRADUL DE APERTURĂ A VOCALELOR LIMBII ROMÂNE, DUPĂ POSIBILITATEA LOR DE COMBINARE ÎN DIFTONGI

2. GRADUL DE LOCALIZARE A ARTICULĂRII VOCALELOR LIMBII ROMÂNE DE LA ANTERIOR SPRE POSTERIOR (după AL. ROSETTI, BL, IX, p. 113 și MÉLANGES..., p. 181)

DUPĂ LOCUL DE ARTICULARE / DUPĂ APERTURĂ	ANTERIOARE			CENTRALE			POSTERIOARE		GRADUL DE APERTURĂ
	FĂRĂ LABIALIZARE		CU LABIALIZARE						
ÎNCHISE	i								1
							u		2
				î					3
MEDII		e							4
			ö						4
								o	5
						ă			6
DESCHISE					a				7
	1	2	2	3	4	5	6	7	
	GRADUL DE LOCALIZARE DE LA ANTERIOR LA POSTERIOR								

DIFTONGII ROMÂNEȘTI

DUPĂ LOCUL DE ARTICULARE / DUPĂ APERTURĂ		OMOGENI: PALATALI (ANTERIORI) ASCENDENȚI	OMOGENI: PALATALI (ANTERIORI) DESCENDENȚI	OMOGENI: VELARI (CENTRALI) ASCENDENȚI	OMOGENI: VELARI (CENTRALI) DESCENDENȚI	OMOGENI: LABIALI (POSTERIORI) ASCENDENȚI	OMOGENI: LABIALI (POSTERIORI) DESCENDENȚI	ETEROGENI: PALATO-VELARI (ANTERO-CENTRALI) ASCENDENȚI	ETEROGENI: PALATO-VELARI (ANTERO-CENTRALI) DESCENDENȚI	ETEROGENI: PALATO-LABIALI (ANTERO-POSTERIORI) ASCENDENȚI	ETEROGENI: PALATO-LABIALI (ANTERO-POSTERIORI) DESCENDENȚI	ETEROGENI: PALATO-LABIO-VELARI (ANTERO-POSTERO-CENTRALI) ASCENDENȚI	ETEROGENI: PALATO-LABIO-VELARI (ANTERO-POSTERO-CENTRALI) DESCENDENȚI	ETEROGENI: LABIO-VELARI (POSTERO-CENTRALI) ASCENDENȚI	ETEROGENI: LABIO-VELARI (POSTERO-CENTRALI) DESCENDENȚI
OMOGENI	ÎNCHIȘI	i̯i	ii̯	î̯î	~~îî̯~~	u̯u	uu̯	~~i̯î~~	îi̯	i̯u ~~u̯i~~	ui̯ iu̯			u̯î	îu̯
OMOGENI	MEDII							~~e̯ă~~	~~ăe̯~~	~~e̯o~~	~~oe̯~~			~~o̯ă~~	~~ăo̯~~
ETEROGENI	ÎNCHIȘI - MEDII	i̯e	ei̯	î̯ă	~~ăî̯~~	u̯o	ou̯	i̯ă ~~î̯e~~	ăi̯ ~~eî̯~~	i̯o ~~u̯e~~	oi̯ eu̯			u̯ă ~~î̯o~~	ău̯ ~~oî̯~~
ETEROGENI	ÎNCHIȘI - DESCHIȘI			î̯a	~~aî̯~~			i̯a	ai̯					u̯a	au̯
ETEROGENI	MEDII - DESCHIȘI			~~ă̯a~~	~~aă̯~~			e̯a	~~ae̯~~			ö̯a	~~aö̯~~	~~o̯a~~	~~ao̯~~

LEGENDA

e̯a — DIFTONGI CARE SE REALIZEAZĂ

~~ae̯~~ — DIFTONGI CARE NU SE REALIZEAZĂ

stărui, așadar, asupra problemelor elucidate, ca definiția diftongului, nici asupra celor controversate, ca aceea în legătură cu statutul fonologic, care nu intră în preocupările studiului de față. Vom face, în schimb, o prezentare exhaustivă a diftongilor românești, a tuturor secvențelor bivocalice silabice posibile pe baza combinațiilor matematice, stabilind care dintre acestea se realizează sau nu se realizează în domeniul limbii române, precum și regulile care stau la baza formării diftongilor.

Pentru alcătuirea tabloului diftongilor românești, am plecat de la cele șapte vocale fundamentale cunoscute, pe care le-am combinat cîte două : combinări de șapte luate cîte două = 21. Avînd în vedere însă și poziția celor două elemente vocalice care se combină în cadrul aceleiași silabe, pe baza formulei matematice : aranjamente de șapte luate cîte două, rezultă că există 42 de posibilități. Dar formula matematică nu include și faptul că unele dintre vocale, anume cele închise (*i*, *u*, *î*), se pot combina și cu ele înseși, de asemenea schimbîndu-și poziția, de unde rezultă încă șase posibilități : *i̯i*, *ii̯*, *uu̯*, *u̯u*, *î̯î*, *îî̯*, cît și faptul că vocalele *i* și *u*, datorită unei foarte mici diferențe de apertură, creează încă două posibilități de combinație, prin schimbarea accentului de intensitate[2], fiecare dintre cele două vocale putînd îndeplini atît funcția de element silabic, cît și pe cea de element asilabic : *i̯u-ui̯* ; *u̯i-iu̯*.

În același timp, formula matematică nu include o particularitate cu totul specială a limbii române, anume faptul că limba română, pe lîngă cele șapte vocale fundamentale, mai cunoaște încă o vocală, *ö*, în cuvinte ca *vrö* (ortografic *vreo*), *dödală* (ortografic *deodată*), *döcamdată* (ortografic *deocamdată*), *lörcăi* (ortografic *leorcăi*), *lörpăi* (ortografic *leorpăi*), *lö dau* (ortografic *le-o dau*), *uitö* (ortografic *uite-o*) etc. Este o vocală mixtă ca articulare, care se rostește în același loc și cu aceeași apertură ca și *e*, dar cu buzele rotunjite ca pentru *o*, aproximativ ca în franceză, de exemplu, cu diferența că acolo, spre deosebire de limba română, există și perechea ei mai închisă *ü*. În românește *ö* a luat naștere, de obicei, prin contragerea într-o singură silabă a vocalelor silabice *e* și *o* (*deodată*, *uite-o* etc.), rezultînd un sunet mixt, care a păstrat de la *e* locul de articulare și apertura, iar de la *o* a preluat labializarea. Faptul s-a petrecut în seria vocalelor mijlocii ca apertură, unde, din cauza unei diferențe prea mici de apertură, de numai un grad, cele două timbre vocalice n-au putut forma diftong. În seria vocalelor închise lucrurile stau cu totul altfel. Aici, un *i* și un *u*, între care există aceeași minimă diferență de apertură, de un grad, nu se contrag într-o vocală mixtă *ü*, ci formează diftongul

ascendent *i̯u* : *i̯umblă*, ortografic *(unde)-i umblă (mintea)*, *ți̯umblă*, ortografic *(unde)-ți umblă (mintea)*. La fel, într-un cuvînt ca *știucă* nu avem a face cu sunetul silabic mixt *ü*, ci cu diftongul *i̯u*. În schimb, în cazuri ca *vreun*, *de-un*, contragerea lui *e* și *u* într-o vocală mixtă, din cauza rostirii într-o singură silabă a celor două timbre vocalice, nu putea să aibă drept rezultat nici un *ö*, ca în cazul femininului *vreo*, rezultat prin contragerea lui *e* și *o*, nici un *ü*, care n-ar fi putut rezulta decît, cel mult, din contragerea lui *i* și *u*, ci un sunet mixt intermediar, între *ö* și *ü* (vezi mai jos, PAR. 3).

Așadar vocalele din seria închisă pot forma diftongi și între ele *(i̯u, iu̯, u̯î, îi̯* etc.), deși diferența de apertură este de numai unul sau două grade, sau chiar cu ele însele (*ii̯*, *u̯u*, *îi̯*), deși în acest caz diferența de apertură este sub un grad. Toate acestea nu se pot întîmpla în seriile mijlocie și deschisă, unde, așa cum vom vedea mai jos, între cele două elemente ale diftongului trebuie neapărat să existe o diferență de apertură de cel puțin trei grade, de unde rezultă că aceste vocale nu pot, în nici un caz, forma diftongi cu ele însele. Vocala noastră *ö* este așadar o vocală anterioară labială (cf. sistemul de transcriere fonetică al ALR și NALR), deci mixtă în ceea ce privește articularea. Prin urmare, în cuvintele citate mai sus nu avem diftongul *e̯o*, cum s-a crezut pînă acum, pentru motivele care se vor vedea mai jos, ci vocala mixtă *ö*, e adevărat, destul de rară în limba română, totuși o realitate incontestabilă a limbii noastre. Această particularitate a vocalismului românesc, deși observată, a rămas în general nelămurită, din cauza aspectului scris al cuvintelor care conțineau sunetul în discuție. Aceasta pentru că lingvistica de pînă acum a fost mai ales o lingvistică a limbii scrise sau, în tot cazul, o lingvistică a limbii literare și mai puțin o lingvistică a limbii vorbite, literare, dar, mai ales, populare (Cf. G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în *Philologica*, II, Craiova, 1972, p. 5—25).

Faptul a atras totuși atenția romanistului suedez Alf Lombard, care, însă, l-a interpretat altfel decît noi, după cum vom vedea imediat mai jos. Meritul lui Lombard a fost subliniat de acad. Al. Graur în lucrarea *Mic tratat de ortografie*, București, 1974, PAR. 125, p. 119: „Nu voi stărui mult nici asupra diftongului *eo* (de exemplu în *vreo, pleosc*) ; acesta se pronunță de fapt *öo*, dar nu este necesar să modificăm scrierea tradițională și să introducem litera *ö*, pe care n-o mai întîlnim nicăieri afară de grupul discutat

aici. În primul rînd scrierea cu *e* nu dă naștere la nici o confuzie, o dată ce nu avem un diftong pronunțat *eo* care să se opună celui pronunțat *öo* (nu există deci opoziția fonologică); în al doilea rînd urechea noastră nu este sensibilă la detaliul acesta, tocmai pentru că nu-l avem pe *ö* ca sunet independent (chiar prezența lui în pronunțarea diftongului nu a fost sesizată de specialiștii români, ci a trebuit să vină un suedez, Alf Lombard, să studieze pronunțarea limbii române, ca să atragă atenția asupra acestui amănunt)".

După cum se vede din chiar aprecierea acad. Al. Graur, citată mai sus, romanistul suedez a remarcat labializarea lui *e*, dar a considerat că avem a face tot cu un diftong, pe care el îl notează *øo*, în transcriere românească *öo*, părere admisă și de acad. Al. Graur. În lucrarea sa *La prononciation du roumain*, Uppsala, 1936, Alf Lombard caracterizează sunetul în discuție (*ö*) ca „voyelle antérieure (mais assez sensiblement rétractée), mi-fermée (mais légèrement abaissée, comme le *e*, ou peut-être même un peu plus), arrondie. Elle este moins fermée et moins avancée que le ø français de *peu*/pø/" (p. 121—122). În capitolul *Orthographe et prononciation* (p. 156 și urm.), Lombard afirmă că „le groupe *eo* se prononce en général en diphtongue /ø͡o/" (p. 158). În capitolul „*Diphtongues*" (p. 128 și urm.), deși transcrie consecvent cu *øo*, exemplu *pløoskăi* pentru *pleoscăi*, *pløosk* pentru *pleosc*, *døodată* pentru *deodată*, *batøo* pentru *bate-o*, *nøo dă* pentru *ne-o dă*, *oløoløo* pentru *oleoleo* (p. 130—131), Lombard afirmă că „on entend presque un son simple, un ø demi-long: *pløskăi*" (p. 131). Și, mai departe, lingvistul suedez arată că „selon M. E. Gamillscheg l'Olténie septentrionale prononce le groupe *eo* comme le *ö* du français *coeur*: *de o* «d'une» /dö/..." (131).

După cum se va vedea mai jos, notația lui Lombard *øo* (*ö̯o*) nu reprezintă realitatea rostirii românești, pentru că în cuvintele citate nu avem un diftong, ci un singur sunet, o vocală silabică mixtă în ceea ce privește articularea: anterioară cu labializare. Pe de altă parte, un diftong *ö̯o* nu e în principiu posibil, pentru aceleași motive pentru care nu e posibil nici diftongul *e̯o*, după cum vom încerca să demonstrăm mai jos.

Chiar dacă transcrierea lui Lombard nu corespunde realității, meritul său constă totuși în sesizarea caracterului labial al sunetului palatal de deschidere mijlocie, fie și ca element asilabic. Cel care a intuit cel mai bine realitatea fonetică a acestor cuvinte a fost, însă, Gamillscheg.

Consecința acestei realități o constituie posibilitatea ca această vocală, fiind de deschidere mijlocie, ca și *e*, corelativa sa palatală nelabializată, să îndeplinească funcție asilabică, putînd deci forma diftongi. Și, într-adevăr, vocala mixtă labio-palatală *ö* poate îndeplini funcție asilabică, în calitate de semivocală, în diftongul ascendent palato-labio-velar *ö̯a*, care apare în cîteva cuvinte ca *löarcă, plöapă*. În astfel de cuvinte, în nici un caz nu avem un triftong *e̯o̯a*, cum s-a crezut pînă acum, sub influența scrierii, așa cum nu există nici diftongul *o̯a*, după cum se va vedea mai jos.

Prin urmare, formula matematică nu include existența a încă două posibilități : *ö̯a*, care se realizează, și *aö*, care nu se realizează ca diftong. Cele două secvențe au la bază pe *ö* ca element asilabic. Facem precizarea că nu am luat în considerație toate combinațiile bivocalice cu *ö* ca element silabic, pentru că astfel de diftongi nu există în cadrul cuvîntului, ci, rar, ca diftongi sintactici, pe care nu i-am avut în vedere în acest studiu. De asemenea, subliniem că pentru întocmirea tabloului vocalelor limbii române și al diftongilor românești am avut în vedere numai cele 8 vocale fundamentale, fără nuanțele intermediare. Totalizînd, rezultă 52 de combinații posibile, deci 52 de diftongi posibili din punct de vedere teoretic. Practic, însă, în limba română vorbită, fie literară, fie populară, nu se realizează toți cei 52 de diftongi virtuali. Analizînd fiecare secvență de două elemente vocalice, posibilă din punct de vedere teoretic, am stabilit că, din cele 52 de posibilități, rostirea românească realizează 30, deci 30 de diftongi caracterizează limba română. Într-un număr atît de considerabil, diftongii, împreună cu triftongii, constituie o particularitate caracteristică limbii noastre, ceea ce-i conferă o fizionomie fonetică aparte[3]. Drept urmare, în limba română sînt posibile propoziții întregi formate numai din elemente vocalice (silabice și nesilabice), fără nici o consoană propriu-zisă, ca aceea citată de Sextil Pușcariu : *ai̯a o i̯au̯ (i̯)eu̯*[4]. Pe baza unor astfel de exemple, ca și pe baza structurii tabloului vocalelor românești, Pușcariu scrie : „Cum în limba română avem mai multe vocale centrale decît în cele mai multe alte limbi, diftongii și triftongii cu semivocale — mai ales dacă ținem seama și de cei născuți prin fonetică sintactică — sînt foarte numeroși și variați“[5].

Am clasificat cei 30 de diftongi românești după următoarele criterii : 1) după alcătuire ; 2) după natura fonetică a elementului asilabic ; 3) după ordinea elementelor alcătuitoare ; 4) după locul de articulare și 5) după apertură.

2. Ca **alcătuire**, așa cum este cunoscut, orice diftong este o succesiune de două sunete vocalice pronunțate în aceeași silabă, cu o singură tensiune musculară[6] și cu un singur efort expirator[7]. La definiția de mai sus se mai adaugă, pe bună dreptate, o condiție foarte importantă : cele două sunete ale diftongului trebuie să aibă grade diferite de apertură[8]. Într-adevăr, această condiție există realmente, căci, uneori, anumite secvențe bivocalice nu se pot realiza ca diftongi tocmai pentru că nu îndeplinesc această condiție sau chiar fiindcă diferența de apertură este prea mică, așa cum, spre exemplu, e cazul secvențelor *eo, oă* sau *ăa*. Am arătat mai sus că vocalele cele mai închise *i, u, î* se pot combina și cu ele însești, dînd naștere unor diftongi pe care i-am numit omogeni ca apertură și, în același timp, omogeni și ca loc de articulare : *i̯i, ii̯, u̯u, uu̯, î̯î*[9]. Subliniem că, în acest caz, vocalele închise formează diftongi cu semiconsoanele din aceeași serie de articulare : cu fricativa palatală *i̯*, cu fricativa labială *u̯* și cu fricativa velară *î̯*, iar semiconsoanele fricative, îndeplinind rol de consoane, sînt mai închise[10] decît vocalele corespunzătoare cele mai închise, de unde rezultă că și de această dată condiția diferenței de apertură este îndeplinită. În capitolul *Ortoepia* din volumul scris în colaborare cu Fulvia Ciobanu, *Cum scriem, cum pronunțăm corect. Norme și exerciții*, București, 1970, p. 107—108, Lidia Sfîrlea, referindu-se la articularea semiconsoanelor *i̯* și *u̯*, scrie că „locul lor de articulare coincide cu cel al vocalelor corespunzătoare (*i, u*), dar modul articulării diferă. În comparație cu *i*, la *i̯* limba se apropie atît de mult de palat, încît nu lasă decît un canal foarte strîmt pentru scurgerea aerului, fapt care determină o fricțiune asemănătoare cu aceea produsă de unele consoane. În cazul lui *u̯* se produce, de asemenea, o fricțiune, provocată de apropierea — mult mai mare decît la *u* — a buzelor. Prin modul de articulare și prin caracterul asilabic, *i̯* și *u̯* sînt deci mai degrabă consoane (prima — fricativă palatală, a doua — fricativă bilabială) decît vocale". Cînd fricativa este primul element al acestor diftongi, ea se constituie ca un apendice asilabic[11], cu rol de proteză[12], pentru comoditatea pronunțării, mai ales la inițială de cuvînt. După cum se va vedea mai jos, precum și în tabloul alăturat al diftongilor românești, apendicele asilabic apare nu numai în diftongii despre care a fost vorba mai sus, ci fiecare din cele trei fricative formează diftong cu fiecare din vocalele aceleiași serii de localizare[13] :*i̯i, i̯e, î̯î, î̯a*[14], *u̯u, u̯o*. Sextil Pușcariu[15] crede că acești diftongi au luat naștere prin despicarea unei vocale în două.

Între cele două sunete care alcătuiesc diftongul nu există numai o diferență de apertură. Între ele există și o diferență de durată[16],

și una de intensitate[17], precum și una de sonoritate[18]. Dar cea mai importantă diferență este aceea că unul dintre cele două sunete este silabic, anume cel cu apertura, cu durata, cu intensitatea și cu sonoritatea mai mari, în timp ce celălalt este asilabic, deci cu apertura, durata, intensitatea și sonoritatea mai mici[19]. Cele spuse pînă aici ar putea lăsa impresia că numai vocalele cele mai deschise ar putea constitui elementul silabic al diftongului, în timp ce vocalele cele mai închise n-ar putea constitui decît elementul asilabic. În realitate, fiecare dintre cele 8 vocale fundamentale poate constitui elementul silabic al unui diftong, pe de o parte pentru că, așa cum arătam și mai sus, există o sensibilă diferență de apertură, durată etc. între sunetele de același timbru cînd sînt element silabic față de situația cînd sînt element asilabic, iar pe de altă parte pentru că și între vocalele din aceeași serie de apertură există diferențe din punctul de vedere care ne interesează aici. Așa de exemplu, dintre vocalele cu apertură mică, *i* este mai închis decît *u* sau *î*. Ar urma că *i*, care este vocala cea mai închisă, n-ar putea îndeplini funcția de element silabic într-un diftong, dar, așa cum s-a văzut mai sus, prin schimbarea accentului de intensitate, *i* se poate combina în aceeași silabă cu *u*, datorită unei mici diferențe de apertură: *ui̯-iu̯*, *-i̯u*, iar pe de altă parte, *i* vocalic (silabic) poate forma diftongi cu *i̯* semiconsonantic: *i̯i*, *ii̯*. Așadar, elementul silabic al unui diftong îl poate constitui oricare din cele 8 vocale, ceea ce nu se întîmplă însă și cu elementul asilabic. În regulă generală, elementul asilabic îl constituie vocalele mai închise, care formează diftongi cu altele mai deschise. Urmează să vedem în continuare care dintre cele 8 vocale românești pot îndeplini funcția de element asilabic într-un diftong. S-a susținut totdeauna[20] că această funcție poate fi îndeplinită de vocalele închise *i* și *u* și de vocalele mijlocii ca apertură *e* și *o*, reprezentînd seriile de localizare anterioară și posterioară și fiind, așa cum se observă, într-un paralelism perfect, atît în ceea ce privește localizarea, cît și apertura. Afirmația este numai în parte valabilă și anume pentru limba literară, dar nici aici integral. Două obiecții se pot face acestei afirmații. Mai întîi aceea că din seria vocalelor închise lipsește *î*, care, ca sunet închis, nu poate să nu îndeplinească rolul de element asilabic[21], dacă avem în vedere nu scrierea, ci rostirea românească, atît literară, cît și, mai ales, populară. În *Phonétique historique du roumain*, Octave Nandris admite rolul de element asilabic al lui *î*, în diftongi ca *î̯ă* și *î̯a*[22], dar numai pentru aspectul popular al limbii. Despre *î̯ă* Nandris spune: „Cette diphtongue vélaire ascendante est

exclusivement dialectale"[23], iar despre *ĭa* zice că „elle est ignorée de la langue littéraire"[24]. Același lucru admite și S. Pușcariu[25], exemplificînd, ca și Nandriș, cu fapte culese din ALR. Emanuel Vasiliu este și mai categoric : „Se poate spune că, prin definiție, vocalele *a, ă, î* sînt *totdeauna* [sublinierea noastră] în funcție silabică, adică constituie centrul silabei în care apar, și nu pot fi *niciodată* [sublinierea noastră], atunci cînd se combină cu o altă vocală în interiorul unui segment vocalic complex, în funcție nesilabică"[26]. Evident, afirmația este valabilă numai pentru limba literară, căci, anterior, în *Fonologia limbii române*, București, 1965, p. 86, 90 91, Em. Vasiliu recunoștea existența apendicelui asilabic velar, susținînd că este „facultativă" (p. 96), ca și existența apendicelui palatal sau labial pentru seria anterioară și, respectiv, posterioară. Prin urmare, din punctul nostru de vedere, toate sunetele închise, deci și *î*, pot îndeplini funcția de element asilabic într-un ditong, pot fi rostite ca semiconsoane fricative, palatale, velare sau labiale, cu deosebirea că în timp ce *i̯* sau *u̯* (asilabici) se pot combina cu vocale din orice serie de localizare, indiferent de poziție (ordinea elementelor în cadrul diftongului), fricativa velară *î̯* nu se poate combina decît cu vocalele din propria serie de localizare, cu vocalele centrale, și anume numai ca prim element al diftongului, deci ca apendice asilabic, adică numai în diftongii ascendenți[27].

A doua obiecție privește prezența vocalei *o* în rîndul elementelor asilabice posibile. Se consideră că *o* formează diftong cu *a* : *o̯a*. Părerea că *o* poate îndeplini funcția de element asilabic în acest unic diftong în care ar putea apărea este generală. Ea se bazează pe scriere, nu pe pronunțare. La rîndul ei, scrierea găsește justificare pentru notarea *oa* în faptul că „în cele mai multe cazuri *oa* nu este decît o modificare, în anumite condiții, a vocalei *o* (*toată, moară, roagă* alternează cu *tot, mori, rog*)"[28]. De asemenea, această părere se bazează pe principiul, adeseori invocat în fonetica și fonologia românească, al paralelismului sau al simetriei în sistem[29], dar, așa cum este cunoscut, paralelismul acesta nu este absolut întotdeauna desăvîrșit, perfect. Într-adevăr, în tabloul vocalelor românești, *o* este, în seria posterioară, corelativul lui *e*, din seria anterioară și al lui *ă* din seria centrală și toate trei sînt vocale cu deschidere mijlocie, în raport, pe de o parte, cu vocalele închise *u, i, î*, iar pe de altă parte cu vocalele deschise *å, ä, a*[30]. Dacă avem în vedere faptul că vocalele aceleiași serii de deschidere se raportează și între ele, vom constata, de pildă, că între *u* și *i* există diferență de apertură, dovadă diftongul *i̯u*,

în care *i̯*, fiind element asilabic, este mai închis decît *u*, element silabic, care are, deci, o apertură mai mare. În fiecare serie de localizare există aceeași situație[31], aceleași diferențe de apertură între vocalele închise sau medii între ele, dar diferența de apertură dintre *e* și *o* dezechilibrează simetria, pentru că apropie pe *o* de vocala cea mai deschisă *a*, în așa măsură încît cele două vocale nu mai pot fi rostite în aceeași silabă, deci nu mai pot forma împreună un diftong. Așa, de exemplu, între *o* și *e* există aceeași diferență de apertură ca și între *u* și *i*, anume de un grad, dar această diferență, suficientă în seria închisă pentru o forma diftongi ca *i̯u*, *iu̯*, *ui̯*, este prea mică pentru seria mijlocie, ca să poată forma un diftong **eo*. Tot astfel, în raport cu *e*, *o* este prea deschis pentru a putea îndeplini funcție asilabică înaintea unui *a* silabic, chiar dacă între cele două timbre vocalice este o diferență de apertură de două grade. Așadar, nu există, după părerea noastră, un diftong *o̯a* în rostirea românească, fie cultă, fie populară. Secvența în discuție nu este altceva decît un digraf, care nu se realizează ca diftong. În realitate, în această situație, rostirea românească nu cunoaște decît diftongul *u̯a*, care se realizează, datorită unei mai mari diferențe de apertură între cele două elemente ale sale decît între *o* și *a*.

Iată, așadar, că paralelismul mult invocat nu are aplicabilitate în această situație : nu înseamnă neapărat că, dacă în seria anterocentrală există un diftong *i̯a* și unul *e̯a*, trebuie să existe și în seria postero-centrală doi diftongi simetrici, unul *u̯a* și altul *o̯a*, așa cum apar ei în ortografia noastră, care, ca în multe alte cazuri, nu are în vedere rostirea românească, ci, dimpotrivă, vrea să orienteze rostirea după scriere. Așa, de exemplu, la capitolul despre diftongi, la PAR. 58, p. 11 (diftontul *oa*), în *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*, ediția a III-a, București, 1971, se spune : „de asemenea, se scriu și *se pronunță* [sublinierea noastră] cu *oa*, nu cu *ua*, cuvintele *doar(ă)* și *foarte*", ca și celelalte despre care e vorba mai sus, în același paragraf, de tipul *coate, moară, poartă* etc. Evident, ca și *Îndreptarul...*, procedează și Lidia Sfîrlea în capitolul *Ortoepia* din cartea *Cum scriem, cum pronunțăm corect. Norme și exerciții*, București, 1970, scrisă în colaborare cu Fulvia Ciobanu. În schimb, ultima lucrare normativă, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, 1982, p. XI, apărută după publicarea studiului nostru *Diftongii românești — clasificare* în LR, XXVI, 1977, nr. 5, p. 481—494 și nr. 6, p. 599—606, coincide cu punctul nostru de vedere în legătură cu pronunțarea ca *u̯* a literei *o*, din digraful *oa*, dar numai la început

de silabă, în exemple ca *oameni*, *vioară*, nu însă și după consoană, într-un cuvînt ca *doare*, unde DOOM-ul rămîne pe vechea poziție, indicînd pronunțarea *o̯*, cu un element asilabic imposibil și inexistent în limba română, cum fusese deja demonstrat de noi.

Diftongii *e̯a* și *i̯a* din seria antero-centrală se realizează pe de o parte pentru că îndeplinesc condiția diferenței de apertură, iar pe de altă parte se justifică pentru că elementele lor asilabice sînt comutabile în cuvinte ca *beată-biată*, *mea-mia*, în timp ce elementul asilabic presupus în *o̯a* nu comută cu cel din *u̯a*, iar secvența *oa* nu îndeplinește condiția unei diferențe suficiente de apertură.

Același diftong *u̯a* din rostirea românească a fost redat ortografic prin digrafele *oa* și *ua*, ceea ce a creat falsa impresie că am avea a face cu doi diftongi diferiți, de unde au rezultat unele confuzii, atît în scriere, cît și în pronunțare. În scriere a existat tendința de a folosi pe *oa* chiar și acolo unde nu se justifică nici măcar prin alternanța *o-oa*[32] : *pîrîoaș* (<*pîrîu* + *-aș*), *flăcăoan* (<*flăcău* + *-an*), *flăcăoaș* (< *flăcău* + *-aș*), *flăcăoandru* (<*flăcău* + + *-andru*), *șeoaș* (<*șeauă* + *-aș*)[33] și cu atît mai puțin prin pronunțare, care, evident, este cu *u̯a*[34]. Precizăm că în ortografia românească actuală cuvintele de mai sus sînt scrise, tutuși, corect, cu *ua*[35]. De asemenea, în cazul neologismelor de origine franceză, pentru a nota diftongul franțuzesc *u̯a*, scrierea a fost și a rămas inconsecventă : *trotu-ar*, dar *cu-loar*, *la-voar*, *to-aletă*, *co-afor*[36] (în *Îndreptarul ortografic*, ediția a III-a), *tro-tuar*, dar *cu-loar*, *la-voar*, *coa-fa*, dar *to-aletă* (în DOOM). Consecvent și normal ar fi fost ca toate aceste cuvinte să fi fost ortografiate cu digraful *ua*, care s-ar fi rostit fie cu diftongul *u̯a*, ca în franțuzește, fie în hiat, în două silabe, *u-a*[37]. Digraful *oa* nu se justifică decît în cuvinte ca : *coagula*, *coaliție*, *coabita*, *coasocial*, *coautor* etc., care și în rostirea franțuzească au secvența *oa*, pronunțată în două silabe : *coaguler*, *coalition*, *cohabiter*, *coassocié*. Pronuțări precum *co-afor*, *to-aletă* care există realmente astăzi, se datoresc influenței ortografiei.

Ortografia românească folosește așadar pentru același diftong atît digraful *oa*, pentru cuvintele cu alternanța *o-oa*, sau care în majoritatea lor prezintă diftongul în discuție ca urmare a diftongării condiționate a lui *o* accentuat, fenomen pe care l-a studiat monografic acad. Iorgu Iordan în cunoscuta teză de doctorat, precum și pentru unele cuvinte de origine franceză, ca cele discutate mai sus, cît și digraful *ua*, în cuvintele la care nu există alternanța *o-oa*[38], precum și în unele cuvinte de origine franceză, ca *ecuator*, *lingual* etc.

Referitor la digraful *ua* este necesar să precizăm că acesta a fost reținut de ortografia noastră doar pentru cîteva categorii de cuvinte din fondul vechi și pentru cîteva neologice.

Din fondul vechi fac parte:

1) cuvintele care, moștenite, analogice sau derivate, aveau în trecut (și mai au și astăzi regional), la forma nearticulată, sufixul *-e̯au̯ă*, provenit din sufixul latinesc *-ĕlla* sau *-īlla*, în care *ll* intervocalic urmat de *a* a devenit *u̯*, *a* final > *ă*, iar *e* accentuat în poziția *u̯ă* s-a diftongat în *e̯a*), sufixul *e̯au̯ă* devenit apoi *e̯a*, prin căderea lui *u̯ă* final, la forma lor articulată, de tipul *cățeaua*, *cureaua*, *măseaua*, *nuiaua*, *steaua*, *floriceaua*, *cafeaua* etc.[39]. Prin urmare, acestea au astăzi forma articulată cu *u̯a*, pentru că în trecut aveau forma nearticulată cu *u̯ă*, cu desinența *ă* precedată de fricativa bilabială *u̯*.

2) cuvintele moștenite din latină care se termină în *-u̯ă* (cu fricativa bilabială *u̯* provenită din *ll*, *b*, *v* intervocalici latini, prin evoluție fonetică), la forma lor articulată, de tipul *piua*, *roua*, *noua*, *doua*[40] etc.

3) derivate verbale de la cuvinte din primele două categorii: *înneaua*, *înșeua*, *deșeua*, *împiua*, *înroua* etc.

4) derivate pe teren românesc, de la cuvinte în *-ău*, *-îu*: *flăcăuaș*, *pîrîuaș*.

5) verbe moștenite cu *u* rezultat prin evoluție fonetică: *lua* (sau *luua*), *lăua* (< *lavare*), *oua*, *ploua*.

După cum se observă, la toate categoriile de mai sus, fricativa bilabială este menținută pentru că este un sunet rezultat prin evoluție fonetică, iar diftongul *u̯a* de la forma articulată sau de la infinitivul verbelor alternează cu diftongul *u̯ă* de la forma nearticulată a substantivelor sau de la indicativul verbelor: *steaua-stea(uă)*, *piua-piuă*, *oua-ouă*.

În fondul neologic ortografia a menținut digraful *ua* în următoarele categorii de cuvinte:

1) în formele verbale franțuzești care aveau în scris *u* în temă, la care s-a adăugat sufixul morfologic *a* al infinitivului conjugării I românești: *evolua*, *continua*, *accentua*, *dilua*, *atenua* etc.

2) în cuvintele franțuzești cu grupul *qu*, *gu*[41]: *acuarelă*, *cuaternar*, *ecuator*, *ecuație*, *lingual* etc.

3) într-un singur cuvînt cu diftongul *u̯a* franțuzesc: *trotuar*.

Așa cum s-a văzut mai sus, ambele digrafe, *oa* și *ua*, transcriu unul și același diftong românesc: *u̯a*.

În legătură cu pronunțarea reală, obiectivă a acestui diftong, mulți dintre lingviștii români, deși au vorbit de existența unui

diftong *ǫa*, alături de un altul *u̯a*, au remarcat că așa-zisul diftong *ǫa* se rostește de fapt *u̯a*. Însuși acad. Iorgu Iordan, care a studiat diftongul în discuție ca rezultat al diftongării condiționate, a făcut o astfel de remarcă : „Iar atunci cînd *ea* și *oa* se găsesc la începutul cuvîntului sau al silabei, fapt care se întîmplă des în limba noastră, ei nu se pronunță așa cum îi scriem, ci *i̯a*, respectiv *u̯a*...“[42]. Acad. Al. Graur, extinzînd observația asupra tuturor pozițiilor în care apare diftongul, afirmă că „ceea ce scriem *oa* este în realitate pronunțat *u̯a*“[43]. Octave Nandris, în *Phonétique historique du roumain*, vorbește de existența a doi diftongi, pe care-i tratează separat : *ǫa* (p. 81—87) și *u̯a* (p. 89), dar, cînd exemplifică, la diftongul *u̯a* dă exemple ca *duarme, puartă, uaste* (pe care le și transcrie astfel), precizînd că acestea rezultă „de la fermeture de *o* en *u* dans la diphtongue *oa* en roumain courant“[44]. În capitolul dedicat diftongului *oa*, Nandris consideră că *oa* ar fi evoluat ulterior la *ua* : „Cette évolution est plus régulière à l'initiale absolue et de syllabe : *ove* > *uaie (oaie), olla* > *ualǎ (oală), miuară (mioară* < *miel* < *agnellu), subsuuară (subsuoară)* etc.“[45]. Referindu-se la *Fonologia limbii române* de Emanuel Vasiliu, Andrei Avram scrie : „După același autor *(loc. cit.*, p. 104), diftongul *wå* nu apare la inițială ; prima silabă din *oameni* este transcrisă *ǫå (ibidem ;* cf. totuși *walǎ*, la p. 86). Credem că, și de data aceasta, elementul semivocalic este echivalentul nesilabic al unei vocale închise“[46]. În alt loc, însă, Andrei Avram exprimă întrucîtva altă părere : „...neologismele de tipul *quarț* [*kwarț*], cu grupul *kwa*, deosebit de silaba inițială din *coasă* [*kǫásă*]“, iar în nota 7, la care trimite, scrie : „În pronunțarea literară, distincția între *w* și *o* este generală, deși are puține ocazii de a se manifesta“[47].

La rîndul său, Emanuel Vasiliu scrie că „majoritatea cercetătorilor consideră că digraful *oa* inițial este pronunțat *wa* : *wameni*“[48]. Apoi, după ce arată că face distincția auditivă între *oa* din *oameni* și *ua* din *quarț*, Emanuel Vasiliu scrie : „În cazul în care cercetările de laborator pot dovedi falsitatea acestei impresii, diftongii inițiali notați ortografic prin digraful *oa* (din cuvinte ca *oameni*) urmează să fie interpretați ca reprezentînd, în realitate, diftongul *wa*. În acest caz, va trebui să fie admisă existența diftongului *wa* la inițială și, în același timp, va trebui să admitem că frecvența diftongului *wa* în limba română este mult mai mare decît cea pe care o presupunem în prezent“[49].

Și acad. Al. Rosetti a recunoscut că pronunțarea diftongului în discuție, chiar și după consoană, este *u̯a*, dar că aceasta ar fi provenit ca urmare a închiderii progresive a lui *o* din *oa*: „L'évolution de ces diphtongues s'est donc faite dans la direction de la fermeture progressive de la consonification du timbre vocalique du premier élément de la diphtongue: *e* > *i* > *y* : *meargă* > *myargă*, *o* > *u* > *w* : *koadă* > *kwadă* *(prononciation du roumain parlé)* [sublinierea noastră]"[50]. În cartea sa *Introducere în fonetică*, *Ed. a III-a revăzută și adăugită*, București, 1963, p. 76, acad. Al. Rosetti afirmă că „limba română cunoaște diftongi cu *i*, *o*, *u*", iar la diftongii cu *u* menționează diftongul *u̯a*, pentru care dă exemple de cuvinte ca *oameni*, *vioară*. Apoi, în *Introducere în fonetică*, *Ed. a IV-a revăzută și adăugită*, București, 1967, p. 84, acad. Al. Rosetti scrie că „limba română cunoaște diftongi cu *e*, *i*, *o* sau *u* semivocală", iar pentru semivocala *o̯* din diftongul *o̯a* dă exemplu cuvîntul *toacă*, în timp ce pentru semivocala *u̯* din diftongul *u̯a* dă exemplu cuvintele *oameni*, *vioară*.

În sfîrșit, Lidia Sfîrlea, *Ortoepia*, în *Cum scriem, cum pronunțăm corect...*, p. 107, scrie că „la început sau la sfîrșit de cuvînt, elementul marginal al unui diftong liber nu poate fi decît *i̯* sau *u̯* *(doi̯, i̯ar, rîu̯* etc.*)*. Faptul că regula ortografică prevede adesea redarea elementului marginal, în poziție inițială, prin *e* sau *o* *(ea, oală, oase* etc.*)* nu trebuie să ne deruteze; în pronunțare se realizează tot *i̯*, respectiv, *u̯* *(i̯a, u̯ală, u̯ase)*".

Cercetările experimentale asupra diftongului în discuție, efectuate în cursul anilor 1956–1957 în cadrul laboratorului de fonetică experimentală al Institutului de Lingvistică din București, sub conducerea acad. Al. Rosetti, strînse în volumul *Recherches sur les diphtongues roumaines*, Bucarest-Copenhague, 1959, au avut în vedere, din păcate, diftongul *o̯a* numai într-o singură poziție, anume numai după consoană, în cuvinte ca *toacă*, *boabă*, *coasă*, *soare*, *moare*, *doare* etc. Pe baza acestora s-a tras concluzia că „la diphtongue *oa* est composée, par conséquent, de la voyelle *o*, suivie dans la même syllabe de la voyelle accentuée *a*"[51]. Această concluzie pare să confirme părerile emise pînă acum în legătură cu existența diftongului *o̯a* și să infirme observațiile mai sus citate ale altor lingviști, printre care însuși acad. Al. Rosetti, infirmînd chiar și transcrierea fonetică din atlasele lingvistice, deci și teza noastră despre inexistența unui astfel de diftong. În aprecierea acestei situații, credem că trebuie să avem în vedere împrejurarea că cercetările experimentale întreprinse de laboratorul de fonetică din București aveau ca principal scop dovedirea existenței obiective a

diftongilor românești, combaterea tezei lui Emil Petrovici care explica sistemul sunetelor și al fonemelor românești prin corelațiile de timbru palatal și labial ale consoanelor, de unde rezulta că româna ar poseda un sistem consonantic foarte bogat, în timp ce sistemul vocalic s-ar reduce numai la 5 membri, deci inexistența diftongilor[52]. Avînd în vedere acest obiectiv, stabilirea timbrului vocalic al elementului asilabic nu a prezentat o importanță de sine stătătoare, devenind secundară. Așa credem că se explică însăși alegerea subiectelor din rîndul intelectualilor: cercetători științifici, funcționari etc.[53], vizibil influențați de aspectul scris al diftongului în discuție, ceea ce, evident, constituie o premisă pentru denaturarea multora dintre rezultatele cercetărilor. Într-adevăr, rostirea românească autentică, aceea înregistrată, pe baza transcrierii fonetice, în atlasele lingvistice, arată că românii pronunță de regulă acest diftong ca *u̯a*, cu *u̯* asilabic, nu cu *ǫ*. Pe baza ALRM , II, h. 212, în care diftongul *ǫa* apare tot după consoană (cuvîntul *moarte*), rezultă că *ǫ* ca element asilabic nu apare nicăieri pe teritoriul actual al țării noastre. În schimb, rostirea *u̯a* (sau *u̯â*, *u͡a*, *u͡â*) este majoritară, fiind răspîndită în Oltenia, Muntenia, Dobrogea, sud-estul Transilvaniei. În restul teritoriului dacoromân (Transilvania, Maramureș, Crișana), în locul diftongului apare numai deschiderea lui *o*, adică *ǫ*. Există și o rostire intermediară a elementului asilabic, între *o* și *u*, anume un *ọ* (închis) : *ọâ*, care face arie în Oltenia și Muntenia. Aceasta poate fi interpretată ca o deschidere a elementului asilabic *u̯*, sub influența lui *a* următor, care, la rîndul său, este influențat de *u̯* precedent, în sensul că dobîndește caracter labial, devenind *â*, căci „l'articulation de chaque son de la diphtongue est conditionnée par l'articulation de l'autre ; les articulations sont modifiées du fait même de leur réunion dans la diphtongue“[54]. Aproximativ același lucru rezultă și din ALRM, I, vol. I, h. 197 (diftongul *ǫa* în *mă doare*), cu deosebirea că în Banat, acolo unde Emil Petrovici a notat *u̯o* (în *moarte*), Sever Pop a notat *ǫa*, după cum a folosit, în mod surprinzător, această notare chiar și în poziție inițială în cuvîntul *oameni* (ALRM, I, vol. II, h. 270). Dar, rezultatele cercetărilor experimentale sînt contrazise nu numai de realitatea înregistrată în atlasele lingvistice, ci chiar de unele dintre experiențele făcute în cadrul laboratorului de fonetică experimentală. Așa de exemplu, experiențele nr. 13 și nr. 18[55], făcute cu subiectul I.Z. arată că presupusul *ǫ* din *toacă* și *noastră* este, de fapt, *u̯*, deoarece substituit cu o parte din *u*, egală cu propria sa durată, al cuvintelor *tură* și, respectiv, *nume*, se aude tot ca *u*, nemodificînd, fie și parțial, timbrul lui *u* din *tură* și *nume*, căci,

dacă ar fi fost *ǫ*, ar fi trebuit ca *u* din *tură* și *nume* să înceapă sau să se termine cu un fragment de timbru *o*, chiar dacă restul ar fi fost de timbru *u*. Pe de altă parte, experiențele nr. 2 și 3, făcute cu subiectul G.A. *(Recherches...*, p. 35*)*, au dat rezultate... mecanice: luînd 5 sutimi de secundă ale lui *ǫ* din cuvintele *coasă* și *poală* și punîndu-le în locul altor 5 sutimi de secundă din totalul de 18 și, respectiv, 16 sutimi de secundă ale lui *u* din cuvintele *cupă* și *pupă*, au rezultat cuvintele *copă* și *popă*, cu *o* silabic, provenind dintr-un fragment de 5 sutimi de secundă ale lui *ǫ* plus 13, respectiv, 11 sutimi de secundă ale lui *u*. La fel este cazul experienței nr. 6 *(Recherches...*, p. 36*)*. Prin urmare, în primul caz (experiențele nr. 13 și 18), *ǫ*, substituit cu un fragment de *u*, egal cu propria sa durată, a avut ca rezultat un *u*, în timp ce în al doilea caz (experiențele nr. 2, 3 și 6), deși în ambele cazuri este aceeași situație, rezultatul a fost un *o*.

După cum se vede, concluziile cercetării despre care e vorba nu se sprijină pe toate experiențele efectuate, de unde rezultă că faptele nu îngăduie concluzii chiar atît de categorice. „L'*o* de la diphtongue *oa* est une voyelle que l'on peut délimiter avec précision. Déplacée dans un autre mot, on l'entendra comme un *o* normal. Les expériences sont concluantes, dans ce sens, et elle ne laissent persister aucun doute relatif à la nature de cette voyelle“[56]. Sau: „Les faits confirment, par conséquent, notre observation antérieure au sujet de la semi-voyelle *e*; pour ce qui est de la semi-voyelle *o*, de *oa*, il n'y a aucune différence, à l'audition, entre *o* semivoyelle et *o* voyelle (par exemple dans *colă*, *popă* etc., en regard de l'*o* de *boabă*, *toacă* etc.)“[57]. Aceeași concluzie este reluată mai tîrziu de Valeriu Șuteu: „...s-a constatat că primul element al diftongului, *o*, se comportă ca o vocală de sine stătătoare, care se poate delimita cu precizie de elementul vocalic următor, *a*. Transplantat într-un alt cuvînt, acest element este perceput ca *o* normal“[58].

Considerăm, așadar, că rezultatele la care au ajuns cercetătorii laboratorului de fonetică experimentală, sub conducerea acad. Al. Rosetti, bazîndu-se pe rostirea unor intelectuali vizibil influențați de scriere, nu sînt concludente, atîta timp cît atlasele lingvistice, mai ales ALR II, ne înfățișează altă realitate, atîta timp cît tot atlasele ne aduc și alte probe. Să facem acum apel la mărturia rostirii diftongului în discuție de către alți intelectuali: I. Al. Brătescu-Voinești, Mihail Sadoveanu și Ion Agârbiceanu. Cercetînd ALR I, vol. I și vol. II, în care au fost înregistrate răspunsurile celor trei scriitori români, reprezentativi pentru cele

trei zone ale țării noastre, constatăm că aproape fără excepție ei rosteau diftongul în discuție cu *u̯* ca element asilabic, cu precizarea că la Agârbiceanu, ca ardelean, în locul diftongului, apare o vocală posterioară foarte deschisă, *å*.

Iată cîteva exemple: h.4 (Brătescu: *sudu̯ári*, Sadoveanu: *sudu̯áre*, Agârbiceanu: *sudåre*); h. 56 (Brătescu: *cu̯ápsî*, Sadoveanu și Agârbiceanu: *cu̯ápsă*); h. 188 (Brătescu, Sadoveanu și Agârbiceanu: *u̯ámeni*); h. 245 (Brătescu: *fu̯árte frumu̯ásă*, Sadoveanu: *frumu̯áasă*, Agârbiceanu: *frumåsă*) etc.

Pe baza tuturor celor de mai sus, considerăm demonstrată inexistența diftongului *o̯a*, cu *o̯* ca element asilabic, care, datorită marii sale aperturi, nu se poate constitui ca element asilabic într-un diftong, nici chiar cu *ă* și *a*, singurele două vocale cu apertură mai mare decît *o*. Rezultă, așa cum arătam mai sus, că elementul asilabic al unui diftong nu-l pot constitui decît cele trei vocale închise *i̯*, *u̯* și *î̯*, precum și *e̯* și *ö̯* dintre vocalele cu apertură mijlocie. Vocalele *e* și *ö* sînt mai închise decît corelativele lor *o* sau *ă* și, evident, mult mai închise decît vocala cea mai deschisă *a*, deci mai apropiate ca apertură de cele trei vocale închise, deși diferite de acestea, așa cum vom vedea mai jos.

3. **După natura fonetică a elementului asilabic** care intră în compoziția lor, diftongii românești se împart în două categorii distincte[59], care se deosebesc între ele printr-o serie de factori privitori la calitățile acustic-articulatorice și funcționale ale sunetelor asilabice.

Aceste calități deosebesc sunetele asilabice, pe de o parte, față de cele două subsisteme, vocalele și consoanele, încadrîndu-le într-o categorie intermediară, iar, pe de altă parte, deosebesc sunetele asilabice între ele, determinînd categoria intermediară a semiconsoanelor și pe aceea a semivocalelor, considerate uneori ca sinonime. Toate sunetele asilabice stabilite mai sus *(i̯, u̯, î̯, e̯, ö̯)*, din punct de vedere acustic-articulator sînt vocale, dar din punct de vedere funcțional ele joacă rol de consoane în cadrul silabei[60], deci au o poziție intermediară între vocale și consoane. Pe de altă parte, sunetele asilabice se deosebesc între ele prin următorii factori acustic-articulatorici și funcționali: durată, apertură, prezența sau absența zgomotului de fricțiune, locul pe care-l ocupă în silabă. În ceea ce privește *durata*, sunetele asilabice (după noi cele cinci de mai sus) se deosebesc nu numai unul față de celălalt, dar și după poziția față de elementul silabic; pe de o parte, sunetele asilabice închise, *i̯*, *u̯*, *î̯*, au fiecare o durată mai mare decît sune-

tele asilabice e̯, ö̯[61], iar pe de altă parte, i̯ și u̯, de pildă, au o durată relativ mai mare în diftongii ascendenți, mai ales după pauză sau după vocală, decît în cei descendenți[62]. Așa de exemplu, „...la durée moyenne de y dans le mot *bială* (9 enregistrements) est d'approximativement 10 centièmes de seconde, dans *iapă* (10 enregistrements) elle est d'environ 15 centièmes de seconde, tandis que *e* de *beal* (13 enregistrements) n'a qu'une durée moyenne de 6 centièmes de seconde"[63].

În ceea ce privește *apertura*, am arătat mai sus că sunetele asilabice sînt vocalele cele mai închise i̯, u̯, î̯, care se rostesc cu zgomot de fricțiune, întocmai ca și consoanele fricative[64], precum și e̯, ö̯, cele mai închise dintre vocalele cu deschidere mijlocie[65]. De asemenea, după cum durata sunetului asilabic este mai mare în diftongii ascendenți, tot astfel elementul asilabic este mai închis în aceștia și mai deschis în diftongii descendenți[66].

Pe baza deosebirilor de mai sus, în ceea ce privește durata și apertura sunetelor asilabice în raport unele cu altele, după care acestea au durata mai mare cu cît apertura este mai mică, și invers, se pot stabili următoarele categorii distincte: cele cu durata mai mare și, implicit, cu apertura mai mică și care, din această cauză, se rostesc cu o fricțiune puternică, întocmai ca și consoanele fricative, formează categoria *semiconsoanelor (i̯, u̯, î̯)*, iar cele cu durata mică și, implicit, cu apertura mai mare și care se rostesc fără zgomot de fricțiune formează categoria *semivocalelor (e̯, ö̯)*[67]. Dar, cum s-a văzut mai sus, valorile de durată și de apertură diferă la semiconsoanele i̯ și u̯, după cum acestea constituie primul sau al doilea element al diftongului, în sensul că au durata mai mare și apertura mai mică în diftongii ascendenți și, invers, durata mai mică și apertura mai mare în cei ascendenți[68]. Aceste diferențe, cauzate de poziția elementului asilabic în cadrul diftongului, sînt însă mai mici decît diferențele care există între semiconsoane pe de o parte și semivocalele e̯ și ö̯ pe de altă parte[69], ceea ce ne determină să nu le avem în vedere, să le considerăm nesemnificative, rămînînd numai la cele două categorii intermediare: semiconsoanele și semivocalele, diferențiate între ele și prin prezența sau absența zgomotului de fricțiune[70], pe lîngă durată și apertură.

În privința celor două categorii de mai sus există deosebiri de terminologie. Așa, de exemplu, semiconsoanele i̯ și u̯ (din rîndul cărora lipsea semiconsoana î̯, care, deși are același statut, a fost omisă din această listă, în parte datorită faptului că ea nu apare în limba literară scrisă) au fost considerate pur și simplu consoane[71], în timp ce semivocalele (în rîndul cărora apărea, nejustificat, după

părerea noastră, aşa cum am arătat mai sus, şi semivocala o̯) erau numite şi semiconsoane[72]. Alţi cercetători au făcut deosebirea între semiconsoane şi semivocale, dar au încadrat pe *o* din *soare* în rîndul semivocalelor şi pe *o* din *oală* în rîndul semiconsoanelor[73].

În sfîrşit, plecînd de la aspectul scris, ortografic, Octave Nandris[74] deosebeşte pe *i̯* de *y* şi pe *u̯* de *w* ; *i̯* şi *u̯* ar fi semivocale, *y* şi *w* semiconsoane. *i̯* şi *u̯* iau parte la formarea diftongilor româneşti în cuvinte ca *iepure, iarbă, dau, iau* etc., în timp ce *y* şi *w* n-ar exista în sistemul fonetic al limbii române, ci ar fi introduşi în româneşte prin cuvinte străine ca *yaht, yankeu, watt, cow-boy* etc.

Cele două categorii de sunete asilabice, semiconsoanele şi semivocalele, se deosebesc între ele şi prin locul pe care-l ocupă în silabă[75] sau contextul în care apar cele două categorii de sunete[76]. Din acest punct de vedere, constatăm că cele trei semiconsoane nu sînt corelative, nu respectă principiul paralelismului în sistem. Numai semiconsoanele *i̯* şi *u̯* sînt corelative din acest punct de vedere, în timp ce semiconsoana fricativă velară *î̯* are, prin natura ei, o poziţie aparte, iar semivocalele *e̯* şi *o̯* se deosebesc de toate celelalte trei sunete asilabice.

Aşa, de exemplu, semiconsoanele *i̯* şi *u̯* apar în toate poziţiile posibile :

1) la început de cuvînt : *i̯árnă, i̯épure, i̯inimă, u̯álă, u̯áie, u̯úrmă* etc. ;

2) în interiorul cuvîntului, la iniţială de silabă : *nui̯á, chéi̯e, pi̯uă, ste̯áu̯a* etc. ;

3) în interiorul cuvîntului, la sfîrşit de silabă : *cîi̯ne, mái̯că, mi̯áu̯că, léu̯că* etc. ;

4) în interiorul cuvîntului, după consoană : *bi̯átă, pi̯ept, cu̯ádă, flu̯áre* etc. ;

5) în interiorul cuvîntului, înainte de consoană : *cui̯b, roi̯b, cau̯c* etc. ;

6) la sfîrşit de cuvînt : *cui̯, lei̯, rîu̯, ou̯* etc.[77].

Prin articularea sa centrală, semiconsoana velară *î̯* nu poate apărea decît în diftongii ascendenţi şi anume numai în următoarele poziţii :

1) la început de cuvînt : *î̯ncă, î̯ntîi, î̯ásta, î̯ăsta* etc. ;

2) în interiorul cuvîntului, la iniţială de silabă : **mădúî̯ă* (< *mădúu̯ă*) > *mădúgă, mădúhă*, fonetisme regionale care nu pot fi explicate decît dacă plecăm de la forma **mădúî̯ă*, care a luat

naștere din forma *mădúụă* (< lat. *medulla*), prin velarizarea fricativei bilabiale *ụ* sub influența lui *-ă* final din aceeași silabă, deci ca urmare a unei acomodări regresive[78];

3) în interiorul cuvîntului, după consoană: *fịắlă, mịắmă* etc.

În comparație cu semiconsoanele *ị* și *ụ*, fricativa velară *ị* nu poate apărea în celelalte trei poziții cu diftongi descendenți.

Spre deosebire de semiconsoane, semivocala *ę* nu poate apărea decît într-o singură poziție din cele șase posibile, numai în interiorul cuvîntului, numai după consoană și anume numai în diftongul ascendent *ęa*: *bęắtă, stęa*[79]. Prin urmare, semivocala *ę* formează diftongi numai cu vocala *a*. Emanuel Vasiliu crede că masculinul lui *vreo* ar putea „atesta existența unui diftong *ęù*"[80]: *vręùn*. Considerăm că un diftong **ęù* nu este în nici un fel posibil în limba română, pentru că, așa cum am arătat mai sus, într-un diftong elementul asilabic îl constituie sunetul cel mai închis, iar dintre cele două sunete ale secvenței în discuție nu *e* este sunetul cel mai închis, ci, dimpotrivă, *u* este mai închis decît *e*, deci *u* ar trebui să fie elementul asilabic. Astfel transcrisă, secvența *eu* n-ar putea fi interpretată decît ca un diftong descendent *eụ*, ceea ce nu e cazul într-un cuvînt ca *vreun*. Dar, în cuvîntul în discuție, transcris *vreun*, avem a face nu cu un diftong, ci cu o vocală antero-posterioară, între *ö* și *ü*, fie un *ö̯* (închis), fie un *ü̯* (deschis). Lucrurile se prezintă astfel într-o pronunțare literară oarecum forțată, fiindcă pe plan literar dificultatea a fost rezolvată prin pronunțarea în două silabe *(vre-un)*, iar popular presupusul diftong a fost redus la o singură vocală *(vrun*, iar la feminin *vro)*. Indicația din DOOM în legătură cu pronunțarea *vrĭun* stîrnește curiozitatea.

Ca și *ę*, semivocala *ö̯* apare numai în interiorul cuvîntului, după consoană, numai ca primul element al diftongului, deci numai în diftongul ascendent *ö̯a*: *lö̯arcă, plö̯apă*. Semivocalele *ę* și *ö̯* formează așadar numai diftongi ascendenți și numai cu vocala cea mai deschisă, care este *a*.

În ceea ce privește vocala silabică *ö*, facem precizarea că aceasta, fiind așa de puțin frecventă, cum s-a văzut, nu realizează diftongi cu nici un alt element asilabic în nici un cuvînt românesc. Evident că, teoretic, ea ar putea forma diftongi cu semiconsoanele, ceea ce se și întîmplă realmente cu *ị*, dar nu în cadrul cuvîntului, ci diftongi sintactici, ca, de exemplu, *löị* din, ortografic, *le-o-i* (*da-o*), pe care nu-i avem în vedere în lucrarea de față. Acesta este motivul pentru care asemenea diftongi, cei sintactici, ca și secvențele bivocalice care nu se realizează, precum **ịö*, **öị*, **ụö*, **öụ*, **ịö*, **öị*, **ęö*, **öę*, **eö̯*, **oö̯*, **oö̯*, **ö̯ă*, **aö̯*, nu apar în tabloul diftongilor românești întocmit de noi și nu sînt comentați în cuprinsul lucrării.

Aşa cum arătam şi mai înainte, pe principiul paralelismului şi simetriei în sistem, părerea că, alături de e̯, există şi o̯ semivocalic, este generală[81]. Din punctul nostru de vedere, limba română nu cunoaşte decît două semivocale, anume e̯ şi ŏ̯, pentru motivele expuse anterior, iar aşa-zisa semivocală o̯ nu este altceva decît semiconsoana u̯.

Revenind la problema locului pe care-l ocupă în cadrul silabei diferitele sunete asilabice, trebuie să adăugăm că, atunci cînd sînt la sfîrşitul cuvîntului, deci atunci cînd formează ultimul element al unui diftong descendent, în cazul articulării cuvîntului sau în cazul derivării cu sufixe, semiconsoanele i̯ sau u̯, care ajung astfel între două vocale, nu mai formează diftongi descendenţi cu vocala precedentă, de care se despart, ci formează diftongi ascendenţi cu vocalele următoare, întocmai ca şi consoanele propriu-zise: *cui̯ — cu-i̯ul, rîu̯ — rî-u̯ul — rî-u̯u-lei̯*, în timp ce semivocalele e̯ şi ŏ̯, fiind totdeauna precedate de o consoană sau un grup consonantic şi urmate de vocala *a*, formează corp comun cu aceasta la despărţirea în silabe. Dar această deosebire între semiconsoanele i̯ şi u̯, pe de o parte, şi semivocalele e̯ şi ŏ̯, pe de altă parte, nu se datoreşte faptului că primele sînt semiconsoane, iar ultimele sînt semivocale, ci poziţiei lor, pentru că, atunci cînd sînt în aceeaşi poziţie (precedate de consoană şi urmate de vocală), şi semiconsoanele i̯ şi u̯ se comportă la fel ca semivocalele e̯ şi ŏ̯: *bi̯ată, pi̯ept, su̯are, flu̯are*, ca şi *be̯ată, se̯ară, lŏ̯arcă, plŏ̯apă*[83]. Semivocalele e̯ şi ŏ̯ nu se disociază ca semiconsoanele i̯ şi u̯, nu pentru că sînt semivocale, ci pentru că nu pot apărea ca al doilea element în diftongii descendenţi, aşa cum se întîmplă cu i̯ şi u̯[84]. Pe de altă parte, ca şi semivocalele e̯ şi ŏ̯, semiconsoanele i̯ şi u̯ apar mai ales în diftongii ascendenţi[85] într-o astfel de situaţie, iar ca al doilea element, în diftongii descendenţi, ele apar în poziţia de la sfîrşitul cuvîntului de obicei[86]. În sfîrşit, trebuie să arătăm că din punct de vedere istoric, etimologic, i̯ şi u̯ din *cui̯, rîu̯* făceau parte tot din silaba următoare, ajungînd să treacă la prima silabă prin sinereză[87] *cuneus > cuńu > cui̯u > cui̯u̯ > cui̯ ; rivus > rîu̯u > rîu̯u̯ > rîu̯*.

În concluzie, pe baza deosebirilor descrise mai sus, considerăm ca semiconsoane sunetele i̯ şi u̯, indiferent de poziţia lor în cadrul diftongului, ca primul sau ca al doilea element, adică în diftongii ascendenţi sau descendenţi, indiferent de poziţia lor în cadrul cuvîntului, la început, în interior sau la sfîrşit, chiar dacă între diferitele poziţii există o oarecare diferenţă de durată, de apertură, de fricţiune, fiindcă, aşa cum a arătat Andrei Avram[88],

aceste diferențe nu sînt tranșante sau, în tot cazul, sînt mai mici decît diferențele dintre semiconsoane și semivocale: „Ceea ce deosebește pe *y* de *e* este caracterul consonantic al celui dintîi; în *abia*, *piatră*, *amiază* etc. avem a face cu un iot și opoziția dintre *y* și *e* poate fi formulată astfel: „consonantic: neconsonantic (= (= vocalic)“[89]. De asemenea, dintre semiconsoane face parte și sunetul *ĭ*. Categoria semivocalelor românești este formată din semivocalele *ę* și *ǫ*. Se poate așadar spune că în limba română există diftongi cu semiconsoanele *i̯*, *u̯* și *ĭ*, precum și cu semivocalele *ę*, *ǫ*, așa cum vor reieși din tabloul diftongilor românești pe care l-am întocmit și pe care-l vom comenta mai jos.

4. **După ordinea elementelor alcătuitoare,** diftongii au fost de mult clasificați în ascendenți, cînd elementul asilabic precedă pe cel silabic, și descendenți, cînd, dimpotrivă, elementul asilabic urmează după cel silabic. Cei doi termeni care denumesc cele două feluri de diftongi se referă la deosebirile de durată, de apertură, de intensitate și de sonoritate despre care a fost vorba mai sus, care există între cele două elemente ale silabei, în sensul că, în diftongii ascendenți, durata, apertura, intensitatea și sonoritatea urcă, sînt în creștere, în timp ce în diftongii descendenți elementele de mai sus coboară, sînt în descreștere. Dacă, din acest punct de vedere, locul central al diftongului, nucleul său îl constituie elementul silabic, din punctul de vedere al normei silabice, elementul determinant este elementul asilabic[90], care, îndeplinind funcție consonantică, reprezintă de obicei elementul marginal al silabei[91], arată unde începe sau unde se termină silaba. Dacă avem în vedere apertura celor două elemente ale diftongului, constatăm că la diftongii ascendenți sensul evoluției aperturii este de la închis spre deschis, că deci la aceștia avem a face cu o deschidere, în timp ce în cazul diftongilor descendenți, sensul evoluției aperturii fiind de la deschis spre închis, avem a face cu o închidere a silabei: „...les deux voyelles réunies dans la diphtongue sont modifiées du fait de cette norme articulatoire, dans laquelle la semivoyelle joue le rôle d'une consonne, d'ouvrir ou de fermer la sillabe“[92]. Caracteristica aceasta a diftongilor, dată de sensul evoluției și de ordinea celor două elemente alcătuitoare din punctul de vedere al aperturii, a fost teoretizată de G. Ivănescu într-un studiu special, intitulat *Închideri și deschideri ale vocalelor în primele timpuri ale limbii române*[93], în care autorul consideră că, de exemplu, diftongarea lui *e* și *o* accentuați în pozițiile *ă*, *e*, pe care a analizat-o acad. Iorgu Iordan în teza sa de doctorat, nu este altceva decît un

fenomen de deschidere a celor două vocale accentuate, care s-a produs prin disimilarea acestora față de vocalele de aceeași deschidere din silaba următoare[94].

Așa cum rezultă din tabloul diftongilor românești întocmit de noi, din punctul de vedere al ordinii elementelor alcătuitoare, se realizează 16 diftongi ascendenți și 14 diftongi descendenți. Diferența provine din faptul că, așa cum am arătat deja, trei dintre cele cinci elemente asilabice, î̯, e̯ și ŏ̯, nu pot constitui cel de-al doilea element al diftongului, nu pot deci forma diftongi descendenți. Explicația o constituie faptul că, fiind mai deschiși decît i̯ și u̯, î̯, e̯ și ŏ̯ nu pot închide silaba suficient, așa cum o fac i̯ și u̯, ca și consoanele propriu-zise. În mod normal, ca posibilitate, ei sînt în număr egal : 26 ascendenți, 26 descendenți, din care însă se realizează numai 30. În rîndul celor 16 diftongi ascendenți care se realizează se pot distinge două categorii : 7 dintre ei *(i̯i, i̯e, î̯î, î̯ă, î̯a, u̯u, u̯o)* formează categoria diftongilor în care elementul asilabic devine pentru elementul silabic apendice asilabic (despre care am vorbit mai sus), în care apar ca apendice asilabic toate cele trei semiconsoane *(i̯, î̯, u̯)*, fiecare pentru seria ei de localizare, chiar și pentru înseși vocalele corespunzătoare, iar ceilalți 9 formează categoria diftongilor care ar putea fi numiți propriu-ziși[95]. Diftongii din prima categorie au drept caracteristică faptul că au ambele elemente din aceeași serie de articulare, fiind, deci, omogeni din punctul de vedere al locului de articulare, în timp ce diftongii din categoria a doua *(i̯ă, i̯a, e̯a, i̯u, i̯o, ŏ̯a, u̯ì, u̯ă, u̯a)* au cele două elemente din serii diferite de articulare, fiind deci eterogeni ca loc de articulare sau micști[96]. În legătură cu aceste două categorii se impune observația că semiconsoana î̯ apare, ca prim element, numai în diftongii omogeni ca articulare, iar semivocalele e̯ și ŏ̯ apar, tot ca prim element, numai în diftongii eterogeni. Celelalte două elemente asilabice, semiconsoanele i̯ și u̯, apar în ambele categorii. Dacă diftongii omogeni au provenit prin proteza apendicelui asilabic, la originea diftongilor eterogeni ca articulare stă diftongarea condiționată a lui *e* și *o* accentuați, așa cum a arătat acad. Iorgu Iordan în teza sa de doctorat, precum și evoluția fonetică de la latină la română sau pe terenul limbii române, prin acomodări, diferențieri și alte fenomene fonetice. Cei 14 diftongi descendenți sînt toți diftongi propriu-ziși, în sensul că elementul asilabic nu este un apendice, ci are motivare etimologică, combinîndu-se în aceeași silabă cu elementul silabic precedent, de obicei prin sinereză *(cui̯, pui̯, leu̯, dau̯)*, la finală absolută,

sau prin anticiparea elementului palatal al unor consoane (*coi̯f, roi̯b, zgai̯bă, oi̯k, urei̯ke* etc.), în poziţie preconsonantică sau la sfîrşit de silabă.

5. **După locul de articulare,** am clasificat diftongii româneşti în două mari categorii: diftongi cu ambele elemente din aceeaşi serie de articulare, pe care i-am numit omogeni din punctul de vedere al articulării, şi diftongi în care cele două elemente componente au locuri de articulare diferite, pe care i-am numit eterogeni sau micşti[97]. . .

După cum rezultă din tabloul nostru, diftongii omogeni ca articulare sînt 16 posibili din care se realizează 11, iar cei eterogeni sînt 36 posibili din care se realizează 19. După locul de articulare, anterior, central sau posterior, comun ambelor elemente, diftongii omogeni se împart în 4 palatali (*i̯i, ii̯, i̯e, ei̯*), 3 velari[98] (*î̯î, î̯ă, î̯a*) şi 4 labiali (*u̯u, uu̯, u̯o, ou̯*). La rîndul lor, diftongii micşti, eterogeni ca articulare, se clasifică în 6 palato-velari (*îi̯, i̯ă, ăi̯, i̯a, ai̯, e̯a*), 6 palato-labiali (*i̯u, ui̯, iu̯, i̯o, oi̯, eu̯*), 1 (unul) palato-labio-velar (*ö̯a*) şi 6 labio-velari (*u̯î, îu̯, u̯ă, ău̯, u̯a, au̯*).

6. Înainte de a trece la analiza diftongilor *după apertură*, dată fiind importanţa acestui factor în realizarea sau nerealizarea unor diftongi, este necesar să stabilim gradul de apertură al celor 8 vocale fundamentale, de la cea mai închisă pînă la cea mai deschisă vocală. Avînd drept criteriu posibilităţile de combinare în diftongi, de realizare sau nerealizare a acestora, deci din punct de vedere funcţional, am stabilit 7 grade de apertură, după cum urmează: 1 = *i*; 2 = *u*; 3 = *î*; 4 = *e* şi *ö*; 5 = *o*; 6 = *ă*; 7 = *a*[99].

În ceea ce priveşte gradul de localizare, am preluat de la acad. Al. Rosetti, *Classification des voyelles roumaines*, în *Mélanges...*, p. 181, ordinea vocalelor din punctul de vedere al articulării, avînd sensul de la poziţia anterioară spre cea posterioară, introducînd în acest tablou vocala mixtă *ö*, bineînţeles cu gradul de localizare 2, şi cu gradul de apertură 4, acelaşi ca şi la *e*. Combinînd rezultatele noastre cu ordinea vocalelor din punctul de vedere al articulării, avînd sensul de la poziţia anterioară spre cea posterioară, stabilită de acad. Al. Rosetti[100], am întocmit tabloul alăturat.

Nu putem să trecem peste faptul că din tabloul întocmit de acad. Al. Rosetti nu am putut prelua şi „gradul de deschidere sau de închidere a vocalelor“, deoarece acesta nu corespunde criteriului funcţional, pe baza lui neputîndu-se explica existenţa unor diftongi. Aşa, de exemplu, în tabloul acad. Al. Rosetti, *u* ar avea

gradul al IV-lea de apertură, adică ar fi mai deschis decît *î*, care ar avea gradul al II-lea, și chiar decît *e*, care ar avea gradul al III-lea. Atunci cum s-ar putea explica un diftong ca *iu̯ (fiu̯, viu̯* etc.), cu *u̯* element asilabic, mai deschis cu trei grade decît elementul silabic *i* ? Tot astfel, cum ar putea fi explicați, pe baza tabloului acad. Al. Rosetti, diftongi ca *îu̯, u̯î, eu̯* etc. ?

Din tabloul întocmit de noi rezultă că în cele două serii complete ca apertură (seria vocalelor închise și cea a vocalelor medii) ordinea aperturii este următoarea : în fiecare serie, cele mai închise sînt vocalele anterioare, urmează apoi cele posterioare, iar pe poziția a treia vin vocalele centrale. În această ordine a aperturii există posibilitatea explicării tuturor secvențelor bivocalice românești, atît a celor care se realizează, cît și a celor care nu se realizează ca diftongi.

6. **După apertură**, diftongii românești se împart în aceleași două mari clase : diftongi cu ambele elemente din aceeași serie de apertură, pe care i-am numit omogeni și diftongi în care cele două elemente alcătuitoare fac parte din serii de apertură diferite, pe care i-am numit diftongi eterogeni sau micști ca apertură. În prima clasă sînt posibili 20, din care se realizează 11, în cea de a doua 32, din care se realizează 19. Diftongii omogeni ca apertură nu pot fi decît închiși și medii, pentru că nu avem decît o singură vocală deschisă, *a*. Diftongii omogeni, cu ambele elemente de mică apertură, cei închiși, sînt posibili în număr de 14, din care se realizează 11 : *i̯i, ii̯, î̯î, u̯u, uu̯, îi̯, i̯u, ui̯, iu̯, u̯î, îu̯*. Lipsesc 3 *(*îî̯, *i̯î*, și **u̯i)*, care nu se pot realiza. Primul *(*îî̯)* nu se poate realiza pentru că, așa cum am arătat mai sus, *î̯* nu închide silaba și deci nu poate forma diftongi descendenți. În ceea ce privește posibilitatea **i̯î*, aceasta nu se poate realiza pentru că cele două elemente sînt intolerabile ca loc de articulare, ceea ce face ca *î* următor, fiind central ca articulare și închis ca apertură, să fie de obicei asimilat de vocalele precedente anterioare sau posterioare, mai ales cînd acestea sînt semiconsoane. El nu este de obicei tolerat ca al doilea element în diftong, nici chiar cînd este silabic. După cum este cunoscut, unii vorbitori îl evită și în diftongii ascendenți, ca element asilabic. În cazul lui **u̯i*, *u̯* este mai deschis decît *i* și deci nu poate îndeplini, în această combinație, funcția de element asilabic, iar pe de altă parte, cele două elemente sînt prea diferite ca loc de articulare. Nici unul din cei 6 virtuali diftongi omogeni medii nu se realizează. Aceștia *(*e̯ă, *ăe̯, *e̯o, *oe̯ *o̯ă* și **ăo̯)* nu se realizează pentru următoarele motive : **ăe̯* și **oe̯* nu se pot realiza deoarece,

pentru motivele arătate mai sus, *e̯* nu formează diftongi descendenți ; **o̯ă* și **ăo̯* nu se pot realiza ca diftongi, întîi pentru că *o*, așa cum arătam, prin marea sa deschidere, nu se poate constitui ca element asilabic nici chiar cu *a*, cea mai deschisă vocală, iar pe de altă parte între *o* și *ă* este o diferență prea mică de apertură, de numai un grad, lucru posibil numai în cazul diftongilor omogeni închiși ; aceeași situație o are și digraful *eo*, între elementele căruia există o diferență de numai un grad în ceea ce privește apertura, motiv pentru care secvența **eo* nu se poate realiza ca diftong ; în sfîrșit, **e̯ă* nu se poate realiza ca diftong din cauza aceleiași mici diferențe de apertură, care deși este de două grade, este totuși insuficientă, de unde putem trage concluzia că, exceptînd diftongii omogeni închiși, la toți ceilalți diferența de apertură trebuie să fie mai mare de două grade, de cel puțin trei grade.

Diftongii eterogeni ca apertură constituie 32 de posibilități din care se realizează 19. Ei se împart în trei categorii combinatorii : închiși-medii, închiși-deschiși și medii-deschiși. Primele două categorii au elementul asilabic din seria de vocale închise, iar pe cel silabic din seria de vocale medii sau deschise. În ceea ce privește ultima categorie, elementul asilabic îl constituie semivocalele *e̯* și *ö̯*, iar cel silabic este vocala *a*.

Diftongii eterogeni închiși-medii constituie 18 posibilități din care se realizează 12. Rămîn deci 6 posibilități nerealizabile. Dintre acestea, **ăî̯*, **eî̯*, **oî̯* nu se realizează din cauza lui *î̯* final, care nu poate constitui cel de-al doilea element în diftongii descendenți, după cum am arătat. Celelalte trei posibilități, **î̯e*, **u̯e* și **î̯o* au o diferență prea mică de apertură între elementele componente, mai mică de trei grade.

Diftongii eterogeni închiși-deschiși formează 6 posibilități din care se realizează 5, cu excepția lui **aî̯*, care nu se realizează din motivele arătate. După cum se observă, în cadrul acestei categorii este cel mai mare procent de realizare (83,33%). Explicația constă, evident, în diferența mare de apertură dintre cele două elemente ale diftongului, de unde rezultă că o secvență bivocalică, se realizează ca diftong cu atît mai ușor cu cît diferența de apertură între cele două vocale este mai mare.

În sfîrșit, diftongii eterogeni medii-deschiși prezintă situația inversă : formează 8 posibilități, din care nu se realizează decît două : *e̯a* și *ö̯a*. Celelalte 6 posibilități (**ă̯a*, **aă̯*, **ae̯*, **aö̯*, **o̯a* și **ao̯*) nu se pot realiza ca diftongi din aceeași cauză a unei prea mici diferențe de apertură, de unul sau de două grade, cu excepția lui **ae̯* și **aö̯*, care, deși întrunesc condiția diferenței necesare de

3 grade de apertură, nu se pot realiza pentru că, așa cum spuneam ca și î̯, e̯ și o̯, fiind cele mai deschise dintre elementele asilabice, nu pot produce închiderea necesară a unei silabe cu diftong descendent.

Așa cum am arătat pînă aici, rostirea românească realizează ca diftongi 30 din cele 52 de secvențe bivocalice silabice posibile. Aceasta este o particularitate a bazei de articulație românești, prin care limba noastră se deosebește, de exemplu, de limba franceză, deoarece, în timp ce în limba română nu există, de pildă, diftongi ca u̯i, u̯e, în franceză există totuși : *fouir*, pronunțat *fwir*, *ouest*, pronunțat *west* etc.

În afara celor 30 de diftongi, care caracterizează rostirea românească, există încă 22 de secvențe bivocalice care nu se realizează. Printre cauzele nerealizării se pot invoca, așa cum s-a văzut mai sus, lipsa unei suficiente diferențe de apertură între cele două timbre vocalice, în cazuri ca e̯o, e̯ă, o̯a, ă̯a etc., precum și o oarecare incompatibilitate articulatorică (pentru limba noastră), în cazuri ca u̯i, u̯e, î̯e, î̯o etc. De asemenea, nu se realizează ca diftongi nici una dintre secvențele al căror al doilea element îl constituie semiconsoana î̯ sau semivocalele e̯ și o̯, în cazuri ca îi̯, ăi̯, ai̯, ae̯, ao̯ etc.

DESCRIEREA DIFTONGILOR

După ce pînă acum am făcut teoria diftongului românesc, clasificarea diftongilor din diferite puncte de vedere, după ce am enumerat diftongii care se realizează, precum și pe cei care nu se realizează în rostirea românească, arătînd și cauzele de nerealizare, urmează să prezentăm în continuare diftongii românești, adică cele 30 de secvențe de două vocale care se realizează.

Am văzut mai sus că în diftongii românești elementul asilabic este constituit de semiconsoanele i̯, u̯ și î̯, precum și de semivocalele e̯ și o̯. Există, prin urmare, diftongi cu i̯, u̯, î̯, e̯ și o̯, ceea ce ne determină să adoptăm acest criteriu în prezentarea diftongilor, diferențiind, acolo unde este cazul, situațiile cu elementul asilabic ca primul sau ca al doilea element, deci diftongii ascendenți de cei descendenți.

Subliniem că întreaga descriere a diftongilor românești a fost concepută pe baza *Îndreptarului ortografic, ortoepic și de punctuație*, ediția a III-a, București, 1971 și că, acolo unde a fost cazul, unde ultimul *Îndreptar*, ediția a IV-a, București, 1983, a adus modificări pe baza *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, 1982, am făcut actualizările cuvenite.

7. Diftongii cu semiconsoana *i̯*

Am văzut (PAR. 3) că, întocmai ca și *u̯*, semiconsoana *i̯* apare în toate pozițiile posibile, atît ca primul, cît și ca al doilea element al diftongului, la începutul, în interiorul sau la sfîrșitul cuvîntului. Ca prim element, deci în diftongii ascendenți, după cum rezultă din tabloul nostru, semiconsoana *i̯* poate fi urmată de 6 dintre vocalele fundamentale, realizînd, deci, numai 6 diftongi.

Așa cum am arătat, secvența **i̯î* nu se poate realiza ca diftong, din cauza incompatibilității în ceea ce privește diferența de localizare. Prin specificul său, vocala centrală închisă *î* nu este tolerată ca al doilea element al diftongului, nici ca element silabic, nici, cu atît mai puțin, ca element asilabic, după cum s-a văzut.

Ca al doilea element, deci în diftongii descendenți, semiconsoana *i̯* poate urma după oricare din cele 8 vocale fundamentale, afară de *ö* realizînd, deci, 7 diftongi.

Prezentăm în continuare diftongii cu semiconsoana *i̯*.

1) *i̯i*

Este un diftong ascendent, omogen palatal ca articulare și omogen închis ca apertură. Deși are o prezență reală în rostirea românească a cuvintelor din vechiul fond, mai ales sub accent ortografia nu-l notează decît rareori, ceea ce a avut drept consecință uneori eliminarea din rostire a elementului asilabic, mai ales în cuvintele din fondul neologic. În acest diftong fricativa palatală are rol de apendice asilabic și apare la început de cuvînt *(i̯inimă, i̯intru, i̯in)* sau la început de silabă, cînd în silaba dinainte este precedat de o vocală *(voi̯ință, pui̯i, lei̯i)*. În această ultimă poziție, cînd diftongul în discuție apare la sfîrșitul substantivelor masculine, la forma de plural articulată cu articolul hotărît, așa cum știm, ortografia notează doi *i*, pe primul motivîndu-l ca fiind desinența pluralului nearticulat, iar pe al doilea, ultimul, ca articol hotărît. De această dată, deși motivarea este de ordin morfologic, ortografia reflectă și o realitate fonetică, existența a doi *i*, primul asilabic, semiconsonantic, ca desinență a pluralului nearticulat *(pui̯, lei̯)*, iar al doilea silabic, articolul hotărît masculin *i* : *pui̯i, lei̯i*[101], formînd amîndoi diftongul ascendent *i̯i* în silaba a doua, căci semiconsoana *i̯*, ca element asilabic, deși în forma de plural nearticulată făcea parte din prima silabă *(pui̯, lei̯)*, fiind între două vocale, trece la silaba următoare : *pu-i̯i, le-i̯i*. Diftongul ascendent în discuție apare cel mai adesea în interiorul cuvintelor, după orice vocală din silaba precedentă, chiar dacă această vocală este de același timbru, adică identică. Așa, de exemplu, diftongul *i̯i*

apare la pluralul articulat cu articolul hotărît al substantivelor și adjectivelor de tipul *copii̯*, *zglobii̯* : *copi-i̯i*, *fi-i̯i*, *zglobi-i̯i*, precum și la formele de infinitiv și de perfectul simplu persoana a III-singular ale verbelor de conjugarea a IV-a în *-i*, care, înaintea sufixului infinitivului au o vocală oarecare în silaba precedentă sau chiar vocala *i* : *a se fo-i̯i*, *el se fo-i̯i*, *a se îndo-i̯i*, *el se îndo-i̯i*, *a biru-i̯i.*, *el biru-i̯i*, *a trebu-i̯i*, *el trebu-i̯i*, *a tră-i̯i*, *el tră-i̯i*, *a se sfi-i̯i*, *el se sfi-i̯i*, *a pusti-i̯i*, *el pusti-i̯i*, *a-i pri-i̯i*, *lui ii̯ pri-i̯i*[102]

2) *ii̯*

Este corelativul descendent al diftongului *i̯i*. Ca diftong descendent, omogen palatal și omogen închis, *ii̯* nu poate apărea decît la finala absolută a cuvintelor : *fii̯*, *copii̯*, *vii̯*, *știi̯*, *ții̯*. Elementul asilabic al diftongului în discuție apare notat și ortografic, cu *i* obișnuit, întrucît, din nefericire, în actuala ortografie nu dispunem de semne speciale pentru notarea elementelor asilabice[103], ceea ce, cum se știe, creează atîtea dificultăți tuturor celor care învață să scrie românește, români și străini, mai ales în cazul articulării cu articol hotărît a unor substantive ca *fii*, *copii*, rezultînd grafii ca *fiii*, *copiii*, a căror transcriere și despărțire în silabe este *fi-i̯i*, *co-pi-i̯i*. În astfel de situații, ca și în cazul formelor *pu-i̯i*, *le-i̯i*, cu excepția poziției inițiale absolute, fie că este primul element al unui diftong ascendent *(pu-i̯i*, *fi-i̯i)*, fie că este al doilea element al unui diftong descendent *(pui̯*, *fii̯)*, elementul asilabic *i̯* are nu numai o motivare morfologică, dar și una etimologică, așa cum s-a văzut și mai sus, motive pentru care ar trebui să fie notat și ortografic.

Această idee a fost susținută și în trecut. Astfel, acad. Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor“*, ediția a II-a, București, 1947, p. 33—34, arăta că greșelile în ceea ce privește scrierea unor forme gramaticale, ca *pedeștri-pedeștrii*, *codri-codrii*, *veni-venii*, *copii-copiii* etc. „sînt înlesnite de faptul că ortografia noastră posedă un singur semn *(i)* pentru cele două aspecte (sonant și consonant) ale acestui sunet. Dacă am scrie, ca pe vremuri, *i* pentru vocala propriu-zisă și *ĭ* pentru semivocală, sînt convins că numărul cazurilor de natura celor relevate aici ar fi extrem de mic“. Recent, în *Mic tratat de ortografie*, București, 1974, PAR. 135—147, acad. Al. Graur a adus argumente peste care nu se poate trece în favoarea necesității folosirii lui *ĭ* (scurt) : „Este nevoie de un semn în plus, chiar și numai în scopul de a simplifica scrierea, iar *i* scurt ar juca foarte bine acest rol. Cînd se pregătea noua ortografie din 1953, am pledat pentru *i* scurt, fără succes : mi s-a răspuns adesea, de persoane din public, că ar

fi greu de învățat», că trebuie să simplificăm, nu să complicăm. Dar complicațiile vin de la nepotriviri, nu de la numărul literelor; dacă am avea un singur semn pentru *a* și *e*, de pildă, nu s-ar putea vorbi de o simplificare. Sînt de acord că pentru cei care au învățat să scrie într-un fel e greu să se deprindă cu alt fel, dar trebuie să ne gîndim în primul rînd să ușurăm munca copiilor, pentru care n-are de ce să fie grea scrierea cu *i* scurt, de vreme ce corespunde pronunțării cu care sînt obișnuiți"[104].

Excelentă ideea, excelentă argumentația, dar, din păcate, acad. Al. Graur s-a oprit la jumătatea drumului, cerînd ca dintre toate elementele asilabice să apară notat în scris numai unul, semiconsoana *i̯*, fiindcă celelalte n-ar pune tot atîtea probleme. Nu numai din motive de consecvență, dar și pentru că și celelalte elemente asilabice, cu excepția lui *î*, care nu apare în vorbirea literară și mai ales în neologisme, deci și semiconsoana *u̯*, și semivocalele *e̯* și *o̯* pun, așa cum se va vedea în continuare, o serie de probleme , este evident că și acestea ar trebui notate cu semnul scurtimii. În ceea ce privește folosirea lui *i* scurt, acad. Al. Graur invocă aproape exclusiv criteriul pronunțării, deci principiul fonetic în ortografie, căruia sîntem de acord că trebuie să-i acordăm întîietatea și chiar exclusivitatea în raport cu principiul etimologic, cu condiția respectării categorice, primordiale a principiului morfologic, gramatical în general, fără de care nu este posibilă corectitudinea gramaticală, care trebuie să caracterizeze obligatoriu o limbă literară, mai ales în aspectul său scris. Prin urmare, după părerea noastră, ar putea fi reținute ca necesare și valabile pentru ortografia noastră numai principiile fonetic și gramatical (sau morfosintactic), de fapt numai principiul fonetic, aplicabil totdeauna cu excluderea celui etimologic, bineînțeles în limitele și cu restricțiile impuse de rigorile gramaticii, cărora nu li se pot face concesii. După cum se vede, cele două principii pot fi reduse la unul singur: fonetico-gramatical, cu absolutizarea laturii gramaticale[105]. Dar, cum spuneam, acad. Al. Graur ia drept criteriu unic pronunțarea, constatînd că anumite grafii nu corespund cu aceasta: „Iar dacă la un substantiv plural ca *fii*, *copii*, mai adăugăm și articolul hotărît, care se prezintă tot sub forma *-i* (dintr-un mai vechi *-li*), ajungem la seria bizară de trei *i* (*fiii*, *copiii*), care nici pe departe nu corespunde pronunțării. Discordanța apare și la perfectul conjugării a IV-a: de la tema *găsi-*, cu adăugarea desinenței persoanei întîi *-i*, ajungem la forma *găsii*, care, bineînțeles, nu corespunde pronunțării"[106]. Grafiile *fiii*, *copiii*, *găsii* nu corespund pronunțării numai dacă am considera pe fiecare dintre cei trei sau cei doi *i* ca *i* plenison , silabic, dar acest lucru nu poate fi susținut, deoarece

cuvintele *fii̯i* și *găsii̯* au cîte două silabe *(fi-i̯i, gă-sii̯)*, iar cuvîntul *copii̯i* are trei silabe *(co-pi-i̯i)* și, în acest fel, considerînd că litera *i* îndeplinește și funcție silabică, precum și funcție asilabică, grafiile de mai sus nu numai că satisfac cerințele principiului morfologic, dar, din fericire, corespund și pronunțării : *fi-i̯i*, *co-pi-i̯i*, *gă-sii̯*. În pronunțare există, prin urmare, toți acești *i* ; problema este să știm care dintre aceștia sînt silabici sau asilabici și de această distincție avem nevoie în multe situații, mai ales că ortografia actuală nu notează totdeauna pe *i̯* (asilabic), așa cum se întîmplă în cuvinte de tipul *a se foi̯i*, *a birui̯i*, *a trăi̯i*, *a pustii̯i* etc., la care ortografic există posibilitatea de confuzie : *eu birui*, *a birui*, *el birui*, în timp ce, dacă s-ar nota și *i̯* asilabic și dacă pentru el am folosi pe *ĭ* (scurt), cum propune acad. Al. Graur, confuzia ar fi evitată : *biruĭ-biruĭi*[107]. Încercînd să simplifice scrierea, prin evitarea seriei „bizare“ de mai mulți *i*, acad. Al. Graur înlătură confuzia prin transcrierea *biruĭ-birui*[108], care nu respectă însă pronunțarea. În aceeași situație se găsesc transcrierile acad. Al. Graur din PAR. 142—143 : *foi* (infinitiv) pentru *foĭi*, *haină* pentru *haĭină*, *copii* pentru *copiĭi*, *îndoi* pentru *îndoĭi*, *lei* pentru *leĭi*, *pustii* (adj. art.) pentru *pustiĭi*, *eu pustiĭi* pentru *eu pustiĭiĭ*[109]. În alte cazuri, transcrierea acad. Al. Graur corespunde pronunțării, dar încalcă principiul morfologic : *miniștri* (plural articulat) în loc de *miniștriĭ*, *protecția munci* pentru *protecția munciĭ*, *calul popi* pentru *calul popiĭ* etc., de unde rezultă că, dacă se justifică gramatical, *ĭ* (scurt) trebuie notat chiar dacă nu se aude în pronunțare. Prin urmare, dacă notăm pe *ĭ* (asilabic) cu un semn special, cum propune, cu dreptate, acad. Al. Graur, atunci trebuie să-l notăm în toate cazurile în care se rostește și este justificat gramatical : dacă scriem *doĭ leĭ*, atunci trebuie să scriem *toțĭ leĭi*, nu *toțĭ lei*, dacă scriem eu *biruĭ*, atunci trebuie să scriem *el biruĭi*, nu el *birui*, și eu *biruĭiĭ*. Ar urma să scriem *muncĭ*, *protecția munciĭ*, *a munci*, el *munci*, eu *munciĭ*, *fugĭ* (pluralul de la *fugă*), a *fugi*, el *fugi*, eu *fugiĭ*, *bolĭ*, *a boli*, el *boli*, eu *boliĭ*, *traĭ*, *a trăĭi*, el *trăĭi*, eu *trăĭiĭ*, *trăĭim*, *trăĭiți*, *trăĭind*, *trăĭit*, *pustiĭ* (adj. pl. neart.), *pustiĭi* (adj. pl. articulat), *a pustiĭi*, el *pustiĭi*, eu *pustiĭiĭ* etc., pentru că aceste grafii satisfac pe deplin principiile gramatical și fonetic. Ar putea părea că astfel de transcrieri ar însemna o complicație, dar, în realitate, înseamnă o simplificare, atîta timp cît ele corespund rigorilor morfologiei, cît și rostirii românești. Astfel, ortografia ar deveni mai rațională, mai consecventă. Pentru înțelegerea lucrurilor, se pot formula următoarele reguli :

1) diftongul omogen ascendent *i̯i (ĭi)* urmează unei silabe terminate în vocală : *ca-ĭi*, *le-ĭi*, *fi-ĭi*, a *vieţu-ĭi*, a *tră-ĭi*, a

cro-ĭi, a *pusti-ĭi*, *fi-ĭind*, *fi-ĭinţă*, *şti-ĭind*, *şti-ĭinţă* etc. În toate aceste exemple, mai ales în cele în care înaintea lui *i* din ultima silabă apare în silaba precedentă tot un *i*, silabic, numai în aparenţă, ortografic, avem a face cu un hiat. În realitate, între cele două vocale silabice se rosteşte corect româneşte, cu rol de proteză, pentru evitarea hiatului, un *i̯* (semiconsonantic): *fi-i̯ind*, *fi-i̯inţă*, *şti-i̯ind*, *şti-i̯inţă*, *tră-i̯i*, *cro-i̯i* etc. Cf. *Îndreptarul*, PAR, 32, care consideră că în exemple ca *şti-i̯inţă*, *fi-i̯inţă* etc. am avea hiatul *i-i*. Cf., de asemenea, Em. Vasiliu, *Fonologia limbii române*, p. 104, care, dat fiind faptul că pleacă de la forma scrisă, consideră că în cuvîntul *fiică* am avea silabele *fii̯* şi *că*, cu *i̯* la sfîrşit de silabă, întocmai ca în *spai̯mă*, *suvei̯-că* etc., adică înainte de tăietura silabică, după cum spune autorul.

2) diftongul omogen descendent *ii̯ (iĭ)* este întotdeauna precedat, în aceeaşi silabă, de o consoană: *ţă-riĭ*, *bó-liĭ* (subst. în genitiv) eu *bó-liĭ*, eu *gă-siĭ*, eu *mun-ciĭ*, *fiĭ* (imperativul afirmativ), tu *ştiĭ*.

3) triftongul *i̯ii̯ (ĭiĭ)* urmează unei silabe terminate în vocală şi apare la persoana I singular a perfectului simplu al verbelor de conjugarea a IV-a în *-i*, care înainte de sufixul infinitivului au o silabă terminată în vocală, de tipul *a tră-ĭi*, *a se sfi-ĭi* etc. Este de fapt vorba de diftongul ascendent *i̯i (ĭi)* urmat de desinenţa *i̯ (ĭ)* a persoanei I, cu care formează triftong: eu *tră-i̯ii̯*, eu *biru-i̯ii̯*, eu *îndo-ĭiĭ*, eu *pusti-i̯ii̯*, eu mă *sfi-i̯ii̯*, mie îmi *pri-i̯ii̯*[110].

3) *i̯e*

Este un diftong ascendent, omogen ca articulare, cu ambele elemente din aceeaşi serie de articulare, palatală, eterogen ca apertură, cu elementul asilabic cel mai închis, iar elementul silabic din seria medie de apertură, deci închis-mediu. Ca diftong ascendent, *i̯e* apare în cuvintele din vechiul fond la început de cuvînt *(i̯epure, i̯este, i̯eram)* şi în interiorul cuvintelor, la început de silabă *(chei̯e, oai̯e, trebui̯e, vii̯e, fii̯e, ii̯e,* ortografic *ie, apropii̯e, prii̯etenii̯e)*, precum şi după consoană, numai labială *(pi̯ept, bi̯et, fi̯erbe, vi̯er, mi̯ere)*. Vechea ortografie nu nota elementul asilabic al acestui diftong decît în poziţia după consoană[111]. Se scria, aşadar: *epure, eşi, trebue, ploae, Ploeşti, Nicolae* etc., grafii care mai apar uneori şi astăzi. Actuala ortografie a introdus pe *i* cu valoare semiconsonantică atît la început de cuvînt, cît şi la început de silabă cînd urmează după o vocală[112], afară de cazurile cînd vocala precedentă este *i*, fără să pomenească de această excepţie, dintr-o tendinţă, căci nu-i putem spune principiu, aşa-zicînd „estetică", care constă în evitarea repetării prea multor semne identice în acelaşi cuvînt,

în cazul nostru pentru evitarea repetării lui *i*, care, chipurile, n-ar fi „estetică"[113]: *iepure, ieșire, ieftin*, dar *eu, el, ei, ele, ești, este, e, eram, erai, erați, erau; femeie, baie, trebuie, ploaie, Ploiești*, dar *Nicolae; scrie, știe, mie, ție, fie, ie, apropie, priește, pustiește, sfiește, albie, așchie, familie, istorie, vie*[114]. Conform PAR. 10, din *Îndreptar*, care prevede că „*e*, la început de silabă, precedat de vocală, în cuvintele din vechiul fond, se scrie și se pronunță *ie*", ar fi trebuit să scriem, așa cum rostim, *scriie, știie, miie, ției, apropiie, priiește, pustiiește, sfiiește* etc., iar conform PAR. 54, neologisme ca *proiect statuie, atribuie, contribuie, constituie, proiectil, proiector, proiecție* etc. se scriu și se pronunță cu *ie*, nu cu *e*, la începutul unei silabe care urmează după o vocală, întocmai ca cele din fondul vechi[115] etc. După cum se vede, *Îndreptarul* nu face întotdeauna o distincție categorică între cele două straturi lexicale ale limbii noastre, în ceea ce privește scrierea cu *e* sau *ie* la început de silabă, cînd urmează după o vocală din silaba precedentă, fiindcă apar excepții în ambele sensuri: pe de o parte, atunci cînd silaba precedentă este terminată în *-i*, apare *e*, în loc de *ie*, în cuvintele din vechiul fond *(scrie, mie, apropie* etc.*)*, cu *i-e* în hiat, cînd în realitate avem a face cu diftongul *i̯e* precedat de *i*, iar pe de altă parte apare diftongul *i̯e*, în loc de *e* în hiat cu vocala precedentă, în neologisme (*atribuie, contribuie* etc.). Comentariul de mai sus nu vrea să spună deocamdată altceva decît că *Îndreptarul* nu aplică în mod consecvent regulile formulate în PAR. 10 și 11. Totuși, distincția dintre cuvintele din fondul vechi și cele din fondul neologic este foarte importantă și utilă și trebuie, prin urmare, reținută. Este meritul lui Emanuel Vasiliu[116] de a fi aplicat la studiul limbii române și de a fi teoretizat această distincție revelatoare. În ultimul timp, se observă că, din ce în ce mai mult, cuvintele din fondul neologic își constituie reguli aparte față de cele din fondul vechi, ceea ce duce la separarea din ce în ce mai pronunțată a celor două straturi lexicale românești. Așa, de exemplu, cum se va vedea mai jos, fenomenul diftongării condiționate a vocalelor *e* și *o*, care constituia o lege a cuvintelor din fondul vechi, cu unele excepții este evitat de cuvintele din fondul neologic. Dar, așa cum arată Em. Vasiliu, „distincția «cuvinte din vechiul fond — cuvinte neologice» este o distincție savantă, filologică, pe care este sigur că vorbitorul obișnuit nu o face"[117]. Dacă, însă, vorbitorul obișnuit nu face această distincție savantă, este evident că *Îndreptarul*, atîta timp cît o formulează, trebuie s-o facă și s-o aplice cu consecvență. Cum spuneam, comentînd și teoretizînd această distincție, Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, p. 96 și urm., arată că pronunțarea veche,

a cuvintelor din fondul vechi, se caracterizează prin prezența apendicelui asilabic *i̯*, *u̯*, *î̯* înaintea vocalelor din aceeaşi serie de localizare, în timp ce absenţa acestuia reprezintă inovaţia şi caracterizează cuvintele din fondul neologic. Se creează, deci, distincţia dintre cuvintele cu pronunţare conformă cu uzul fonetic românesc, pentru fondul vechi, şi cuvintele cu pronunţare conformă cu uzul fonetic străin, pentru fondul neologic. Prin generalizare, pronunţarea conformă cu modelul străin a devenit sinonimă cu pronunţarea literară, de unde s-a tras concluzia că pronunţarea conformă cu uzul fonetic românesc ar fi neliterară. Cum, însă, vorbitorul obişnuit nu realizează distincţia dintre cele două straturi lexicale, se creează două uzuri lingvistice fundamentale, care generalizează fie una, fie cealaltă normă de rostire:

1) A rosti cuvintele ambelor straturi lexicale ca pe cele din fondul vechi, în manieră populară: *alei̯e, poi̯ezii̯e, crei̯aţii̯e, atribui̯e, i̯există, i̯epocă, i̯erou*, ca *prii̯etenii̯e, ştii̯e, vii̯e, apropii̯e, trebui̯e, i̯el, i̯este, i̯eram* etc.

2) A rosti cuvintele ambelor straturi lexicale ca pe cele din fondul neologic, adică în manieră cultă: *este, eram, el, ploae, Nicolae, trebue, albie, aşchie, ştie, scrie, vie, mie, ţie, apropie, boer* etc., ca *boem, bielă, epocă, erou, poem, poezie* etc. Cele două uzuri lingvistice, în manieră populară şi în manieră cultă, au ca element comun lipsa distincţiei dintre cele două straturi lexicale, dar se deosebesc după cum vorbitorul este mai ataşat de norma cuvîntului vorbit, mai puţin influenţat de forma scrisă, sau mai receptiv faţă de cuvîntul scris.

Evident că există şi o deosebire în ceea ce priveşte gradul de cultură între vorbitorii care îmbrăţişează unul sau celălalt mod de rostire, dar aceasta nu este esenţială, pentru că, oricît ar părea de paradoxal, rostirea în manieră populară, care este cea autentic românească, nu caracterizează numai pe oamenii fără instrucţie sau cu puţină instrucţie, ci, în largă măsură, şi pe vorbitorii cu instrucţie superioară, în timp ce rostirea în manieră cultă, fiind datorată influenţei scrisului, caracterizează, de obicei, pe vorbitorii cu o instrucţie medie.

Ar putea exista, în sfîrşit, şi o a treia posibilitate, aceea de a rosti cuvintele fiecărui strat în maniera specifică, ceea ce presupune realizarea distincţiei despre care a fost vorba mai sus. Acest uz este foarte puţin răspîndit şi caracterizează numai vorbitorul specialist, lingvistul, care are şi cunoştinţe teoretice, dar şi un ascuţit simţ al limbii. Şi în acest caz, realizarea ditincţiei nu este totdeauna aplicată cu consecvenţă. Acesta este cazul actualei

ortografii, care, plecînd de la pronunţare, nu face totdeauna distincţia pronunţare cultă-pronunţare populară, creînd excepţii în ambele sensuri, aşa cum s-a văzut mai sus: pe de o parte, cuvinte din fondul vechi ortografiate în manieră cultă (*este, el, eram, soţie, vie, scrie, apropie*, care pot fi apreciate cu grafii hiperliterare), iar pe de altă parte, neologisme ortografiate în manieră populară (*atribuie, contribuie, constituie, proiect*, ca *bănuie, trebuie, sfătuie* etc.). După cum se vede, ortografia actuală admite diftongul *i̯e* chiar şi în neologisme, în interiorul cuvîntului, cînd urmează după o vocală din silaba precedentă, dar în poziţie iniţială de cuvînt nu-l admite nu numai în neologisme, ci chiar şi în unele cuvinte din fondul vechi, ca *el, este, era* etc. Dacă am face o distincţie netă între cele două straturi, cum cere *Îndreptarul*, ar trebui să scriem *ieste, iel, iera, ieşire, viie, scriie, apropiie*. dar *epocă, erou, proect, proectul, atribue, constitue* etc., cu precizarea cunoscută că litera *i* reprezintă atît pe *i* silabic, cît şi pe *i* asilabic, ortografia actuală nedispunînd încă de un semn special pentru notarea elementului asilabic. Dar, în actuala ortografie, digraful *i-e* caracterizează cuvintele fondului neologic de tipul *poezi-e, modesti-e, dedicaţi-e, meditaţi-e* etc., precum şi cuvintele de acest tip aparţinînd fondului vechi, după modelul celorlalte: *vi-e, şti-e, scri-e, fraţi-e, moşi-e* etc.[118]. În celelalte cuvinte ale fondului vechi, care înainte de *e* final au o altă vocală decît *i*, ortografia a admis diftongul *i̯e*: *oi̯e, cui̯e, chei̯e, tai̯e* etc.

Spre deosebire de ortografie, rostirea românească, neputînd face distincţia între cele două straturi lexicale, ia forma unuia dintre cele două uzuri lingvistice fundamentale: pronunţarea cuvintelor ambelor straturi în manieră populară sau în manieră cultă. Dacă ortografic se observă tendinţa scrierii în manieră cultă chiar şi a unor cuvinte din fondul vechi, din punctul de vedere al pronunţării, lucrurile stau exact invers: uzul lingvistic cel mai frecvent, cel mai obişnuit şi, se poate zice, cel mai „normal", adică cel mai conform cu specificul românesc, este rostirea tuturor cuvintelor în manieră populară. Se observă în felul acesta discrepanţa care s-a creat între rostirea şi scrierea românească, fenomen care nu se ştie dacă va putea fi vreodată lichidat. În aceste condiţii, atît timp cît ortografia nu pleacă de la rostire, ea nici nu poate pretinde să normeze rostirea. S-au constituit două planuri separate, care, nu numai că nu se suprapun, dar chiar se distanţează cu timpul tot mai mult.

Aşa cum este şi normal, adoptarea neologismelor presupune şi adaptarea lor la sistemul limbii, de multă vreme constituit,

prin întreaga sa evoluție, pînă în momentul împrumutului, ceea ce înseamnă încadrarea neologismelor în sistemul limbii, rostirea lor în manieră populară și nu invers. Acesta este motivul pentru care, indiferent de scrierea lor, indiferent de gradul de pregătire și de cultură ale vorbitorilor, neologismele sînt adaptate la sistemul fonetic indigen al limbii noastre[119]. Una din particularitățile care caracterizează sistemul fonetic indigen al limbii române este evitarea hiatului, predilecția pentru diftongii care urmează după o vocală din silaba precedentă, atît de caracteristici pentru fonetica vechiului fond al limbii noastre. Multe dintre neologismele care au pătruns sau pătrund masiv în limba română conțin vocale în hiat, pe care ortografia le-a acceptat ca atare, dar pe care rostirea românească nu le poate tolera. Fondul neologic se adaptează foneticii fondului vechi, iar nu invers. Procedeele specifice de evitare a hiatului sînt două:

1) Proteza unui apendice asilabic înaintea celei de a doua vocale a hiatului, cu care formează un diftong ascendent, care are ca scop întărirea elementelor inițiale de silabă[120]: *pioni̯er, cantoni̯er, soci̯etate, contribuți̯e, contribui̯e, atribui̯e, influi̯ență, idei̯e, alei̯e, crei̯ez*[121], *modesti̯e' ideologi̯e* etc., ca și în cuvintele din vechiul fond: *odai̯e, oai̯e, albi̯e, așchi̯e, sărăci̯e, chindi̯e, chei̯e, femei̯e, gingi̯e, pri̯eteni̯e, mui̯ere, gutui̯e.*

În privința cuvintelor din vechiul fond, mulți cercetători consideră că acestea nu pot fi rostite cu hiat. Astfel, Lidia Sfîrlea, *Ortoepia*, în volumul *Cum scriem, cum pronunțăm corect*, p. 103, afirmă că „în anumite situații, elementul de sprijin intervocalic este nu numai justificat, ci și inevitabil. Astfel, în cazul alăturării lui *i* de *a* sau *e* și a lui *u* de *a, ă, î* sau *o* nici un român nu realizează un hiat veritabil. Între *i* și *a* sau *e* următor apare întotdeauna și foarte clar un sunet fricativ palatal (i̯), iar între *u* și un *a, ă, î* sau *o* următor apare — uneori mai slab, dar totdeauna perceptibil — un sunet fricativ bilabial (u̯). Se rostește deci — chiar dacă nu se scrie așa —: *casi̯er, famili̯e, să fi̯e, Ili̯e, istori̯e, mi̯e, speri̯e, vi̯e*; *datori̯a, poziți̯a*; *aluu̯at, ambiguu̯ă, defectuu̯os, luu̯înd* etc." După cum se vede, printre cuvintele citate, Lidia Sfîrla include și cîteva neologisme. În altă parte, *Pronunția românească literară — stilul scenic*, București 1970, p. 58, Lidia Sfîrlea subliniază acest fenomen: „Contrar exigențelor ortoepice, chiar și neologismele s-au adaptat acestei rostiri: *aluziye, construyim, impetuwos, ziyar* etc."

În cuvinte ca *subi-i̯ect*, *obi-i̯ect* a avut loc mai întîi disocierea diftongului *i̯e*, care urma după consoană labială, în două silabe diferite *i-e* şi apoi proteza apendicelui asilabic pentru evitarea hiatului : *subi̯ect* > *subi-ect* > *subi-i̯ect*, *obi̯ect* > *obi-ect* > *obi-i̯ect*.

În ceea ce priveşte iniţiala de cuvînt, deosebirea dintre cele două straturi lexicale ar putea să rămînă valabilă : *i̯eşire*, *i̯esle*, *i̯eram*, *i̯eu*, dar *erou*, *epocă*, *examen*, *echitate*, *economii̯e* etc., fiindcă rostirile de tipul *i̯elev*, *i̯epocă*, *i̯erou* etc., populare într-adevăr, poate prea populare, dau impresia de pronunţări necultivate.

2) Contragerea celor două vocale silabice într-o singură silabă, fuzionarea acestora într-un diftong ascendent prin sinereză[122] : *sovi̯etic*, *soci̯etate*, *pioni̯er*, *cantoni̯er* etc. În ultimele două exemple, reducerea hiatului *i-e* în diftongul *i̯e* a continuat, popular, prin reducerea diftongului la vocala *e* : *pioner*, *cantoner*, întocmai ca în cuvîntul vechi *pri-eten* > *pri̯eten* > *preten*. În stadiul actual de evoluţie a fenomenului evitării hiatului, nu se poate aprecia care dintre cele două procedee va avea sorţi de izbîndă în viitor. Preferinţa pentru unul sau altul depinde probabil de numărul de silabe : cuvintele prea lungi vor prefera probabil contragerea, care implică reducerea numărului de silabe, în timp ce cuvintele mai scurte vor prefera probabil proteza elementului asilabic, care implică menţinerea numărului de silabe [123].

În ceea ce priveşte acest al doilea procedeu, trebuie să subliniem că reducerea hiatului la diftong nu are loc „prin elidarea primei vocale" a hiatului, căreia apoi ar urma să-i „ţină locul" fricativa intercalată, care ar fi „mai puternică" aşa cum crede Lidia Sfîrlea, *Pronunţia românească literară — stilul scenic*, p. 63—64, ci, dimpotrivă contragerea celor două vocale silabice într-o singură silabă, fuzionarea acestora într-un diftong ascendent, adică fenomenul de sinereză, are loc prin transformarea primei vocale a hiatului într-o semiconsoană. (Cf. Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"*, p. 34). Elidarea are loc, într-adevăr, în vorbirea curentă, în cuvinte derivate de tipul *nendurător*, *rentors* etc., citate de Lidia Sfîrlea, dar aici se elidează a doua vocală, nu prima.

4) *ei̯*

Este corespondentul descendent al diftongului ascendent *i̯e*, deci omogen ca articulare, eterogen ca apertură. Fiind descendent, diftongul *ei̯* poate apărea în interiorul cuvîntului, la sfîrşit de silabă (*nei̯că*, *flei̯că*, *suvei̯că*, *temei̯nic*, *urei̯che* etc.) sau înainte de consoană (*flei̯ci*, *urei̯chi*), precum şi la sfîrşitul cuvîntului (*tei̯*, *vrei̯*, *bei̯*, *lei̯*, *căţei̯*). După cum se observă, diftongul *ei̯* apare

și în cuvinte ca *urei̯che, vei̯che, perei̯che, nei̯ghină* etc., în care s-a format prin degajarea anticipată a elementului palatal al lui *k* și *g*. În astfel de cuvinte, diftongul constituie o particularitate dialectală a graiurilor din vestul țării, în special a celor din Oltenia.

Spre deosebire de corelativul său ascendent, diftongul descendent *ei̯* este stabil și, ca urmare, nu pune prea multe probleme. În afară de mijlocul de mai sus al anticipării elementului palatal, în afară de cuvintele împrumutate care conțineau acest diftong (*bei* < tc. *bey*), diftongul *ei̯* a luat naștere, de obicei, în cuvintele moștenite, pe calea contragerii în aceeași silabă a vocalelor silabice *e* și *i* (lat. *mei* > rom. *mei̯*, lat. *catelli* > rom. *căței̯*[124]). Secvența bisilabică *e-i* apare atît în cuvintele din fondul vechi (*le-it*, care se rostește *le-i̯it*, *pole-it*, rostit *pole-i̯it* etc.), cît și în neologisme (*ate-ist, ze-itate*, rostite în aceeași manieră *ate-i̯ist, ze-i̯itate*). Hiatul *e-i* nu poate fi evitat, după cum se vede, decît pe calea protezei apendicelui asilabic înaintea celei de-a doua vocale. În cazul articulării sau derivării, elementul asilabic al diftongului *ei̯*, urmat de o altă vocală, formează silabă cu aceasta, așa cum s-a văzut mai sus : *le-i̯i, le-i̯it, pole-i̯it, ate-i̯ist, ze-i̯itate*. În legătură cu diftongul *ei̯* de la genitiv-dativul substantivelor feminine terminate la nominativ în *i-e*, de tipul *famili-e, academi-e*, în *Mic tratat de ortografie*, PAR 143, acad. Al. Graur a ridicat problema înlocuirii „tipului artificial" *i-ei̯*, cu genitiv-dativul normal *famili-i, academi-i*. Am arătat mai sus că rostirea adevărată, conformă cu fonetica românească , este, în acest caz, *famili-i̯i, academi-i̯i*, ceea ce, după cum se vede, duce la apariția „seriei bizare de trei *i*"[125], care a fost considerată drept „inestetică"[126].

5) *îi̯*

Este un diftong descendent, cu ambele elemente, silabic și asilabic, din seria de vocale închise, deci omogen ca apertură, dar eterogen ca loc de articulare, în sensul că elementul silabic face parte din seria velară, iar elementul asilabic, din seria palatală, deci palato-velar sau antero-central. După cum am arătat mai sus, perechea sa ascendentă **i̯î* nu se realizează ca diftong.

Ca orice diftong descendent, *îi̯* apare în interiorul cuvîntului, la sfîrșitul de silabă (*mîi̯ne, pîi̯ne, cîi̯ne*) sau la finală absolută (*călcîi̯, rămîi̯, mîngîi̯, întîi*). În poziția finală absolută este evident că diftongul *îi̯* a luat naștere prin sinereză[127], ca și alți diftongi descendenți[128]. În ceea ce privește poziția de la sfîrșit de silabă din interiorul cuvîntului, s-a arătat că diftongul *îi̯* a luat naștere

uneori sub influenţa lui *i* din silaba următoare asupra vocalei precedente accentuate : *cîni* > *cîini*, *pîni* > *pîini* etc.[129].

Elementul asilabic *i̯* al distongului *ii̯* trece la silabă următoare în cazul în care după el urmează altă vocală : *călci-i̯e*, *înli-i̯ul* etc.

6) *i̯ă*

Este un diftong ascendent, eterogen şi ca loc de articulare, pentru că elementul asilabic face parte din seria palatală, iar elementul silabic din seria velară, deci palato-velar, şi ca apertură, deoarece *i̯* este de cea mai mare închidere, iar *ă* face parte din seria medie de apertură, deci închis-mediu. Acest diftong nu apare în limba literară, în care, sub influenţa semiconsoanei palatale precedente, elementul silabic *ă* s-a acomodat, devenind *e*, ajungîndu-se astfel la diftongul *i̯e*. Diftongul *i̯ă* caracterizează însă anumite graiuri, în care s-a petrecut fenomenul invers, *i̯e* > *i̯ă*, prin diferenţiere. Unele cuvinte au avut de la început, prin evoluţie fonetică, diftongul *i̯ă*, evoluat apoi la *i̯e* : lat. *ascla*, *ungula* au devenit mai întîi *ascl'ă*, *ungl'ă*, apoi *aşkă*, *unğă*, care înainte de *ă* final aveau pe *i* inclus în palatala precedentă, apoi, prin acomodarea lui *ă* final la palatala precedentă, *aşke*, *unğe* şi, în sfîrşit, prin diereză, *aşkii̯e*, *unğii̯e*. La fel s-au petrecut lucrurile în cazul unor fonetisme dialectale ca *ridikii̯e*, *potîrnikii̯e* etc. Evoluţia inversă, prin diferenţiere, *i̯e* > *i̯ă*, este, evident, mai nouă decît prima : *pi̯er* > *pi̯ăr*, *pi̯ept* > *pi̯ăpt*, *pi̯eliţă* > *pi̯ăliţă*, *nepot* > *ni̯epot* > *ni̯ăpot*, *i̯el* > *i̯ăl*[130].

Deşi nu apare în limba literară, am inclus acest diftong în tabloul diftongilor româneşti, întîi pentru că acesta îndeplineşte condiţiile realizării şi în al doilea rînd pentru că se realizează practic în vorbirea românească populară. După cum se vede, precedate de *i̯*, vocalele *e* şi *ă* se pot substitui una celeilalte, deci *i̯e* poate fi înlocuit cu *i̯ă*.

7) *ăi̯*

Este corespondentul descendent al diftongului ascendent *i̯ă*. Este aşadar eterogen şi ca loc de articulare (palato-velar), şi ca apertură (închis-mediu). Ca diftong descendent, *ăi̯* apare în interiorul cuvîntului, la sfîrşit de silabă (*măi̯cuţă*, *văi̯ta*) sau înainte de consoana finală a cuvîntului (*găi̯ci*) şi la sfîrşitul cuvîntului (*tăi̯*, *săi̯*, *flăcăi̯*, *Floricăi̯* etc.). În interiorul cuvîntului , *a* din diftongul *ai̯* alternează cu *ă* din diftongul *ăi̯* cînd se mută accentul : *mái̯că-măi̯cúţă*, *vái̯tă-văi̯tá* etc. În cea mai mare parte a graiurilor dacoromâne, diftongul *ăi̯* provine din diftongul *ei̯*, cînd urmează

după unele consoane cu timbru velar: *vițăi̯, dusăi̯, dumnezăi̯* etc. Tot dialectal *ăi̯* apare în locul lui *ii̯*: *mîngăi̯, scîrțăi̯, mîrăi̯* etc. Hiatul *ă-i*, în cuvintele din vechiul fond, a fost evitat prin proteza elementului asilabic *i̯* între cele două elemente ale sale, care se grupează în silaba următoare: *fă-i̯ină, gă-i̯ină*, în care există vocala *ă* plus diftongul ascendent *i̯i*.

8) *i̯a*

Este un diftong ascendent, eterogen ca loc de articulare (palato-velar) și ca apartură (închis-deschis). Din punctul de vedere al aperturii, este diftongul cu cea mai mare diferență de apertură între elementele sale: elementul asilabic este cel mai închis (gradul 1), iar elementul silabic este cea mai deschisă vocală (gradul 7, conform tabelului anexat). Ca diftong ascendent, *i̯a* apare la început de cuvînt (*i̯arnă, i̯apă, ia*, pronumele personal ortografiat *ea, i̯a*, verb, *i̯arbă*), în interiorul cuvîntului, la inițială de silabă (*nui̯au̯a, boi̯au̯a, apropii̯ată*, ortografiat *apropiată* etc.), precum și după consoană labială (*pi̯atră, bi̯ată, zbi̯ară, fi̯arbă, vi̯ață, mi̯a*). În orice poziție *i̯a* alternează cu *i̯e*: *i̯arnă-i̯erni, i̯a-i̯ele* (pronumele personal ortografiat *ele*), *i̯a-i̯ei, i̯arbă-i̯erburi, nui̯a-nui̯ele, apropii̯a-apropii̯e, piatră-pi̯etre, bi̯ată-bi̯ete* etc. Rezultă de aici că observațiile în legătură cu *i̯e* sînt, cu unele excepții, valabile și pentru *i̯a*. În poziția inițială de cuvînt nu mai sînt astăzi probleme în ceea ce privește scrierea, deși ortografia menține încă pronumele *ea* în loc de *ia*. La fel, cînd diftongul urmează după consoană. În poziția inițială de silabă, însă, lucrurile se petrec ca și în cazul diftongului *i̯e*, fiindcă, așa cum s-a văzut, *i̯a* alternează cu *i̯e*: *i̯e* apare la forma nearticulată a substantivelor și adjectivelor (*oai̯e, scîntei̯e, zglobii̯e*), *i̯a* apare la forma articulată (*oai̯a, scîntei̯a, zglobii̯a*); *i̯e* apare la indicativul prezent persoana a III-a singular (*tai̯e, trebui̯e, știi̯e, scrii̯e*), iar *i̯a* apare la imperfectul verbelor (*tăi̯a, trebui̯a, știi̯a, scrii̯a*). Lucrurile sînt clare atunci cînd înaintea diftongului *i̯a* sau *i̯e* apare în silaba precedentă orice vocală, cu excepția lui *i*. Din motive așa-zicînd „estetice“, ortografia nu a admis repetarea lui *i*, de fapt *i̯*, limită între silabe, care se rostește și în acest caz, pentru evitarea hiatului. Prin urmare, fonetica vechiului strat lexical al limbii române se caracterizează prin evitarea hiatului sub forma protezei. Rezultă de aici că în cuvintele din fondul vechi nu există nici hiatul *i-e*[131], nici hiatul *i-a*, cum pretinde *Îndreptarul...*, PAR.31, ci *i* urmat de diftongul *i̯e* sau *i̯a*: *îmbi-i̯e — îmbi-i̯a, adi-i̯e — adi-i̯a, mîni-i̯e — mîni-i̯a, peri-ie — peri-i̯a, apropi-i̯e — apropi-i̯a, învii̯e — învi-i̯a, întîrzi-i̯e — întîrzi-i̯a.*

La aceeași concluzie a ajuns și G. Ivănescu : „Din toate aceste cazuri se poate trage concluzia că limba română nu permite ca anumite vocale să fie în imediat contact una cu alta, ci legate numai prin mijlocirea altor vocale, care au o funcție consonantică“[132]

În sfîrșit, aceeași părere este exprimată și de Lidia Sfîrlea, *Ortoepia*, în volumul *Cum scriem, cum pronunțăm corect*, p. 102—103, într-o formulare fără echivoc : „Hiatul, adică articularea consecutivă a două vocale care aparțin unor silabe diferite, constituie o dificultate pentru majoritatea vorbitorilor limbii române. Nefiind moștenit, ci împrumutat prin neologisme, hiatul este un fenomen tipic literar (adică nepopular) și, chiar în limba română literară, se realizează mai adesea în grafic decît în rostire. Tendința larg răspîndită este aceea de a evita hiatul prin introducerea unui element de sprijin între cele două vocale alăturate“.

În cuvintele acestea nu există nici hiatul *i-i*[133] de la gerunziu, ci diftongul *i̯i*, urmînd după *i* silabic din silaba precedentă : *adi-i̯ind, peri-i̯ind, învi-i̯ind, apropi-i̯ind*[134] etc.

Dacă așa stau lucrurile în cuvintele din vechiul fond, să vedem care este situația celor din fondul neologic. Ortografia actuală, deși susține deosebirea dintre cele două straturi lexicale, în cazul pe care-l discutăm a adaptat fonetica vechiului fond la fonetica fondului neologic și indică scrierea *adi-a, peri-a, învi-a* etc., ca în *incendi-a, ortografi-a, anemi-a* etc., indicînd totuși pronunțarea diferențiată, *i-i̯a* în cuvintele din prima categorie și *i-a* (cu hiat) în neologisme. Ar urma că două cuvinte foarte asemănătoare formal ca *apropia* și *apropria* ar trebui astfel scrise, dar rostite, primul *apropi-i̯a*, iar al doilea *apropri-a* (cu hiat). Rostirea românească a procedat, cum era și normal, invers : a adaptat neologismele la fonetica vechiului fond, evitînd hiatul în toate cazurile, impunînd deci rostirea și a neologismelor în manieră populară (*incendi-i̯a — incendi-i̯em, ortografi-i̯a — ortografi-i̯em, anemi-i̯a — anemi-i̯em* etc.).

Celălalt procedeu, acela al contragerii prin sinereză a vocalelor în hiat, avînd ca rezultat un diftong și deci reducerea numărului de silabe al cuvîntului, se pare că este mult mai puțin frecvent. Rostirea cu sinereză apare numai în anumite cuvinte, în cazul anumitor hiaturi, variind de la o persoană la alta, după predilecție : *o-bi̯ect, su-bi̯ect, so-ci̯e-tate, so-ci̯al, so-ci̯a-list, spe-ci̯alitate, ime-di̯at*[135]. Trebuie să subliniem aici că rostirea cu contragerea vocalelor în hiat apare numai în unele neologisme, nu și în cuvinte ale vechiului fond, unde, după cum am arătat mai sus, nu există vocale în hiat, ci numai vocală plus semiconsoană plus vocală,

adică vocală plus diftong ascendent, prin procedeul protezei. Rostiri ca *zgî-ri̯at, chi-ri̯aș, Chi-ri̯ac, spe-ri̯at,* citate de acad. Al. Graur după Dicționarul Academiei sau după acela al lui Tiktin, în studiul *Notes sur les dephtongues en roumain*[136], nu corespund spiritului limbii române[137]. Ele sînt rostiri în manieră cultă, mai bine zis străină, ale unor cuvinte din fondul vechi și nu pot caracteriza decît vorbitori care, sub influența pronunțării franțuzești, rostesc neologismele de origine franceză cu sinereză: *cole-gi̯al, di̯a-log, gar-di̯an, ime-di̯at, so-ci̯al, spe-ci̯al, Ma-ri̯ana, Ma-ri̯eta*[138]. Evident că această rostire nu caracterizează numai vorbitorii influențați direct de pronunțarea franțuzească, ci și, sau, s-ar putea zice, mai ales, pe cei care îi imită pe aceștia, de obicei persoane cu instrucție mijlocie din mediul urban. Dar chiar și în franțuzește rostirea cu sinereză nu este singura posibilă, ci este admisă și cea cu diereză, uneori și cea cu proteză: „Les voyelles écrites *i, ï, y, ou, u* et suivies, dans l'écriture, d'une voyelle autre que *e*, représentent les semi-consonnes *j, w* et *ɥ*, ainsi dans *création /kre-a-sjõ/, ïambes/jã-b(ə)/, fouet/fwe/, affectueux/afek-tɥø/*. Nous notons toujours et uniquement cette prononciation où la première des deux voyelles est articulée comme semi-consonne et où les deux élements combinés font partie d'une même syllabe. À remarquer cependant que, à tous les niveaux de la langue parlée, une prononciation avec diérèse est possible: */i-ã-b(ə)/, /fu-e/, /a-fek-ty-ø/*; elle est la plus fréquente dans les vers réguliers“[139].

Și mai departe, *Léon Warnant* arată că într-un cuvînt ca *prier* este posibilă și o pronunțare cu proteza lui *i*: „Lorsque deux voyelles dont la première est un *i* sont en contact, comme dans *prier*, deux prononciations du mot sont possibles, soit *pri-e*, soit *pri-je*, avec un léger *j* intervocalique“[140].

Dar, oricare ar fi situația din franceză, în limba noastră, procedeul specific românesc de evitare a hiatului este cu predilecție proteza semiconsoanei fricative *i̯* între cele două elemente vocalice ale hiatului: *zgîri-i̯at, chiri-i̯aș, Chiri-i̯ac, speri-i̯at,* iar după modelul acestora și în neologisme: *colegi-i̯al, gardi-i̯an, imedi-i̯at, soci-i̯al, soci-i̯etate, speci-i̯al, Mari-i̯ana, Mari-i̯eta, obi-i̯ect, subi-i̯ect* etc.

Așa stînd lucrurile, rezultă că, de fapt, nu numai în cuvintele din vechiul fond, dar chiar și în neologisme cu cele de mai sus nu există rostiri cu vocale în hiat. Numai scrierea, prin secvențe vocalice bisilabice, creează impresia de hiat, pe care am văzut mai sus cît de inconsecvent îl aplică ortografia noastră, care, totuși, teoretic, face distincția dintre cele două straturi lexicale ale limbii române.

Am arătat mai sus că proteza apendicelui asilabic depinde, în poziție inițială absolută, de locul de articulare al vocalelor următoare, că, adică, apendicele asilabic *i̯* precedă vocalele palatale, apendicele asilabic *î̯* precedă vocalele velare, iar fricativa bilabială *u̯* precedă ca apendice asilabic vocalele labiale. Această afirmație trebuie să fie completată cu faptul că, în ceea ce privește vocalele velare *a*, *ă* și *î*, atunci cînd una dintre acestea este al doilea element al unui hiat, deci în interiorul cuvintelor, la început de silabă, apendicele asilabic care o precedă depinde nu numai de locul de articulare al vocalei următoare, ci și de acela al vocalei precedente: cînd *a*, *ă* sau *î* urmează, în hiat, după *i* sau *e* din silaba precedentă, primesc ca apendice asilabic semiconsoana fricativă palatală *i̯*: *labi-i̯al, bili-i̯ar, brevi-i̯ar, spați-i̯at, colegi-i̯al, gardi-i̯an, di-i̯alog, Mari-i̯ana, cre-i̯a, agre-i̯a.* Fricativa palatală *i̯* provine în acest caz din fricativa velară *î̯* prin acomodare progresivă: **gardi-î̯an > gardi-i̯an, *Mari-î̯ana > Mari-i̯ana, *cre-î̯ăm > *cre-i̯ăm > cre-i̯em, *cre-î̯înd > *cre-i̯înd > cre-i̯ind*[141]. Cînd primul element al hiatului este vocala *e*, prin acomodare, *a* următor poate fi precedat de un apendice asilabic neobișnuit, *e̯*: *cre-e̯a, agre-e̯a, ide-e̯al, re-e̯eal, le-e̯al, dole-e̯anțe* etc., unde *e̯* protetic provine tot din *î̯*. Rostirile de acest tip, cu *-e-e̯a*, existente în realitate, sînt și ele rostiri în manieră populară, dar apărînd numai în neologisme, par afectate, în tot cazul nu sînt autentic populare. Pe de altă parte, *e̯* poate preceda numai pe *a*, nu și pe *ă* sau *î*: nu există rostiri ca **cre-e̯ăm* sau **cre-e̯înd*, de unde tragem concluzia că trebuie să optăm pentru proteza lui *i̯* în loc de *e̯*: *cre-i̯a, cre-i̯em, cre-i̯ind, recre-i̯ații e, recre-i̯ere, recre-i̯are* (putîndu-se astfel face deosebirea semantică între ultimele două, care ortografic sînt transcrise astăzi prin același *recreare*. Tot aici notăm că ortografia face o deosebire inexistentă: *creăm*, dar recreem[142], deosebire anulată în ediția a IV-a a *Îndreptarului* și în DOOM, unde pentru *recreare* se admite varianta *recreere*.

9) *ai̯*

Este corespondentul descendent al diftongului ascendent *i̯a*, eterogen ca loc de articulare (palato-velar) și ca apertură (deschis-închis), diftongul cu cea mai mare diferență de apertură între elementele sale componente. Ca diftong descendent, *ai̯* poate apărea la sfîrșitul de silabă, fie în interiorul cuvîntului (*mai̯că, hai̯nă, zgai̯bă, ai̯bă, Sai̯che, Lai̯che, I͡ordai̯che*), fie în poziție finală absolută (*tai̯, cai̯, vai̯*), precum și în interiorul cuvîntului, înainte de consoana finală (*mai̯ci*). În cuvinte ca *Sai̯che, Petrai̯che, Costai̯che,*

Laiche, Iordaiche, diftongul *ai* nu este literar. El apare dialectal, în special în graiurile din Oltenia, ca urmare a caracterului pronunțat palatal al lui *ḱ*, ceea ce a determinat disocierea elementului palatal al lui *ḱ* și propagarea lui regresivă, constituindu-se astfel diftongul *ai* cu vocala precedentă oclusivei palatale.

În cazul în care după elementul asilabic al diftongului în discuție urmează altă vocală, acesta se grupează în silabă cu vocala următoare, formînd un diftong ascendent: *ca-ii, ma-iul*. Hiatul *a-i* a fost ca de obicei evitat prin proteza elementului asilabic *i* înaintea celei de a doua vocale a hiatului: *ha-iină*, care conține, astfel, vocala *a* plus diftongul ascendent *ii*.

10) *iu*[143]

Este un diftong ascendent, omogen în ceea ce privește apertura, în sensul că ambele elemente fac parte din seria închisă, între ele fiind o diferență de apertură de numai un grad, lucru posibil numai în această serie, dar eterogen în ceea ce privește locul de articulare, palato-labial. Ca diftong ascendent, *iu* apare la început de cuvînt (*iute, iubi*), în interiorul cuvîntului, după consoană (*știucă, știubei, tiugă*), la început de silabă (*cuiul, teiul*), precum și în finalul unor cuvinte neologice împrumutate din latina clasică de tipul *studiu, stadiu, deceniu, mediu, consiliu*.

Într-un cuvînt ca *rugăciune* nu mai avem astăzi diftongul *iu*, deoarece *i*, la origine element silabic, a fost absorbit de consoana prepalatală precedentă, devenind simplu element grafic. În cuvinte ca *chiuvetă, chiul* etc. *i* este pur grafic: după oclusiva palatală *ḱ* urmează vocala *u*. În limba veche, precum și astăzi dialectal, diftongul *iu* apare și în cuvinte ca *primariu, iubitoriu, ajutoriu*, etc.

În cuvinte ca ajutoriu, învățătoriu etc., *i* (asilabic) semiconsonantic, provenind dintr-un *i* vocalic, silabic, s-a afonizat mai tîrziu (*ajutorⁱ, învățătorⁱ*), pentru ca apoi să dispară.

Diftongul în discuție este mai puțin frecvent decît celelalte. Așa se explică faptul că, deși limba noastră veche și populară cunosc diftongul *iu* în poziție finală în cuvinte ca *primariu* etc., totuși rostirea populară nu-l tolerează în cuvinte ca *salariu, concediu* etc., care în vorbirea populară devin *salaru, concedu* sau chiar *salar, conced*.

Nu există un hiat *i-u* în cuvintele din vechiul fond. Cuvinte ca *știut, știutor, Măriuca, Măriuța* nu conțin hiatul *i-u*, ci *i* plus diftongul *uu*, pronunțarea lor fiind *ști-uut, ști-uutor, Mări-uuca, Mări-uuța*. Hiatul ar putea exista numai în cuvintele fondului neologic, mai ales de origine franceză, cu toate că în franceză

cuvintele respective conțin un diftong și nu un hiat : *action/aksjõ/ aversion/aversjõ/, nation/nasjõ/, passion/pasjõ/*[144].

Rostirea românească evită și hiatul *i-u* prin proteza elementului asilabic *u̯*, ajungîndu-se la vocala *i* plus diftongul ascendent *u̯u : acți-u̯une, aversi-u̯une, nați-u̯une, pasi-u̯une.* Sub influența rostirii franțuzești, există și în românește rostirea cu diftongul *i̯u* a acestor cuvinte, respinsă pe drept cuvînt de norma noastră ortoepică : *acți̯une, aversi̯une, nați̯une, pasi̯une*[145].

11) *ui̯*

Este corespondentul descendent al diftongului *i̯u*. Fiind descendent, *ui̯* apare mai ales la finala absolută a cuvîntului (*gutui̯, pui̯, cui̯, avui̯, tăcui̯, văzui̯, sui̯, încui̯*), în interiorul cuvîntului la sfîrșit de silabă (*țui̯că, pui̯că, mui̯că, pădui̯che, mui̯che*) sau înainte de consoană (*scui̯p, cui̯b*), dar și la început de cuvînt (*ui̯te, ui̯ta*). În prima situație, diftongul a luat naștere în general prin sinereză. În cuvinte ca *pădui̯che, mui̯che*, el se explică prin propagarea anticipată a lui *i̯*, acest fenomen rămînînd la stadiul dialectal, nefiind admis de limba literară.

După cum s-a văzut mai sus, în cazul altor secvențe bivocalice care alcătuiesc o silabă, anume că acestea nu formează hiat în cuvintele din vechiul strat, tot astfel nu există un hiat *u-i*. Cuvinte ca *ruină, viezuină, locui, viețui* etc. nu au hiatul *u-i*, ci diftongul *i̯i* precedat de *u* silabic : *ru-i̯ină, vi̯ezu-i̯ină, locu-i̯i, locu-i̯ință* etc.

12) *i̯o*

Este un diftong ascendent, eterogen și ca loc de articulare (palato-labial), și ca apertură (închis-mediu). În ceea ce privește localizarea, între elementele sale componente există cea mai mare diferență : *i* are gradul 1 de localizare, iar *o* are gradul 7 de localizare, după tabelul întocmit de acad. Al. Rosetti în BL, IX, p. 113 și reprodus de noi din acest punct de vedere. Chiar și din punctul de vedere al aperturii există o diferență de 4 grade, *i* fiind de gradul 1, iar *o* de gradul 5.

Ca diftong ascendent, *i̯o* apare în poziție inițială de cuvînt (*i̯obag, i̯o*, ortografiat *eu, I̯on, I̯ordan*), precum și în interiorul cuvîntului, la inițială de silabă (*busui̯oc, dui̯os*) sau după consoană (*mi̯orlăi, zmi̯orcăi, dulăpi̯or, bolnăvi̯or*). În ceea ce privește această ultimă poziție, după consoană, se constată că, întocmai ca și în cazul altor diftongi ascendenți (*i̯a, i̯e*), semiconsoana *i̯* din diftongii care o conțin ca prim element, deci și din diftongul *i̯o*, urmează de obicei după labiale : *dulăpi̯or, bi̯ată, fi̯er, bolnăvi̯or, mi̯orlăi* etc.

Pentru cuvintele cu sufixul *-ior*, femininul *-ioară*, acad. Al. Graur a constatat că „si le radical comporte au moins deux syllabes, le suffixe est prononcé *-yor* ; au cas contraire, il este prononcé *-i-or*. [...] Ensuite il faut exclure sans doute les dérivés de mots en *-ie*, car l'influence du primitif a aidé à la conservation de *i* voyelle (et cela a probablement contribué à la naissance du nouveau suffixe *-i-or*) : *pălări-oară* de *pălărie*, *corăbi-oară* de *corabie*, *prăvăli-oară* de *prăvălie*, *colivi-oară* de *colivie* (*colivioară* serait senti comme dérivé de *colivă*)...“[146]. Mai departe, p. 17—19, acad. Al. Graur exemplifică.

Cînd radicalul este mai mic de două silabe, cuvintele au „teme scurte“ și sufixul devine *-i-or*, *-i-oară* : *albi-or* (tema *alb*), *căpri-oară* (tema *capr-*), *frați-or* (tema *frat-*), *mi-oară* (tema *-mi-*), *roși-or* (tema *roș-*), *soți-or* (tema *soț-*), *suri-oară* (tema *sor-*), *vi-oară* (tema *vi-*). În aceste cuvinte, hiatul *i-o* este numai grafic. În rostire, hiatul a fost evitat, păstrîndu-se aceleași două silabe, dar intercalînd un *u̯* asilabic, ca proteză a celei de-a doua silabe : *albi-u̯or*, *frăți-u̯or*, *roși-u̯or*, *soți-u̯or*. În aceste cuvinte cu sufixul masculin *-ior* avem a face deci cu vocala *i* plus diftongul *u̯o* și nu cu hiatul *i-o*. La feminin, elementul silabic *o* al sufixului , fiind în poziția *ă*, se diftonghează în *u̯a* : *căpri-u̯ară*, *mi-u̯ară*, *suri-u̯ară*, *vi-u̯ară*. Cînd radicalul este de cel puțin două silabe, cuvintele au „teme lungi“ și sufixul se rostește cu diftongul *i̯o* la masculin (*bolnă-vi̯or*, *dulă-pi̯or*, *lene-vi̯or*, *vădu-vi̯or*) și cu triftongul *i̯u̯a* la feminin (*ari-pi̯u̯ară*, *cîne-pi̯u̯ară*, *ini-mi̯u̯ară*, *lăcră-mi̯u̯ară*). Prin urmare, rostirea sufixului *-ior* în una sau două silabe depinde de numărul de silabe din radicalul cuvîntului care intră în derivare. Este, așadar, necesar un echilibru al cuvîntului, în ceea ce privește cantitatea de silabe pe care le conține. Un echilibru este necesar și în interiorul silabei. După cum s-a văzut mai sus, în poziție intervocalică, *i̯* (semiconsonantic) se grupează întotdeauna cu vocala din silaba următoare, chiar și atunci cînd este al doilea element al unui diftong descendent : *cui̯* — *cu-i̯ul*, *tei̯* — *te-i̯ul* etc. Atunci cînd *i̯* face parte din diftongii ascendenți *i̯a*, *i̯e*, *i̯o*, precedați, așa cum s-a văzut, de consoane labiale, el se păstrează de obicei ca semiconsoană, își păstrează deci calitatea de element asilabic al unui diftong care se grupează în aceeași silabă cu consoana precedentă : *pi̯a-tră*, *bi̯a-tă*, *fi̯e-re*, *vădu-vi̯or*, *mi̯er-curi*. Am văzut însă mai sus că în derivate, atunci cînd radicalul este scurt, *i̯* urmat de vocala *o* și precedat de o consoană capătă caracter silabic : *mi-u̯oriță*, *mi-u̯ară* etc. „C'est presque toujours le cas lorsque la consonne

fait partie d'un groupe: *cabri-oletă, cîrli-onţ, incendi-a, sînzi-ene*"[148].
Ca explicaţie, acad. Al. Graur scrie, pe drept cuvînt : „Il este clair que les syllabes possédant un groupe de consonnes, ou une consonne faisant partie d'un groupe, sont suffisamment lourdes pour éviter de s'adjoindre une nouvelle consonne (on trouve en français des faits analogues : *sou-lier*, mais *boucli-er*)"[149]. Mai departe, acad. Al. Graur invocă acelaşi principiu al evitării silabei „grele" şi în finalul cuvintelor : „*I* reste également voyelle lorsqu'il est en contact avec la voyelle de la syllabe finale. Devenant consonne, il attirerait dans la même syllabe la consonne qui le précède, et de cette manière la syllabe finale deviendrait trop lourde : *uşi-er*, *corăbi-er* (de même que tous les autres mots terminés en consonne + + *-ier*), *căpi-at*, *îndoli-at*, *apropi-at* (et tous les autres mots en *-iat* précédé d'une consonne), *chiri-arh*, *lili-ac*, *bi-az*, *bili-ard*, *gardi-an*, *itali-an* (et tous les autres mots à terminaison semblable), *alodi-al*, *auxili-ar*, *batali-on*, *cami-on* (etc. ; voir la différence entre *I-on* et *Io-nel*), *carfi-ol*, *alifi-os*, *copi-os*, *cuvi-os* etc. (pour *superior*, *inferior etc.* voir ci-dessous les mots autochtones en *-ior*)"[150]. Explicaţiile de mai sus ale acad. Al Graur, atît în ceea ce priveşte numărul de silabe din radicalul care intră în derivare, cît şi în ceea ce priveşte numărul de consoane şi de sunete în general pe care le conţine o silabă, care pledează, cum se vede, pentru un echilibru al silabelor în cadrul cuvîntului şi al sunetelor în cadrul silabei, sînt corecte. Ele privesc, însă, limba română, care are într-adevăr tendinţa de a evita silabele „grele", cu prea multe consoane, incluzînd aici şi semiconsoanele, de a disocia aceste silabe în două elemente separate, de a evita deci astfel de silabe cu diftong ascendent după consoană, cu excepţia labialelor, mai ales în cuvintele fondului neologic. Consecinţa acestei tendinţe este vocalizarea semiconsoanei *i̯*, crearea a două silabe cu vocale în hiat, situaţie în care intervine cealaltă tendinţă, aceea a evitării hiatului prin proteza unui element asilabic, aşa cum s-a văzut mai sus. Fenomenele de mai sus au loc în limba română în elementele neologice, chiar dacă în etimeanele franceze există tendinţă inversă, de a folosi silabele „grele", alcătuite din consoană plus diftong ascendent, deci o singură silabă, acolo unde limba română a constituit două silabe. Chiar între cuvintele citate de acad. Al. Graur există cîteva neologisme de origine franceză în care apare deosebirea descrisă de noi : *gardi-i̯an* (< fr. *gardien*, pronunţat *gar-djẽ*), *cami-u̯on* (< fr. *camion*, pronunţat *ka-mjõ*), la care se pot adăuga *Mari-i̯ana* (< fr. *Marianne*, pronunţat *Ma-rja*(-)*n*(ə), *Mari-i̯eta* (< fr. *Mariette*, pronunţat *Ma-rje*(-)*t*(ə)[151]) etc. Aşa cum

am arătat, sub influenţa pronunţării franţuzeşti, există şi în ro-
mâneşte rostiri ca *gar-di̯an*, *ca-mi̯on*, *Ma-ri̯ana*, *Ma-ri̯ela*, iar, prin analogie cu acestea, chiar şi rostirea, total străină spiritului limbii noastre, *Mi̯u̯a-ra*, în loc de *Mi-u̯ara*. În franţuzeşte, regula rostirii cu digftong ascendent după consoană este aproape generală, indiferent de elementul asilabic, *j*, *ɥ* sau *w*, ceea ce constituie o particularitate a limbii franceze, spre deosebire de limba română: *spécial* — pr. *spe-sjal*, *social* — pr. *so-sjal*, *dialectal* — pr. *dja-lectal*, *bien* — pr. *bjẽ*, *camion* — pr. *ka-mjõ*, *viol* — pr. *vjol*, *mutuel* — pr. *mytɥel*, *sexuel* — pr. *sek-sɥel*, *sinuation* — pr. *sitɥa-sjõ*, *tuer* — pr. *tɥe*, *granduel* — pr. *gra-dɥel*, *fouir* — pr. *fwir*, *fouet* — pr. *fwe* etc. De la această regulă generală se face excepţie atunci cînd diftongul este precedat de două consoane, din care cea de a doua este *r* sau *l*, dacă nu urmează digraful *ui*, în cuvinte ca *fruit* — pr. *frɥi (frŭi)*, *pluie* — pr. *plɥi (plŭi)*[152], în care caz amîndouă consoanele grupului consonantic trec la silaba următoare, ceea ce determină disocierea diftongului, vocalizarea elementului asilabic al diftongului ascendent, cu care formează o silabă, cea de a doua silabă constituindu-se din vocala următoare: *Adrian* — pr. *Adri-jã*, *Gabriel* — pr. *Gabri-jel*, *ouvrier* — pr. *u-vri-je*, *oublier* — pr. *u-bli-je*, *bouclier* — pr. *bu-kli-je*, *bibliothèque* — pr. *bi-bli-o-te-k(ə)*, *influent* — pr. *ẽ-flɥ-jã*[153]. După cum se observă din transcrierea celei de a doua silabe a hiatului, limba franceză recurge şi ea la evitarea hiatului prin proteza elementului asilabic palatal: „Lorsque deux voyelles dont la première est un *i* sont en contact, comme dans *prier*, deux prononciations sont possibles, soit *pri-e*, soit *pri-je*, avec un léger *j* intervocalique“[154]. În ceea ce priveşte rostirea românească a unora dintre aceste cuvinte care au intrat în limba noastră *(Adrian, Gabriel, bibliotecă)*, subliniem că pronunţarea corectă nu poate să nu aibă în vedere regulile enunţate mai sus: *Adri-i̯an*, *Gabri-i̯el*, *bi-bli-u̯otecă*. N-am auzit o rostire *Adri̯an*, *Gabri̯el*, dar o pronunţare *bi-bli̯o-tecă*, evoluată apoi la *bi-blo-tecă*, am auzit. Aceasta s-ar putea datora lungimii prea mari a cuvîntului, care, în rostire corectă, numără 5 silabe, în timp ce, în forma *biblio-tecă* sau *bi-blo-tecă*, cuvîntul se reduce la 4 silabe, bineînţeles într-o pronunţare grăbită şi incorectă.

13) *oi̯*

Este corespondentul descendent al diftongului ascendent *i̯o*. Este, deci, labio-palatal ca articulare şi mediu-închis ca apertură, eterogen sau mixt din ambele puncte de vedere. Ca orice diftong descendent, *oi̯* apare mai ales la sfîrşitul cuvîntului *(trifoi̯, joi̯,*

voi̯, cotoi̯), dar și în interiorul cuvintelor, la sfîrșit de silabă *(doi̯că, troi̯că, voi̯că)* sau înaintea consoanei finale *(roi̯b, coi̯f, doi̯ci, oi̯chi)*. În poziția de la sfîrșitul cuvîntului, diftongul *oi̯* provine, de obicei, prin sinereză: lat. *trifolium* > *tri-fol'ú* > *tri-* > *tri-fo-i̯u* > *tri-fo-i̯ᵘ* > *tri-foi̯* etc. În poziția de la sfîrșitul silabei, diftongul este astfel împrumutat, o dată cu cuvintele respective, de obicei din limbile slave. Înaintea consoanelor finale, diftongul a luat naștere prin metateza lui *i* față de consoana după care urmează: lat. *robeus* > *ro-bi̯u* > *ro-bi̯ᵘ* > *roi̯b*. În fonetisme ca *oi̯chi*, diftongul a luat naștere, dialectal, prin anticiparea elementului palatal al lui *k*. În cuvintele din vechiul fond nu există haitul *o-i*. Cuvintele ca *oiță, voință, voit* nu conțin haitul *o-i*, ci vocala *o* plus diftongul *i̯i*, fiindcă ele se rostesc *o-i̯iță, vo-i̯ință, vo-i̯it*. În cuvintele fondului neologic nu avem diftongul *oi̯*.

8. Diftongii cu semiconsoana *u̯*

După cum s-a văzut mai sus, împreună cu *i̯*, *u̯* este semiconsoana care formează cei mai mulți diftongi, deoarece, întocmai ca și *i̯*, *u̯* poate apărea atît ca primul, cît și ca al doilea element al diftongului, poate deci forma atît diftongi ascendenți, cît și descendenți, ca urmare a calităților ei acustico-articulatorice și funcționale. De aici decurge nu numai poziția în cadrul diftongului, dar și poziția semiconsoanei și a diftongului care o conține în cadrul cuvîntului. Referitor la acest ultim aspect, se poate spune că diftongii ascendenți cu *u̯* apar în orice poziție în cadrul cuvîntului: la începutul, în interiorul sau la sfîrșitul cuvîntului, în timp ce diftongii descendenți cu *u̯* apar aproape exclusiv la sfîrșitul cuvîntului[155]. În ceea ce privește poziția semiconsoanei în cadrul diftongului, după cum rezultă din tabelul pe care l-am întocmit, ca prim element, deci în diftongii ascendenți, semiconsoana *u̯* poate fi urmată numai de 5 din cele 8 vocale, putînd deci forma numai 5 diftongi ascendenți: *u̯u, u̯o, u̯î, u̯ă, u̯a*. Nu poate fi urmată de vocalele *i, e*, și *ö*, nu poate deci forma diftongii **u̯i*, **u̯e*. și **u̯ö* Așa cum arătam, posibilitățile **u̯i* și **u̯e* nu se realizează ca diftongi, mai întîi din cauza unei incompatibilități în ceea ce privește locul de articulare: *u̯*, cu articulare poasterioară, bilabială, nu poate fi urmat în aceeași silabă de nici una dintre vocalele anterioare, palatale. Mai există și o incompatibilitate în ceea ce privește apertura: secvența **u̯i* ar urma să aibă elementul asilabic cu o apertură mai mare decît elementul silabic, ceea ce, evident, nu e posibil. Secvența **u̯e*, de asemenea, nu întrunește condiția unei diferențe de 3 grade de apertură: *u̯* are gradul de apertură 2, iar *e* are gradul 4 de apertură și, deci secvența nu se poate realiza ca

diftong. Tocmai de aceea, sub influenţa lui *u̯* precedent, *e* trece la *ă*, realizîndu-se astfel atît diferenţa necesară în ceea ce priveşte apertura, cît şi o acomodare în ceea ce priveşte locul de articulare: „Il n'y a pas d'exemple de *u̯e*, car, sous l'influence de *u*, *e* a été changé en *ă*"[156].

În legătură cu cele de mai sus se impune, totuşi, precizarea că lucrurile se petrec astfel în limba română, nu în orice limbă. Aşa de exemplu, chiar în limba franceză cele două secvenţe de mai sus se realizează ca diftongi: *fouir* — pronunţat *fwir*, *fouet* — pronunţat *fwe*, *ouest* — pronunţat *west* (în transcrierea noastră fonetică: *fu̯ir*, *fu̯e*, *u̯est*). Aceasta constituie o particularitate a limbii franceze, greu de sesizat şi de practicat de vorbitorii de limbă română. Aşa se explică faptul că vorbitorii cu bază de articulaţie românească pronunţă aceste cuvinte franţuzeşti fie cu disocierea diftongului, în două silabe (*fu-ir*, *fu-e* etc.), fie, în cazul unui cuvînt ca *oui* „da", pronunţat corect în franţuzeşte *wi* (în transcrierea noastră fonetică: *u̯i*), cu rostirea elementului asilabic *u̯* ca vocală silabică şi, invers, a vocalei silabice *i* ca element asilabic (*i̯*), rezultînd diftongul descendent românesc *ui̯*.

Ca al doilea element, deci în diftongii descendenţi, semiconsoana *u̯* poate fi precedată de oricare din cele 8 vocale, afară de *ö*. Ea formează aşadar 7 diftongi descendenţi: *uu̯*, *ou̯*, *iu̯*, *eu̯*, *îu̯*, *ău̯*, *au̯*.

Prezentăm în continuare cei 5 diftongi ascendenţi şi cei 7 diftongi descendenţi cu semiconsoana *u̯*.

1) *u̯u*

Este un diftong ascendent, omogen şi ca loc de articulare (labial), şi ca apertură (închis). Elementul asilabic al acestui diftong are rol de apendice[157], indiferent de poziţia diftongului în cadrul cuvîntului. Ca diftong ascendent, *u̯u* apare la începutul cuvîntului (*u̯urmă*, *u̯uşă*, *u̯unt*), precum şi în interiorul lui, la început de silabă (*şti-u̯ut*, *înă-u̯utru*, *ga-u̯ură*, *sca-u̯un*, *la-u̯ud*, *ca-u̯ut*, *a-u̯ud*, *le-u̯ul*, *o-u̯ul*). În această ultimă poziţie, elementul asilabic *u̯* are rol de proteză, pentru evitarea hiatului, după cum la începutul cuvîntului are rolul de întărire a iniţialei de cuvînt şi de silabă[158].

În interiorul cuvîntului există, însă, situaţii cînd elementul asilabic *u̯* are şi o motivare istorică, etimologică: în *ga-u̯ură*, *u̯* reprezintă pe *v* intervocalic latinesc din **cavula*; în *sta-u̯ur*, *u̯* reprezintă pe *b* intervocalic latinesc din *stabulum*, iar o formă de astăzi ca *soc* nu se poate explica decît printr-o fază *să-u̯uc*, cu *u̯* reprezentînd pe *b* intervocalic latinesc din *sabucus* (> *său̯uc* > *suu̯ăc* > *suu̯oc* > *su̯oc* > *soc*). Astăzi semiconsoana *u̯* are şi

în aceste cuvinte calitatea de apendice asilabic, dar poate că acestea au constituit modelul în care s-au încadrat și celelalte. Octave Nandris[159] consideră că diftongii de tipul *i̯i, u̯u, î̯î*, pe care noi i-am numit omogeni, atît din punctul de vedere al locului de articulare, cît și din punctul de vedere al aperturii, sînt „diftongi de apertură", adică formați prin schimbarea gradului de apertură a vocalelor în cursul emisiunii lor. Altfel spus, aceștia ar fi de fapt vocale monoftonge, care, în cursul emisiunii, își schimbă gradul de apertură, devenind emisiuni diftongoide ascendente, spre deosebire de alte vocale care rămîn „cu timbru unic". Evident că între cele două elemente există o diferență de apertură, anume aceea dintre o semiconsoană, care este asilabică, și o vocală silabică, dar această diferență nu s-a născut în timpul emisiunii aceluiași timbru vocalic, prin lărgirea aperturii, dovadă că aceleași semiconsoane precedă ca apendice și alte timbre vocalice, cu apertura mai mare: *i̯e, u̯o, î̯ă* etc.

Într-un anume sens, dat fiind faptul că apertura este factorul cel mai important care diferențiază cele două elemente ale diftongului, s-ar putea spune că toți diftongii sînt „diftongi de apertură" și că diftongii omogeni palatali, velari și labiali închiși, avînd diferența cea mai mică de apertură între elementele lor, sînt diftongi de apertură mai puțin decît toți ceilalți. Este evident că diftongi ca *î̯a, i̯a* sau *u̯a*, între elementele cărora există cea mai mare diferență de apertură, sînt mai „de apertură" decît *î̯î, i̯i* sau *u̯u*, între elementele cărora există cea mai mică diferență de apertură. Așa se face că Nandris nu include acești diftongi printre diftongii velari (în categoria cărora îi încadrează și pe cei labiali) sau palatali, ci formează o categorie aparte, aceea a diftongilor „de apertură", în care include numai diftongii omogeni ascendenți, ca și cînd emisiunea vocalică ar începe cu o semiconsoană, element asilabic, și numai după aceea, în cursul emisiunii, și-ar schimba gradul de apertură, devenind în sfîrșit vocală silabică. După cum se observă, un asemenea punct de vedere este inacceptabil.

Revenind la diftongul pe care-l discutăm, constatăm că în interiorul cuvîntului, la început de silabă, în cuvinte ca *la-u̯ud, a-u̯ur, a-u̯ud, ca-u̯ut*, diftongul *u̯u* a luat naștere prin disocierea diftongului *au̯* inițial: *lau̯d* > *la-u̯ud, cau̯t* > *ca-u̯ut*. Dovada o constituie faptul că dialectal semiconsoana *u̯* a diftongului *au̯* s-a consonantizat: *lau̯d* > **lawd* > **lavd* > *labd; cau̯t* > **cawt* > > **cavt* > *caft* > *capt*[160]. Fenomenul consonantizării este anterior disocierii diftongului, căci, altfel, am fi avut forme ca **lavud* sau **cavut*. În cuvinte ca *le-u̯ul, o-u̯ul*, diftongul a luat naștere

ca urmare a articulării, prin adăugarea silabei *-ul*, la care s-a grupat și semiconsoana *u̯*, care înainte de articulare făcea parte din silaba precedentă. Prin urmare, aici *u̯* este etimologic, dar, ajungînd în poziție intervocalică, el trece la silaba următoare, ca și *i̯*, așa cum s-a văzut mai sus, ca și o consoană oarecare: *cai̯* — *ca-i̯i*, *om* — *o-mul*, *leu̯* — *le-u̯ul*.

Avînd în vedere exclusiv forma scrisă, dat fiind faptul că, din păcate, ortografia noastră, atît de imperfectă, nu notează, în general, elementul asilabic al diftongilor, acad. Al. Graur crede că „dans le cas des mots à diphtongue finale en *u*, on n'ajoute rien pour obtenir la forme articulée. On prononce donc *leu* (non articulé) et *le-u* (articulé). Par conséquent, la diérèse joue ici un role morphologique"[161].

Este evident că la forma nearticulată *leu̯*, terminată în semiconsoana *u̯*, s-a mai adăugat un *u* silabic, care, așa cum se știe, îndeplinește singur în vorbire rolul de articol hotărît: *le-u̯u*, întocmai ca și în *o-mu*, tot așa cum la forma de plural nearticulată *lei̯*, terminată în *i̯* asilabic, s-a mai adăugat un *i* silabic, articolul hotărît pentru masculinul plural, iar semiconsoana *i̯*, ajunsă între două vocale, trece la silaba următoare: *lei̯* + *i* > *le-i̯i*.

Așadar, deși are o existență reală în rostirea românească, diftongul omogen labial închis ascendent *u̯u* nu se notează și nu s-a notat niciodată în scrierea românească. După cum s-a văzut mai sus, corespondentul său palatal *i̯i* se mai notează cîteodată, deci, în mod inconsecvent: *leii* (în transcriere *lei̯i*), *copiii* (în transcriere *copi-i̯i*), dar *voință*, în loc de *voi̯ință* (în transcriere *vo-i̯in-ță*) etc.

2) *uu̯*

Este corespondentul descendent al diftongului *u̯u*, deci omogen ca loc de articulare (labial) și ca apertură (închis). Are o frecvență scăzută și apare numai într-o singură poziție, anume la sfîrșitul cuvintelor: *continuu̯*, *perpetuu̯*, *asiduu̯*, *contiguu̯*, *ambiguu̯*, *superfluu̯*, *ingenuu̯*, *văduu̯*. Cu excepția ultimului cuvînt, *văduu̯*, care s-a păstrat sub această formă doar dialectal, toate celelalte fac parte din fondul neologic, împrumutate pe cale savantă din latina literară, de la adjectivele latinești corespunzătoare, care aveau la masculin diagraful *uu*: *continuus*, *perpetuus*, *assiduus* etc. Digraful *uu* a fost necesar și în limba română, deoarece el este precedat de o singură consoană, nu de un grup consonantic din care cea de a doua consoană ar fi trebuit să fie *r* sau *l* (ex. *negru*, *codru*, *titlu*), situație în care n-ar mai fi fost necesar, iar pe de altă parte pentru că digraful apare în silabă posttonică. *Îndrep-*

tarul ortografic, ortoepic și de punctuație și, recent, chiar și DOOM-ul indică în astfel de cuvinte pronunțarea *u-u*, în două silabe, ceea ce, evident, este o greșeală, căci nimeni nu pronunță astfel în mod curent. Este evident că digraful *uu̯* nu reprezintă două silabe, ci diftongul descendent *uu̯*. Ne-o spune cuvîntul *văduu̯*, singurul moștenit, care, în graiurile fără consonantizarea lui *u̯*, se rostește cu diftongul *uu̯*, în două silabe: *vă-duu̯*. Forma pentru genul feminin, primind desinența *-ă*, capătă o silabă în plus, semiconsoana *u̯*, aflată astfel între două vocale, grupîndu-se în silaba următoare: *vă-du-u̯ă*. Rezultă de aici că, după modelul lui *văduu̯ă*, și femininul neologismelor ar trebui să păstreze semiconsoana *u̯* înaintea desinenței: *continu-u̯ă*, *perpetu-u̯ă*, *asidu-u̯ă* etc. Tot astfel, semiconsoana ar trebui păstrată și în formele verbale: *perpetu-u̯a*, *continu-u̯a*, *continu-u̯ă*, *continu-u̯ăm*, *continu-u̯ați*, *continu-u̯înd*, *continu-u̯at* etc., ca *plo-u̯a*, *plo-u̯ă*, *plo-u̯înd* etc. Este pozitiv faptul că ortografia noastră actuală a menținut semiconsoana *u̯* în forma de persoana I a indicativului și conjunctivului prezent *(eu (să) continuu)*, dar, cum s-a văzut, ea a fost menținută numai la persoana I, nu și la celelalte persoane, indicîndu-se cu inconsecvență scrierea *eu continuu*, dar *el continuă*, cu hiatul *u-ă*, acolo unde, în realitate, avem vocala *u* urmată de diftongul *u̯ă*: *continu-u̯ă*. Recapitulînd, vom spune că, alături de grafiile de tipul *leii*, *puii*, *fiii*, *copiii*, *eu găsii*, *eu trăii* și altele de acest fel, în care justificarea este de natură morfologică, grafiile de tipul *perpetuu*, *continuu*, în care motivarea este de natură fonetică, sînt singurele cazuri în care ortografia noastră notează diftongii omogeni închiși. Este evident că o asemenea lipsă de consecvență creează fluctuații greu de stăpînit numai cu logica.

3) *u̯o*

Este un diftong omogen în ceea ce privește locul de articulare (labial), dar eterogen în ceea ce privește apertura (închis-mediu). Acest diftong nu apare în limba literară sau, mai bine zis, nu apare în scrierea limbii literare, căci în limba literară vorbită el apare destul de frecvent, cu toată influența ortografiei, cu tot efortul unora de a-l evita. El constituie, deci, un fenomen al limbii vorbite, literare și, mai ales, populare.

Ca diftong ascendent, *u̯o* apare la începutul cuvîntului *(u̯om, u̯ochi, u̯orb)* și în interiorul cuvîntului, după consoană *(su̯oră, fu̯oc, du̯orm)* sau la început de silabă *(nou̯or, frățiu̯or, viu̯ori)*. El apare atît în cuvintele din vechiul fond, cît și în cuvintele fondului neologic *(u̯operație, u̯onoare, du̯octor, cou̯operativă)*.

Indiferent de poziție, elementul asilabic al diftongului în discuție are rol de apendice asilabic, întocmai ca și corelativul său din seria palatală i̯ din diftongul i̯e, pe care însă ortografia l-a adoptat în condițiile discutate mai sus. În ceea ce privește poziția intervocalică, în cuvinte ca *nou̯or, frățiu̯or, cou̯operativă,* semiconsoana u̯ nu are numai rolul de apendice asilabic, ci și pe acela de proteză pentru evitarea hiatului. Îmbinarea acestor două funcții explică rostiri ca *creu̯on* (< *crei̯u̯on* < *crei̯on*) sau chiar *Crau̯ova* (< *Crai̯u̯ova* < *Crai̯ova*), care se aud uneori în rîndul oamenilor necultivați.

Dialectal, cu predilecție în graiurile din Crișana, diftongul u̯o a trecut la u̯ă *(u̯ăm, u̯ăchi, u̯ărb)*, prin diferențierea progresivă a elementului silabic sub influența celui asilabic. Pe o arie mult mai largă, încă din limba veche, s-a petrecut și fenomenul invers, trecerea lui u̯ă la u̯o *(plou̯o, dou̯o, piu̯o)*, prin acomodarea progresivă a elementului silabic la u̯ precedent : „...trecerea lui u̯ă la u̯o sau a lui u̯o la u̯ă își găsesc o justificare de ordin fonologic : precedate de u̯, vocalele *ă* și *o* nu se opun niciodată una alteia [...] Pe de altă parte, se știe că identitatea fonologică a două sunete favorizează identificarea lor din punct de vedere fonetic : acesta este cazul lui *ă* și *o* după u̯ : cele două vocale sînt realizări ale arhifonemului rezultat din neutralizarea opoziției *o* ~ *ă*"[162]. Este evident că fenomenul trecerii lui u̯o la u̯ă este posterior protezei lui u̯, înaintea lui *o*, tot așa cum este posterior și fenomenului invers, al trecerii lui u̯ă la u̯o, fiindcă, fără u̯ protetic, n-ar fi putut avea loc diferențierea, iar, pe de altă parte, aceasta nu s-a produs în toate cuvintele și în toate contextele fonetice[163].

Dacă diftongul u̯o n-a pătruns în ortografie, avem totuși aici digraful *uo* în unele neologisme de origine franceză, care nu trebuie interpretat ca diftong, cum face O. Nandris[164], ci trebuie luat ca hiat, așa cum recomandă *Îndreptarul*, cu rostirea în două silabe *u-o : afectu-os, aspectu-os, respectu-os, impetu-os, tumultu-os* etc., cu precizarea că, în această situație, pentru evitarea hiatului, apare un *u* protetic în silaba a doua : *afectu-u̯os, aspectu-u̯os* etc. În franțuzește cuvintele respective au în ultima silabă diftongul *u̯ø* (*ü̯ö* în transcriere românească), dar, cum se observă, ca în toate situațiile înfățișate mai sus, rostirea românească preferă disocierea diftongului franțuzesc în două silabe în hiat și apoi proteza elementului asilabic corespunzător. Sub influența unor derivate românești de tipul *set-os, fomet-os, durer-os, bucur-os,* și în neologismele de origine franceză citate mai sus, mai ales în cele analizabile românește, există o rostire populară românească de tipul *respectos, aspectos, meritos* etc. Și într-adevăr, un cuvînt ca *meritos*

este un derivat pe teren românesc de la neologismul de origine franceză *merit*, căci în franțuzește nu există un adjectiv care să justifice derivatul românesc, ci forme ca *méritant*, *méritoire*. Rezultă de aici că o formă românească *meritos* este pe deplin justificată, în timp ce forma considerată literară *merituos*, rostită, cum indică *Îndreptarul*, *meritu-os*, este o imitație franțuzească după cuvintele care au diftongul *u̯o*. O poziție similară a adoptat recent și acad. Al. Graur în *Dicționar al greșelilor de limbă*, București, 1982: „*meritos*, nu *merituos* (cum e în *Îndreptar*): e format de la *merit*, cu sufixul *-os*, deci prezența lui *u* e nejustificată".

Dicționarul explicativ al limbii române face contaminare între cele două forme: indică forma *merituos*, cu pronunțarea *-tu-os*, pe care însă o derivă de la *merit* + *suf.* *-os*.

4) *ou̯*

Este corespondentul descendent al diftongului ascendent *u̯o*, deci omogen labial și eterogen mediu-închis. Ca diftong descendent, el apare numai în poziție finală de cuvînt, atît în cuvintele fondului vechi, cît și în cele ale fondului neologic: *ou̯*, *bou̯*, *nou̯*, *stilou̯*, *cadou̯*, *birou̯* etc. În cuvintele vechiului fond, diftongul *ou̯* a luat naștere din elementul vocalic *o* al primei silabe și elementul semiconsonantic *u̯* al silabei următoare, dezvoltat din fricativa labiodentală latinească *u̯*, în timp ce *u* vocalic al silabei următoare s-a afonizat și apoi a dispărut: lat. *ouum* > *ou̯u* > *ou̯*^{u} > *ou̯*, lat. *nouus* > *nou̯u* > *nou̯*^{u} > *nou̯*, lat. *bouus*[165] > *bou̯u* > *bou̯*^{u} > *bou̯*. Așadar, diftongul în discuție nu a luat naștere cum crede O. Nandris, „de la synérèse de *o* et de *u* après la disparition du phonème qui les séparait: *ovu* > *ou*, *novu* > *nou* etc."[166]. Cuvintele fondului neologic care au în final diftongul *ou̯* au fost parțial adaptate la fonetica fondului vechi, primind diftongul *ou̯* după modelul lui *ou̯*, *nou̯*, *bou̯* etc. Dar procesul acesta de adaptare fonetică a neologismelor nu a fost încheiat încă, sau mai bine zis nu este recunoscut ca încheiat. Astfel, *Îndreptarul ortografic* menține încă forme terminate în *o* accentuat, nefirești pentru limba noastră, pentru că sînt neadaptate sistemului fonetic românesc, care nu suportă substantive terminate în *o* accentuat: *metró*, *banjó*, *indigó*, *chimonó*, *studió* etc. Considerăm, așadar, că procesul adaptării acestor neologisme la sistemul fonetic indigen a fost încheiat și, ca atare, trebuie generalizat și de norma ortografică: *metrou̯*, *banjou̯*, *indigou̯*, *chimonou̯*, *studiou̯* etc. Faptul s-a și întîmplat cu unele dintre acestea (*metrou*, *chimonou*), pe care le găsim sub această formă adaptată în DOOM și în ediția a IV-a a *Îndreptarului*.

O situaţie specială au substantivele neologice în care s-a produs deplasarea accentului de pe *o* din ultima silabă pe prima silabă a cuvîntului : *rádio, zéro, lóto, mólo* etc. Deplasarea accentului a făcut posibilă terminaţia *o* la forma nearticulată, dar articularea cu articol hotărît implică revenirea accentului pe *o* : *radi-ó-ul, ze-ró-ul, lo-tó-ul, mo-ló-ul*, rostite pe baza regulilor de mai sus, *radi-u̯ó-u̯ul, ze-ró-u̯ul, lo-tó-u̯ul, mo-ló-u̯ul*, sau, eventual, fără *l* final, *radi-u̯ó-u̯u, ze-ró-u̯u, lo-tó-u̯u, mo-ló-u̯u*.

5) *íu̯*

Este un diftong descendent, eterogen ca loc de articulare, palato-labial, omogen ca apertură, închis. Am văzut mai sus că acest diftong nu are pereche ascendentă : secvenţa **u̯i* nu se realizează ca diftong. Am văzut, de asemenea, că digraful *iu*, avînd cele două elemente cu un grad de apertură sensibil apropiat, prin schimbarea accentului, se realizează fie ca diftongul ascendent *i̯ú*, cu *i̯* ca element asilabic, fie ca diftongul descendent *íu̯*, cu *u̯* ca element asilabic. După cum se vede, este vorba de doi diftongi diferiţi şi nu de unul şi acelaşi diftong, care, după poziţie, ar fi cînd ascendent, cînd descendent, cum crede Octave Nandris[167]. Într-adevăr, *i̯ú* este ascendent, iar *íu̯* descendent, dar aici nu este vorba de diferenţă de poziţie a aceluiaşi element asilabic, fiindcă avem a face cu elemente asilabice diferite : *i̯* în cazul lui *i̯ú* şi *u̯* în cazul lui *íu̯*.

Ca diftong descendent, *iu̯* apare numai la finala absolută a cuvintelor : *fiu̯, ştiu̯, scriu̯, tîrziu̯, rachiu̯, damblagiu̯, tinichigiu̯, cafegiu̯, Cişmigiu̯, boiangiu̯, sanchiu̯, măsliniu̯, cafeniu̯, pariu̯, pardesiu̯, interviu̯* etc. După cum se observă, este un diftong foarte frecvent, apărînd nu numai în cuvintele moştenite din latineşte, ci şi în cuvintele împrumutate din alte limbi, de la împrumuturile turceşti, mai vechi, pînă la cele mai noi, franţuzeşti. Fără îndoială că pentru împrumuturile de tot felul modelul l-a constituit fonetismul cuvintelor moştenite. În cazul unora dintre acestea, diftongul în discuţie s-a format prin sinereză : lat. *scio* > *ştiu* > *ştiu̯*. În alte cazuri, elementul asilabic *u̯* al diftongului reprezintă transformarea lui *b* şi *u* intervocalici latini : lat. *scribo* > *scriu̯u* > *scriu̯*^{u} > > *scriu̯*, lat. *viuus* > *viu̯u* > *viu̯*^{u} > *viu̯*. În categoria deja constituită a acestora s-au încadrat şi împrumuturile turceşti (tc. *kahveci* > *cafegiu̯*, tc. *raki* > *rachiu̯*, tc. *boyaci* > *boi̯angiu̯*), precum şi cele franţuzeşti (fr. *pari* > *pariu̯*), care nu aveau, nici unele, nici altele, semiconsoana *u̯* la finală. Diftongul *iu̯* apare disociat în aceleaşi cuvinte, în alte forme flexionare : *fiu̯*, dar *fi-u̯ul*, *ştiu̯*,

dar *ști-u̯ut, ști-u̯utor*[168]. După cum se observă, în aceste forme nu avem a face cu hiatul *i-u*, ci cu vocala silabică *i* urmată în silaba următoare de diftongul omogen labial ascendent *u̯u*. Același fenomen se petrece și în derivatele *ți-u̯u-i̯i, pi-u̯u-i̯i, chi-u̯u-i̯i*, de la cuvintele onomatopeice *țiu̯, piu̯, chiu̯*[169].

6) *eu̯*

Este un diftong descendent eterogen și ca articulare, și ca apertură. După locul de articulare, *eu̯* este un diftong palato-labial, după apertură, el este mediu-închis. Ca și *iu̯, eu̯* nu are pereche ascendentă: secvența **u̯e*, așa cum am spus mai înainte, nu se realizează ca diftong în limba română, pentru motivele arătate. Ca diftong descendent, *eu̯* apare de obicei la sfîrșitul cuvintelor *(meu̯, leu̯, zeu̯, seu̯, heleșteu̯, copîrșeu̯, muzeu̯, nucleu̯, saleu̯, pateu̯)*, dar și în interiorul cuvintelor, la sfîrșit de silabă, cînd silaba următoare începe cu *-c- (beu̯că, ceu̯că, bojdéu̯că, léu̯că)*[170]. După cum se vede, diftongul apare atît în cuvintele din fondul vechi, moștenite din latinește sau împrumutate din limbile vecine, maghiara sau limbile slave, cît și în cuvintele fondului neologic. În cuvintele moștenite, el s-a format fie prin sinereză *(meus > meu̯, leo > leu̯)*, fie prin transformarea lui *b* intervocalic în *u (sebum > > seu̯u > seu̯*^{u} *> seu̯)*. În această categorie, pe care au format-o cuvintele moștenite, s-au încadrat apoi împrumuturile din maghiară, de tipul *heleșteu̯, copîrșeu̯, lepedeu̯, chindeu̯, fileu̯*[171] și mai tîrziu neologismele de origine franceză, ca *muzeu̯, nucleu̯, saleu̯, pateu̯* etc. Întocmai ca și în cazul altor diftongi descendenți, cu semiconsoana *i̯* sau cu semiconsoana *u̯*, diftongul *eu̯* apare disociat în alte forme flexionare: *leu̯*, dar *le-u̯ul, le-u̯uț, le-u̯ușor, mi̯au̯*, dar *mie-u̯una, be̯au̯*, dar *be-u̯ut, be-u̯utură, greu̯*, dar *îngre-u̯una, îngre-u̯ui̯a*[172]. Tot disociere este și rostirea *bojde-u̯úcă* a acelora care cunosc cuvîntul numai din scris[173], precum și în cuvinte ca *le-u̯ușt̯ean, le-u̯urdă*. Același fenomen de diereză apare în neologismele de origine franceză care conțin digraful *eu*, pronunțat în franțuzește într-o singură silabă, dar disociat în românește: *le-u̯ucocită, le-u̯ucogramă, le-u̯ucoză, ne-u̯utru* etc. În unele cazuri, după ce a avut loc disocierea diftongului în două silabe, a urmat contragerea celor două vocale silabice într-o singură vocală, de obicei alta decît cele două vocale, eventual una cu trăsături comune: *romatism < re-u̯umatism, închiotora* de la *che-u̯utoare*[174]. Alteori are loc suprimarea pur și simplu a silabei disociate: *rematism < re-u̯umatism*. În toate formele disociate de mai sus, așa cum s-a văzut, hiatul a fost evitat prin proteza lui *u̯* asilabic.

7) *u̯î*

Este un diftong ascendent, omogen în ceea ce privește apertura, cu ambele elemente din seria închisă, dar eterogen în ceea ce privește locul de articulare, labio-velar. Din punctul de vedere al articulării, diftongul *u̯î* este mai puțin obișnuit. Am văzut că din seria posterioară, labială, *o* nu poate constitui elementul asilabic al unui diftong, acest rol revenindu-i numai lui *u̯*. Am văzut de asemenea că chiar *u̯*, ca prim element, deci în diftongii ascendenți, nu poate forma diftongi cu *i* și *e* vocalici. După cum am arătat, faptul acesta se explică, pentru limba română, prin incompatibilitatea din punctul de vedere al articulării: fiind o semiconsoană cu articulare posterioară, *u̯* nu poate forma diftongi ascendenți, deci ca prim element, cu vocalele din seria anterioară de articulare, ci numai diftongi descendenți. Cu alte cuvinte, avînd o articulare posterioară, *u̯* poate apărea comod după elementul silabic, în timp ce, înaintea elementului silabic, în special cînd acesta face parte din seria anterioară, *u̯* are o poziție incomodă. Cum se vede, aceasta este o particularitate care caracterizează baza de articulație a limbii române, spre deosebire de limba franceză, de pildă, în care fenomenul se poate produce, așa cum am arătat mai sus.

În general, aceleași motive de oarecare incompatibilitate articulatorică fac aproximativ incomod și diftongul *u̯î*, deoarece, în ordinea de la anterior spre posterior, vocala *î* are gradul de localizare 3, imediat după vocalele anterioare[175] în timp ce *u* are gradul 6 de localizare. Acesta este motivul pentru care diftongul *u̯î* este mai puțin obișnuit. Așa se explică faptul că diftongul *u̯î* este foarte puțin frecvent, că pentru mulți autori un asemenea diftong nici măcar nu există[176]. Doar Gramatica Academiei[177] și Al. Rosetti[178] menționează acest diftong. Deși diftong ascendent, *u̯î* nu apare niciodată la începutul cuvîntului. El apare numai în interiorul cuvîntului, de obicei la început de silabă (*plou̯înd, ou̯înd, înrou̯înd, lău̯înd, înșeu̯înd, înfrîu̯înd, aciu̯u̯înd*[179], *înneu̯înd, înziu̯înd, lu̯u̯înd*[180], precum și, într-un singur caz, după consoană (*lu̯înd*). Apare, deci, numai la modul gerunziu al verbelor de conjugarea I, al căror *u̯* din rădăcină sau din temă este moștenit sau analogic, ceea ce a determinat verbele respective să treacă obligatoriu la conjugarea I, chiar și atunci cînd în latinește erau de altă conjugare, precum *plouere* > *plou̯a*. Fricativa bilabială *u̯* din tema acestor verbe reprezintă transformarea consoanelor *u̯* și *ll* intervocalice latinești: *lauare* > *lău̯a*, varianta mai veche a lui *la* „a spăla", *ouare* > *ou̯a*, *sella* > *șau̯ă*, de la care s-a format derivatul *înșeu̯a*, *pilla* > *piu̯ă*,

de la care s-a format derivatul *împiu̯a*. Este, așadar, un sunet rezultat prin evoluție fonetică, deci etimologic, ceea ce a determinat păstrarea lui și la gerunziul românesc, unde, întîlnindu-se cu *î* din sufixul gramatical specific *înd*, a format diftongul *u̯î*. Diftongul în discuție nu apare numai în cuvintele din vechiul fond, citate mai sus; el apare, în mod normal, și la gerunziul verbelor neologice de tipul *evoluu̯a, continuu̯a, accentuu̯a, diluu̯a, situu̯a*, etc., care s-au încadrat în categoria deja existentă a cuvintelor vechi, moștenite: *evoluu̯înd, continuu̯înd, accentuu̯înd, diluu̯înd, situu̯înd*[181], cum de altfel se și pronunță în mod curent, între altele și pentru evitarea hiatului *u-î*. Dar, dacă ar fi fost vorba numai de evitarea hiatului, ar fi putut apărea înainte de *î* silabic elementul asilabic omogen *î̯*, de unde ar fi luat naștere diftongul omogen velar ascendent *î̯î*: *evoluî̯înd, continuî̯înd* etc., cum probabil rostesc, fără să-și dea seama, toți cei influențați de aspectul scris al cuvintelor respective. Cum însă, în realitate, situația este alta, analogia ne obligă să încadrăm aceste cuvinte în categoria celor din vechiul fond. Dar și în cadrul acestei categorii a intervenit „normalizarea" morfologică externă (spre deosebire de „normalizarea internă morfologică", cum numea S. Pușcariu[182] fenomenul intrinsec limbii, determinat de nevoile sale interne), astfel că, așa cum arată cercetătorul clujean Ion Pătruț, „de la verbul *înșeua*, formele *înșeuez, înșeuezi, înșeuează (să înșeueze)*, recomandate ca literare, nu corespund rostirii, sînt artificiale. La aceste persoane se rostește: *înșeu̯ăz, înșeu̯ăzi, înșeu̯ază* (în aria cu *ș* moale) sau *înșău̯ăz* etc. (în aria cu *ș* dur) (deci, în acest caz, tema prezentului este, la toate persoanele, în *-u̯-*) sau *înșei̯ez* etc., de la tema *înșei̯-*"[183]. Interesantă observația cercetătorului clujean! Același lucru se poate spune și despre *aciua*[184], ale cărui forme corecte ar trebui să fie *aciuu̯ăz, aciuu̯ăzi, aciuu̯ază, aciuu̯ăm, aciuu̯at, aciuu̯înd* (eventual fără *u̯*, dacă nu se admite notarea elementului asilabic, pe motiv că n-ar fi estetică repetarea, ceea ce nu e cazul pentru *înșeua*) sau *aciui̯ez, aciui̯ezi, aciui̯ază, aciui̯em, aciui̯at, aciui̯înd* (ortografic poate fi și *aciuind*)[185]. Norma ortografică și, evident, ortoepică ar trebui să adopte fie formele *aciu(u̯)ăz aciu(u̯)ază, aciu(u̯)at, aciu(u̯)înd*, fie pe celelalte, *aciuiez, aciuiază, aciuem, aciuiat, aciu(i̯)ind*, dar nu forme mixte, discordante, ca *aciuez, aciuează, aciuind*. Discordanța a fost parțial înlăturată prin înlocuirea formei de gerunziu *aciuind* cu forma *aciuînd* în ultima lucrare normativă, DOOM.

Formele primare sînt cele din prima categorie *înșeu̯ăz, înșeu̯ază, înșeu̯înd, aciuu̯ăz, aciuu̯ază, aciuu̯înd*, în care, pe de o parte, *u̯*, avînd caracter inductor, a velarizat vocala următoare a desi-

nenței, iar, pe de altă parte, fricativa bilabială a fost menținută tocmai pentru că desinența începea cu o vocală velară[186]. Acesta este motivul pentru care schimbarea caracterului velar al vocalei desinenței sau sufixului gramatical și trecerea la caracterul palatal nu se pot realiza atîta timp cît vocala este precedată de *u̯*. Acesta este motivul pentru care forme ca *înșeu̯ez, aciuu̯ez, aciu(u̯)ind* nu sînt posibile în limba română, tot așa cum n-ar fi posibilă o formă **înșeu̯ind*, pe care nici norma literară n-a imaginat-o, tot așa cum nu este posibilă o formă de plural *piue*. Schimbarea caracterului velar al vocalei desinenței sau sufixului gramatical și trecerea la caracterul palatal se pot face numai după, sau, eventual, o dată cu înlocuirea lui *u̯* cu *i̯*, sub influența consoanelor *ș, č*, cu caracter palatal, din rădăcină, trecîndu-se în felul acesta la formele secundare, care constituie cea de a doua categorie: *înșei̯ez, înșei̯ezi, înșei̯ază, înșei̯em, înșei̯at, înșei̯ind*, (eventual, ortografic, *înșeind*), *aciui̯ez, aciui̯ezi, aciui̯ază, aciui̯em, aciui̯at, aciui̯ind* (eventual, ortografic, *aciuind*). Formele intermediare, de tipul *înșeuez, înșeuează*, recomandate ca literare, cu *u̯* velarizant, urmat de vocale palatale în desinență sau sufixul gramatical, sînt, de aceea, artificiale și chiar incorecte. Cît privește situația neologismelor din acest punct de vedere, urmează că forme ca *evoluează, situează* ar putea fi menținute, deoarece digraful *ue* nu este alcătuit din semiconsoana *u̯* și semivocala *e̯*, poziție care ar fi fost intolerabilă, ca și *u̯* plus vocala silabică *e*, ci din *u* silabic plus diftongul *e̯a*. În ceea ce privește însă celelalte forme verbale, ca *situez, evoluez, situăm, evoluăm, situat, evoluat, situînd, evoluînd*, cu două vocale silabice alăturate, care constituie hiaturile *u-e, u-ă, u-a, u-î*, subliniem că în rostirea obișnuită aceste hiaturi sînt evitate după cum urmează: hiatul *u-e* este evitat prin proteza apendicelui asilabic *i̯*, cerut de *e* următor *(situi̯ez, evolui̯ez)*; celelalte trei hiaturi, avînd ca al doilea element o vocală velară, sînt evitate fie sub forma protezei apendicelui asilabic velar *î̯* *(situî̯ăm, situî̯at, situî̯înd)*, fie prin proteza elementului asilabic bilabial *u̯*, prin analogie cu cuvintele din vechiul fond *(situu̯ăm, situu̯at, situu̯înd)*. Astfel constituită, paradigma verbelor de acest tip este, totuși, eterogenă. Este de presupus că procesul de normalizare internă morfologică va continua și va fi dus pînă la capăt, ca urmare a analogiei interne: sub influența formelor de persoana I și a II-a singular *(situi̯ez, situi̯ezi)*, cu apendicele asilabic *i̯* înainte de *e* din desinență, acest apendice apare și la persoana a III-a singular și plural, chiar dacă după el urmează o vocală velară: *situi̯ază, evolui̯ază, accentui̯ază* etc. Este vorba de trecerea diftongului *e̯a* din desinență la *i̯a*.

8) *îu̯*

Este corespondentul descendent al diftongului *u̯î*, cu ambele elemente închise, deci omogen ca apertură, velaro-labial, deci eterogen ca loc de articulare. Ca diftong descendent, el are o poziție finală, apărînd numai la sfîrșitul cuvintelor: *rîu̯*, *pîrîu̯*, *frîu̯*, *grîu̯*, *molîu̯*, *desfrîu̯* etc. Tot în această poziție, el poate proveni din diftongul *iu̯* cînd urmează după consoanele cu timbru velar, în anumite graiuri: *țîu̯*, *bețîu̯*, *tîrzîu̯*. Într-un cuvînt ca *rîu̯*, elementul asilabic *u̯* reprezintă transformarea consoanei fricative *u̯* latinești: *riuus* > *rîu̯u* > *rîu̯ᵘ* > *rîu̯*. Cuvîntul *pîrîu̯* are astăzi diftongul *îu̯* sub influența lui *rîu̯*[187], după ce mai înainte, și chiar și astăzi regional, el avea diftongul *ău̯* (*părău̯*), iar în trecutul mai îndepărtat se consideră că a avut diftongul *ou̯* (*părou̯*)[188]. În cuvintele de tipul *frîu̯*, *grîu̯*, diftongul a luat naștere prin sinereza celor două vocale, după dispariția consoanei *n*[189]: *frenu* > *frîu̯*, *granu* > *grîu̯*. În sfîrșit, *molîu̯* este un derivat de la *moale* + suf. *-îu*. În cazul flexiunii și derivării cuvintelor care conțin diftongul *îu̯*, acesta se disociază, iar elementul asilabic *u̯* se grupează în silaba următoare cu care formează un alt diftong, evident ascendent: *grî-u̯ul*, *rî-u̯ul*, *grî-u̯ușor*, *rî-u̯uleț* etc.

9) *u̯ă*

Este un diftong ascendent labio-velar ca articulare (deci eterogen din acest punct de vedere) și închis-mediu în ceea ce privește apertura (eterogen și din acest punct de vedere). Diftongul *u̯ă* apare în două situații total distincte, atît ca poziție în cadrul cuvîntului, cît și din punctul de vedere al modului de formare. Există mai întîi diftongul *u̯ă* în care elementul asilabic este un sunet etimologic, rezultat prin evoluție fonetică, în cuvinte ca *dou̯ă*, *nou̯ă*, *vou̯ă*, *ou̯ă*, *plou̯ă*, *rou̯ă*, *piu̯ă*, *steau̯ă*, *neau̯ă*, *buu̯ăr*, *nuu̯ăr* etc., în care, după cum se vede, diftongul apare în poziție finală de cuvînt sau în interiorul cuvîntului, la început de silabă, cînd în ambele poziții există o vocală în silaba precedentă. Există apoi dialectal diftongul *u̯ă* provenit din *u̯o*, în care elementul asilabic îndeplinește funcția de apendice asilabic în cuvinte ca *u̯ărb*, *u̯ăl'* (*u̯ăk̑*) „ochi" din graiurile crișene, în care diftongul apare în poziție inițială de cuvînt. De remarcat că *u̯ă* din prima situație, cu *u̯* etimologic, nu apare niciodată în această poziție. Cum despre *u̯ă* dialectal provenit din *u̯o* am vorbit mai sus, referitor la diftongul *u̯o*, rămîne să ne ocupăm în continuare numai de diftongul *u̯ă* moștenit din latină și existent în limba

comună. Elementul asilabic al acestui diftong provine în limba română:

1) din *ll* intervocalic latinesc urmat de *a* neaccentuat și precedat de o silabă accentuată: *stella* > *ste̯au̯ă*, *sella* > *șe̯au̯ă* (ortografic *șa*), *maxilla* > *măse̯au̯ă*, *pilla* > *piu̯ă*, *medulla* > *măduu̯ă*, *salulla* > *săluu̯ă*[190];

2) din *b* intervocalic latinesc: *faba* > *fau̯ă* „păstaie, bob, boabă", *nobis* > *nu̯au̯ă*, *vobis* > *vu̯au̯ă*, *nubilum* > *nuu̯ăr*, *bubalus* > *buu̯ăr*, *sabucus* > *său̯uc* > *suu̯ăc*, *cubitus* > *cuu̯ăt*, *pre(s)biterum* > *preu̯ăt*, *hic* + *ubi* > *iu̯ă*[191], evoluate apoi pînă la formele de azi sau dispărute;

3) din *u̯* intervocalic latinesc: *uua* „strugure" > *uu̯ă* > *au̯ă*[192], **rouc* > *ru̯au̯ă*, *noua* > *nu̯au̯ă*, *ouat* > *u̯au̯ă*, *lauat* > *lau̯ă*, *plouet* > *plu̯au̯ă*, *viua* > *viu̯ă*, *gingiua* > *gingiu̯ă*, *lixiua* > *lășiu̯ă*;

4) din *u* silabic latinesc urmat de altă vocală silabică *(a, ae)*, din care s-a disociat semiconsoana *u̯*: *vidua* > *văduu̯ă*, *duae* > > *du̯au̯ă*[193].

În trecutul limbii române, cuvintele și situațiile care conțineau diftongul *u̯ă* în ultima silabă au fost mult mai multe. Așa de pildă, după cum arată acad. Iorgu Iordan[194], cuvîntul *acea* provine dintr-un mai vechi **ace̯u̯ă* (< lat. *ecc-illa*), cuvîntul *i̯a* (ortografiat *ea*) provine dintr-un mai vechi **i̯au̯ă* (< lat. *illa*), cuvîntul *i̯a* (verb de la *a lua*) provine dintr-un mai vechi *i̯au̯ă* (< lat. *levat*), cuvîntul *be̯a* provine dintr-un mai vechi *be̯au̯ă* (< lat. *bibebat*) etc. Mai trebuie adăugat că același diftong mai există și astăzi dialectal, în Transilvania, în pluralul unor cuvinte de tipul *părau̯ă*, *curcube̯au̯ă*, *schinte̯au̯ă*, *hîrdau̯ă*, *heleșteau̯ă*, *văláu̯ă*, *ilau̯ă*, *lepede̯au̯ă*, *chelte̯au̯ă*, *hive̯au̯ă*[195] etc.

Pe baza ALR, V. Arvinte a arătat că fonetismul *-áu̯ă (-e̯áu̯ă, -u̯áu̯ă)* din finalul pluralului unor substantive neutre al căror singular se termină în *-ău̯*, *-éu̯* sau *-óu̯* este mai frecvent în nord-vestul teritoriului dacoromân, în graiurile crișene și maramureșene, dar aria fenomenului cuprinde și aproape întreaga Transilvanie, în special jumătatea ei vestică. Dat fiind faptul că fonetismul în discuție apare atît în cuvinte străvechi, ca *părau̯ă*, cît și, mai ales, în cuvinte moștenite din latină ca *schinte̯au̯ă*, *curcube̯au̯ă* (sau *curcubau̯ă*), la care trebuie adăugate formele populare, cu o mai largă răspîndire, de tipul *nu̯au̯ă*, *vu̯au̯ă*, *u̯au̯ă*, *du̯au̯ă*, *amîndu̯au̯ă*, considerăm că fonetismul în discuție este un fenomen moștenit, deci străvechi românesc și poate fi explicat prin evoluția fonetică de la latină la limba română.

Considerăm, de asemenea, împreună cu V. Arvinte, că, „în ciuda faptului că marea majoritate a acestor cuvinte provine din alte limbi, în primul rînd din limba maghiară, explicarea acestor terminații de plural trebuie să țină seama de legitățile fonetice ale limbii române, precum și de structura ei morfologică în evoluția sa istorică" (*op. cit.*, p. 231). Tot astfel, ca și V. Arvinte, considerăm că „apariția și generalizarea terminației de plural -*au̯ă* în nord-vestul Ardealului nu trebuie despărțită de menținerea în această parte a unor forme ca *stęau̯ă*, *nęau̯ă*, *măsęau̯ă* (sg. nearticulat), apoi a pluralelor *ǫau̯ă*, *nǫau̯ă*, *dǫau̯ă*, *vǫau̯ă*, *amîndǫau̯ă*"[196], cu deosebirea că, avînd în vedere tocmai aceste lucruri, noi am ajuns, parțial, la alte rezultate.

V. Arvinte, *op. cit.*, p. 233, consideră că formele de plural de tipul *hîrdaie*, *pîraie* reprezintă fonetismul vechi, în timp ce *hîrdau̯ă*, *pîrau̯ă* ar fi o inovație, „probabil posterioară influenței maghiare"[197]. După părerea noastră, fonetismul -*(u̯)au̯ă* este străvechi românesc, deci mult anterior începutului influenței maghiare asupra limbii române. La intrarea lor în limba română, cuvintele maghiare au găsit tiparele deja constituite, s-au adaptat fonetismului românesc și s-au încadrat în aceste tipare, tot așa cum s-au încadrat mai tîrziu în aceleași tipare și unele neologisme ca *muzau̯ă*, *liceau̯ă*, *tablau̯ă* etc., citate de R. Todoran[198]. Aceeași părere o exprimă și G. Ivănescu: „Desigur, cuvintele de origine ungurească au căpătat terminația -*ău̯* pentru terminațiile maghiare -*a*, -*o*, -*u*, -*ú*, -*ö*, *ő*, chiar în momentul cînd au intrat în limba română. Românul le-a perceput cu sunetele existente în limba lui și le-a pronunțat așa cum le-a perceput. Așa se întîmplă cu toate cuvintele care trec dintr-o limbă în alta, cînd între cele două limbi sînt mari diferențe de sistem fonetic"[199]. Urmează să vedem în continuare cum s-a constituit modelul românesc al cuvintelor moștenite în care s-au încadrat cuvintele maghiare care au intrat în limba română. După cum apare în ALR, fapt subliniat și în cercetarea lui V. Arvinte, fonetismul -*au̯ă* (sau variantele sale) există pînă astăzi atît la singular *(ru̯au̯ă, nęau̯ă, stęau̯ă)*, cît și la pluralul unor cuvinte *(u̯au̯ă, du̯au̯ă* etc.*)*, atît de genul neutru, cît și de genul feminin, de unde rezultă că el a luat naștere la început pe cale fonetică și abia apoi a început să-și fixeze funcția morfologică, proces care, după cum se vede, cel puțin pentru unele graiuri, încă nu s-a încheiat. Pe de altă parte, drept urmare, unele cuvinte de genul feminin au aceeași formă pentru singular și plural: *piu̯ă*, *hivęau̯ă*, *calhau̯ă*.

Formele moștenite de plural de tipul *u̯au̯ă, nu̯au̯ă, du̯au̯ă* etc., atrăgînd în sfera lor și cuvîntul străvechi *părau̯ă*, au constituit modelul, tiparul în care s-au încadrat și alte cuvinte de origine latină ca *schinteau̯ă, curcube̯au̯ă*, iar mai tîrziu cuvintele de origine maghiară ca *hîrdau̯ă, heleșteau̯ă, vălău̯ă, chelte̯au̯ă, copîrșe̯au̯ă* etc. O formă ca *sḱinte̯au̯ă*, chiar dacă astăzi în Bihor apare ca formă de plural, este posibil să fie continuatoarea directă a singularului latin **scantilla*, devenit mai întîi **scînte̯au̯ă* și apoi *schinte̯au̯ă*, ca și *călcîi̯*, devenit *călḱii̯ (călḱiu̯, căll'ii̯* sau chiar *ḱelḱii̯)* în aceeași zonă a graiurilor crișene[200] și numai apoi să se fi încadrat în categoria substantivelor cu pluralul în *(e̯)au̯ă*, tocmai pentru că acest fonetism exista deja și, ca urmare, la singular să-și fi refăcut forma *schintei̯e*, ca și în alte graiuri. Susceptibil de a fi interpretat la fel este și pluralul *curcube̯au̯ă*, care poate fi continuatorul lat. **curcus bibil*[201] și de la care se va fi refăcut apoi singularul *curcubeu̯*, iar de la acesta o altă formă de plural *curcubei̯e*. Toate acestea constituiau o paradigmă mai mult sau mai puțin regulată în momentul cînd un nou contingent, cuvintele de origine maghiară, s-a încadrat în această paradigmă, consolidînd-o astfel.

Terminațiile cu diftongul *u̯ă* final sînt următoarele:

1. *-e̯au̯ă (ste̯au̯ă, șe̯au̯ă, măse̯au̯ă* etc.*)*;
2. *-u̯au̯ă (u̯au̯ă, plu̯au̯ă, nu̯au̯ă, du̯au̯ă, ru̯au̯ă* etc.*)*;
3. *-au̯ă (fau̯ă, lau̯ă* „spală"*)*;
4. *uu̯ă (măduu̯ă, *săluu̯ă, *uu̯ă, văduu̯ă)*;
5. *-iu̯ă (piu̯ă, iu̯ă, *gingiu̯ă)*.

Fiecare din aceste terminații poate fi analizată în două elemente, corespunzătoare celor două silabe din care e formată: *e̯au̯ă, (e̯a + u̯ă), u̯au̯ă (u̯a + u̯ă), au̯ă (a + u̯ă), uu̯ă (u + u̯ă) iu̯ă (i + u̯ă)*. Se observă că elementul comun al tuturor acestor terminații este silaba finală *-u̯ă*, care constituie poziția în care se află silabele precedente. S-a considerat pînă acum că poziția finală a tuturor acestor cuvinte ar constitui-o numai *-ă* final[202], ca și în *se̯ară, pu̯artă* etc., dar, cum vom vedea mai jos, între cele două categorii de cuvinte există deosebiri. Poziția finală *-u̯ă*, ca, dealtfel, și simplul *-ă*, constituie condiția diftongării lui *e* și *o* accentuați din silaba precedentă, dar în timp ce în poziția *-ă*, diftongul *e̯a* precedat de o consoană labială din forme mai vechi ca *fe̯ată, me̯asă* etc. s-a monoftongat, devenind *a (fată, masă)*, în poziția *u̯ă* diftongul *e̯a* s-a menținut, iar diftongul final *u̯ă* a căzut *(ste̯au̯ă > ste̯a, ne̯au̯ă > ne̯a, măse̯au̯ă > măse̯a)*. Tot astfel, în timp ce în poziția *-ă*, diftongul *-u̯a*, provenit din *o* accen-

tuat, s-a menţinut în cuvinte ca *pu̯arlă, cu̯apsă, cu̯adă*, în poziţia *-u̯ă*, diftongul *u̯a* din silaba precedentă s-a monoftongat, devenind *o*, menţinîndu-se în acelaşi timp silaba finală *u̯ă (u̯au̯ă > ou̯ă, plu̯au̯ă > plou̯ă, du̯au̯ă > dou̯ă, ru̯au̯ă > rou̯ă)*. Vom discuta mai jos fenomenul diftongării lui *e* şi *o* accentuaţi, ca şi pe acela al monoftongării diftongilor rezultaţi, în cadrul diftongilor respectivi. Ne ocupăm în continuare de soarta diftongului final *-u̯ă* în cele cinci situaţii de mai sus. După cum s-a văzut, din toate cele cinci situaţii în care apare silaba *-u̯ă* finală, aceasta a căzut în situaţia I, cînd în silaba precedentă era diftongul *e̯a*, provenit din *e* accentuat în poziţia *u̯ă : stella > stéu̯ă > ste̯au̯ă > ste̯a, maxilla > măséu̯ă > măse̯au̯ă > măse̯a*. Se observă că cele două silabe din care este alcătuită terminaţia *-e̯au̯ă* se influenţează reciproc : *u̯ă* este condiţia diftongării lui *e* accentuat în *e̯a*, iar, la rîndul său, silaba *e̯a* accentuată determină căderea silabei finale *u̯ă*.

Dar nici în toate celelalte patru poziţii, diftongul final *u̯ă* nu s-a menţinut. El nu s-a putut menţine decît în poziţia a II-a, cînd în silaba precedentă, diftongul *u̯a*, provenit din *o* accentuat, se monoftongase şi redevenise *o*, căci cuvintele respective nu se puteau termina în *o* şi pe deasupra mai aveau şi un corp fonetic destul de redus. Ar fi însemnat ca aceste cuvinte să se fi redus la **do* (< *dou̯ă*), **plo* (< *plou̯ă*), **ro* (< *rou̯ă*), **o*, (< *ou̯ă*) etc., ceea ce ar fi fost, evident, imposibil. Aceeaşi explicaţie este valabilă şi pentru un cuvînt ca *piuă*, care, prin căderea lui *u̯ă* final, s-ar fi redus la **pi*. În celelalte poziţii, diftongul *u̯ă* final, sau chiar în interiorul cuvîntului, a suferit tot felul de transformări şi evoluţii :

1) căderea diftongului, ca în *ste̯a, măse̯a, ne̯a, i̯a* (< *i̯au̯ă* < lat. *illa* sau lat. *leuat*), *vede̯a* (< *vede̯au̯ă* < lat. *videbat*), fonetisme de tipul *ste̯au̯ă, ne̯au̯ă* etc. menţinîndu-se numai dialectal ;

2) consonantizarea fricativei bilabiale *u̯*, transformarea ei în fricativa labiodentală *v*, ca în *măduvă, văduvă* şi chiar *pivă*, dintre care primele două au fost adoptate şi de limba literară, iar în al treilea consonantizarea a fost adoptată în forma de plural *pive*, menţinîndu-se însă singularul *piu̯ă* ;

a) înlocuirea prin analogie a diftongului final *u̯ă* cu diftongul *i̯e : părau̯ă > părai̯e, hîrdau̯ă > hîrdai̯e, curcube̯au̯ă > curcube̯ai̯e > curcubei̯e, viu̯ă > vii̯e, gingiu̯ă > gingii̯e, leşiu̯ă > leşii̯e, lau̯ă* (< *lauat*) > *lai̯e* etc. ;

4) înlocuirea diftongului final *u̯ă* cu o formă refăcută după forma de masculin, ca în *sătu̯u̯ă > sătulă* ;

5) ieșirea din uz a unor cuvinte, care devin arhaisme: *iu̯ă* (< lat. *hic + ubi*), *uu̯ă* sau *au̯ă* „strugure“ (< lat. *uua*), *fau̯ă* „păstaie, bob, boabă“ (< lat. *faba*);

6) monoftongarea diftongului *-u̯ă* în interiorul cuvîntului: lat. *nubilum* > *nuu̯ăr* > *nuu̯or* > *nu̯or* > *nor*, lat. *cubitus* > *cuu̯ăt* > > *cuu̯ot* > *cu̯ot* > *cot*, lat. *sabucus* > *său̯uc* > *suu̯ăc* > *suu̯oc* > > *su̯oc* > *soc*.

În ceea ce privește căderea diftongului *u̯ă* final în cuvinte ca *ste̯au̯ă*, *ne̯au̯ă*, *măse̯au̯ă*, cu diftongul *e̯a* provenit din *e* accentuat în silaba precedentă, trebuie să precizăm că fenomenul nu e absolut general pe teritoriul de limbă română. Formele cu diftongul *u̯ă* final conservat se mai întîlnesc și astăzi dialectal, în dialectele aromân și meglenoromân, iar în cadrul dacoromânei parțial în Banat, Crișana și vestul Transilvaniei. În restul teritoriului de limbă română, iar de aici și în limba literară, terminația *u̯ă* a dispărut la acest tip de cuvinte. Dar chiar și în cuvintele cu diftongul *u̯a* în silaba precedentă, fie păstrat, fie transformat prin labializare în *u̯o*, diftongul final *u̯ă*, a suferit și el aceeași transformare în limba vorbită și uneori și în limba scrisă mai veche: *u̯au̯ă* > *u̯ou̯o*, *du̯au̯ă* > *du̯ou̯o*, *ru̯au̯ă* > *ru̯ou̯o*. Cum elementul asilabic nu a fost notat întotdeauna, s-a ajuns la forme scrise ca *oo*, *doo*, *roo* etc.[203].

10) *ău̯*

Este perechea descendentă a lui *u̯ă*. Este un diftong eterogen atît în ceea ce privește articularea (labio-velar), cît și în ceea ce privește apertura (mediu-închis).

Ca diftong descendent, *ău̯* apare aproape exclusiv la finala absolută a cuvîntului: *părău̯*, *rău̯*, *tău̯*, *său̯*, *tontălău̯*, *torcălău̯*, *băbălău̯*, *călău̯*, *șalău̯*, *hîrdău̯* etc. Foarte rar apare și în interiorul cuvintelor, la sfîrșit de silabă, cînd silaba următoare începe cu consoana velară *c* din sufixul *-că*. Pentru această poziție, *Dicționarul invers*, Editura Academiei R.P.R., București, 1957, dă următoarele exemple: *hădăucă*, *nălăucă*, *mutălăucă*, *păucă*, *țăucă*. Dar în aceste cuvinte digraful *ău* ar putea fi rostit în două silabe ca și în *năuc*, *năut* (pronunțate *nă-u̯uc*, *nă-u̯ut*), deși e îndoielnic acest lucru, întrucît cuvintele respective sînt derivatele feminine cu sufixul *-că*, de la formele masculine *hădău*, *nălău̯*, *mutălău̯* etc. Totuși, pentru mai multă precizie, G. Ivănescu[204] ne oferă un exemplu sigur, *găucă*, cules din satul Vutcani al fostului județ Fălciu. În poziția de la sfîrșitul cuvîntului, în cuvîntul *părău̯*, după cum am arătat și mai sus, diftongul *ău̯* provine dintr-un mai vechi *ou̯*, deoarece cuvîntul în discuție s-a încadrat în categoria lui *ou̯*,

nou̯ etc., cu pluralele *u̯au̯ă, nu̯au̯ă,* căpătînd forma *părou̯*[205]. După A. Philippide[206], și în *tău̯, său̯* diftongul *ău̯* ar proveni tot dintr-un mai vechi *ou̯ : *tou̯ > tău̯, *sou̯ > său̯.* În cuvinte ca *tontălău̯, torcălău̯, băbălău̯,* diftongul *ău̯* face parte din sufixul *-ălău̯,* cu care s-au format derivatele respective de la rădăcini românești, pe terenul limbii române. Într-un cuvînt precum *călău̯,* diftongul reprezintă adaptarea românească a etimonului țig. *kalo.* În sfîrșit, în cuvintele de origine maghiară de tipul *șalău̯, hîrdău̯, vălău̯, sabău̯* etc., ca și în cele de alte origini (*calhău̯,* de origine germană, *flăcău̯,* de origine slavă etc.), diftongul *ău̯* reprezintă adaptarea la fonetica românească a etimoanelor străine respective, încadrarea acestor cuvinte în tiparele românești existente la data împrumutului. După cum s-a văzut, în interiorul cuvîntului, în afară de poziția înainte de silaba *-că,* finală, nu avem diftongul în discuție în nici un cuvînt, nici chiar acolo unde în etimoanele latinești a existat diftongul *au̯ (laudamus, *cautamus),* pentru că acesta a fost disociat în două silabe, care, însă, nu sînt în hiat : *lău̯udăm, că-u̯utăm.* Prin urmare, în această poziție nu există în limba noastră nici diftongul *ău̯,* nici hiatul *ă-u,* pentru că acesta a fost evitat prin proteza apendicelui asilabic *u̯.* Tot astfel, nu avem hiat nici în derivate sau în formele flexionare ale cuvintelor cu *ău̯* final : *ră-u̯utate, hîrdă-u̯ul* etc. În interiorul cuvîntului, diftongul *ău̯* a fost înlăturat fie prin disociere, așa cum s-a văzut în exemplele de mai sus, fie prin contragere : *răposa < < răpău̯sa*[207].

11) *u̯a*

Este un diftong ascendent, labio-velar ca articulare, închis-deschis ca apertură, deci eterogen din ambele puncte de vedere. Așa cum s-a văzut mai sus, noi includem în acest diftong atît digraful *oa,* cît și digraful *ua,* pentru că aceste două digrafe reprezintă una și aceeași realitate fonetică. Notația ortografică diferențiată, care are la bază în principal motive etimologice și numai în al doilea rînd o justificare morfologică, a creat falsa impresie că am avea doi diftongi diferiți, unul *o̯a* și altul *u̯a,* cînd în realitate ambele digrafe notează unul și același diftong *u̯a.* În sprijinul acestei teze am adus mai sus tot felul de argumente, dintre care subliniem acum imposibilitatea principială a vocalei *o* de a îndeplini funcția de element asilabic, din cauza marii sale aperturi. După cum rezultă din tabelul în legătură cu gradul de apertură a vocalelor românești, după posibilitatea lor de combinare în diftongi, vocala *o* are gradul de apertură 5, iar *a* are gradul 7 de

apertură. Cele două vocale nu se pot combina într-un diftong, pentru că între ele nu există o diferență suficientă de apertură. Am stabilit mai sus regula că pentru a se putea combina într-un diftong, între cele două elemente ale sale trebuie să existe o diferență de apertură de cel puțin trei grade. Or. *o* și *a* nu îndeplinesc această condiție. Cum nu există o vocală mai deschisă decît *a*, rezultă că vocala *o* nu poate îndeplini funcția de element asilabic, ci numai pe aceea de element silabic într-un diftong, putîndu-se, deci, combina cu semiconsoanele *i̯* și *u̯* ca elemente asilabice. Am arătat că, pentru același motiv, digraful *eo*, între elementele căruia există o diferență de apertură de numai un grad, nu se poate realiza ca diftong, așa cum s-a crezut. Am arătat, de asemenea, că de la regula diferenței de apertură, de cel puțin trei grade, face excepție seria vocalelor închise, care se pot combina în diftongi și între ele și chiar cu ele însele. Prin urmare, regula diferenței de apertură are aplicabilitate de lege pentru vocalele medii și deschise ca apertură. Cît privește diftongul *u̯a*, acesta îndeplinește cu prisosință condiția diferenței de apertură, care este de 5 grade, ceea ce face posibilă cu ușurință realizarea lui, întocmai ca și a celorlalți diftongi închiși-deschiși, care au cel mai mare procent de realizare (83,33%). Din 6 asemenea posibilități, numai una nu se realizează (**ai̯*), nu din lipsa diferenței de apertură, ci datorită ordinii elementelor alcătuitoare, pentru că *i̯* nu poate fi al doilea element într-un diftong descendent. Tot astfel, numai una din cele 6 posibilități de diftongi eterogeni medii nu se realizează, din cauza aceleiași prea mici diferențe de apertură. Din toate acestea rezultă concluzia că elementul cel mai important în realizarea sau nerealizarea unui diftong este apertura, care se aplică după regula formulată mai sus.

Ca diftong ascendent, *u̯a* apare atît la începutul cuvîntului (*u̯ai̯e, u̯ală, u̯arbă, u̯ameni, u̯au̯ă*), cît și în interiorul cuvîntului, la început de silabă (*viu̯ară, miu̯ară, subsuu̯ară, băcău̯an, ste̯au̯a, luu̯a, ou̯a*) sau după consoană (*cu̯adă, du̯arme, flu̯are, cu̯apsă*), atît în cuvintele din fondul vechi, cît și în cele ale fondului neologic (*cu̯arț, cu̯artet, lavu̯ar, cu̯afor*, etc.). În limba noastră, diftongul *u̯a* apare în cinci situații distincte:

1) cînd rezultă din diftongarea condiționată a lui *o* accentuat în pozițiile *e, ă* și *u̯ă*: *flu̯are, su̯are, u̯ameni, cu̯apsă, cu̯adă, mu̯ară, u̯au̯ă, ru̯au̯ă, nu̯au̯ă*;

2) în formele flexionare sau derivate de la cuvintele care au sau aveau diftongul *u̯ă* final: *rou̯a, piu̯a, a dou̯a, a nou̯a, ste̯au̯a, ne̯au̯a, ou̯a, plou̯a, înșeu̯a, înneu̯a, împiu̯a, luu̯a* etc.;

3) în verbele neologice de origine franceză, care în franceză au la infinitiv diftongul *u̯e* (*ü̯e*) și care prin adaptare s-au încadrat în limba română în categoria verbelor de conjugarea I, de tipul *evolu-u̯a, continu-u̯a, situ-u̯a, accentu-u̯a* etc.;

4) în cuvintele de origine franceză care în franțuzește au diftongul *wa (u̯a)*: *lavu̯ar, culu̯ar, palinu̯ar, fermu̯ar* etc.;

5) în derivatele românești de la cuvintele terminate în diftongi descendenți cu *u̯*: *băcău̯an, tăslău̯an, ineu̯an, hordou̯an, flăcău̯an, flăcău̯aș, pîrîu̯aș* etc.

După cum am mai arătat, ortografia actuală, ca și celelalte mai vechi, folosește digraful *oa* pentru situațiile 1 și 4 și digraful *ua* pentru celelalte trei situații (2, 3 și 5). Cuvintele de sub numărul 3 au o situație specială, pentru că digraful *ua* nu reprezintă în scris diftongul *u̯a*, ci hiatul *u-a*, care, după *norma ortografică*, ar exista în aceste cuvinte.

Cum spuneam, digraful *oa* a fost motivat prin „alternanța *o-oa* și *oa-o*: *col-coate, moară-mori, poartă-porți*"[208]. Dar această alternanță nu există în situația 4, în cuvintele ortografiate *lavoar, culoar, palinoar* etc., a căror scriere cu *oa* nu se justifică nici prin alternanța în discuție, nici prin pronunțarea românească și nici chiar prin pronunțarea franțuzească. Scrierea cu *oa* în astfel de cuvinte nu are deci nici o motivare fonetică, nici măcar una etimologică, ci pur și simplu o motivare căreia i-am spune tradițională.

În cuvintele din prima situație există, într-adevăr, alternanța *o-oa*, dar această alternanță este în realitate *o-u̯a* și ea ar putea fi foarte bine formulată astfel, fără nici un risc. Acad. Al. Graur este de altă părere: „Dacă am scrie cu *ua*, legătura dintre diferitele forme ale aceluiași cuvînt ar fi mai greu de recunoscut"[209].

Alternanța în discuție se explică prin însuși procesul prin care a luat naștere. În această privință, după cum este cunoscut, cercetătorii care s-au ocupat de problema diftongării condiționate au avut puncte de vedere diferite. În teza sa de doctorat, acad. Iorgu Iordan, adoptînd punctul de vedere al unor foneticieni ca Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, Leipzig und Berlin, 1904, și, mai ales, Sievers, *Grundzüge der Phonetik*, Leipzig, 1881, a susținut că diftongii *e̯a* și *u̯a* (acad. Iordan transcrie, ca toți ceilalți cercetători de altfel, acest diftong cu *oa)* au luat naștere din silabe accentuate cu două vîrfuri, dintre care cel de al doilea vîrf (cel de al doilea *e* sau *o*) se articulează cu limba trasă puțin înapoi, către starea ei de indiferență, atît dintr-o tendință internă a limbii noastre, cît și pentru a se asimila la vocala din silaba imediat ur-

mătoare[210]. Mai tîrziu, alți cercetători ai problemei au considerat că procesul diftongării s-a desfășurat în mai multe faze. Astfel, Emil Petrovici[211], pentru a-și motiva teza că în limba română n-ar exista diftongi, ci timbrul elementului fricativ următor ar trece asupra consoanei precedente, dîndu-i caracterul respectiv; palatal, labial etc., a susținut că vocalele accentuate *e* și *o*, urmate în silaba imediat următoare de *ă*, *e*, au suferit un proces de deschidere continuă, trecînd mai întîi prin faza *ę*, *ǫ* și devenind mai apoi *ä*, *å*, fără să se diftongheze.

O poziție oarecum intermediară în controversa în legătură cu existența sau inexistența diftongilor a luat Lidia Sfîrlea în lucrarea *Pronunția românească literară — stilul scenic*, Editura Academiei R.S.R., București, 1970, lucrare care „reprezintă o variantă a disertației pentru obținerea titlului de doctor în științele filologice“ (p. 7), elaborată sub îndrumarea științifică a lui Emil Petrovici (cf. și capitolulul *Ortoepia* din lucrarea comună cu Fulvia Ciobanu, *Cum scriem, cum pronunțăm corect. Norme și exerciții*, Editura Științifică, București, 1970, p. 110—112).

Lidia Sfîrlea distinge „diftongi liberi“ și „diftongi dependenți de consoană“, ultimii fiind tocmai diftongii *e̯a* și *u̯a* proveniți ca urmare a fenomenului de diftongare condiționată a lui *e* și *o* accentuați. Formularea „diftongi dependenți de consoană“ nu poate include, evident, decît diftongii *e̯a* și *u̯a* în poziție postconsonantică, de unde rezultă că *u̯a* de la început de cuvînt, din exemple ca *u̯ameni*, *u̯ai̯e*, *u̯au̯ă* etc., sau *u̯a* de la început de silabă, din exemple ca *miu̯ară*, *viu̯ară*, *subsuu̯ară* etc., deși au aceeași situație cu *u̯a* precedat de consoană, din exemple ca *tu̯amnă*, *cu̯adă* etc., urmează să fie considerați „diftongi liberi“, chiar dacă sînt, la fel cu ceilalți, rezultatul aceleiași diftongări *condiționate*. Lidia Sfîrlea susține pe de o parte că dependența diftongului „se manifestă în faptul că elementul asilabic e rostit concomitent cu consoana precedentă“ (p. 71), iar pe de altă parte că „semivocala reprezintă de fapt un timbru palatal deschis, care aparține atît consoanei precedente, cît și vocalei următoare“ (p. 71—72), sau că „semivocala *o* constituie deci un timbru labial deschis, născut printr-o articulație specifică a consoanei precedente și tansmis, în parte, vocalei silabice următoare“ (p. 72).

Oricum, formularea „diftongi dependenți de consoană“ nu poate fi reținută, deoarece condiționează existența acestui tip de diftongi de consoana precedentă, cînd în realitate condiția acestora, ca și a lui *u̯a* de la început de cuvînt sau de silabă, o constituie, cum se știe, timbrul vocalic al silabei următoare.

Tot de o deschidere, care ar fi precedat diftongarea, a vorbit și Al. Ionașcu[212], care consideră că faza intermediară *ę*, *ǫ* (deschiși) ar fi trecut la diftongii *ęa*, *ǫa* sau la vocalele *e*, *o*, în funcție de lipsa sau prezența unei consoane palatalizate și, respectiv, rotunjite următoare. Între cele două ipoteze, cea a existenței și cea a inexistenței fazei intermediare cu *ę* și *ǫ* (deschiși), G. Ivănescu se pronunță pentru a doua : „Faptul că macedoromâna și cea mai mare parte a dacoromânei prezintă *ęá* și *ǫá* ne îndeamnă să credem că vechiul mod de a vedea lucrurile — transformarea vocalelor *é* și *ó* de-a dreptul în diftong — corespunde realității“[213]. În același timp, G. Ivănescu nu admite nici posibilitatea nașterii diftongilor în discuție din silabe cu două vîrfuri : „În ce privește felul în care s-a produs fenomenul, potrivit părerii, generale pe vremuri, că pentru a se naște un diftong este nevoie de o silabă cu două vîrfuri, Iordan a admis același lucru și despre diftongarea românească. De acest lucru însă nu este nevoie. Ba, dimpotrivă, este curioasă nașterea diftongilor din silabe cu două vîrfuri, care trebuie considerate la drept vorbind ca două silabe, și este perfect naturală o dezvoltare a diftongilor din silabe cu un singur vîrf“[214]. După G. Ivănescu, „fenomenul apare, deci, ca o disimilație la distanță a vocalelor accentuate de deschidere mijlocie față de vocalele de aceeași deschidere mijlocie din silaba următoare și această disimilație se manifestă printr-o lărgire a canalului oral“[215], conchizînd că „diftongarea românească este în esență un fenomen de deschidere a vocalelor accentuate de deschidere mijlocie, iar nu de înapoiere a articulației, cu sau fără anticiparea vocalelor din silaba următoare“[216], deschidere provocată de „tendința bazei de articulație românești de a schimba în vocale de deschidere maximă vocalele accentuate de deschidere mijlocie, atunci cînd erau urmate în silaba următoare de vocale de aceeași deschidere“[217]. Și mai departe, G. Ivănescu afirmă că „diftongarea nu este decît formal o disimilație, ea este de fapt un caz special al unui fenomen mai general de deschidere a vocalelor *ă*, *e*, *o*“[218].

În legătură cu afirmațiile de mai sus, care încearcă să explice fenomenul diftongării condiționate, avem de făcut cîteva observații. Încercarea de a generaliza, de a prinde într-o singură formulă procese fonetice în situații diferite, care au, fiecare, individualitatea lor proprie, încercare bazată pe un presupus perfect paralelism al fenomenelor fonetice, a generat explicații din cele mai diferite, uneori total opuse, ca asimilarea, propusă de acad. Iorgu Iordan, și disimilarea, propusă de G. Ivănescu. Se vorbește în același timp de o deschidere, susținută de Tiktin, Petrovici, Ionașcu, Sala, acceptată și teoretizată de G. Ivănescu, și de o

înapoiere a articulației, susținută de acad. Iorgu Iordan, acceptată, alături de deschidere, și de G. Ivănescu : „Adaug că Tiktin a socotit diftongarea numai ca o lărgire, iar Iordan numai ca o înapoiere a articulației ; dar diftongarea este și una, și alta : dacă ar fi avut loc numai o lărgire, ę̍ și ǫ̍ ar fi devenit *é* și *ó*, iar dacă ar fi avut numai o înapoiere a articulării, *é* și *ó* ar fi devenit *ă*"[219].

Pentru a evita explicațiile generale, uneori contradictorii, care nu pot fi valabile pentru toate situațiile și pozițiile, noi considerăm că trebuie analizat fiecare caz în parte, adică fiecare din cele două vocale (*e* și *o*), analizînd separat și poziția în care se poate afla fiecare. Așa de exemplu, vom discuta acum vocala *o*, iar despre *e* va veni vorba mai jos, la diftongul *e̯a*. Deosebim următoarele trei situații, după poziția în care se poate afla *o* accentuat care se diftonghează :

1) *o* accentuat în poziția *e*, în cuvinte ca *flore* > *flu̯are, sore* > *su̯are*, s-a diftongat, devenind *u̯a*, după cum am arătat mai sus, nu *oa*. Dacă facem apel la gradul de apertură a vocalelor și diftongilor, constatăm că trecerea lui *o* la *u̯a* nu înseamnă o deschidere, ci, dimpotrivă, o ușoară închidere, pentru că *o* are gradul de apertură 5, în timp ce diftongul *u̯a*, ale cărui elemente au $u = 2$, $a = 7$, rezultă că are gradul de apertură 4,5 (adică $2 + 7 = 9$, împărțit la $2 = 4{,}5$). Dată fiind poziția *e*, cu gradul de apertură 4, rezultă că această închidere a fost provocată de un fenomen de asimilare în ceea ce privește apertura.

2) *o* accentuat în poziția *ă*, în cuvinte ca *pu̯artă* (<*portă* < lat. *porta), cu̯apsă* (< *copsă* < lat. *coxa)* etc., a devenit același diftong *ua*, fiind vorba deci tot de o închidere a aperturii (de la gradul 5 la gradul 4,5), dar, raportat la poziția *ă*, cu gradul de apertură 6, rezultă că închiderea a fost provocată de un fenomen de disimilare a aperturii.

3) *o* accentuat în poziția *u̯ă*, în cuvinte ca *ru̯au̯ă* (< *rou̯ă* < lat. **roue), u̯au̯ă* (<*ouă* < lat. *oue), nu̯au̯ă* (< *nou̯ă* < lat. *noue)*, s-a diftongat în *u̯a*, apertura micșorîndu-se de la gradul 5 la gradul 4,5. Raportat la poziția *u̯ă*, cu gradul de apertură 4 ($= 2 + 6 : 2$), fenomenul diftongării înseamnă asimilare, deci închidere prin asimilare.

Fenomenul monoftongării care a urmat, adică revenirea la *o* a diftongului *u̯a* din silaba accentuată, în unele graiuri și în limba literară, înseamnă, invers, lărgirea aperturii de la gradul 4,5 la gradul 5, adică deschidere, iar în raport cu gradul 4 de apertură a diftongului *u̯ă* din silaba următoare, deschiderea s-a făcut în scopul disimilării din punctul de vedere al aperturii.

Acad. Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, Editura Științifică, București, 1968, p. 36, consideră că revenirea la *o* a diftongului *u̯a* din silaba accentuată *(du̯áu̯ă > dóuă* etc.*)* s-a petrecut „sub influența celor două consoane înconjurătoare, prima labializată, a doua labială". Dar în cazul unui cuvînt ca *óuă* (<*u̯au̯ă*), neexistînd o consoană precedentă, asupra diftongului *u̯a* din silaba accentuată nu a putut influența decît, eventual, a doua consoană, adică semiconsoana *u̯* a diftongului *u̯ă* din silaba următoare, de fapt întregul diftong, de unde rezultă că în formularea fenomenului nu e nevoie să apelăm și la consoana precedentă.

Din cele de mai sus rezultă că diftongarea lui *o* accentuat este în toate pozițiile un fenomen de ușoară închidere, cauzat de asimilare în pozițiile *e* și *u̯ă*, dar în poziția *ă* cauza o constituie disimilarea.

Adoptînd acest punct de vedere, se înțelege că nu putem admite explicația după care *o* accentuat s-ar fi deschis mai întîi la *ǫ* și numai apoi s-ar fi diftongat, fiindcă, pe de altă parte, un diftong ca *u̯a* n-avea cum să ia naștere dintr-un *ǫ* (deschis) decît, eventual, prin deschiderea lui progresivă pînă la gradul de apertură 7, pe care-l are *a*, și apoi prin diferențierea timbrului vocalic labial față de *a*, adică prin închiderea acestuia pînă la *u̯*. Rezultă că este mai probabilă cealaltă explicație, anume că, fiind accentuat, *o* în pozițiile *e*, *ă* și *u̯ă* a fost pronunțat mai prelung, în silabă cu două vîrfuri, cum s-a spus, poate impropriu, devenind astfel **o͡o*, care, prin diferențiere, au ajuns la *u̯a*, nu la **ǫa*, cum s-a crezut. Dar chiar dacă s-ar fi ajuns mai întîi la **ǫa*, aceeași diferențiere a aperturii ar fi transformat automat pe **ǫa* în *u̯a*, pentru motivele arătate mai sus. De subliniat un fapt semnificativ: însuși Sievers folosește pentru diftongul românesc în discuție notația *ua*[220].

Este posibil, după cum crede și G. Ivănescu, ca vocala *ó* să fi devenit direct *u̯a*, fără nici un fel de fază intermediară, nici *ǫ* (deschis), nici *o͡o* (silabă cu două vîrfuri), dar un lucru este sigur: diftongarea lui *o* accentuat, spre deosebire de aceea a lui *e* accentuat, nu reprezintă o deschidere, ci dimpotrivă o închidere a aperturii. Deschidere este numai revenirea la *o* a lui *u̯a* în poziția *u̯ă*, în cuvinte ca *rou̯ă*, *ou̯ă*, *nou̯ă*, fenomen care s-a petrecut în aproape întregul subdialect muntean, în subdialectul moldovean de sud și de aici și în limba literară [221], precum și trecerea lui *u̯a* în poziția *u̯ă* la *a*, ca în *rau̯ă*, *dao*, *nao*, fenomen cunoscut în aromână, precum și în vestul dacoromânei[222]. Această deschidere are la bază disimilarea în ceea ce privește apertura, față de diftongul final *u̯ă* sau *u̯o*.

Așa cum am arătat mereu mai sus, în cuvintele vechiului fond al limbii române nu există hiat. La aceeași concluzie a ajuns și G. Ivănescu, BIFR, III (1936), p. 151, despre cuvintele cu digraful *ie*, considerat de obicei, în mod eronat, ca hiat (cf. *Îndreptarului...*, par. 30, p. 8). Așadar, în vechiul fond lexical nu există nici hiatul *u-a*, cum rezultă din indicația „pron. *lu-a*" din *Îndreptar*, s.v. La acest verb rostirea românească este, în realitate, *lu-ua*, așa cum a susținut și cercetătorul clujean Ion Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, p. 32—33, sau cu diftong, *lu̯a*.

Fiind de un tip special, rezultat în cele mai multe cuvinte pe baza diftongării condiționate, diftongul *u̯a* nu s-a putut desface în două silabe. Hiatul a apărut însă în cuvintele fondului neologic ca urmare a influenței formei scrise a digrafului *ua*, chiar dacă la origine, în limba de unde am împrumutat, franceza, de obicei, cuvintele respective aveau diftong. Din această categorie fac parte verbe ca *evolua, dilua, insinua, atenua, accentua, continua* etc., adjective ca *textual, spiritual, mutual, actual, manual, sexual, vizual* etc., ale căror etimoane au toate în franțuzește diftongul *u̯e*, precum și substantive ca *situație, actualitate, nuanță* etc., ale căror etimoane franțuzești au diftongul *u̯a* (*u̯ã*). Dar, în limba română, digraful *ua* din cuvintele fondului neologic este rostit în două feluri : fie cu diftongul *u̯a* (*intelectu̯al, actu̯al, spiritu̯al, textu̯al* etc.), de către vorbitorii influențați direct de limba franceză, fie în două silabe, dar nu în hiat, ci, sub influența lui *u* precedent, cu proteza semiconsoanei fricative bilabiale *u̯*, care se grupează cu *a* următor din silaba a doua (*intelectu-u̯al, actu-u̯al, spiritu-u̯al, manu-u̯al, situ-u̯ație, evolu-u̯a, atenu-u̯a, dilu-u̯a, insinu-u̯a, accentu-u̯a* etc.), de către marea majoritate a vorbitorilor de limbă română în limbajul cărora au intrat termenii respectivi, întocmai cum se rostește vechiul termen *lu-u̯a*. De aceeași părere este și Ion Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, p. 32—33, cu precizarea că, pentru a dovedi că verbele de tipul *accentua, continua* etc. au teme în *-u̯-* „înaintea desinențelor care încep cu vocală nepalatală", în scopul de a arăta structura morfologică a cuvîntului, cercetărul clujean grupează fricativa bilabială la *u* silabic precedent, transcriind *continuu̯-ați* etc., ca *luu̯-ați* etc., ceea ce, evident, nu indică silabația.

Prin urmare, în hiatul *u-a* din cuvintele neologice localizarea apendicelui asilabic protetic depinde de locul de articulare al primului element al hiatului : *u-a* > *u-u̯a*. În tot cazul, acesta este rezultatul, chiar dacă putem presupune o fază intermediară cu apendicele asilabic *î̯*, cerut de articularea centrală a celui de

al doilea element al hiatului: *u-a* > **u-i̯a* > *u-u̯a* prin acomodare progresivă la *u* din silaba precedentă. Dar necesitatea și obligativitatea dierezei diftongilor din cuvintele străine au fost formulate de G. Ivănescu, BIFR, II, (1935), p. 130, cu privire la diftongul *au̯*: „Cînd un român, neobișnuit cu pronunția limbii străine din care s-a împrumutat un cuvînt cu diftongul *au̯*, pronunță acest cuvînt, el desface, involuntar și inconștient, diftongul în două silabe, realizînd astfel o adaptare a cuvîntului la propria lui pronunție". Evident că regula formulată de G. Ivănescu poate și trebuie să fie extinsă la toți acești diftongi.

12) *au̯*

Este corespondentul descendent al diftongului *u̯a*, deci labiovelar ca articulare și închis-deschis ca apertură, adică eterogen din ambele puncte de vedere.

Ca diftong descendent, *au̯* apare aproape exclusiv la sfîrșitul cuvintelor *(cîntau̯, dau̯, lau̯, i̯au̯)*, dar, mai rar, și în interiorul cuvintelor, în silabă deschisă, cînd silaba următoare începe cu oclusivele velare *c* sau *g*[223] *(mi̯au̯că, tontăláu̯că, nătărău̯că, duláu̯că, áu̯gust* sau *au̯gúst)*. Adăugăm că în interiorul cuvintelor diftongul poate apărea și în silabă închisă, dacă sunetul următor este o velară: în graiul nostru natal, de pe valea Olteţului mijlociu, există rostirea monosilabică *cau̯c*. Tot în legătură cu poziția din interiorul cuvintelor, remarcăm că diftongul *au̯* apare de obicei în substantivele feminine formate cu sufixul *-că* (articulat *-ca*) de la masculinele în *-ău̯*: *tontălău̯* + suf. *-că* > *tontăláu̯că, tîrnău* + suf. *-ca* > *Tîrnáu̯ca*, nume de sat din fostul județ Dorohoi, citat de G. Ivănescu[224]. În ceea ce privește poziția de la sfîrșitul cuvintelor, se observă că diftongul a luat naștere prin sinereza lui *a* și *u* care făceau parte din silabe diferite: lat. *lauo* > *la-u̯*^{u} > > *lau̯* etc.

În celelalte poziții, la începutul și interiorul cuvîntului, adică tocmai acolo unde există în latinește diftongul *au̯*, acesta „s-a desfăcut în două silabe și, dacă era accentuat, accentul a trecut, în urma dierezei, pe *a*, sau, mai bine zis, avînd în vedere că în diftong această vocală avea mai mare durată, mai mare intensitate a curentului expirator și mai mare amplitudine a vibrațiilor coardelor vocale decît *u*, a rămas pe *a*. Așa s-a întîmplat cu cuvinte ca *augmént, áulă, auróră, paupertáte, Aurél, Aurélia* etc."[225]. Trebuie spus, însă, că fenomenul dierezei s-a petrecut nu numai în cuvintele recent împrumutate pe cale savantă din latina literară, ci și în cuvintele moștenite: *a-ud, ca-ut, la-ud,*

a-ur, ga-ură, gra-ur, sca-un, sta-ul, ta-ur etc., cu observația că în urma dierezei n-a rezultat hiatul *a-u*, cum rezultă din forma scrisă a acestor cuvinte, ci vocala *a* plus diftongul ascendent omogen labial *u̯u : a-u̯úd, cá-u̯ul, gá-u̯ură, sca-u̯un* etc. Cît privește cuvintele recente de tipul *instaura, restaurant, hidraulic, astronautic, Austria, Australia, auto* etc., al căror digraf *au* se pronunță în două silabe[226], acestea au fost adaptate normei care se constituise în cuvintele moștenite : „Gînd un român, neobișnuit cu pronunța limbii străine din care s-a împrumutat un cuvînt cu diftongul *aŭ*, pronunță acest cuvînt, el desface, involuntar și inconștient, diftongul în două silabe, realizînd astfel o adaptare a cuvîntului la propria lui pronunție“[227]. Dar, diftongul latinesc *au̯* n-a fost eliminat în limba noastră numai prin diereză, ci, așa cum arată acad. Al. Graur[228], și prin contragerea lui *au* în *o*, ca în cazul lui *bacaloriat* sau al lui *ioite, iote,* provenite din *ia uită-te,* precum și „prin simpla dispariție a lui *u*“, ca în cazul lui *agust, Agustin,* la care se poate adăuga *inagura* de la *inaugura.*

Amintim, în sfîrșit, tot ca un procedeu de evitare și de eliminare a diftongului latinesc *au̯* transformarea cu caracter dialectal, cunoscută în Banat, în aromână și istroromână[229], care constă în consonantizarea elementului asilabic *u̯* în interiorul cuvîntului în silabă închisă : *lau̯d > *lawd > *lavd > labd ; cau̯t > *cawt > > caft > capt.*

9. Diftongii cu semiconsoana *î̯*

Am stabilit mai sus că, datorită gradului său de apertură, vocala *î* face parte dintre vocalele care pot îndeplini funcția de element asilabic într-un diftong. Această funcție este favorizată de apertură, dar nu și de celelalte calități acustic-articulatorice. Așa, de pildă, faptul că are o articulare centrală incomodează și restrînge funcția asilabică, în așa fel încît *î* nu poate apărea ca element asilabic decît în propria sa serie de articulare și numai ca primul element în diftongii ascendenți. În același timp, elementul asilabic *î̯* este evitat în vorbirea îngrijită, apărînd de obicei în vorbirea mai relaxată, populară și uneori chiar și literară. Faptul că elementul asilabic *î̯* nu apare în scris a determinat concluzia inexistenței lui, a imposibilității existenței diftongilor omogeni velari ca articulare : „Există o clasă de vocale care se caracterizează prin următoarea proprietate : nici unul din membrii clasei respective nu poate forma diftong împreună cu un alt membru al aceleiași clase ; în schimb, oricare din membrii clasei

poate forma diftong împreună cu o vocală care nu aparține clasei respective. Fonemele aparținînd clasei astfel definite sînt vocalele *a, ă, î*. Se poate spune că, prin definiție, vocalele *a, ă, î* sînt totdeuna în funcție silabică, adică constituie centrul silabei în care apar și nu pot fi niciodată, atunci cînd se combină cu o altă vocală în interiorul unui segment vocalic complex, în funcție nesilabică"[230].

În ceea ce privește apertura, am văzut că *î* are gradul 3 și că vocalele care îndeplinesc funcție asilabică merg pînă la gradul 4 de apertură, anume pînă la vocalele anterioare *e* și *ö*, în așa fel încît să rămînă acea diferență de 3 grade pînă la vocala cea mai deschisă *a*, cu gradul 7 de apertură. Prin urmare, *ị* formează diftongi ascendenți cu fiecare din cele 3 vocale din seria centrală de articulare. Mai trebuie spus că în toți acești diftongi, *ị* îndeplinește funcția de apendice asilabic.

1) *ịî*

Este un diftong ascendent, închis ca apertură și velar ca articulare, deci omogen din ambele puncte de vedere. Apare la începutul cuvîntului *(ịîncă, ịîntîị, ịîrdăụ)*, dar și în interiorul cuvîntului în poziție postconsonantică *(mịînă, vịînă)*. Elementul asilabic al diftongului în discuție nu are altă motivare sau explicație, decît aceea de apendice asilabic, astfel încît prezența sa înaintea vocalei silabice *î* este faculativă[231].

2) *ịă*

Este un diftong ascendent omogen ca articulare *(velar)*, eterogen ca apertură (închis-mediu). Apare la început de cuvînt *(ịăsta, ịăla)*, precum și în interiorul cuvîntului, după consoană *(pịăr, vịăduv sịănătos)* sau la început de silabă, cînd deci în silaba precedentă era o vocală silabică *(măduịă)*. Fonetismul **măduịă* trebuie presupus că s-a dezvoltat din cel etimologic *măduụă*, căci fonetismul *mădugă* nu poate fi explicat decît prin acest intermediar. Cu excepția acestei ultime poziții (la inițială de silabă), în care *ị* ia locul sunetului etimologic *ụ*, în celelalte poziții, fricativa velară ca element asilabic al diftongului în discuție are funcție de apendice, prezența sa fiind deci facultativă.

3) *ịa*

Este un diftong ascendent, velar ca articulare, deci omogen, închis-deschis ca apertură, deci eterogen. Apare la inițială de cuvînt *(ịasta, ịáịnă, ịaịa)*, precum și în interiorul cuvîntului,

după consoane *(mî̯amă, bî̯abă, fî̯ată)*. Elementul asilabic al acestui diftong are funcție de apendice, prezența sa fiind facultativă, ca și la ceilalți diftongi omogeni velari.

10. Diftongii cu semivocala *e̯*

După cum s-a văzut mai sus, elementele asilabice sînt semiconsoanele *i̯, u̯, î̯* și semivocalele *e̯* și *ö̯*. Avînd gradul 4 de apertură, semivocala *e̯* nu poate forma diftong decît cu vocala cea mai deschisă *a* și numai ca primul element al unui diftong ascendent. Este vorba, așadar, de diftongul *e̯a* care este palato-velar ca articulare și mediu-deschis, ca apertură, deci eterogen din ambele puncte de vedere. În ceea ce privește apertura, constatăm că, întocmai ca și *ö̯a*, cum se va vedea, diftongul *e̯a* are cea mai mare apertură posibilă, gradul 5,5 (=4 + 7 : 2). Într-adevăr, din toate cele 8 posibilități de combinare a vocalelor medii cu vocala deschisă, nu se realizează decît două, diftongii ascendenți medii-deschiși *e̯a* și *ö̯a*.

Ca diftong ascendent, *e̯a* nu mai apare astăzi decît în interiorul cuvîntului și anume după o consoană sau un grup consonantic, cu care se grupează în aceeași silabă *(ste̯a, măse̯a, se̯ară, re̯a, me̯a)*. În poziție inițială de cuvînt, *e̯a* s-a închis și a devenit *i̯a (herba > *i̯e̯arbă > i̯arbă, esca > *e̯ască > i̯ască, equa > *e̯apă > i̯apă, hiberna > *i̯e̯arnă > i̯arnă)*[232]. Diftongul în discuție nu apare nici la început de silabă, în interiorul cuvîntului. Singura lui poziție este, prin urmare, cea postconsonantică. Iată că și din acest punct de vedere diftongul *e̯a* nu se găsește într-un paralelism desăvîrșit cu diftongul *u̯a*, așa cum s-a crezut[233], indiferent care am considera că este elementul asilabic al acestuia din urmă, *u̯* sau *o̯*. Cei doi diftongi nu sînt egali nici în ceea ce privește apertura: *u̯a* este închis-deschis, *e̯a* este mediu-deschis. După modul cum s-au format, dat fiind faptul că amîndoi sînt rezultatul diftongării condiționate a lui *o* și *e* în pozițiile *e, ă* și *u̯ă*, cei doi diftongi se aseamănă într-adevăr, dar asemănările nu merg pînă la identitate.

Cum spuneam și la diftongul *u̯a*, vocala accentuată care se diftonghează și, evident, diftongul rezultat trebuie analizate separat pentru fiecare din cele trei poziții în care se poate afla. Deosebim așadar trei situații în care se poate afla *e* accentuat care se diftonghează:

1) *e* accentuat în poziția *e* în cuvinte ca *lége > le̯age > lege, digitus > deget > de̯aget > deget, familia > fămei̯e > făme̯ai̯e > femei̯e* etc., după cum se vede, s-a diftongat în *e̯a*, dar apoi, diftongul *e̯a* în poziția *e* s-a monoftongat și a redevenit *e*. În prima prefacere, anume *e — e > e̯a — e*, dacă avem în vedere evoluția aperturii,

constatăm că diftongarea înseamnă deschidere, de la gradul 4 la gradul 5,5 (=4 + 7 : 2), care nu presupune însă o fază intermediară cu ẹ, și că la baza acestei deschideri stă disimilarea în ceea ce privește apertura față de *e* din silaba următoare. Explicația lui G. Ivănescu, despre care a fost vorba mai sus, anume că „diftongarea românească este în esență un fenomen de deschidere a vocalelor accentuate de deschidere mijlocie“[234], „atunci cînd erau urmate în silaba următoare de vocale de aceeași deschidere“[235] nu este valabilă în general, așa cum s-a văzut, ci corespunde întru totul situației pe care o discutăm aici. În schimb, monoftongarea, revenirea la *e* a diftongului *ẹa* în poziția *e*, este, invers, o închidere, provocată de asimilare în ceea ce privește apertura față de *e* din silaba următoare. Acad. Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, Editura Științifică, București, 1968, p. 35–36, consideră că revenirea la *e* s-a produs „sub influența consoanelor precedentă și următoare, ambele palatalizate“.

2) *e* accentuat în poziția *ă*, în cuvinte ca *sẹară* (<*sera*), *cirẹașă* (< **ceresia*) sau *fẹată* (< *feta*) > *fată*, *mẹasă* (< *mensa*) > *masă* s-a diftongat în *ẹa*, deci a avut loc o deschidere a lui *e*, dar, față de poziția *ă*, deschiderea s-a făcut în scopul asimilării în ceea ce privește apertura. De data aceasta are dreptate acad. Iorgu Iordan[236], cînd consideră diftongarea drept asimilație.

Evoluția ulterioară a lui *ẹa* în poziția *ă* la *a* după labiale (*fẹată* > *fată*, *mẹasă* < *masă*) înseamnă continuarea procesului de deschidere, pînă la ultima limită, în așa fel încît rezultatul devine o disimuilare a aperturii și în același timp înseamnă velarizare.

3) *e* accentuat în poziția *u̯ă*, în cuvinte ca *stẹau̯ă* (<*stella*)> *stẹa*, *nẹau̯ă* (<*niue*)> *nẹa* etc., s-a diftongat în *ẹa*, deci a avut loc o deschidere, dar față de poziția *u̯ă*, cu apertura 4 (=2 + 6 : 2), deschiderea s-a produs în scopul disimilării aperturii. Așa cum este cunoscut, cuvintele care conțineau diftongul *ẹa* în poziția *u̯ă* au pierdut diftongul final *u̯ă* după ce a avut loc diftongarea lui *e* precedent, pentru că doi diftongi ascendenți urmînd unul după altul n-au putut fi ușor tolerați[237].

Din cele arătate rezultă că diftongarea lui *e* accentuat este în toate cazurile un fenomen de deschidere, o deschidere considerată ca rezultat final, prin apariția diftongului, iar nu ca fază intermediară, fenomen cauzat de disimilarea aperturii în pozițiile *e* și *u̯ă*, dar de asimilare în poziția *ă*.

După cum este cunoscut, diftongul *ẹa* n-a provenit numai ca urmare a diftongării condiționate a lui *e* accentuat în pozițiile discutate mai sus. În cuvinte ca *mẹa*, *rẹa*, el a luat naștere ca urmare

a rostirii în aceeași silabă a celor două vocale care în latină erau vocale silabice, deci pe baza fenomenului de sinereză[238].

Nu ne mai oprim asupra celorlalte situații, întrucît nu interesează discuția de față. Interesează, dimpotrivă, faptul că, în cuvintele vechiului fond, diftongul este indivizibil : el nu a putut suferi fenomenul desfacerii în elementele componente, fenomenul dierezei. Au intrat însă în limbă elementele lexicale neologice cu secvența *e-a* aparținînd la silabe diferite, deci în hiat, ca în limbile din care am împrumutat cuvintele respective : *ideal (<fr. idéal), boreal (< fr. boréal), realitate (fr. réalité), impermeabil (< fr. imperméable), supleant (< fr. suppléant), creație (< fr. création), agreabil (< fr. agréable), doleanță (< fr. doléance), bacalaureat (< fr. baccalauréat), cereală (< fr. céréale), leal (< it. eale)* etc. La acestea s-au adăugat derivatele românești cu prefixul *re-*, de tipul *reanima, reactualiza,* în care secvența *ea* se rostește sau trebuie rostită în hiat, după cum recomandă *Îndreptarul*. Și, într-adevăr, secvența *ea* se rotește în două silabe de către cele mai multe persoane influențate de carte, dar imediat ce neologismele în discuție pătrund în limbajul unor cercuri tot mai largi de vorbitori sau în graiurile populare, secvența bisilabică *e-a* devine diftongul *e̯a* : *dole̯anțe* și mai ales *condole̯anțe, ide̯al, re̯alitate, bacalaure̯al, re̯animare* etc. Chiar prima ediție a *Micului dicționar ortografic*, Editura Academiei R.S.R., București, 1954, recomanda rostirea *dole-anță,* dar *condole̯anță* (în 4 silabe). Despre *supleant* acad. Al. Graur scrie : „Cuvîntul *supleant*, care deocamdată în limba literară are trei silabe, se pronunță popular, pe cît se pare, în două, căci mi se spune că ar exista forma de plural *suplenți*, ceea ce ar însemna că s-au luat ca model cuvintele cu diftong (să zicem *viclean-vicleni*)"[239]. În alte cazuri, rostirea românească recurge la celălalt mijloc, discutat mai sus, pentru evitarea hiatului *e-a*, anume proteza unui element asilabic înaintea celei de a doua vocale a hiatului : *bacalorii̯at (< bacalorei̯at), cerii̯ale (< cerei̯ale), crei̯a, agrei̯a* etc.[240]. Am arătat mai sus că în hiatul *e-a*, care nu există decît în cuvintele fondului neologic, atunci cînd este evitat pe calea protezei, elementul asilabic care se intercalează, depinzînd de primul element al hiatului, poate fi ori *i̯* *(crei̯a, agrei̯a)*, ori *e̯* *(cree̯a, agree̯a, ree̯al, idee̯al, ceree̯ale, ree̯animare* etc.). Amîndouă sînt rostiri în manieră populară : proteza semiconsoanei *i̯* caracterizează vorbitorul obișnuit, mai puțin influențat de carte, în timp ce proteza semivocalei *e̯* caracterizează vorbitorul cult, cu preocupări pentru rostirea corectă. În schimb, rostirea cu hiat, cu tăietură silabică netă, este nefirească, afectată, sau, cum ar spune Emanuel Vasiliu[241], „hiperliterară".

11. Diftongii cu semivocala ö̯

Am arătat mai sus că pe lîngă cele 7 vocale fundamentale cunoscute, limba română mai posedă şi o vocală mixtă, *ö*, articulată în acelaşi loc şi cu aceeaşi apertură ca şi *e*, dar cu rotunjirea buzelor ca la *o*, adică o vocală anterioară cu labializare, făcînd parte din seria mijlocie de apertură.

Am arătat (vezi. par. 1, *Introducere*) că vocala mixtă românească *ö* se aseamănă cu vocala franţuzească corespunzătoare. Facem acum precizarea şi sublinierea că vocala noastră *ö* nu se identifică nici cu fr. ø, la care „les mâchoires sont plus rapprochées, le dos de la langue relevé dans la partie antérieure de la cavité buccale (comme pour *e*), les lèvres sont bien arrondies et projetées en avant, enfin les muscles, tous les muscles, tendus" (Eugen Tănase, Adela-Mira Tănase, *La prononciation du francais contemporain, Cours pratique*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, [1972], p. 123), nici cu fr. *oe*, la care „les mâchoires sont un peu plus écartées, le dos de la langue un peu plus bas (voir le ε), les lèvres toujours arrondies présentent une ouverture un peu plus grande que pour ø et elles sont toujours projetées en avant, enfin les muscles sont moins tendus *(ibidem)*, nici cu sunetul franţuzesc intermediar ə, care „se trouve entre ø et *oe*, étant plus près de cette dernière, dont el se distingue cependant, dans le mecanisme de l'articulation, par les traits suivants : la langue est plus élevée et un peu retirée ; les lèvres légèrement arrondies, les muscles assez relâchés" *(ibidem*, p.134). Poate fi apropiată mai mult de fr. *oe* din cuvinte ca *jeune, coeur, neuf, seul* etc. printr-un grad mai mic de labializare, în comparaţie cu fr. ø din cuvinte ca *jeu, deux, seux* etc., iar pe de altă parte printr-un grad mai mare de deschidere în raport cu fr. ø. O constatare similară a făcut Alf Lombard : „elle est moins fermée et moins avancée que le ø francais de *peu* [pø]". (*La prononciation du roumain*, Uppsala, 1936, p. 122). Lingvistul suedez nu atribuie sunetului românesc *ö* decît o valoare asilabică, considerînd că în cuvinte ca *vreo, pleosc* etc. avem a face cu un diftong alcătuit din elementul silabic *o* precedat de elementul asilabic ø, diftongul ø*o*. (*ibidem*, p. 130—131) în transcriere românească *ö̯o*. Vocala *ö* apare în funcţie silabică în cuvinte ca *vreo, decdată, deocamdată, aoleo, pleosc, cleombă, cleonţ, fleorţă, fleoşc, fleoşcăi, leop, leopă, leorpăi, pleoscă, pleoşti, leorcăi, pleopă*[242], al căror digraf, *eo* din forma lor scrisă se rosteşte *ö*. Se pare că în ultimul timp această rostire cîştigă teren în rîndul intelectualilor, căci aceştia îşi orientează pronunţarea după aspectul scris al

cuvintelor. Am auzit de curînd la radio și la televizor, precum și în convorbiri particulare, rostiri ca *dösebil*, *döbicei* (ortogr. *de obicei*), *döparte* (ortogr. *deoparte*), *döpotrivă* (ortogr. *deopotrivă*) în cuvintele din fondul vechi și chiar în unele din fondul neologic: *römatism*, *idölogic*, *tölog*, *Tödor* etc. După cum se observă, atît în cuvintele din vechiul fond, cît și în cele ale fondului neologic, sunetul pe care noi l-am identificat ca sunet mixt, așa cum l-am descris mai sus, iar alții ca diftongul **e̯o*, cum consideră aproape toți ceilalți cercetători, a luat naștere prin contragerea lui *e* și *o* silabici într-o singură silabă. Deosebirea constă în aceea că în timp ce ceilalți cercetători consideră fenomenul ca sinereză[243], în urma căreia ar fi rezultat diftongul ascendent **e̯o*, pentru noi, rostirea împreună a celor două vocale a avut ca rezultat o singură emisiune vocalică, în care s-au contopit caracteristici și de la una, și de la cealaltă: de la *e* s-a păstrat locul de articulare și apertura, de la *o* a fost preluată labializarea. Interpretarea lui Alf Lombard, la care s-a asociat și acad. A. Graur[244], după care am avea a face cu diftongul *ö̯o*, se situează între cele două explidcații, extreme, din acest punct de vedere. Dar noi am arătat, pe baza regulilor pe care le-am formulat în prezentul studiu, că un diftong **ö̯o*, nu e posibil din aceleași motive ca și **e̯o*: nici una din cele două secvențe bivocalice diftongoide nu îndeplinește condiția diferenței de apertură de trei grade, între elementele lor fiind doar o diferență de un grad. Faptul a fost observat și de O. Nandris, *Phonétique historique...*, p. 79: „Cette diphtongue [*eo*], malgré l'aperture sensiblement identique des deux voyelles qui la composent, est ascendante". Contragerea celor două vocale într-una singură, mixtă, a fost posibilă, de fapt unica posibilitate, tocmai datorită acestei mici diferențe de apertură. Dacă diferența de apertură ar fi fost mai mare, de cel puțin trei grade, în seria vocalelor medii și deschise ar fi putut lua naștere un diftong. În seria vocalelor de mică apertură, vocalele închise, așa cum s-a văzut mai sus, realizarea diftongului nu este nevoie să îndeplinească această condiție a diferenței de apertură de minimum trei grade. Așa se explică faptul că aici nu avem perechea închisă *ü* a vocalei mixte *ö*. În această serie avem în schimb diftongul *i̯ú*. Dar, din interpretarea Lombard-Graur poate fi reținut un element esențial, anume că, chiar dacă n-ar exista un *ö* silabic, există totuși un *ö̯* asilabic, despre care noi spunem că nu poate forma diftong cu nici o altă vocală în afară de *a*. În acest caz, nu vedem posibil ca un sunet să îndeplinească funcție asilabică, fără să fie și sunet silabic. În ceea ce ne privește, rămînem la părerea că, fie și în mod excepțional, limba română, atît populară, cît și literară,

cunoaşte astăzi sunetul vocalic mixt *ö*, care poate îndeplini, cum e şi firesc, nu numai funcţie asilabică, dar şi funcţie silabică. După cum s-a văzut mai sus, în toate cazurile în care a luat naştere ca urmare a contragerii lui *e* şi *o*, sunetul silabic *ö* este rezultatul citirii digrafului *eo*, deci fenomenul s-a petrecut în planul limbii literare, mai ales dacă avem în vedere neologismele.

Există, însă, încă o situaţie, aceea a cuvintelor aparţinînd vechiului fond lexical, în care sunetul mixt în discuţie este precedat de sonanta *l*, singură sau făcînd parte dintr-un grup consonantic, de obicei *pl, cl, fl, bl*: *löpă, lörpăi, lörcăi, plösc, plöşti, clömbă, clönţ, flörţ, flöşc, blöj, blöjdi* etc. În legătură cu acestea, se impun de la început cîteva observaţii: ele sînt formaţii onomatopeice, au toate o formă paralelă cu *o* în loc de *ö*[245], şi sînt precedate întotdeauna de consoana *l*.

Se consideră că forma primară este cea cu *o* precedat de *l* (*lorcăi, lorpăi, ploşti, floşc, florţ, clombă, clonţ, bloj, blojdi* etc.) în care, ca urmare a muierii lui *l* precedent, *o* următor a căpătat caracter palatal: „...partout la diphtongue [*eo*] est précédée d'une *l*, ce qui nous permet d'en entrevoir l'origine. Dans une onomatopée comme *blotocări, floncăni* etc. on a senti le besoin de mettre une *l* mouillée, nécessaire pour rendre un bruit donné, surtout celui produit par l'action de «patauger», «clapoter». Mais le roumain ne possède pas d'*l* mouillée, et d'autre part le son le plus rapproché de *o*, au point de vue de l'aperture, est *e*...“[246]. La acestea, acad. Al. Graur adaugă şi cuvinte de alte origini, ca *pleoapă*, cu variantele *pleopă (plöpă), plopă*. Explicaţia acad. Al. Graur este, fără îndoială, valabilă pentru multe din exemplele citate, pentru toate acelea ale căror sensuri sînt legate de noţiunea de „apă“, de zgomotul apei în mişcarea sa, de acţiunea de „a se bălăci“, „a clipoci“, „a susura“ etc. Dar sînt şi cuvinte ale căror sensuri nu au nici o legătură cu această noţiune. Explicaţia trebuia, aşadar, să părăsească domeniul semanticii şi să se restrîngă la domeniul foneticii, cum a observat foarte bine tot acad. Al. Graur. Radu Sp. Popescu[247] a arătat că fenomenul s-a extins şi la cuvinte ca *pl'op, pl'uţă, pl'od, pl'oscă, pl'oştină, cl'oţă, cl'anţă, gl'onţ*, rostiri care fac arie în Gorj şi pe care autorul le explică prin analogie cu *pleoapă, pleaşcă, pleoşti* etc. La acestea, noi adăugăm rostirea muiată chiar şi a unor neologisme ca *blöc, blöndă, bliugi*, pronunţare caracteristică vorbirii populare, necultivate. Dat fiind faptul că fenomenul nu se produce decît după *l*, singur sau făcînd parte dintr-un grup consonantic, consideram că explicaţia trebuie căutată în domeniul foneticii, în particularităţile acustico-articulatorice ale lui *l* precedent. Se ştie că datorită acestor particularităţi, sonanta *l*

are în limba noastră, încă de la început, un caracter „plastic", așa cum l-a numit S. Pușcariu[248], după A. Gemelli, ceea ce are drept consecință înmuierea ei, dobîndirea unei articulații palatale suplimentare, care trece asupra vocalei următoare, cu care formează diftongi ascendenți sau, în cazul pe care-l discutăm, sunetul mixt *ö*. Trebuie să precizăm că articulația suplimentară poate fi de timbru *i* (mai închisă) sau de timbru *e* (mai deschisă), aceasta depinzînd de apertura vocalei următoare: articulația suplimentară de timbru *i* poate preceda vocalele din orice serie de apertură (*pli̯ulă, pli̯op, cli̯anță*), în timp ce articulația suplimentară de timbru *e* nu poate preceda decît vocale din seria medie și deschisă, cel mai adesea *o (lörpăi, plösc, plöpă, flöșc)* și, mai rar, *a (cle̯anță)*. Ne interesează aici articulația suplimentară de timbru *e*, care, împreună cu *o* următor, a format, prin contragere, cum s-a văzut mai sus, sunetul mixt *ö*.

Am arătat mai sus că sunetul *ö* nu este numai un sunet silabic, ci, așa cum observase Lombard, el poate îndeplini și funcție asilabică, evident nu în diftongul **ö̯o*, presupus de Lombard, ci în diftongul *ö̯a*, singurul posibil teoretic și realizabil în practica rostirii românești. El apare în cuvinte ca *plö̯apă* (ortogr. *pleoapă*), *lö̯arcă* (ortogr. *leoarcă*), *clö̯ambă* (ortogr. *cleoambă*), *clö̯anță* (ortogr. *cleoanță*), *flö̯ancă* (ortogr. *fleoancă*), *flö̯arță* (ortogr. *fleoarță*), *lö̯apă* (ortogr. *leoapă*) etc., evident în aceeași poziție, după *l*, ca și sunetul silabic *ö*. Diftongul pe care-l discutăm este un diftong ascendent, palato-labio-velar sau antero-postero-central ca articulare, deci eterogen din acest punct de vedere, de fapt cel mai eterogen din toți diftongii românești, mediu-deschis în ceea ce privește apertura, deci tot eterogen și din acest punct de vedere.

Din punctul de vedere al articulării, el se situează între *e̯a* și *u̯a*, avînd caractere comune cu fiecare din aceștia. Pe de altă parte, asemănările nu sînt numai articulatorice, ci privesc și procesul lor de formare, căci diftongul *ö̯a* a luat naștere, ca și ceilalți doi, ca urmare a diftongării condiționate a lui *ö* în pozițiile de diftongare Așa, de exemplu, un fonetism ca *plopă*, care, existînd realmente în rostirea populară românească [249], poate fi luat drept fonetism originar, a suferit transformarea descrisă mai sus, sonanta *l* căpătînd o articulație palatală, fie de timbru *i*, în care caz a devenit *pli̯opă*, fonetism de asemenea existent popular [250], fie de timbru *e*, în care caz a devenit *plöpă*. În primul caz, în poziția *ă*, *o* silabic din diftongul *i̯o* s-a diftongat în *u̯a*, formînd, împreună cu semiconsoana precedentă *i*, triftongul *i̯u̯a (pli̯u̯apă)*, în cel de al doilea, sunetul silabic mixt *ö*, în poziția *ă*, s-a diftongat, devenind

ö̯a (plö̯apă), tot așa cum vocala *o* din fonetismul originar *plopă* s-a diftongat în *u̯a*, devenind *plu̯apă*.

Este interesant de observat că în harta 17 a ALR I nu apare nici o singură dată fonetismul cu sunetul mixt *ö (plöpă)* sau cu diftongul *ö̯a (plö̯apă)*, de unde tragem concluzia că acesta nu este de origine populară, că fenomenul contragerii articulației palatale suplimentare de timbru *e* a lui *l* precedent cu vocala următoare *o* s-a petrecut în planul limbii cultivate, deci și scrise, că, prin urmare, acesta este destul de recent. În graiuri articulația suplimentară de timbru *e* nu s-a contras cu vocala următoare, ci, dimpotrivă, a intervenit procesul dierezei care a dat naștere la rostiri ca *pleu̯ápă pleu̯úpă* și chiar *plehúpă*, cu consonantizarea lui *u̯*. Dar în graiuri a apărut mai ales articulația suplimentară de timbru *i*, care s-a contras cu vocala următoare *o*, rezultînd rostirea *pli̯opă*. Cel mai frecvent fonetism care apare în graiuri este fonetismul originar *plopă*, fără nici o articulație suplimentară și mai ales forma sa diftongată *plu̯ápă* (sau *pló̜pă* prin Ardeal), care trebuie considerate și cele mai vechi, și cele mai autentic populare. Abia ulterior, destul de recent, fonetismul cult *plö̯apă* a intrat, sub influența limbii literare, în graiuri, fapt atestat de NALR. Acest fonetism apare în harta 37 a NALR Oltenia, I, în notațiile *ple̜o̯apă* și *ple̜u̯apă*. Dacă prima dintre aceste notații, deși nu corespunde celor spuse de noi mai sus, este totuși posibilă, pe baza cunoștințelor de pînă acum în legătură cu existența diftongilor **e̜o*, **o̯a* și a triftongului **e̜o̯a*, cea de a doua *(ple̜u̯apă)*, care apare în nord-vestul Olteniei, punctele 936, Obîrșia-Cloșani, 952, Gîrbovu, nu este în nici un caz posibilă, chiar dacă am accepta existența diftongilor *e̜o* și *o̯a*, pentru că nu respectă regula unei aperturi crescînde într-un astfel de triftong : *u̯*, care are o apertură mai mică decît *e̜*, nu poate apărea după acesta, atunci cînd urmează vocala cu cea mai mare apertură, *a*. În schimb, secvența *e̜o̯a* îndeplinește condiția de mai sus, a creșterii progresive a aperturii, dar nu îndeplinește condiția diferenței minime de apertură, de trei grade, între *o* și *a*, așa cum am arătat mai sus. Acestea sînt motivele pentru care nu există triftongul **e̜o̯a*, ci diftongul *ö̯a*. În lumina celor de mai sus în legătură cu cuvîntul *pleoapă*, rezultă că fonetismul *ploapă* (în transcrierea fonetică *plu̯apă*) nu este o falsă regresiune, cum s-a susținut[251], ci, dimpotrivă, forma primară, originară, de la care au luat naștere apoi formele cu articulația palatală suplimentară. Falsă regresiune ar putea fi, într-adevăr, în fonetisme ca *ploști* (scr. *pljoštili*) sau *lu̯arcă* „leoarcă“ (< *liur* + *-că*), mai ales fiindcă ultimul apare dialectal destul de des cu triftongul

i̯u̯a (i̯u̯o̯) (li̯u̯árcă, li̯u̯ǫ́rcă) și uneori chiar cu triftongul desfăcut prin diereză în *i-u̯a (liu̯árcă)*[252]. Fonetismul literar *lö̯arcă* a luat naștere tot printr-o falsă regresiune de la *lorc(ăi)*, de la care s-a dezvoltat mai întîi forma *lörc(ăi)*, cu articulație suplimentară de timbru *e*, care, apoi, prin diftongarea lui *ö*, a dat *lö̯arcă*.

Aproximativ la fel ca în *plopă, plu̯apă, pli̯opă, pli̯u̯apă, plöpă, plö̯apă*, s-au petrecut lucrurile și în alte cuvinte: *clombă*, diftongat în *clu̯ambă*, a căpătat articulație suplimentară de timbru *e*, devenind *clömbă*, care a fost diftongat în *clö̯ambă*[253]; la originea lui *flu̯arță* (ortogr. *floarță*) stă forma nediftongată *florț* (din *flortotină*), care, căpătînd articulație suplimentară de timbru *e*, a dat *flörț* și, prin diftongare, *flö̯arță*[254]. În alte cazuri avem cîte trei forme paralele nediftongate și încă trei cu diftongarea lui *o*, *ö* sau *e*: *floșc — flu̯așcă, flöșc — flö̯așcă, fleșcă — fle̯așcă*; *floncă — flu̯ancă, flöncă — flö̯ancă, flencă — fle̯ancă*. Acestea dovedesc paralelismul celor trei vocale medii în poziție de diftongare, ca și paralelismul, care nu este însă desăvîrșit, al celor trei diftongi rezultați: *u̯a, ö̯a, e̯a*. După cum s-a văzut, diftongul *ö̯a* apare numai după consoana plastică *l*, atunci acînd aceasta capătă articulații suplimentare palatale.

12. Considerații finale

În studiul nostru dedicat diftongilor limbii române, am încercat să prezentăm realitatea rostirii românești, în autenticitatea sa populară, majoritară, dar și cultă, disociind întotdeauna două planuri bine distincte: rostirea și scrierea. Întreaga noastră lucrare se fundamentează pe concepția saussuriană a primordialității rostirii în raport cu scrierea: „Langue et écriture sont deux systèmes de signes distincts; l'unique raison d'être du second est de représenter le premier; l'objet linguistique n'est pas défini par la combinaison du mot écrit et du mot parlé; ce dernier constitue à lui seul cet objet. Mais le mot écrit se mêle si intimement au mot parlé dont il est l'image, qu'il finit par usurper le rôle principal; on en vient à donner autant et plus d'importance à la représentation du signe vocal qu'à ce signe lui-même. C'est comme si l'on croyant que, pour connaître quelqu'un, il vaut mieux regarder sa photographie que son visage"[255]. În același timp, am avut totdeauna în vedere concluzia saussuriană că „ce qui fixe la prononciation d'un mot ce n'est pas son orthographe, c'est son histoire"[256]. Mai mult, disociind cele două planuri, am luat în discuție pe de o parte rostirea autentică, nealterată, considerată ca rezultat al evoluției istorice a limbii și al procesului de normalizare internă morfologică, iar pe de altă parte rostirea recomandată

de norma literară. În același timp, am urmărit procesul de întrepătrundere a celor două tipuri de rostiri, care apare în vorbirea intelectualilor de diferite niveluri, mai mult sau mai puțin influențați de aspectul scris al limbii : „Il est vrai qu'à la longue l'ortographe produit certaines altérations linguistiques ; esthétiquement — et c'est ici la seule considération — nous gagnerons à éliminer le facteur d'hideuses prononciations fondées sur l'orthographe“[257]. Leonard Bloomfield arată că astfel de „pronunțări hidoase bazate pe ortografie“ se datorează „à cause de l'extension de l'instruction et du passage considérable de locuteurs de dialectes et de langue sous-standard au rang de locuteurs de langue standard, l'influence de la forme écrite se soit accrue — car ces locuteurs, peu sûrs d'eux-mêmes pour ce qui est après tout pour eux une langue étrangère, se servent de la convention écrite comme guide“[258].

Comparînd planurile rostirii și scrierii românești, am subliniat în permanență deosebirile dintre ele, precum și inconsecvențele și neajunsurile ortografiei noastre actuale. Din materialul prezentat se desprinde în primul rînd constatarea de ordin general că între scrierea și rostirea românească este o anumită discrepanță, care pare să se adîncească mereu, datorită faptului că, așa cum am arătat mai sus, deși proclamînd ca normă de bază principiul fonetic, ea se orientează, mai ales în ceea ce privește neologismele, după rostirea și cu predilecție după scrierea franțuzească, despre care știm că este etimologică, și nu după regulile rostirii românești. Făcînd distincția între cele două straturi lexicale românești, cel vechi și cel neologic, *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație* și, în ultimul timp, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* recomandă, în general, scrierea cuvintelor aparținînd celor două straturi după regulile stabilite pentru fondul neologic, pe baza scrierii franțuzești, dar pronunțarea lor diferită : se scrie *apropia* ca *apropria*, dar se pronunță *apropi-i̯a* și *apropri-a*, pentru a nu cita decît un singur exemplu. În felul acesta, în loc să scriem elementul asilabic *i̯* al diftongului final *i̯e* din cuvîntul *apropii̯e*, care există realmente în rostirea românească, așa cum recunoaște și *Îndreptarul*, în loc să recomande adaptarea rostirii neologismelor la rostirea veche românească, *Îndreptarul* recomandă, dimpotrivă, adaptarea scrierii cuvintelor vechi la scrierea celor noi și rostirea lor diferită. În măsura în care scrierea influențează rostirea, este de presupus că, în loc ca pronunțarea să se separe, se va produce unificarea rostirii, după model străin, în ciuda recomandărilor *Îndreptarului*. Atîta doar că în loc să se facă pe baza rostirii românești, ea riscă să se facă pe baza scrierii străine, franțuzești. O

astfel de unificare s-ar putea produce însă numai în rîndul celor a căror rostire ar fi totalmente influenţată de scriere. Dar aşa ceva nu există. Am arătat mai sus că, aşa cum în cuvintele fondului vechi românesc nu există hiat, tot aşa în neologisme, rostirea românească nu tolerează hiatul, pe care-l evită prin proteza unui element asilabic, după regulile stabilite mai sus. Românul pronunţă *iluzi-i̯e, concluzi-i̯e, bi-i̯elă, bri-i̯antină* etc., întocmai ca *vi-i̯e, pri-i̯eteni-i̯e, şti-i̯e, şti-i̯a* etc. şi şi nu *concluzi-e, bri-antină, pri-eteni-e, şti-a*, cum este nevoit să scrie, pentru că aşa cere norma ortografică.

După cum s-a desprins din tot materialul prezentat aici, susţinem ideea acad. Al. Graur de a se introduce în ortografia românească semne speciale pentru notarea elementului asilabic al diftongilor, cu deosebire că, în timp ce acad. Al. Graur pledează numai pentru introducerea lui *ĭ* (scurt), noi considerăm că ar fi, în aceeaşi măsură, necesară notarea tuturor elementelor asilabice, din toţi diftongii limbii române, chiar dacă nu creează fiecare tot atîtea dificultăţi ca *i̯*. Pledoaria în favoarea acestei idei o constituie întreaga noastră lucrare despre diftongi. Rămîne să analizăm acum modalităţile de reprezentare grafică şi dificultăţile practice în eventualitatea punerii în aplicare, vreodată, a acestui principiu. Soluţia cea mai simplă de reprezentare grafică ar fi cea folosită de noi în prezenta lucrare, pe baza transcrierii fonetice a diftongilor. Dacă aceasta n-ar fi şi practică, atunci semnul scurtimii, în loc să fie pus dedesubt, ar putea fi pus deasupra literei respective, aşa cum s-a mai scris în trecut în limba noastră, dar numai pentru *ĭ* şi *ŭ* (scurţi), soluţie pentru care optează şi acad. Al. Graur, bineînţeles numai în ceea ce priveşte elementul asilabic *i̯* (*ĭ*). S-ar putea obiecta că faţă de prima soluţie, cu semnul scurtimii dedesubtul literei, aceasta din urmă are dezavantajul că deasupra literei apar celelalte semne diacritice, precum semnul palatalizării lui *o* (*ö*), de fapt semnul labializării lui *e*, de unde ar putea rezulta o inadmisibilă literă *ŏ̈*. La fel s-ar putea spune că este cazul cu *î̯* ca element asilabic, dar acesta nu apare în ortografie, pentru că el apare numai ca apendice asilabic, prezenţa lui fiind facultativă, iar pe de altă parte, sub influenţa sunetelor precedente, *î̯* a devenit *i̯* sau *e̯* şi *u̯*: *cre-i̯aţie* sau *cre-e̯aţie* sînt provenite dintr-un **cre-î̯aţie*, *situ-u̯aţie* este provenit dintr-un **situ-î̯aţie*. Rămîn, aşadar, în discuţie celelalte patru elemente asilabice: *i̯, u̯, e̯, o̯*. Pentru primele două, semiconsoanele *i̯* şi *u̯*, acad. Al. Graur s-a gîndit la mai multe soluţii: „Există mai multe metode de a face această distincţie. Pentru *u* (despre care vom discuta mai departe), există posibilitatea de a marca faptul că nu formează silabă, fie scriindu-l cu *w* (cum

fac lingviștii francezi), fie cu un *u* la care adăugăm dedesubt un semicerc întors (*u̯*, cum fac în special lingviștii germani). La fel pentru *i*, în aceeași situație, francezii folosesc semnul *y*, germanii semnul *i̯*, și se mai întrebuințează și *j*. Pe acesta din urmă noi îl folosim cu altă valoare, deci trebuie să-l excludem din discuția prezentă"[259].

Metoda germană a scrierii cu *i̯* și *u̯* este, fără îndoială, cea mai simplă și, cum spuneam, ea poate fi extinsă și la celelalte elemente asilabice, așa cum am făcut noi în prezenta lucrare. Adăugăm că aceasta a fost preluată și de lingviștii români în transcrierea fonetică folosită în lucrările de specialitate și în atlasele lingvistice. Ea are avantajul, semnalat, ca de altfel întregul sistem de transcriere folosit în atlasele lingvistice românești, că folosește litera de bază cunoscută, la care se adaugă semnele diacritice. Prin urmare, soluția semnelor *i̯*, *u̯*, *e̯*, *o̯*, pe lîngă calitatea simplității, ar avea avantajul de a fi în acord cu transcrierea fonetică folosită în atlasele lingvistice românești. O singură obiecție i s-ar putea, totuși, aduce: este vorba de repetarea aceleiași litere, mai ales *i*, în diftongii omogeni palatali *(i̯i, ii̯)* sau labiali *(u̯u, uu̯)*, precum și în triftongi de tipul *i̯ii̯*, ajungîndu-se uneori la repetarea chiar de patru ori a aceleiași litere (*eu pusti-i̯ii̯*), ceea ce, fără îndoială, ar crea dificultăți, chiar dacă acestea n-ar fi mai mari decît este astăzi scrierea cu trei *i* în cuvinte ca *fiii*, *copiii*, care ar fi mai simplă și mai rațională dacă s-ar nota elementul asilabic *(fii̯i, copii̯i)*. În întîmpinarea acestei obiecții, s-ar putea apela la metoda franceză a reprezentării lui *i̯* prin *y* și a lui *u̯* prin *w*. Atunci am scrie: *haynă*, dar *hayină*, *vyer*, dar *viyer*, *Voyla*, nu *Voyila*[260], *a se foyi*, *yel se foyi*, *yew mă foyiy*, *a biruyi*, *yel biruyi*, *yew biruyiy*, *yew biruy*[261], *fiw*, *fiy*, *fiyi*, *copiy*, *copiyi*, *pustiw*, *pustiy*, *a pustiyi*, *yel pustiyiy*, *yew pustiyiy*, *deliw*, *deliy*, *deliwu*, *deliyi*, *yiye* (ort. *ie*), *fiyință*, *fiyind*, *a găsi*, *yel găsi*, *ywe găsiy*, *zglobiw*, *zglobiy*, *zglobiwu*, *zglobiyi* etc. Se observă că nu mai există astfel nici un fel de posibilitate de confuzie: *yew biruy* (ort. *eu birui*), *a biruyi* (ort. *a birui*), *yel biruyi* (ort. *el birui*), *yew biruyiy* (ort. *eu biruii*), *boly* (pluralul de la *boală*, ort. *boli*), *a boli*, *yel boli*, *yew boliy* (ort. *eu bolii*), *pustiyi codri* (ort. *pustiii codri*), *yew pustiyiy* (ort. *eu pustiii*) etc.

Dar în felul acesta ne rămîn cele două semivocale, *e̯* și *o̯*, pentru care nu avem semne speciale, iar limba franceză nu le cunoaște și nu le putem, deci, împrumuta de acolo. Soluția cu *y* și *w* pentru semiconsoane și cu *e̯*, *o̯* pentru semivocale ar fi inconsecventă, dar nu imposibilă. În orice caz, o soluție trebuie găsită, căci ideea necesității și utilității notării elementului asilabic al diftongilor

este incontestabilă. Întregul nostru studiu este o pledoarie pentru această teză, în vederea unei reale unificări a rostirii românești, precum și în scopul normării acesteia. Cît despre presupusa și temuta „complicare" și „îngreunare" a ortografiei prin notarea elementelor asilabice, încheiem cu excelenta argumentare a acad. Al. Graur : „...trebuie să ne gîndim în primul rînd să ușurăm munca copiilor, pentru care n-are de ce să fie grea scrierea cu *i* scurt [la care noi adăugăm și celelalte elemente asilabice], de vreme ce corespunde pronunțării cu care sînt obișnuiți"[262].

NOTE

1. După cum se va vedea mai jos, noi considerăm că în limba română nu există un diftong *ǫa* decît în... scris, mai mult sau mai puțin motivat, că, deci, acesta este numai un *digraf*, căruia îi corespunde în pronunțarea românească diftongul *ụa*.

2. Cf. Andrei Avram, *Perceperea secvențelor de două vocale sintetice și problema naturii fonetice a diftongilor*, în FD, IX, București, 1975, p. 74.

3. Pentru frecvența elementelor asilabice din diftongii românești, atît din limba literară vorbită, cît și din subdialectele dacoromâne, ca și pentru caracterizarea fizionomiei fonetice românești, vezi lucrarea noastră (în colaborare cu D. Ivănuș), *Cercetări statistice privind fizionomia fonetică a limbii române vorbite (Considerații pe baza fenomenelor de sandhi)*, în *Philologica*, I, Craiova, 1970, p. 37—84.

4. S. Pușcariu, LR, II, *Rostirea*, București, 1959, p. 50.

5. *Ibidem*.

6. Vezi Al. Rosetti, *Quelques problèmes de la phonétique de roumain*, în *Recherches sur les diphtongues roumaines publiées par A. Rosetti*, Bucarest-Copenhague, 1959, p. 47.

7. Vezi Al. Rosetti, *Sur la théorie de la syllabe*, în *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague-Bucarest, 1947, p. 71 și urm.

8. Al. Rosetti, *Recherches...*, p. 47.

9. Diftongul *îi*, în cuvinte ca *îincă*, *îinti* etc., poate fi considerat ca specific aspectului popular al limbii, deși noi considerăm că el nu este supărător nici în rostirea literară.

10. Cf. Sexil Pușcariu, LR, II, p. 48. Cf. și Lidia Sfîrlea, *Ortoepia*, în volumul *Cum scriem, cum pronunțăm corect. Norme și exerciții*, Edit. Științifică, București, 1970, p. 107—108.

11. Cf. Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, București, 1965, p. 95.

12. Cf. Marius Sala, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1970, p. 22—23.

13. Cf. Em. Vasiliu, *Fonologia...*, p. 95—96.

14. Diftongii *î̯i, î̯ă, î̯a*, cu ambele elemente din seria centrală de articulare, sînt caracteristici aspectului popular al limbii. Ei nu sînt recunoscuți pentru aspectul literar : vezi LRC, I, p. 115.

15. LR, II, p. 119—120.

16. S. Pușcariu, LR, p. 48—49.

17. Vezi Em. Vasiliu, *Fonologia...*, p. 40.

Ministerul Educației și Învățămîntului, Universitatea București, Ciompec Georgeta, Dominte Constantin, Guțu Romalo Valeria, Mirza Clement, Vasiliu Emanuel, *Limba română contemporană*, vol. I, Sub conducerea acad. Ion Coteanu, București, 1974, p. 93.

18. Cf. Otto Jerpersen, *Lehrbuch der Phonetik*, apud S. Pușcariu, LR, II, p. 79 ; Al. Procopovici, *Principiul sonorității în economia limbii*, în *Dacoromania*, IV, partea I, Cluj 1927, p. 19.

19. Cf. Academia Republicii Populare Române, *Gramatica limbii române*, vol. I, *Vocabularul, fonetica și morfologia*, Ed. I, Edit. Academiei R.P.R., București, 1954, p. 64.

20. Vezi, între multe altele, Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, Edit. Academiei R.P.R., București, 1963, p. 76 : Al. Graur, *Notes sur les diphtongues en roumain*, în BL, III, 1935, p. 15—53 ; A. Avram, *Remarques sur les diphtongues du roumain*, în *Recherches...*, p. 135—143 : Em. Vasiliu, *Fonologia...*, p. 103 ; LRC, I, p. 97—101.

21. Cf. A. Avram, *Interpretarea fonologică a semivocalelor inițiale de silabă în limba română*, în SCL, XVII, 1966, nr. 5, p. 533.

22. Octave Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963, p. 66—67 și p. 91.

23. Nandris, *Phonétique...*, p. 66.

24. Nandris, *Phonétique...*, p. 91.

25. LR, II, p. 51.

26. LRC, I, p. 115.

27. Cf. A. Avram, *Interpretarea fonologică a semivocalelor inițiale de silabă în limba română*, în SCL, XVII, 1966, nr. 5, p. 533.

28. Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, București, 1974, p. 119. Vezi și *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, Ediția a III-a, Edit. Academiei R.S.R., București, 1971, p. 11, PAR., 58.

29. Vezi Iorgu Iordan, *Diftongarea lui* e *și* o *accentuați în pozițiile* ă, e, Iași, 1921, p. 306 ; Andrei Avram, *Contribuții la studiul fonologiei limbii române*, în SLC, VII, 1956, nr. 3—4, p. 200 ; A. Avram, *Semivocalele românești din punct de vedere fonologic*, în SCL, IX, 1958, nr. 1, p. 11.

30. Cf. Andrei Avram, *Asupra clasificării vocalelor românești*, în SCL, VI, 1955, nr. 3—4, p. 220.

31. Cf. Andrei Avram, *Contribuții la studiul fonologiei limbii române*, în SCL, VII, 1956, nr. 3—4, p. 200.

32. Vezi *Îndreptar...*, p. 11, PAR., 58, 59.

33. Vezi Al. Graur, *Notes sur les diphtongues en roumain*, în BL, III, 1935, p. 48.

34. Cf. Al. Graur, *ibidem*.

35. Vezi DEX, s.v.

36. Vezi *Îndreptarul ortografic...*, *Indexul de cuvinte*, s.v.

37. Al. Gaur, *Notes sur les diphtongues...*, p. 46 : „mais les personnes qui ont essayé de préserver la diphtongue l'ont prononcée en deux syllabes : *contu-ar, culu-ar, (couloir), trotu-ar (trottoir), benu-ar (baignoir)*".

38. Vezi *Îndreptarul ortografic...*, PAR. 59.

39. Cf. Iorgu Iordan, *Diftongarea...*, p. 43–111.

40. Cf. Iorgu Iordan, *Diftongarea...*, p. 186–251.

41. Cf. O. Nandris, *Phonétique historique...*, p. 89.

42. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 144.

43. Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, Edit. Științifică, București, 1974, p. 119.

44. O. Nandris, *Phonétique historique...*, p. 89.

45. *Ibidem*, p. 86.

46. Andrei Avram, *Interpretarea fonologică a semivocalelor inițiale de silabă în limba română*, în SCL, XVII, 1966, nr. 5, p. 533, nota 13.

47. A. Avram, *Semivocalele românești din punct de vedere fonologic*, în SCL, IX, 1958, nr. 1, p. 11.

48. Em. Vasiliu, *Fonologia...*, p. 104.

49. *Ibidem*.

50. Al. Rosetti, *Remarques sur les diphtongues*, în *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague-Bucarest, 1947, p. 88–89, nota 2.

51. *Recherches sur les diphtongues roumaines*, p. 41.

52. Cf. Al. Rosetti, *Avant-propos*, în *Recherches...*, p. 8.

53. Vezi *Recherches...*, p. 18.

54. Al. Rosetti, *Quelques problèmes de la phonétique du roumain*, *Considérations sur les diphtongues*, în *Recherches...*, p. 47.

55. Vezi *Recherches...*, p. 39–40.

56. *Ibidem*, p. 40–41.

57. *Ibidem*, p. 41.

58. V. Șuteu, *Despre natura acustică a lui o din diftongul românesc oa*, în *Omagiu Rosetti*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1965, p. 887.

59. Cf. Andrei Avram, *Remarques sur les diphtongues du roumain*, în *Recherches...*, p. 135 și urm.

60. Vezi Al. Rosetti, *Asupra clasificării fonemelor semivocale (sau semiconsoane)*, în FD, II, București, 1960, p. 60.

61. Cf. A. Avram, *Cercetări experimentale asupra lui i semivocalic (semiconsonantic) în limba română*, în SCL, XIII, 1962, nr. 2, p. 162–163 ; 165. Cf. A. Avram, *Remarques sur les diphtongues du roumain*, în *Recherches...*, p. 136–137.

Cf. şi Anca Ulivi, *Observaţii asupra structurii acustice a semiconsoanelor româneşti y şi w*, în FD, IX, Bucureşti, 1975, p. 110.

62. Vezi nota precedentă.

63. A. Avram, *Remarques sur les diphtongues du roumain*, în *Recherches...*, p. 137.

64. Cf. S. Puşcariu, LR, II, p. 16 şi urm. Cf. A. Avram, *Semivocalele româneşti din punct de vedere fonologic*, în SCL, IX, 1958, nr. 1, p. 10–11 ; Cf. şi Lidia Sfîrlea, în *Cum scriem, cum pronunţăm corect*, p. 107–108.

65. Cf. A. Avram, *Perceperea secvenţelor de două vocale sintetice şi problema naturii fonetice a diftongilor*, în FD, IX, p. 75.

66. Cf. A. Avram, *Cercetări experimentale...*, în SCL, XIII, 1962, nr. 2, p. 164.

67. Cf. Anca Ulivi, *Observaţii asupra structurii acustice...*, în FD, IX, p. 110.

68. *Ibidem*, p. 111–112.

69. Cf. A. Avram, *Cercetări experimentale...*, în SCL, XIII, 1962, nr. 2, p. 163, 165–166.

70. Cf. Anca Ulivi, *Observaţii asupra structurii acustice...* în FD, IX, p. 107, nota 1. Cf. şi A. Avram, *Remarques sur les diphtongues...*, în *Recherches...*, p. 140.

71. Georges Straka. *À propos de la question des semi-voyelles*, în *Zeitschrift für Phonetik Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, Band 17, Heft 2–4, 1964, p. 301–323, apud Anca Ulivi, *Observaţii asupra structurii acustice...*, în FD, IX, p. 107, notele 2–5.

72. Vezi Al. Rosetti, *Asupra clasificării fonemelor semivocale (sau semiconsoane)*, în FD, II, Bucureşti, 1960, p. 59–61.

73. A. Avram, *Remarques...*, în *Recherches...*, p. 135.

74. *Phonétique historique...*, p. 158 şi urm.

75. Cf. A. Avram, *Remarques...*, în *Recherches...*, p. 137

76. Cf. Anca Ulivi, *Observaţii...*, FD, IX, p. 107, nota 1.

77. Cf. Em. Vasiliu, *Fonologia...*, p. 103–105.

78. Cf. M. Sala, *Contribuţii...*, p. 25.

79. Cf. Em. Vasiliu, *Fonologia...*, p. 102.

80. Em. Vasiliu, *Fonologia...*, p. 103.

81. Vezi Al. Rosetti, *Asupra clasificării fonemelor...*, în FD, II. p. 59–61 ; Em. Vasiliu, *Fonologia...*, p. 103 ; A. Avram, *Semivocalele româneşti...*, în SCL, IX, 1958, nr. 1, p. 12 ; Em. Vasiliu, în LRC, I, p. 96 şi urm.

82. Cf. A. Avram, *Remarques...*, în *Recherches...*, p. 140 ; Al. Graur, în BL, III, p. 21 ; Al. Graur — Al. Rosetti, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în *Mélanges— Rosetti*, p. 45.

83. Cf. Anca Ulivi, în FD, IX, p. 107, nota 1.

84. Cf. Graur — Rosetti, în *Mélanges— Rosetti*, p. 45.

85. Cf. Al. Graur, în BL, III, p. 22.

86. Cf. Al. Graur, în BL, III, p. 23.

87. Cf. O. Nandris, *Phonétique historique...*, p. 88.

88. *Cercetări experimentale...*, în SCL, XIII, 1962, nr. 2, p. 161—166.

89. Andrei Avram, *Semivocalele românești...*, în SCL, IX, 1958, nr. 1, p. 11.

90. Cf. Al. Rosetti, *Remarques...*, in *Mélanges...*, p. 88.

91. Cf. Em. Vasiliu, în LRC, I, p. 94.

92. Al. Rosetti, *Sur la nature de la diphtongue. À propos d'un ouvrage récent*, în *Mélanges...*, p. 99, Cf. p. 92.

93. Multiplicat la rotaprint în cadrul Centrului de Științe Sociale din Craiova, în *Memorii*, seria lingvistică, IX, Craiova, 1970.

94. Vezi G. Ivănescu, *Închideri și deschideri ale vocalelor în primele timpuri ale limbii române*, Centrul de Științe Sociale, Craiova, 1970, p. 61—91.

95. Cf. A. Avram, *Interpretarea fonologică a semivocalelor inițiale de silabă în limba română*, în SCL, XVII, 1966, nr. 5, p. 536.

96. Cf. O. Nandris, *Phonétique historique...*, p. 70.

97. Cf. Andrei Avram, *Interpretarea fonologică...*, în SCL, XVII, 1966, nr. 5, p. 533 ; 537.

98. Cf. O. Nandris, care în *Phonétique historique...*, p. 65—69, încadrează în categoria diftongilor velari și diftongii labiali *u̯o, ou̯*, pentru care nu există o categorie aparte. De asemenea, în categoria diftongilor velari încadrează și diftongi micști ca *ău̯, îu̯, u̯ă*, în timp ce în categoria diftongilor micști încadrează diftongi velari ca *i̯a* (p. 91).

99. Cf. Al. Rosetti, *Classification des voyelles roumaines*, în *Mélanges...*, p. 181.

100. *Ibidem.*

101. Cf. Em. Vasiliu, în LRC, p. 101, unde, pe aceeași pagină, apare atît notația greșită *leij*, cît și cea corectă *leji*.

102. Cf. Ion Pătruț, *Studii de limbă română și slavistică*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1974, p. 29 ; 31.

103. În *Mic tratat de ortografie*, București, 1974, acad. Al. Graur propune, cu dreptate, introducerea sau, de fapt, reintroducerea lui *ĭ* (scurt), ceea ce însă ar limita notarea elementelor asilabice numai la unul dintre ele, semiconsoana *i̯*.

104. Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, p. 135—136.

105. Cf. Mioara Avram, *Probleme ale alcătuirii unui nou îndreptar ortografic al limbii române*, în LR, XXIV, 1975, nr. 4, p. 285.

106. Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, p. 133.

107. Cf. Ion Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, p. 28—29.

108. Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, p. 136.

109. Vezi *Gramatica Academiei*, ed. I, p. 63.

110. Am folosit pe *ĭ* (scurt), pe baza propunerii acad. Al. Graur, chiar dacă n-a fost adoptat încă de actuala ortografie, chiar dacă nu va fi, poate, adoptat niciodată, pe de o parte pentru că noi considerăm îndreptățită această propunere, iar pe de altă parte pentru a se putea face comparație între felul cum înțelegem noi că ar trebui aplicată această propunere, spre deosebire de

autorul ei. Se poate observa, însă, că ĭ (scurt) poate fi, fără excepție, înlocuit cu i̯, ambele semne exprimînd aceeași realitate fonetică sau răspunzînd acelorași rigori gramaticale. Subliniem că și în continuare ne vom baza pe aceeași identitate, i̯ = ĭ, la care pot fi adăugate și altele, u̯ = ŭ, e̯ = ĕ, ö̯ = ŏ, de unde se poate deduce că propunerea acad. Al. Graur poate fi completată cu ŭ (scurt), ĕ (scurt) și ŏ (scurt), ceea ce ar însemna o rezolvare definitivă, temeinică și rațională, a notării elementului asilabic al diftongilor românești, dar nu vom folosi semnele ortografice (sau care ar putea deveni ortografice) ĭ, ŭ, ĕ, ŏ, ci semnele folosite în transcrierea fonetică i̯, u̯, î̯, e̯ și o̯, așa cum le-am prezentat și analizat în prima parte a studiului nostru.

111. Cf. Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, PAR. 133, p. 125–127.

112. Vezi *Îndreptarul ortografic...*, PAR. 54. Cf. și PAR. 10, 11 și 12.

113. Cf. Mioara Avram, *Probleme ale alcătuirii...*, în LR, XXIV, 1975, nr. 4, p. 284.

114. PAR. 30 formulează ca regulă, nu ca excepție: „Se scrie *familie, istorie, vie* (nu *familiie, istoriie, viie*), cuvintele în discuție fiind încadrate la capitolul „vocale în hiat".

Cf. Ion Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, p. 27, nota 1.

115. Cf. DEX, s.v.

116. *Fonologia limbii române*, București, 1965, și recent în capitolul *Fonologia* din manualul Universității din București, *Limba română contemporană*, vol. I, București, 1974.

117. Em. Vasiliu, *Fonologia...*, p. 96.

118. Cf. *Îndreptar...*, PAR. 30.

119. Vezi S. Pușcariu, LR, II, p. 190.

120. Cf. Marius Sala, *Contribuții...*, p. 22; Cf. și Lidia Sfîrlea, *Pronunția românească literară — stilul scenic*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1970, p. 58–64.

121. Cf. A. Avram, *Interpretarea fonologică...*, în SCL, XVII, 1966, nr. 5, p. 534, nota 16. Cf. și S. Pușcariu, LR, II, p. 161.

122. Cf. Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, ed. a III-a, București, 1963, p. 78.

123. Cf. Al. Graur, *Notes sur les diphtongues...*, în BL, III, 1935, p. 17 și urm.

124. Cf. O. Nandriș, *Phonétique historique...*, p. 64.

125. Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, PAR. 138, p. 133.

126. Cf. Mioara Avram, *Probleme ale alcătuirii...*, în LR, XXIV, 1975, nr. 4, p. 284.

127. Cf. O. Nandriș, *Phonétique...*, p. 90.

128. Cf. M. Sala, *Contribuții...*, p. 127.

129. Vezi Al. Rosetti, *Schimbări condiționale în vocalismul limbii române*, în vol. *Studii lingvistice*, București, 1955, p. 78. Cf. O. Nandriș, *Phonétique...*, p. 90.

130. Vezi O. Nandris, *Phonétique historique...*, p. 62.

131. Cf. *Îndreptar...*, PAR. 30 ; Cf. și Ion Pătruț, *Morfologie și ortografie. În legătură cu ị și ụ în limba română*, în vol. *Studii de limba română și slavistică*, p. 27, nota 1.

132. G. Ivănescu, *Diftongul ịe în limba română*, în BIFR, III (1936), p. 151.

133. Cf. *Îndreptarul...*, PAR. 32.

134. Cf. Ion Pătruț, *Studii de limba română...*, p. 28.

135. Cf. Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, p. 120. Pentru cuvintele *subiect, obiect*, atît în ceea ce privește pronunțarea cu diftong *su-bịect, o-bịect*. evoluată apoi la *su-bect, o-bect*, în care diftongul a dispărut chiar dacă urma după o consoană labială, cît și în ceea ce privește pronunțarea cu diereză *subi-ịect, obi-ịect*, vezi G. Ivănescu, *Diftongul ịe în limba română*, în BIFR. III (1936), p. 147—148 ; Cf. și Lidia Sfîrlea, *Pronunția românească literară, stilul scenic*, p. 64.

136. BL, III, 1935, p. 16.

137. Cf. *Îndreptar ortografic...*, s.v.

138. Vezi Léon Warnant, *Dictionnaire de la prononciation française*, III-e édition revue et corrigée. Gembloux, 1968, s.v.

139. Léon Warnant, *Dictionnaire...*, p. XV.

140. *Ibidem*, p. XVI.

141. Cf. A. Avram, *Interpretarea fonologică...*, în SCL, XVII, 1966, nr. 5, p. 534, nota 16. Cf. și Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, p. 143.

142. Vezi *Îndreptar ortografic...*, *Index de cuvinte*, s.v.

143. Cf. O. Nandris, *Phonétique historique...*, p. 72, care tratează la un loc diftongii *ịù* și *ịụ́*, ca și cînd ar fi unul singur cu accent flotant.

144. Vezi Léon Warnant, *Dictionnaire...*, s.v.

Cf. Eugen Tănase, Adela-Mira Tănase. *La prononciation du français contemporain. Cours pratique*, București, (1972), p. 54. Vezi și *Petit vocabulaire*, s.v.

145. Vezi *Îndreptar ortografic...*, s.v.

Cf. Al. Graur, *Notes sur les diphtongues...*, BL, III, p. 21.

146. Al. Graur, *Notes sur les diphtongues...*, BL, III, p. 17.

147. Cf. *Îndreptar ortografic...*, cuvitele citate, s.v.

148. Al. Graur, *Notes sur les diphtongues...*, BL, III, p. 15.

149. *Ibidem*.

150. Al. Graur, *Notes sur les diphtongues...*, BL, III, p. 16.

151. Vezi Léon Warnant, *Dictionnaire de la prononciation française*, s.v.

152. Cf. Eugen Tănase, Adela-Mira Tănase, *La prononciation de français contemporain*, p. 72.

153. Cf. Léon Warnant, *Dictionnaire...*, s.v.

154. Léon Warnant, *Dictionnaire...*, p. XVI. Vezi și F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publié par Charles Bally et Albert Sechehaye, avec la collaboration de Albert Riedlinger, Paris, Payot, 1969, p. 94.

155. Cf. Al. Graur, *Notes sur les diphtongues...*, p. 23.

156. Al. Graur, *Notes sur les diphtongues...*, BL, III, p. 22.
157. Cf. Em. Vasiliu, *Fonologia...*, p. 107.
158. Cf. Marius Sala, *Contribuții...*, p. 22—23.
159. *Phonétique historique...*, p. 92 și urm.
160. Vezi Emil Petrovici, *Băn.u̯ > w, v, b, p*, în *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 37. Cf. Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, Ed. J. Byck, București, 1961, p. 37, 51, 67 ; Cf. și Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1968, p. 503, 507, 582 ; Cf. de asemenea, G. Ivănescu, *Din fonetica evolutivă a limbii române (Cu cîteva discuții de fonetică generală)*, I. *Soarta diftongului latinesc au*. în BIFR, II (1935), p. 132—133.
161. Al. Graur, *Notes sur les diphtongues...*, BL, III, p. 26.
162. Andrei Avram, *Trecerea lui u̯o la u̯ă în graiul crișean*, în SCL, XIII, 1962, nr. 3, p. 334.
163. Andrei Avram, *Trecerea lui u̯o la u̯ă...*, p. 335.
164. *Phonétique historique...*, p. 70.
165. Nu *boue*, care, așa cum a arătat Sextil Pușcariu (EWR), ar fi dat în românește *bu̯au̯ă*. Cf. O. Nandris, *Phonétique historique...*, p. 65.
166. O. Nandris, *Phonétique historique...*, p. 65.
167. *Phonétique historique...*, p. 72 și urm.
168. Cf. Em. Vasiliu, *Fonologia*, în *Limba română contemporană*, I, p. 100.
169. Cf. Al. Graur, *Notes sur les diphtongues...*, p. 25.
170. Cf. Al. Graur, *Notes sur les diphtongues...*, p. 25. Cf. și G. Ivănescu, *Din fonetica evolutivă...*, în BIFR, II (1935), p. 130—131: „... diftongii *éu̯* și *ău̯* pot exista în românește în interiorul cuvîntului, numai dacă sînt în silabă deschisă și urmați de o explozivă velară, întocmai ca și diftongul *au̯*".
171. Vezi și alte exemple la V. Arvinte, *Terminația de plural -ău̯ă a unor substantive neutre*, în SCL, X, 1959, nr. 2, p. 213—239.
172. Cf. Al. Graur, *Notes sur les diphtongues...*, p. 25.
173. Cf. Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, p. 140.
174. Cf. Al. Graur, *Notes sur les diphtongues...*, p. 25.
175. Vezi tabelul cu gradele de localizare a articulării de la anterior spre posterior, întocmit de Al. Rosetti, în BL, IX, p. 113 sau *Mélanges...*, p. 181.
176. Vezi S. Pușcariu, LR, II, p. 49 și urm. ; O. Nandris, *Phonétique historique...*, p. 59—101.
177. *Gramatica Academiei*, Ediția I, Editura Academiei R.P.R., București, 1954, p. 63.
178. *Introducere în fonetică*, ediția a III-a, p. 76.
179. *Îndreptarul ortografic...* dă pentru gerunziu forma *aciuind*, deși la infinitiv recunoaște o formă de conj. I: *aciua*. DOOM rectifică: *aciuînd*.
180. Vezi lista întreagă a acestor cuvinte, precum și comentariile la Ion Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, p. 32—33.
181. Cf. Ion Pătruț, *Studii de limba română...*, p. 32—33.

182. LR, II, p. 357.

183. Ion Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, p. 33.

184. Vezi *Îndreptarul...*, s.v.

185. Cf. Mioara Avram, *Probleme ale alcătuirii unui nou îndreptar ortografic al limbii române*, în LR, XXIV, 1975, nr. 4, p. 287.

186. Cf. Ion Pătruț, *Studii de limba română...*, p. 33, nota 20.

187. Cf. Theodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, București, 1968, p. 264 și urm.

188. Cf. A. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 40 ; Idem, OR, II, p. 76—77 ; V. Arvinte, *Terminația de plural -áuă...*, p. 230 și urm. ; G. Ivănescu, *Închideri și deschideri ale vocalelor...*, p. 68 și urm.

189. Cf. O. Nandris, *Phonétique historique...*, p. 66, 282.

190. Cf. M. Sala, *Contribuții...*, p. 88.

191. Cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 502 ; Cf. și M. Sala, *Contribuții...*, p. 108. Cf., de asemenea, Academia R.S.R., *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 308.

192. Cf. A. Philippide, *Principii...*, p. 26 : Al. Rosetti, *Istoria limbii române...*, p. 406.

193. Cf. O. Nandris, *Phonétique historique...*, p. 67, care vede cu totul altfel aceste transformări fonetice din care a rezultat fricativa bilabială *u̯* ; așa de exemplu, în *nou̯ă*, *rou̯ă* etc. *u̯* ar proveni „de l'insertion d'un *u* epenthétique devant *ă* pour éviter l'hiatus".

194. *Diftongarea...*, p. 48, 50, 52.

195. Vezi lista întreagă a cuvintelor de acest tip, precum și discuția lor, la V. Arvinte, *Terminația de plural -áu̯ă...*, p. 213—239.

196. V. Arvinte, *op. cit.*, p. 234.

197. V. Arvinte, *op. cit.*, p. 235.

198. R. Todoran, *Terminația de plural -(e)áuă a substantivelor neutre cu singularul în -ău̯ și éu̯*, în CL, I, 1956, nr. 1—4, p. 131—136.

199. G. Ivănescu, *Închideri și deschideri ale vocalelor...*, p. 70. Cf. R. Todoran, *op. cit.*, p. 133, care crede că pluralele de tipul *piraie* și *pirau̯ă* au o explicație de natură fonetică, de fapt fono-morfologică : *pîrău* + *e* (desinența de plural) ar fi dat într-un caz *pîrai̯e*, prin acomodarea regresivă a lui *u̯* la *e* final, iar în celălalt caz *pîrau̯ă*, prin acomodarea progresivă a lui *e* final la *u̯* precedent.

200. Vezi ALRM, I, h. 90.

201. Cf. DA, s.v. ; Cf. și S. Pușcariu, DR, VI, p. 315—316.

202. Cf. Iorgu Iordan, *Diftongarea lui e și o accentuați în pozițiile ă, e*.

203. Cf. Ion Pătruț, *Rostirea nouă, două etc.*, în *Omagiu Iordan*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1958, p. 661—665.

204. *Din fonetica evolutivă a limbii române...*, în BIFR, II, (1935), p. 130.

205. Cf. A. Philippide, OR, II, PAR. 62, p. 77.

206. *Ibidem*.

207. Cf. Al. Graur, *Notes sur les diphtongues...*, în BL, III, 1935, p. 25.

208. *Îndreptarul ortografic...*, PAR. 58, p. 11. Cf. Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, PAR. 124, p. 119.

209. Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, p. 119.

210. Iorgu Iordan, *Diftongarea...*, p. 36—37.

211. *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, București 1956, p. 24 și urm.

212. *Cu privire la problema „diftongării" lui e și o în pozițiile ă, e*, în *Omagiu Iordan*, București, 1958, p. 425—432; *Din nou despre evoluția vocalelor accentuate e și o în pozițiile ă, e*, în SCL, X, 1959, nr. 4, p. 587—591. Cf. Marius Sala, *Contribuții...*, p. 120—121. Cf. de asemenea, *Istoria limbii române*, vol. II, Editura Academiei R.S.R., București, 1969, p. 194—195.

213. G. Ivănescu, *Închideri și deschideri ale vocalelor...*, p. 75.

214. G. Ivănescu, *Închideri și deschideri...*, p. 77—78.

215. *Ibidem*, p. 74.

216. *Ibidem*, p. 80.

217. *Ibidem*, p. 79.

218. *Ibidem*, p. 91.

219. *Ibidem*, p. 76.

220. Vezi la Iorgu Iordan, *Diftongarea...*, p. 36.

221. Cf. Ion Pătruț, *Rostirea nouă, două etc.*, în *Omagiu Iordan*, p. 661.

222. *Ibidem*.

223. Cf. G. Ivănescu, *Din fonetica evolutivă a limbii române...* ,în BIFR, II, (1935), p. 129.

224. *Ibidem*.

225. G. Ivănescu, *ibidem*, p. 129—130.

226. Cf. Al. Graur, *Notes sur les diphtongues...*, p. 24.

227. G. Ivănescu..., *Soarta diftongului latinesc au*, în BIFR, II, (1935), p. 130.

228. *Notes sur les diphtongues...*, BL, III, 1935, p. 25.

229. Cf. G. Ivănescu..., *Soarta diftongului latinesc au*, p. 132—133. Cf. și A. Philippide, OR, II, p. 27—28.

230. Emanuel Vasiliu, *Fonologia*, în *Limba română contemporană*, I, p. 115.

231. *Ibidem*, p. 107.

232. Cf. Iorgu Iordan, *Diftongarea...*, p. 43, 46.

233. *Ibidem*, p. 306—308.

234. G. Ivănescu, *Inchideri și deschideri ale vocalelor...*, p. 80.

235. *Ibidem*, p. 79.

236. *Diftongarea...*, p. 37, 308.

237. Cf. Iorgu Iordan, *Diftongarea...*, p. 36.

238. Cf. O. Nandris, *Phonétique historique...*, p. 75. Cf. și M. Sala. *Contribuții...*, p. 123.

239. Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, p. 118.

240. Cf. Al. Graur, *Mic tratat...*, p. 142 şi urm.
241. *Fonologia limbii române*, p. 97—99.
242. Pentru multe dintre acestea, cf. Al. Graur, *Notes sur les diphtongues...*, p. 41.
243. Cf. O. Nandris, *Phonétique historique...*, p. 79.
244. *Notes sur les diphtongues...*, p. 40, *Mic tratat de ortografie*, p. 119.
245. Cf. Al. Graur, *Notes sur les diphtongues...*, p. 40.
246. Al. Graur, *Notes...*, p. 41.
247. *Rostirile pl'op, pl'ută etc.*, în LR, XIX, 1970, nr. 3, p. 239—240.
248. LR, II, *Rostirea*, p. 292.
249. Vezi ALR, I, h. 17 *(pleoapă)*.
250. *Ibidem*.
251. *Rostirile pl'op, pl'ută etc.*, p. 240.
252. ALR, II, SN, vol. III, h. 844.
253. Cf. Iorgu Iordan, *Diftongarea...*, p. 204.
254. *Ibidem*, p. 208.
255. Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publié par Charles Bally et Albert Sechehaye avec la collaboration de Albert Riedlinger, Paris, 1969, p. 45.
256. *Ibidem*, p. 53.
257. Leonard Bloomfield, *Le langage*. Traduit de l'américain par Janick Gazio, Paris, 1970, p. 473.
258. *Ibidem*, p. 460—461.
259. Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*. p. 134.
260. Cf. Al. Graur, *op. cit.*, p. 135.
261. Cf. Al. Graur, *op. cit.*, p. 137.
262. Al. Graur, *op. cit.*, p. 136.

B. DESPRE SCRIEREA DIFTONGILOR LIMBII ROMÂNE

Am prezentat mai sus (partea I, capitolul I, punctul A, par 1—12) un punct de vedere nou în legătură cu diftongii româneşti. Reluăm aici problema sub un alt aspect, acela al scrierii diftongilor limbii noastre, încercînd, astfel, să întregim imaginea asupra fenomenului în discuţie.

Punctul de plecare al celor ce urmează îl constituie propunerea judicioasă a acad. Al. Graur, exprimată în lucrarea *Mic tratat de ortografie*, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1974, 122, p. 118, după care „normal ar fi ca cele două vocale care constituie un diftong să nu fie notate cu aceleaşi litere ca atunci cînd constituie două

silabe diferite", să se facă, adică, diferența în scris, întrucît aceasta există în vorbire, între sunetele silabice și cele asilabice corespunzătoare. „În scrierea noastră obișnuită — scrie acad. Al. Graur, mai departe, la aceeași pagină — nu se face diferența, ceea ce atrage după sine unele neajunsuri...".

După ce, în paragrafele următoare (vezi par. 123—150), arată multe din „neajunsurile", dificultățile, inconsecvențele și confuziile pe care le creează scrierea nediferențiată a celor două tipuri de sunete, cînd trece la propunerea concretă a soluției de diferențiere, acad. Al. Graur se oprește numai la litera *i*, arătînd numeroasele sale funcții total diferite, propunînd introducerea, de fapt reintroducerea, lui *ĭ* (scurt) : „Este nevoie de un semn în plus, chiar și numai în scopul de a simplifica scrierea, iar *i* scurt ar juca foarte bine acest rol. Cînd se pregătea noua ortografie din 1953, am pledat pentru *i* scurt, fără succes : mi s-a răspuns adesea, de persoane din public, că «ar fi greu de învățat», că trebuie să simplificăm, nu să complicăm. Dar complicațiile vin de la nepotriviri, nu de la numărul literelor ; dacă am avea un singur semn pentru *a* și *e*, de pildă, nu s-ar putea vorbi de o simplificare. Sînt de acord că pentru cei care au învățat să scrie într-un fel e greu să se deprindă cu alt fel, dar trebuie să ne gîndim în primul rînd să ușurăm munca copiilor, pentru care n-are de ce să fie grea scrierea cu *i* scurt, de vreme ce corespunde pronunțării cu care sînt obișnuiți" (par. 141, p. 135—136). Acad. Al. Graur propune ca dintre toate elementele asilabice să apară în scris numai unul, semiconsoana *i̯*, fiindcă celelalte n-ar pune tot atîtea probleme. Chiar dacă, pentru moment, propunerea nu pare să aibă prea multe șanse de a fi pusă în aplicare, motive și argumente de ordin științific îndreptățesc cel puțin discutarea problemei, abordarea ei consecventă și unitară, pentru ca soluția, la rîndul ei consecventă și unitară, să poată fi folosită, la nevoie, vreodată, în scrierea limbii noastre. Este ceea ce încercăm să facem noi în cele ce urmează, considerînd că diferențierea în scris a sunetelor asilabice față de cele silabice corespunzătoare trebuie extinsă asupra tuturor celor 5 vocale care apar în funcție asilabică, așa cum le-am prezentat în studiul nostru despre diftongii românești.

În ceea ce privește folosirea lui *i* scurt, acad. Al. Graur invocă aproape exclusiv criteriul pronunțării, deci principiul fonetic în ortografie, constatînd că anumite grafii nu corespund cu acesta : „Iar dacă la un substantiv plural ca *fii*, *copii*, mai adăugăm și articolul hotărît, care se prezintă tot sub forma *-i* (dintr-un mai vechi *-li*), ajungem la seria bizară de trei *i* (*fiii*, *copiii*) care nici

1. GRADUL DE APERTURĂ A VOCALELOR LIMBII ROMÂNE DUPĂ POSIBILITATEA LOR DE COMBINARE ÎN DIFTONGI.

2. GRADUL DE LOCALIZARE A ARTICULĂRII VOCALELOR LIMBII ROMÂNE DE LA ANTERIOR SPRE POSTERIOR (după Al. Rosetti, BL, IX, p. 113 şi Mélanges..., p. 181).

DUPĂ LOCUL DE ARTICULARE / DUPĂ APERTURĂ		ANTERIOARE							CENTRALE						POSTERIOARE				
		FĂRĂ LABIALIZARE					CU LABIALIZARE												
		SONORE		SURDE															
		SIL.	ASILABICE		SIL.	ASIL.	SIL.	ASIL.	SIL.	ASIL.	SIL.	ASIL.	SIL.	ASIL.	SIL.	ASIL.	SIL.	ASIL.	GRADUL DE APERTURĂ
ÎNCHISE		i	i̯ (y)	i̥ (y)															1
															u	u̯ (w)			2
									î	î̯ (k̂)									3
MEDII					e	e̯ (ε)													4
							ö	ö̯ (ø)											4
																	o	-	5
													ă	-					6
DESCHISE											a	-							7
		1			2		2		3		4		5		6		7		
		GRADUL DE LOCALIZARE DE LA ANTERIOR SPRE POSTERIOR																	

Notă: În paranteze se dau literele propuse spre a reprezenta ortografic sunetele asilabice.

FONEMELE VOCALICE FUNDAMENTALE* ALE LIMBII ROMÂNE (CU ALOFONELE LOR SILABICE ŞI ASILABICE).

Nr. crt	FONEMUL	Nr ALOFONE	ALOFONE			SEMNUL ORTOGRAFIC PROPUS	EXEMPLE
			SILABICE	ASILABICE			
				SONORE	SURDE		
1	/i/	1	[i]			i	Iliye, scriye, veni
		2		[i̯]		y	Yon, Ywana, vyerme, tay fiy, copiy, fiyi, copiyi
		3			[i̥]	y	lupy, fraty, vezy
2	/u/	1	[u]			u	uley, lună, tu
		2		[u̯]		w	Wana, waye, siwore, daw, piwă, continuw
3	/î/	1	[î]			î â	întîy, tînă, hotărî, român
		2		[î̯]		î̯ (FACULTATIV)	(î̯)încă, (î̯)ăsta, (î̯)asta, ide(î̯)al, re(î̯)alitate
4	/e/	1	[e]			e	examen, vede
		2		[e̯]		ε	sεară, nεagră, vedεa, ideεa, re(ε)alitate
5	/ö/	1	[ö]			ö	dodată, döpotrivă, a(w)olö, plosc, plosti
		2		[ö̯]		ø	løarcă, pløapă
6	/o/	1	[o]			o	om, cobor, soro
7	/ă/	1	[ă]			ă	ăsta, văd, mwară
8	/a/	1	[a]			a	arde, cald, mama

* Am lăsat la o parte alofonele vocalice intermediare, datorate coarticulării.

pe departe nu corespunde pronunţării. Discordanţa apare şi la perfectul conjugării a IV-a : de la tema *găsi-*, cu adăugarea desinenţei persoanei întîi *-i*, ajungem la forma *găsii*, care, bineînţeles, nu corespunde pronunţării" (par. 138, p. 133).

Considerînd pe *i* numai ca sunet silabic, într-adevăr grafiile *fiii, copiii, găsii* nu corespund pronunţării, dar, cum ortografia românească actuală este, în multe privinţe, ambiguă, caracterizată prin *„sinonimia literelor* (=acelaşi sunet redat prin semne diferite) şi *polisemia literelor* (=aceeaşi literă redînd mai multe sunete)", aşa cum spune Emanuel Vasiliu, în recenta sa lucrare *Scrierea limbii române în raport cu fonetica şi fonologia* (Curs anul I), Reprografia Universităţii din Bucureşti, 1979, p. 64, ştiind că litera *i* din aceste cuvinte îndeplineşte nu numai funcţie silabică, ci şi funcţie asilabică *(fi-i̯i, copi-i̯i, gă-sii̯)*, grafiile de mai sus nu numai că satisfac cerinţele principiului morfologic, dar, ca în puţine alte cîteva cazuri, corespund şi pronunţării, notînd, prin acelaşi semn, ambele elemente, atît silabic, cît şi asilabic, ale diftongilor omogeni palatali închişi *i̯i (fi-i̯i, copi-i̯i)* şi *ii̯ (gă-sii̯)*. În pronunţare există, prin urmare, toţi aceşti *i* ; problema este să ştim care dintre aceştia sînt silabici sau asilabici şi de această distincţie avem nevoie în multe situaţii, mai ales că ortografia noastră actuală nu notează totdeauna pe *i̯* (asilabic), aşa cum se întîmplă în cuvinte de tipul *a se foi̯i, a birui̯i, a trăi̯i, a pustii̯i* etc., la care, ortografic, există posibilitatea de confuzie : *eu birui, a biruí, el biruí*, în timp ce, dacă s-ar nota şi *i̯* asilabic şi dacă pentru el am folosi pe *ĭ* (scurt), cum propune, cu dreptate, acad. Al. Graur, sau un alt semn, cum vom vedea mai jos, confuzia ar fi evitată : (eu) *biruĭ, a biruĭi* etc. Încercînd, însă, să simplifice scrierea, prin evitarea seriei „bizare" de mai mulţi *i*, acad. Al. Graur înlătură confuzia prin transcrierea *biruĭ-birui* (p. 136), care, cum se vede, nu respectă pronunţarea.

În aceeaşi situaţie se găsesc transcrierile acad. Al. Graur din par. 142—143 : *foi* (infinitiv) în loc de *foĭi*, *haină* în loc de *haĭină*, *copii* în loc de *copiĭi*, *îndoi* în loc de *îndoĭi*, *lei* în loc de *leĭi*, *pustii* (adj. pl. art.) în loc de *pustiĭi*, *eu pustiiĭ* în loc de *eu pustiĭiĭ*[1].

În pronunţarea românească autentică, în cuvinte ca acelea de mai sus, mai ales că acestea fac parte din fondul vechi al limbii române, nu avem, aşa cum ar părea din scrierea actuală, hiat, ci două silabe consecutive, din care cea de a doua este diftongul omogen palatal ascendent *i̯i* (*foi̯i, hai̯ină, copii̯i* etc.) sau triftongul omogen palatal *i̯ii̯ (pustii̯ii̯)*, iar nu o simplă vocală silabică. O părere similară exprimă Lidia Sfîrlea : „Nefiind moştenit, ci împrumutat prin neologisme, hiatul este un fenomen tipic literar

(adică nepopular) şi, chiar în limba română literară, se realizează mai adesea în grafie decît în rostire. Tendinţa larg răspîndită este aceea de a evita hiatul prin introducerea unui element de sprijin între cele două vocale alăturate. În anumite situaţii, elementul de sprijin intervocalic este nu numai justificat, ci şi inevitabil. Astfel, în cazul alăturării lui *i* de *a* sau *e* şi a lui *u* de *a*, *ă*, *î* sau *o*, nici un român nu realizează un hiat veritabil. Între *i* şi *a* sau *e* următor apare întotdeauna şi foarte clar un sunet fricativ palatal *(i̯)*, iar între *u* şi un *a*, *ă*, *î* sau *o* următor apare — uneori mai slab, dar totdeauna perceptibil — un sunet fricativ bilabial *(u̯)*. Se rosteşte, deci — chiar dacă nu se scrie aşa — : *casii̯er, famili̯i̯e, să fii̯e, Ilii̯e, istorii̯e, mii̯e, sperii̯e, vii̯e* ; *datorii̯a, poziţii̯a* ; *aluu̯at, ambiguu̯ă, defectuu̯os, luu̯înd* etc."[2]. Acelaşi punct de vedere este susţinut, şi cu argumente morfologice, de I. Pătruţ : „Şi actuala noastră ortografie, ca şi cele anterioare, în unele cazuri nu notează iotul care se află înaintea unui *i* sau după *i*, însă nu în poziţie finală"[3]. Referindu-se la unele grafii, în comparaţie cu rostirile corespunzătoare, I. Pătruţ arată că „de fapt «hiatul» există numai în forma scrisă, căci în realitate între cele două vocale se află un iot. Se notează însă iotul la substantive şi adjective înaintea articolului *i* al pluralului : *cai, răi, copii, zglobii*, articulate *caii, răii, copiii, zglobiii*"[4]. Şi, mai departe, cercetătorul clujean consideră că, „din punct de vedere morfologic, al analizei cuvintelor în morfeme, iot din *apropii̯-em* (tema *apropii̯-* + desinenţa *-em*), *făptui̯-im* (tema *făptui̯-* + desinenţa *-im*), *chirii̯-aş*)tema *chirii̯-* + sufixul *-aş*), *sui̯-iş* (tema *sui̯-* + sufixul *-iş*) este în situaţie asemănătoare cu *i* din forme ca *boi̯i, cai̯i, lei̯i* (formele nearticulate *boi̯, cai̯, lei̯* + articolul *i*). El reprezintă şi într-un caz şi în altul o realitate fonologică şi morfologică de care trebuie să se ţină seamă în prezentarea ştiinţifică a morfologiei şi a derivaţiei româneşti"[5]. Prin urmare, dacă notăm cu *ĭ* (asilabic) cu un semn special, cum propune, cu îndreptăţire, acad. Al. Graur, atunci trebuie să-l notăm în toate cazurile în care se rosteşte, adică în toţi diftongii care se formează cu semiconsoana *i̯*, deci şi în diftongii omogeni palatali închişi *i̯i* şi *ii̯ (fii̯i, copii̯i, fii̯, copii̯)* şi în triftongul *i̯ii̯ (pustii̯ii̯)*, chiar dacă se ajunge la multipla repetare a lui *i*, aceasta fiind remediabilă prin diferenţierea grafică a lui *i* asilabic de cel silabic. Dacă scriem *doĭ leĭ*, atunci trebuie să scriem *toţĭ leĭi*, nu *toţĭ lei*, dacă scriem *(eu) biruĭ*, atunci trebuie să scriem *(el) biruĭi*, nu *(el) birui* şi, tot aşa, trebuie să scriem *(eu) biruĭiĭ*. Ar urma să scriem *muncĭ, protecţia muncii, a munci, el munci, eu munciĭ, fugĭ* (pluralul de la *fugă*), *a fugi, el fugi, eu fugiĭ, bolĭ, a boli, el boli, eu boliĭ, traĭ,*

a trăĭi, el trăĭi, eu trăĭiĭ, trăĭim, trăĭind, trăĭit, pustiĭ (adj. pl. nearticulat), *pustiĭi* (adj. pl. articulat), *a pustiĭi, el pustiĭi, eu pustiĭiĭ* etc., pentru că aceste grafii satisfac pe deplin principiile gramatical şi fonetic. Ar putea părea că astfel de transcrieri ar însemna o complicaţie sau ar crea confuzii, dar, în realitate, înseamnă o simplificare, atîta timp cît ele corespund rigorilor morfologiei, cît şi rostirii româneşti autentice. Aşa cum spune, cu îndreptăţire, acad. Al. Graur, „nu trebuie să ne speriem de confuzii în scris acolo unde nu ne deranjează confuzia în pronunţare" (p. 121).

Pentru înţelegerea lucrurilor, formulăm următoarele reguli:

1) Diftongul omogen ascendent *i̯i* (*ĭi*) urmează unei silabe terminate în vocală: *ca-ĭi, le-ĭi, fi-ĭi, a vĭeţu-ĭi, a tră-ĭi, a cro-ĭi, a pusti-ĭi, fi-ĭind, fi-ĭinţă, şti-ĭind, şti-ĭinţă* etc. În toate aceste exemple, mai ales în cele în care, înaintea lui *i* din ultima silabă, apare în silaba precedentă tot un *i*, silabic, numai în aparenţă, din cauza ortografiei, avem a face cu un hiat. În realitate, între cele două vocale se rosteşte corect româneşte, cu rol de proteză, pentru evitarea hiatului, un *ĭ* (semiconsonantic): *fi-ĭinţă, fi-ĭind, şti-ĭind, şti-ĭinţă, a tră-ĭi* etc.[6].

2) Diftongul omogen descendent *ii̯* (*iĭ*) este întotdeauna precedat, în aceeaşi silabă, de o consoană sau un grup consonantic: *(eu) bo-liĭ, (eu) gă-siĭ, (eu) munciĭ, fiĭ* (pluralul nearticulat al subst. *fiu* şi imperativul afirmativ al verbului *a fi*), *tu ştiĭ* etc.

3) Triftongul *i̯ii̯ (ĭiĭ)* urmează unei silabe terminate în vocală şi apare la pers. I singular a perfectului simplu al verbelor de conjugarea a IV-a în *-i*, care înainte de sufixul infinitivului au o silabă terminată în vocală, de tipul *a tră-ĭi, a se sfi-ĭi, a pusti-ĭi* etc. Este de fapt vorba de diftongul ascendent *i̯i (ĭi)* urmat de desinenţa *i̯ (ĭ)* a persoanei I, cu care formează triftong: *(eu) tră-ĭiĭ, eu biru-ĭiĭ, eu) îndo-ĭiĭ, (eu) pusti-ĭiĭ, (eu) mă sfi-ĭiĭ, (mie îmi) pri-ĭiĭ* etc.

Noi susţinem ideea acad. Al. Graur de a se introduce în ortografia românească semne speciale pentru notarea elementului asilabic al diftongilor şi triftongilor, cu deosebirea că, în timp ce autorul *Micului tratat de ortografie* pledează numai pentru introducerea lui *ĭ* (scurt), noi considerăm că ar fi în aceeaşi măsură necesară notarea tuturor elementelor asilabice, din toţi diftongii limbii române, aşa cum i-am înfăţişat în studiul nostru de mai sus. Numai în felul acesta, prin transcrieri ca *ideal* (eventual *idee̯al* sau *ideîal*, *social* (eventual *soci̯al* sau *sociîal*), *manieră* (eventual *mani̯eră*), *societate* (eventual *soci̯etate*), *bibliotecă* (eventual *bibli̯otecă*), *capricios* (eventual *caprici̯os*) etc., s-ar putea evita rostiri ca *ide̯al*,

soĉal(ism), *mani̯eră* (evoluată la *maneră*), *socetate*, *bibli̯otecă* (evoluată la *biblotecă*), *capriĉi̯os* (evoluată la *capriĉos*) etc., datorate exclusiv ambiguității scrierii românești actuale.

Rămîne să analizăm acum modalitățile de reprezentare grafică și dificultățile practice în eventualitatea punerii în aplicare, vreodată, a acestui principiu.

Soluția cea mai simplă de reprezentare grafică ar fi aceea folosită de lingviști în transcrierrea fonetică, adică să se folosească semnul scurtimii dedesubtul elementului asilabic al diftongului sau triftongului. Dacă aceasta n-ar fi și practică, atunci semnul scurtimii, în loc să fie pus dedesubt, ar putea fi pus deasupra literei respective, așa cum s-a mai scris în trecut la noi pentru *ĭ* și *ŭ* (scurți), așa cum apare și în sistemul de transcriere al Asociației Fonetice Internaționale (Association Phonétique Internationale = API) publicat de D. JONES în *Lautzeichen und ihre Anwendung in verschieden en Sprachgebieten* (Berlin, 1928, p. 18–27), soluție pentru care optează și acad. Al. Graur, dar numai pentru elementul asilabic *ĭ*. S-ar putea obiecta că, față de prima soluție, cu semnul scurtimii dedesubtul literei, aceasta din urmă prezintă dezavantajul că deasupra literei apar și celelalte semne diacritice, precum semnul palatalizării lui *o*, *(ö)*, de fapt semnul labializării lui *e*, de unde ar putea rezulta o inadmisibilă literă *ö̆*. La fel s-ar putea spune că este cazul cu *î*, ca element asilabic, fiindcă ar rezulta o imposibilă literă *î̆*, dar aceasta ar avea o frecvență scăzută deoarece, sub influența sunetelor precedente, *î̯* a devenit *i̯* sau *e̯* și *u̯*: *cre-i̯a-ție* sau *cre-e̯ație* sînt provenite dintr-un **cre-î̯ație* și *situ-u̯ație* este provenit dintr-un **situ-î̯ație*. Probelma se pune, așadar, pentru toate cele cinci elemente asilabice: *i̯*, *u̯*, *î̯*, *e̯*, *ö̯*. Pentru primele două, semiconsoanele *i̯* și *u̯*, acad. Al. Graur s-a gîndit la mai multe soluții: „Există mai multe metode de a face această distincție. Pentru *u* (despre care vom discuta mai departe) există posibilitatea de a marca faptul că nu formează silabă, fie scriindu-l cu *w* (cum fac lingviștii francezi), fie cu un *u* la care adăugăm dedesubt un semicerc întors (*u̯*, cum fac în special lingviștii germani). La fel pentru *i*, în aceeași situație, francezii folosesc semnul *y*, germanii semnul *i̯*, și se mai întrebuințează și *j*. Pe acesta din urmă noi îl folosim cu altă valoare, deci trebuie să-l excludem din discuția prezentă" (p.134).

Metoda germană a scrierii cu *i̯* și *u̯*, la care noi îl adăugăm și pe *î̯*, este, fără îndoială, cea mai simplă și, cum spuneam, ea poate fi extinsă și la celelalte elemente asilabice *(e̯. ö̯)*. Adăugăm că aceasta a fost preluată și de lingviștii români în transcrierea fonetică folosită

în lucrările de specialitate și în altlasele lingvistice. Ea are avantajul, subliniat, ca de altfel întregul sistem de transcriere folosit în atlasele lingvistice românești, că folosește litera de bază cunoscută, la care se adaugă semnele diacritice. Prin urmare, soluția literelor i̯, u̯, î̯, e̯, ö̯, pe lîngă calitatea simplității, ar avea avantajul de a fi în acord cu transcrierea fonetică folosită în atlasele lingvistice românești, ceea ce ar da posibilitatea tuturor celor care știu carte să aibă acces la una din operele fundamentale ale culturii românești care, altfel, rămîne doar pentru uzul cîtorva specialiști.

O singură obiecție i s-ar putea, totuși, aduce: este vorba de repetarea aceleiași litere, *u*, în diftongii omogeni labiali închiși *u̯u* și *uu̯*, și mai ales *i*, în diftongii omogeni palatali închiși *i̯i* și *ii̯*, în special în triftongul *i̯ii̯*, ajungîndu-se uneori la repetarea chiar de patru ori a aceileiași litere *i*, ca în exemplul *(eu) pustii̯ii̯*, ceea ce, fără îndoială, ar crea dificultăți multor oameni, chiar dacă acestea n-ar fi mai mari decît este astăzi scrierea cu trei *i* în cuvinte ca *fiii*, *copiii* etc., care ar fi mai simplă și mai rațională dacă s-ar nota elementul asilabic *(fii̯i, copii̯i)*. În întîmpinarea acestei obiecții, s-ar putea apela la metoda franceză a reprezentării lui i̯ prin *y* și a lui u̯ prin *w*. Atunci am scrie: *haynă*, dar *hayină*, *vyer*, dar *viyer*, *Voyla*, nu *Voyila* (cf. *Micul tratat de ortografie*, p. 135), *a se foyi*, *yel se foyi*, *yew mă foyiy*, *a biruyi yew biruyiy*, *yew biruy*, *fiw*, *fiy*, *fiyi*, *copiy*, *copiyi*, *pustiw*, *pustiy*, *a pustiyi*, *yel pustiyi*, *yew pustiyiy*, *deliw*, *deliy*, *deliwu(l)*, *deliyi*, *(y)iye* (ort. *ie*), *fiyință*, *fiyind*, *a găsi*, *yel găsi*, *yew găsiy*, *zglobiw*, *zglobiy*, *zglobiwu(l)*, *zglobiyi* etc.

Se observă că nu mai există astfel nici o posibilitate de confuzie: *yew biruy* (ort. *eu birui*), *a biruyi* (ort. *a birui*), *yel biruyi* (ort. *el birui*), *yew biruyiy* (ort. *eu biruii*), boly (pl. de la *boală*, ort. *boli*), *a boli*, *yel boli*, *yew boliy* (ort. *eu bolii*), *pustiyi codri* (ort. *pustii codri*), *yew pustiyiy* (ort. *eu pustiii*) etc.

Dar în felul acesta ne rămîn celelalte trei elemente asilabice, î̯, e̯, și ö̯, pentru care nu avem semne speciale, iar limba franceză nu le cunoaște și nu le putem deci împrumuta de acolo. Soluția cu *y* și *w* pentru semiconsoanele i̯ și u̯, dar cu î̯ pentru semiconsoana respectivă și cu e̯ și ö̯ pentru semivocale, ar fi inconsecventă, dar nu imposibilă. Am găsit totuși soluția reprezentării ultimelor trei elemente asilabice prin următoarele semne noi, așa cum rezultă și din cele două tabele alăturate: í pentru semiconsoana velară î̯, ε pentru semivocala e̯, și ɵ pentru semivocala mixtă ö̯. În felul acesta avem literele cunoscute *i*, *u*, *î*, *e*, la care noi am adăugat și pe *ö*, pentru vocalele silabice corespunzătoare, și semnele noi

(sau cu valori noi) *y*, *w*, *î*, ɛ și ø, pentru corespondentele lor asilabice. Avantajele unei astfel de scrieri sînt enorme. Un singur exemplu : dacă am fi dispus pînă acum de o astfel de scriere, limba noastră ar fi păstrat pronunțarea originară în cuvinte ca *subyect*, *obyect*, care n-ar fi evoluat la *subi-ect*, *obi-ect* (*subiyect*, *obiyect*), rostire atît de generalizată, încît nici *Îndreptarul ortografic...*, nici toți puriștii intransigenți n-o mai pot schimba. Tot astfel, în neologismele de origine franceză, care, așa cum se știe, sînt atît de frecvente în limba română, s-ar fi impus probabil norma ortoepică franțuzească cu diftong[7] și nu s-ar fi produs diereza diftongului, fenomen care a devenit normă, mai întîi implicită, apoi și explicită : *situ-ație* (cf. fr. *si-tu̯a-sjõ*), *atenu-a* (cf. fr. *ate-nu̯e*), *fastu-os* (cf. fr. *fas-tu̯ø*), *trotu-ar* (cf. fr. *tRɔ-twaR*), *trivial* (cf. fr. *tRi-vjal*), *imedi-at* (cf. fr. *ime-dja*), *soci-al* (cf. fr. *so-sjal*), *to-aletă* (cf. fr. *twa-lɛt*), *premi-eră*, (cf. fr. *pRə-mjɛR*) etc.

Cît despre presupusa și temuta „complicare“ și „îngreunare“ a ortografiei prin notarea elementelor asilabice, amintim excelenta argumentare a acad. Al. Graur citată în finalul subcapitolului anterior.

NOTE

1. Cf. Academia Republicii Populare Române, *Gramatica limbii române* (ediția I), vol. I, București, 1954, p. 63.
2. Lidia Sfîrlea, *Ortoepia*, în volumul *Cum scriem, cum pronunțăm corect. Norme și exerciții*, Edit. Științifică, București, 1970, p. 103.
3. I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1974, p. 27.
4. *Ibidem*, nota 1.
5. *Ibidem*, p. 31.
6. Cf. *Îndreptarul ortografic...*, PAR. 32, care consideră că în exemple ca *ști-ință*, *fi-ință* etc. a, avea hiatul *i-i*. Cf., de asemenea, Em. Vasiliu, *Fonologia limbii române*, p. 104, care, dat fiind faptul că pleacă de la forma scrisă, consideră că în cuvîntul *fiică* am avea silabele *fi̯-* și *că*, cu *i̯* la sfîrșit de silabă, întocmai ca în *spai̯-mă*, *suvei̯-că* etc., adică înainte de tăietura silabică, după cum spune autorul.
7. Pentru toate transcrierile fonetice franțuzești care urmează, vezi Léon Warnant, *Dictionnaire de la prononciation française*, Gembloux, 1968, s.v. ; Pierre Fouché, *Traité de prononciation française*, Paris, 1969 ; Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris, 1978.

Capitolul al II-lea

ORTOGRAFIE

CÎTEVA OBSERVAȚII ASUPRA DOOM

1. Introducere

Apărut în 1982 la București, în Editura Academiei R. S. România, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, abreviat DOOM, a fost elaborat de un colectiv al sectorului de gramatică al Institutului de Lingvistică din București, avînd ca redactor responsabil pe cunoscuta cercetătoare bucureșteană, dr. Mioara Avram.

Conceput ca o sinteză a precedentelor trei lucrări normative (*Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*, ediția a III-a, București, 1971, *Gramatica limbii române*, cunoscută sub numele de *Gramatica Academiei*, ediția a II-a, București, 1963, care are, cu unele excepții, aceiași autori ca și dicționarul pe care-l discutăm, și *Dicționarul explicativ al limbii române*, abreviat DEX, București, 1975) actualul dicționar este o operă normativă nouă, fundamentală, dezvoltată și îmbunătățită atît cantitativ, cît și, mai ales, calitativ, prin completarea normelor generale și particulare, prin corectarea unor amănunte, prin nuanțarea unor norme și recomandări, ca și printr-o serie de modificări ale unor norme care privesc toate cele trei domenii abordate: ortografia, ortoepia și morfologia.

Prin volumul și proporțiile acestui dicționar, care cuprinde aproximativ 60 000 de cuvinte și forme, prin modificările și noutățile pe care le aduce, ceea ce face ca orice alte norme anterioare cuprinse în precedentele trei lucrări normative citate să fie depășite, noul *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic* se impune să fie cunoscut și aplicat de toți cei care scriu și vorbesc românește, fiindcă acesta a intrat în vigoare odată cu apariția lui.

Deschidem acum discuţia asupra acestei opere fundamentale a limbii şi a culturii româneşti, după prezentarea de faţă urmînd comentarii asupra diferitelor norme ortografice, ortoepice sau morfologice, în special şi în primul rînd asupra modificărilor aduse deja vechilor norme. Enumerativ, principalele modificări privesc :

1) scrierea cu literă mare sau mică la iniţială ;
2) scrierea unor nume proprii compuse ;
3) despărţirea cuvintelor în silabe ;
4) scrierea derivatelor cu sufixe şi prefixe ;
5) scrierea desinenţelor şi a articolului postpus în unele cuvinte cu aspect neobişnuit ;
6) folosirea accentului ;
7) acceptarea largă de forme multiple (două, trei şi chiar mai multe) fonetice, morfologice etc. ;
8) admiterea de situaţii facultative ;
9) scrierea unor simboluri şi abrevieri.

2. Folosirea cratimei

Una dintre noutăţile pe care le-a adus noul *Dicţionar ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, Bucureşti, 1982, este în legătură cu folosirea cratimei. De data aceasta s-a încercat simplificarea ortografiei, prin reducerea numărului situaţiilor de folosire a cratimei. Astfel, dacă vechiul *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* prevedea întrebuinţarea cratimei în pronumele de politeţe compuse, DOOM-ul a renunţat la cratimă în această situaţie, menţinînd însă cratima în abrevierile formulelor de politeţe. Se scriu, aşadar, fără cratimă, formulele de politeţe, precum : *Domnia sa, Excelenţa sa, Măria ta, Alteţa sa, Maiestatea sa, Eminenţa sa, Sanctitatea sa, Sfinţia voastră* etc., cu precizarea că primii termeni ai formulei de politeţe compuse, substantivele *Domnia, Măria, Sfinţia* etc. se scriu cu iniţială majusculă, în timp ce al doilea termen, adjectivele posesive *sa, ta, voastră* etc. se scriu cu literă mică la iniţială. Cratima este menţinută, însă, în abrevierile formulelor de politeţe în a căror compunere intră substantivul *Domnia*, prescurtat cu litera *D*, care, şi în abreviere, rămîne tot literă mare. Se scriu, deci, cu cratimă : *D-sa* = *Domnia sa*, *D-ta* = *Domnia ta*, *D-lor* = *Domnia lor*, *D-ei* = *Domnia ei*. Formula *Domnia voastră* se abreviază fără cratimă : *Dv(s)*.

S-a renunţat la cratimă şi în unele nume de localităţi compuse, de următoarele tipuri :

1) subst. + adj., în exemple ca : *Baia Mare, Ocnele Mari, Satul Mare, Malul Mare, Tîrgul Secuiesc, Rîmnicul Sărat* etc.

La acest tip de toponime remarcăm articularea obligatorie a substantivului, masculin sau feminin, folosirea în scris a articolului hotărît masculin *-l*, chiar dacă acesta nu se pronunță, așa cum nu se mai pronunță nici în substantivele comune;

2) subst. în nominativ + subst. în genitiv, în exemple ca: *Ocna Sibiului, Vatra Dornei, Poiana Țapului, Sighetul Marmației, Șimleul Silvaniei.* Și aici aceeași remarcă: folosirea obligatorie în scris a articolului hotărît masculin *-l*: *Sighetul, Șimleul;*

3) subst. + atribut cu prepoziție, în exemple ca *Baia de Aramă Baia de Fier, Curtea de Argeș, Porțile de Fier, Roșiorii de Vede, Vălenii de Munte* etc.

Alte nume de localități compuse, care sînt lipsite de unitate morfologică, se scriu, ca și mai înainte, cu cratimă, dacă sînt alcătuite din două substantive cu formă-tip de nominativ-acuzativ, în exemple de următoarele tipuri:

1) *Bistrița-Năsăud, Caraș-Severin, Cluj-Napoca, Drobeta-Turnu-Severin;*

2) *Broșteni-Deal, Govora-Băi, Govora-Sat;*

3) *Alba-Iulia, Piatra-Neamț, Piatra-Olt, Ocna-Mureș, Poiana-Brașov, Podu-Olt, Rîmnicu-Vîlcea, Tîrgu-Jiu, Tîrgu-Mureș, Tîrgu-Ocna, Turnu-Măgurele* etc.

La acestea din urmă, cînd primul dintre cele două substantive articulate cu forma de N.—A. este de genul neutru și este articulat, remarcăm, pe lîngă folosirea obligatorie a cratimei, și faptul că articolul hotărît *-l* nu apare nici în scris. Sînt de comparat aici toponime compuse ca *Rîmnicu-Vîlcea*, scris cu cratimă, dară fără articolul hotărît *-l*, și *Rîmnicul Sărat*, scris fără cratimă, dar cu art. hotărît *-l*, fiindcă în primul caz subst. *Rîmnic* este urmat de un alt substantiv cu formă de N.—A. *(Vîlcea)*, în timp ce în al doilea este urmat de adj. *Sărat.*

Aceeași deosebire între toponime ca *Tîrgu-Jiu, Tîrgu-Mureș*, scrise cu cratimă, dar fără articol, și *Tîrgul Frumos, Tîrgul Secuiesc*, scrise fără cratimă, dar cu articularea obligatorie a termenului generic *Tîrgul.*

3. Scrierea cu literă mare sau mică la inițială

Noul *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* a adus modificări importante și în ceea ce privește scrierea cu literă mare sau mică la inițiala unor cuvinte. Subliniem mai întîi regula conform căreia se scriu cu literă mare la inițială toate cuvintele, cu excepția celor ajutătoare neașezate pe primul loc,

din alcătuirea denumirilor organelor și organizațiilor de stat și politice, naționale sau internaționale, ale întreprinderilor și instituțiilor de tot felul, indiferent de caracterul lor central sau local, cu excepția secțiilor subordonate. Exemple: *Consiliul de Miniștri al R. S. România, Uniunea Națională a Cooperativelor Agricole de Producție, Biblioteca Centrală de Stat, Consiliul Popular Județean Dolj, Inspectoratul Școlar Județean Vrancea, Liceul de Matematică-Fizică „Frații Buzești" din Craiova, Școala Generală Nr. 1, Facultatea de Limba și Literatura Română, Întreprinderea de Calculatoare Electronice, Fabrica de Mase Plastice* etc. Unele dintre acestea se scriau înainte, pe baza vechiului *Îndreptar ortografic*, cu inițială majusculă numai la primul termen.

Acum se scriu cu literă majusculă la inițială și toate cuvintele, cu excepția celor ajutătoare neașezate pe primul loc, care alcătuiesc titlurile oficiale și onorifice, numele ordinelor și medaliilor de stat: *Erou al Muncii Socialiste, Ordinul Muncii* etc., precum și denumirile evenimentelor, în exemple ca: *Școala Ardeleană, Comuna (din Paris), Reforma, Renașterea, Unirea Principatelor* etc.

Pe baza aceluiași principiu al scrierii tuturor cuvintelor componente cu inițială majusculă, a fost corectată scrierea denumirilor sărbătorilor calendaristice, religioase, naționale sau internaționale, care, înainte, se scriau cu literă mare numai la inițiala primului termen. Exemple: *Anul Nou, Ziua Internațională a Copilului, Ziua Victoriei* etc.

Pe de altă parte, au fost aduse precizări, în sensul scrierii cu literă mică la inițială a cuvintelor care denumesc funcții de stat, politice și militare, în exemple ca *președinte, ministru, director, secretar, prim-secretar, primar, inginer-șef, colonel, academician doctor, docent* etc., la care, însă, se admite și folosirea inițialei majuscule, „pentru a sugera anumite sentimente, atitudini (mai ales reverența)", așa cum folosirea inițialei majuscule este permisă la orice cuvînt din cuprinsul unei propoziții, în același scop al sublinierii reverenței. Se ridică aici problema scrierii formulelor de politețe de tipul *Domnia ta, Excelența voastră, Măria sa*, la care noul *Dicționar ortografic* recomandă scrierea cu inițială majusculă numai la primul termen, adjectivele posesive *ta, voastră, sa* etc. urmînd să se scrie cu literă mică. Dacă respectul constă în folosirea unei litere majuscule, atunci s-ar fi putut scrie ambii termeni cu literă mare.

Mai poate fi semnalată aici și o altă inconsecvență: inițiala majusculă la primul termen ar trebui folosită nu numai în formulele de politețe cu subst. *Domnia (Domnia voastră, Domnia lor*

etc.), ci și în pronumele de politețe echivalente *dumneavoastră*, *dumnealor* etc., fiindcă forma de astăzi *dumnea-* (din *dumneavoastră*, *dumnealor* etc.) reprezintă același substantiv *Domnia*. Se ajunge astfel la diferențieri greu de acceptat, mai ales în scrierea abrevierilor acestor formule: abrevierea cu literă mare *Dv.* (sau *Dvs.*) = *Domnia voastră*, în timp ce abrevierea cu literă mică *dv(s)* = *dumneavoastră*.

4. În legătură cu scrierea termenilor generici

Una dintre noutățile cele mai importante pe care le-a adus *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* este în legătură cu scrierea cu literă mare sau mică la inițială a termenilor generici care însoțesc numele geografice și teritorial-administrative. Este vorba de termeni ca *drum, stradă, splai, cale, bulevard, șosea, alee, intrare, pasaj, piață, pas, cartier, sat, comună, județ, oraș, municipiu, cîmpie, poiană, cîmp, deal, munte, pisc, vîrf, rîu, pîrîu, fluviu, baltă, lac, mare, ocean, insulă, peninsulă, grădină, parc, baie, băi* etc.

În ceea ce privește scrierea cu literă mare sau mică la inițială a acestor termeni generici și a altora, *Dicționarul ortografic* a adus noutăți, în sensul că a introdus o serie de distincții și condiții: dacă termenul generic respectiv face sau nu face parte din denumire, dacă ocupă locul întîi sau locul al doilea al denumirii, dacă, ocupînd locul întîi, cel de al doilea termen al denumirii este un substantiv în cazul genitiv sau cu formă de N.—A., dacă cel de al doilea termen este substantiv sau adjectiv ori numeral, precum și alte condiții și distincții.

Nu putem aici să ne oprim decît la unele dintre aceste distincții și condiții. Astfel, la condiția dacă termenul generic face sau nu face parte din denumire, *Dicționarul* prevede că acesta se scrie cu inițială majusculă, cînd face parte din denumire, și cu literă mică la inițială, cînd nu face parte din numele geografic sau teritorial-administrativ, Pentru prima situație se citează un exemplu ca *Tușnad-Băi*, în care termenul generic *Băi*, scris după cratimă, apare cu inițială majusculă, iar pentru cea de a doua situație se citează exemplul *băile Govora*, în care același termen generic *băile* apare scris cu literă mică la inițială, fiindcă în acest din urmă caz se consideră că termenul *băi* nu face parte din numele geografic. Chiar dacă această distincție ar fi reală, scrierea cu literă mare într-un caz și cu literă mică în celălalt, bazată, între altele, și pe locul pe care-l ocupă termenul generic față de numele propriu-zis al localității, complică inutil lucrurile. Dar, în acest

caz, chiar distincţia în sine este discutabilă, fiindcă numele geografic propriu-zis, *Govora*, poate fi folosit singur, neînsoţit de termenul generic *băi*, nici pe locul întîi, nici pe locul al doilea. Este foarte greu de stabilit cînd anume termenul generic face sau nu face parte din denumire. Aşa, de pildă, spre deosebire de autorii *Dicţionarului ortografic*, noi considerăm că termeni ca *oraş*, *comună* fac parte din denumiri ca *oraşul Dr. Petru Groza* sau *comuna T. Vladimirescu*, fiindcă nu putem spune „m-am născut la sau în Dr. Petru Groza“ sau „m-am născut la sau în T. Vladimirescu“, ci trebuie să spunem corect româneşte „m-am născut în oraşul Dr. Petru Groza sau în comuna T. Vladimirescu“, de unde rezultă că termenii generici *oraş*, *comună* ar trebui scrişi, în aceste cazuri, împotriva *Dicţionarului ortografic*, cu iniţială majusculă.

În situaţia în care termenul generic este urmat de un substantiv, *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române* stabileşte regula că acesta se scrie cu iniţială majusculă, dacă substantivul care urmează este în cazul genitiv, fiindcă termenul generic face parte din denumire, în exemple ca *Balta Brăilei*, *Calea Unirii*, *Calea Victoriei*, *Cheile Bicazului*, *Munţii Măcinului*, *Parcul Poporului*, *Piaţa Gării*, *Piaţa Unirii*, *Rîul Doamnei*, *Strada Bărăţiei*, *Şoseaua Iancului*, *Ţara Haţegului*, *Valea Jiului* etc., iar, dacă este urmat de un substantiv cu formă de nominativ-acuzativ, termenul generic se scrie cu literă mică la iniţială, fiindcă, în acest caz, termenul generic este considerat că nu face parte din numele geografice şi teritorial-administrative, în exemple ca: *balta Călăraşi*, *băile Govora*, *calea Bucureşti*, *calea Floreasca*, *comuna T. Vladimirescu*, *judeţul Dolj*, *munţii Carpaţi*, *oraşul Dr. Petru Groza*, *parcul Herăstrău*, *piaţa Tei*, *strada Pogoanele*, *şoseaua Pipera* etc.

Pe baza regulii de mai sus, ar urma să scriem *balta Călăraşi* cu *b* (mic), dar *Balta Brăilei* cu *B* (mare), *calea Bucureşti*, cu *c* (mic), dar *Calea Unirii*, cu *C* (mare), iar în cazul în care *calea Bucureşti* devine numele cartierului craiovean bine cunoscut, atunci termenul generic *cale* se scrie cu literă mare, deci *cartierul Calea Bucureşti*; *munţii Carpaţi*, cu *m* (mic), dar *Munţii Lotrului*, cu *M* (mare), *parcul Herăstrău*, cu *p* (mic), dar *Parcul Poporului*, cu *P* (mare), *piaţa Tei*, cu *p* (mic), dar *Piaţa Gării*, cu *P* (mare), *strada Pogoanele*, cu *s* (mic), dar *Strada Pogoanelor*, cu *S* (mare), *şoseaua Pipera*, cu *ş* (mic), dar *Şoseaua Giurgiului*, cu *Ş* (mare) ş.a.m.d., numai pentru că în primul caz numele generic este urmat de un substantiv cu formă de nominativ-acuzativ, în timp ce în al doilea caz acesta este urmat de un substantiv în cazul genitiv.

Cele două situații sînt într-adevăr distincte, dar a face această distincție în scris înseamnă a complica atît de mult lucrurile, a îngreuia ortografia în așa fel, încît aceasta nu mai poate fi stăpînită decît de o mică parte dintre vorbitori.

Pe lîngă situația cînd termenul generic este urmat de un substantiv în cazul genitiv, în care caz primul termen este considerat ca făcînd parte din denumire, indicîndu-se scrierea cu inițială majusculă, în aceeași situație se află termenul generic, cînd este urmat de un adjectiv, în exemple ca *Grădina Botanică*, *Marea Neagră*, *Muntele Mare*, *Munții Apuseni*, *Pădurea Verde*, *Peninsula Balcanică*, *Strada Mare* etc., cînd este urmat de o prepoziție și de un substantiv sau adverb, în exemple ca *Vîrful cu Dor*, *Izvorul de Sus* etc., cînd este urmat de un numeral cardinal, în exemple ca *Bulevardul 1848*, *Strada 1907* etc., cînd este plasat pe locul al doilea, după un substantiv în nominativ-acuzativ, în exemple ca *Bicaz-Chei*, *Govora-Băi*, *Govora-Sat*, în care caz între cei doi termeni se pune cratimă, cînd nu se mai atribuie astăzi realității denumite sau au un sens care nu corespunde acestei realități, în exemple ca *Rîmnicu-Vîlcea*, *Rîmnicul Sărat*, *Slănic-Prahova*, *Slănic-Moldova*, *Tîrgu-Jiu* etc. Pe baza regulilor de mai sus, ar urma să scriem *Grădina Botanică*, cu *G* (mare), dar *grădina Cișmigiu*, cu *g* (mic), *Munții Apuseni*, cu *M* (mare), dar *munții Carpați*, cu *m* (mic), *Pădurea Verde*, cu *P* (mare), dar *pădurea Andronache*, cu *p* (mic), dar strada *Pădurea Andronache*, cu *P* (mare), *Peninsula Balcanică*, cu *P* (mare), dar *peninsula Florida*, cu *p* (mic), *Strada Mare*, cu *S* (mare), dar *strada Dacia*, cu *s* (mic) ș.a.m.d., numai pentru că în primul caz termenul generic este urmat de un adjectiv, în timp ce în al doilea caz termenul generic este urmat de un substantiv cu formă de nominativ-acuzativ.

Este, desigur, evident că astfel de reguli, introducînd tot felul de distincții, nu fac altceva decît să complice inutil lucrurile, cînd ar fi fost foarte simplu ca în scrierea termenilor generici să se adopte o regulă unitară, de pildă folosirea inițialei majuscule, indiferent de cazul sau de categoria gramaticală a toponimului care urmează, indiferent dacă termenul generic ocupă locul întîi sau locul al doilea al denumirii.

Subliniem, în încheiere, că în ciuda tuturor acestor complicații, pînă la apariția unei noi ediții, sîntem cu toții datori să respectăm actuala ediție a DOOM, așa cum este.

5. Despărţirea cuvintelor în silabe

Despărţirea cuvintelor în silabe este un domeniu în care au fost aduse, de asemenea, modificări, iar în această chestiune au fost introduse şi unele nuanţări şi ierarhizări. Astfel, pe lîngă cunoscutul criteriu al pronunţării, de data aceasta apare explicit formulat şi criteriul analizei morfologice. Avînd în vedere cele două criterii, au fost formulate două tipuri de reguli: reguli bazate pe pronunţare sau reguli fonetice şi reguli bazate pe analiza morfologică sau reguli morfologice. Se stabileşte astfel că cele dintîi sînt reguli unice în toate cuvintele simple şi în majoritatea derivatelor cu sufixe, în timp ce regulile morfologice se aplică la cuvintele compuse din cuvinte întregi, elemente de compunere sau fragmente de cuvinte, la derivatele cu prefixe şi la unele derivate cu sufixe „atunci cînd cuvîntul este analizabil sau măcar semianalizabil", cu precizarea că în această din urmă situaţie, precum şi în grupurile de cuvinte legate prin cratimă, „se preferă" regulile bazate pe analiza morfologică, dar „sînt tolerate" şi regulile fonetice.

Această precizare în legătură cu regulile preferabile şi cu cele „tolerate" este o diferenţiere sociolingvistică de natură să aducă nuanţări, dar şi unele ierarhizări şi chiar discriminări nedorite, deoarece creează celui care scrie posibilitatea fie să etaleze cunoştinţe pe care nu le are toată lumea, fie să ezite, nefiind în stare să recurgă decît la nişte reguli cu statut de „tolerate".

Regulile morfologice de despărţire a cuvintelor în silabe nu sînt o noutate a *Dicţionarului ortografic*. O astfel de regulă apare şi în vechiul *Îndreptar ortografic* la par. 176, punctul g, p. 37, în formularea: „la cuvintele compuse, despărţirea în silabe se face ţinîndu-se seama de părţile componente atunci cînd cuvîntul e analizabil: *in-egal* (nu *i-negal*), *ne-stabil* (nu *nes-tabil*), *sub-linia* (nu *su-blinia*)".

Referindu-se la această regulă, chiar în formularea de mai sus din *Îndreptarul ortografic* (ediţia a III-a), acad. Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1974, par. 86, p. 90, scrie cu îndreptăţire: „Regula aceasta este fără îndoială excelentă în teorie, dar în practică ridică mari greutăţi: compunerea şi prefixarea nu sînt la fel de transparente pentru toată lumea". După ce citează cîteva exemple, acad. Al. Graur ajunge la concluzia că, în astfel de situaţii, „scrierea va varia în funcţie de cunoştinţele celui care scrie".

Disocierea a putut părea discriminatorie, ceea ce a determinat intervenţia ulterioară a autoarei acestei reguli din DOOM, Maria

Rădulescu, care, în articolul „Precizări asupra regulilor de despărțire în silabe a cuvintelor în limba română", publicat în revista „Limba română" nr. 3/1983, p. 256 și urm., precizează că „regula de silabație morfologică nu se aplică niciodată obligatoriu, ci numai preferențial, în concurență cu regulile fonetice" (p. 259).

Chiar și cu această precizare, care nu schimbă prea mult lucrurile și care conferă caracter facultativ, opțional regulilor bazate pe analiza morfologică, silabația morfologică rămîne un ideal sociolingvistic și sociocultural accesibil numai unei mici minorități, fiindcă acesta presupune vaste cunoștințe de limbi străine, în primul rînd de latină și de greacă veche, din care au fost împrumutate unele prefixe sau elemente de compunere.

Este, așadar, preferabilă silabația morfologică, dar posibilă, tolerabilă și cea fonetică, în următoarele situații:

1) în cuvintele compuse din cuvinte întregi: *alt-undeva, ast-fel, de-spre, port-avion, drept-unghi* etc.;

2) în cuvintele compuse din cuvinte întregi și elemente de compunere: *hiper-aciditate, hemato-scop, tele-scop, bio-scop* etc.;

3) în cuvintele compuse din fragmente de cuvinte sau cuvinte întregi și fragmente de cuvinte: *super-al, com-aliment* etc.;

4) în unele derivate cu sufixe, anume în cele derivate de la teme terminate în grupuri consonantice cu sufixe care încep cu o consoană: *savant-lîc, tîrg-șor, vîrst-nic* etc.;

5) în derivatele cu prefixe: *an-organic, dez-echilibru, in-egal, sub-linia, sub-urbie* etc.;

6) în grupurile ortografice în care cratima leagă două sau mai multe cuvinte, în măsura în care nu se poate evita despărțirea la capăt de rînd: *dintr-un, fir-ar, într-în-sa* etc.

Din formulările discutate mai sus în legătură cu regulile de despărțire a cuvintelor în silabe rezultă că avem, prin urmare, posibilitatea și libertatea să folosim una dintre cele două soluții în concurență, fie silabația morfologică, preferabilă, fie silabația fonetică, tolerată, în exemple ca *de-spre* sau *des-pre, drept-unghi* sau *drep-tunghi, tele-scop* sau *te-les-cop, com-aliment* sau *co-ma-li-ment, vîrst-nic* sau *vîr-stnic, in-egal* sau *i-ne-gal, fir-ar* sau *fi-rar* etc., cu observația că folosirea uneia sau a celeilalte soluții este în funcție de simțul nostru lingvistic, în măsura în care ne dăm seama dacă termenul este sau nu analizabil, și de nivelul nostru de cultură generală.

În cele ce urmează dăm cîteva exemple din care să rezulte ce ar trebui să știe acela care ar dori să aplice regulile morfologice, care, așa cum am văzut, au statut de reguli preferabile. La 3 din

cele 6 situații de aplicare a silabației morfologice, pe care le-am amintit mai sus, compunerea sau derivarea sînt transparente, cuvintele fiind evident analizabile morfologic, în exemple ca *ast-fel, de-spre, drept-unghi, tîrg-șor, vîrst-nic, dintr-un* etc. La celelalte 3, însă, lucrurile sînt mai complicate, fiindcă elementele de compunere și prefixele sînt de obicei străine, grecești vechi sau latinești, iar acestea nu pot fi identificate decît de cei care cunosc aceste limbi clasice. Să ne oprim mai întîi la cîteva exemple de cuvinte compuse în care intră elemente de compunere mai puțin transparente. Un cuvînt ca *pediatru* este ușor analizabil pentru un clasicist, care distinge elementul de compunere *ped-* (din grecescul *pais-paidós*, care înseamnă „copil") și cuvîntul *iatrós* cu sensul de „medic" și care, deci, poate folosi silabația morfologică *ped-i-a-tru*, dar pentru majoritatea oamenilor cuvîntul rămîne neanalizabil și se desparte în silabe după regulile fonetice: *pe-di-a-tru*. Dacă pentru acest cuvînt găsim în DOOM indicația „sil. mf. *ped-*", pentru altele din aceeași categorie nici măcar *Dicționarul ortografic* nu dă vreo indicație de silabație. Așa, de exemplu, cuvîntul *panaceu*, analizabil în *pan-*, element de compunere de origine greacă cu sensul de „tot", „întreg" și *ákos* „medicament", nu se indică silabația morfologică, dar un clasicist o poate folosi. Tot astfel nu se indică silabația morfologică la un cuvînt ca *monarhie*, analizabil în *mon-*, element grecesc de compunere cu sensul de „singur", „unic" și *-arhie* de la *arhé*, cuvînt grecesc cu sensul de „conducere".

Din categoria derivatelor cu prefixe, *Dicționarul ortografic* nu indică silabația morfologică la cuvinte ca *abundență*, format cu prefixul latinesc *ab-* și rădăcina *unda*, *apoftegmă* „maximă, sentință", format cu prefixul grecesc *apó-* și radicalul *ftegma*, cu sensul de „voce, strigăt, cuvînt" etc.

În schimb, silabația morfologică apare expres formulată în DOOM la derivate cu prefixe ca *in-undație, in-augura*, formate cu prefixul *in-*, *i-gnora*, format cu prefixul *i-*, *abs-tract*, format cu prefixul *abs*, *ob-iect*, format cu prefixul *ob-*, *sub-iect*, format cu prefixul *sub-* și la multe altele. La ultimele două cuvinte, *obiect* și *subiect*, ca și la derivatele lor, precum *obiectiv, obiectivitate, obiectivism* și, respectiv, *subiectiv, subiectivitate, subiectivism*, *Dicționarul ortografic* dă indicații în legătură cu ambele feluri de silabații: silabația fonetică *(o-biect, su-biect)* și silabația morfologică *(ob-iect, sub-iect)*, dar cele două cuvinte au, și într-un caz și în celălalt, numai cîte două silabe. Ce fel de silabație fonetică este *o-biect*,

su-biect, cînd pronunțarea literară românească a imensei majorități a vorbitorilor care folosesc aceste cuvinte este în trei silabe: *o-bi-ect, su-bi-ect ?*

Din toate cele de mai sus rezultă că despărțirea cuvintelor în silabe a devenit atît de complicată, încît nu mai este la îndemîna oricui.

6. Nume proprii geografice

La sfîrșitul *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române,* după foarte bogatul index de cuvinte, se dau cîteva anexe, adică liste de nume proprii de localități sau de persoane etc., care, evident, nu puteau fi inserate la indexul de cuvinte comune.

Una dintre aceste anexe, prima, cea de la paginile 669—674, cuprinde „nume proprii geografice și nume de locuitori", adică nume de țări și de capitale, nume de continente, alte nume geografice străine mai cunoscute, nume de județe și de capitale de județe, nume de municipii și de orașe de pe teritoriul țării noastre care pun probleme de scriere, precum și numele de locuitori formate de la acestea.

Anexa aceasta pe care o supunem discuției, este foarte utilă, fiindcă precizează scrierea și pronunțarea unor nume de localități și ale altor nume proprii geografice, precum și numele de locuitori derivate, asupra cărora existau dubii, fie în ceea ce privește scrierea, fie în ceea ce privește pronunțarea sau derivarea.

În cele ce urmează vom face cîteva observații asupra unora dintre soluțiile adoptate. Începem discuția cu numele locuitorilor celor două *Rîmnice, Rîmnicul Sărat* și *Rîmnicu-Vîlcea,* în legătură cu care nu vedem motivarea științifică a soluției adoptate: în timp ce locuitorii *Rîmnicului Sărat* sînt *rîmniceni,* locuitorii *Rîmnicului-Vîlcea* n-ar fi și ei *rîmniceni,* ci *vîlceni.* Dar *vîlceni* sînt toți locuitorii județului *Vîlcea,* nu numai cei de la *Rîmnic,* tot așa cum *nemțeni* sînt toți locuitorii județului *Neamț,* nu numai cei de la *Piatra-Neamț,* care sînt *pietreni,* de unde rezultă că locuitorii *Rîmnicului-Vîlcea* sînt *rîmniceni,* ca și cei de la celălalt *Rîmnic.* Este adevărat că, în ultimul timp, din cauza abrevierii *Rm.,* la care credem că ar trebui să se renunțe, accentul s-a deplasat pe al doilea termen al toponimului compus *(Vîlcea),* dar aceasta nu înseamnă că toponimul a devenit simplu *Vîlcea. Vîlceni* ar deveni *rîmnicenii* numai cînd ar dispărea cu totul fostul apelativ *Rîmnic,* care însă s-a toponimizat de multă vreme.

O situație similară au cele două *Slănice, Slănic-Prahova* și *Slănic-Moldova,* orașe ai căror locuitori n-ar fi individualizați

dacă le-am zice *prahoveni* sau *moldoveni*, pentru că elementul primordial al acestor compuse îl reprezintă toponimul *Slănic*, motiv pentru care nu ne putem imagina că s-ar putea întîmpla vreodată să slăbească intensitatea acestui prim termen pînă într-atîta încît acesta să dispară, așa cum pare să se întîmple cu primul element al toponimului compus *Rîmnicu-Vîlcea*, din cauza unei abrevieri care nu este deloc necesară. Adăugăm că odinioară orașul s-a numit simplu *Rîmnic*, apoi, pînă nu de mult, *Rîmnicul Vîlcii* și, în sfîrșit, de cîtva timp se numește *Rîmnicu-Vîlcea*, adică *Rîmnicul de Vîlcea*. Un argument în plus în favoarea punctului nostru de vedere de mai sus îl aduce un *rîmnicean*, scriitorul Constantin Mateescu, care și-a intitulat o carte dedicată acestui oraș *Memoria Rîmnicului*, Editura „Sport-Turism", București, 1979, și care și în text folosește toponimul simplu *Rîmnic*: „...m-am născut și mi-am trăit copilăria și adolescența în Rîmnic..." (p. 7).

Continuăm discuția acestei anexe, care pune o mulțime de probleme de scriere și de pronunțare, cu următoarele observații:

1) Din această listă lipsesc nume proprii geografice ca *Anina*, *Moldova (Veche* și *Nouă)*, localități din Banat ale căror nume pun probleme de accentuare, știut fiind că, în pronunțarea localnicilor, ca și a bănățenilor în general, aceste nume au accentul pe prima silabă: *Ánina*, *Móldova*, nu *Anína*, *Moldóva*, cum sînt pronunțate de unii vorbitori din alte regiuni ale țării.

2) Remarcăm, ca un fapt pozitiv, admiterea de variante literare libere, în ceea ce privește scrierea și pronunțarea, inclusiv accentuarea, unor nume proprii geografice sau ale unor nume de locuitori derivate, cu observația că prima dintre cele două forme este preferabilă: *arădean/arădan*, *japonez/nipon*, *peruan/peruvian*, *cuban/cubanez*, *somalez/somalian*, *Napoli/Neapole*, *Búdapesta/Budapésta*, *Cópenhaga/Copenhága*, *Léningrad/Leningrád*, *Monáco/Monacó*, *Lúgoj/Lugój*, *Médiaș/Mediáș* etc. Două dintre formele de mai sus au fost deja respinse ca greșite din punctul de vedere al formării cuvintelor, de acad. Al. Graur, în lucrarea *Dicționar al greșelilor de limbă*, apărută la București, tot în 1982, ca și DOOM-ul. Este vorba de derivatul *cubanez* în loc de *cuban*, pentru care nu există un sufix românesc *-anez*, și de derivatul *somalez*, în loc de *somalian*, ceea ce ar fi „ca și cînd am zice *italez* în loc de *italian*" (s.v.). Cu privire la dubletul *Lúgoj/Lugój*, Al. Graur adoptă pronunțarea *Lugój*, ca fiind originară, respingînd-o, evident, pe cealaltă, *Lúgoj*.

3) Dacă la unele toponime de tipul *Médiaș/Mediáș* a fost acceptată variația liberă, în schimb, la altele, de același tip, a fost

adoptată, fără motivare, o singură accentuare: *Dobrógea, Govóra, Téleorman.*

Comentînd această soluţie, trebuie să cităm din nou lucrarea acad. Al. Graur, *Dicţionar al greşelilor de limbă*, unde se neagă accentuările de mai sus, indicîndu-se accentul pe prima silabă în primele două: *Dóbrogea* şi *Góvora*, şi pe ultima silabă în al treilea: *Teleormán*. Adăugăm aici, în susţinerea accentuării propuse de acad. Al Graur, şi pronunţarea proparoxitonă a localnicilor într-un toponim ca *Góvora*. Dar, dacă era greu de ales una dintre cele două accentuări, existînd două, DOOM-ul le-ar fi putut accepta pe amîndouă în variaţie liberă: *Dóbrogea/Dobrógea, Góvora/Govóra, Teleormán/Téleorman.*

Continuăm seria observaţiilor noastre asupra anexei cuprinzînd nume proprii geografice şi numele de locuitori derivate, cu constatarea generală că avem a face cu o anexă deosebit de interesantă, care pune nenumărate probleme de scriere, de derivare şi de pronunţare, inclusiv probleme de accentuare.

O chestiune de derivare o constituie formarea numelui locuitorilor localităţilor care poartă numele *Baia: Baia de Aramă, Baia de Fier* etc. Un locuitor al oraşului *Baia de Aramă* este, conform anexei în discuţie, un *băiaş*. Este aici o confuzie între două cuvinte diferite, atît ca sens, cît şi ca etimologie, adică între două omonime: cuvîntul *baie* (< lat. *bannea* = *balnea*), cu sensul de „scaldă, îmbăiere, cadă", de la care se formează derivatul *băiaş*, cu pl. *băieşi*, cu sensul de „bărbat care serveşte într-o baie publică" şi cuvîntul omonim *baie* (< mag. *bánya*), cu sensul de „mină (din care se extrag minerale)", de la care formează derivatul *băieş*, pl. *băieşi*, cu sensul de „lucrător în mină" sau, în cazul nostru, cu sensul de „locuitor al unei localităţi cu numele *Baia*, în care deci a existat sau există o mină... de aramă, de fier etc.". Confuzia este cu atît mai surprinzătoare, cu cît în indexul de cuvinte al aceluiaşi DOOM (s.v., p. 57) găsim „*băiaş* (persoană care serveşte într-o baie publică)" şi „*băieş* (lucrător într-o mină)", de unde rezultă că greşeala este o simplă scăpare, poate chiar o greşeală de tipar, cu atît mai mult cu cît aceeaşi persoană, Elena Carabulea, a redactat atît anexa cu „Nume proprii geografice şi nume de locuitori", cît şi litera *b* din *Dicţionar*. Aşadar, un locuitor al oraşului *Baia de Aramă* este un *băieş*, nu un *băiaş*, chiar dacă la plural amîndouă aceste substantive au aceeaşi formă, *băieşi*.

Este foarte interesant de urmărit, în anexa la care ne referim, felul cum se formează numele de locuitori de la numele localităţii respective, prin derivare cu sufixe. Remarcăm astfel că sufixul cel

mai răspîndit pentru derivatele de la nume de locuitori românești și, uneori, prin analogie, de la nume de locuri străine, este *-ean*, cu pluralul *-eni*, în exemple ca *bucureștean*, *craiovean* etc., sufix care se adaugă în scris, în aceeași formă, și la rădăcini terminate în *ș*, *j*, în exemple ca *someșean*, *clujean* etc., chiar dacă astfel de derivate nu se pronunță obișnuit cu *-ean*, ci cu *-an*, precum și variantele sale *-ian*, pl. *-ieni*, în exemple ca *jian*, *sibian* etc. și *-an*, pl. *-eni*, într-un exemplu ca *arădan*. Constatăm, de asemenea, că, tot pentru a indica originea locală, apar și alte sufixe, mai puțin frecvente, ca *-i-(i)an*, pl. *-i-(i)eni* (*canadian*, *iranian* etc.), *-an*, pl. *-eni* (*american*, *mexican* etc.), *-e-(e)an*, pl. *-e-eni* (*coreean*, *mediteranean* etc.), *-ot* (*mangaliot*, *sofiot*), *-ez*(*genevez*, *japonez*), *-aș* (devenit *-eș*, sub influența lui *i* precedent), ca în exemplul comentat mai sus, *băieș*, și altele.

Anexa din DOOM cuprinzînd nume proprii geografice și nume de locuitori ridică, între multe alte aspecte, și probleme de gramatică, atît prin unele indicații prezente, cît și, mai ales, prin altele care lipsesc. Este vorba aici de indicația conform căreia numele de localități cu formă de plural, precum *București*, *Focșani*, *Galați*, *Iași*, *Rădăuți* etc. trebuie articulate: *Bucureștiul*, *Focșaniul*, *Galațiul*, *Iașiul*, *Rădăuțiul* etc. Această articulare nu este tratată teoretic și formulată ca regulă, așa cum s-ar fi cuvenit, eventual în *Introducere*, la capitolul III, *Morfologia și ortografia*, ci apare ca o simplă indicație, în dreptul localităților citate, indicația limitîndu-se la forma de nominativ-acuzativ, omițînd cazurile oblice. Chiar dacă din această indicație formele de genitiv-dativ sînt subînțelese, acestea ar fi trebuit să fie menționate, mai ales în cazul numelor proprii geografice compuse, date fiind dificultățile recunoscute în ceea ce privește formarea cazurilor oblice la numele de locuri, în special compuse, ca și repetata ezitare în astfel de situații.

Subliniem, așadar, absența indicațiilor și a regulilor în legătură cu declinarea numelor proprii compuse, chestiune nesatisfăcător soluționată chiar și în Gramatica Academiei.

Începem discuția cu problema, enunțată mai înainte, a articulării numelor de locuri simple, evident nu numai la cazul nominativ. Este un domeniu de influență a sintaxei asupra morfologiei, de contradicție între forma de plural și înțelesul de singular al numelor localităților de tipul *București*, *Focșani*, *Iași* etc., ceea ce ridică problema flexiunii și a acordului lor după formă sau după înțeles. Chestiunea a fost mult dezbătută, fiind soluționată în moduri diferite în decursul timpului, de la acordul după formă la plural, la început, spre acordul după înțeles la singular, mai

apoi, ceea ce a creat necesitatea construirii unei forme de singular articulat, de tipul *Bucureștiul*, *Iașiul* etc., în concordanță cu înțelesul de singular al acestor nume topice. Astfel, dacă în prima ediție a *Gramaticii Academiei*, București, 1954, vol. I, p. 155, singurele forme acceptate pentru toponimele cu formă de plural sînt *Costineștii*, *Bourenii*, *Măgurelele*, la nominativ-acuzativ, și *Costeștilor*, *Bourenilor*, *Măgurelelor*, la cazurile oblice, în ediția a II-a, la aproximativ un deceniu distanță, București, 1966, tiraj nou, p. 66, „construcțiile cu acordul după formă la plural *(Bucureștii Noi)* sînt [considerate] învechite, dar nu greșite", în timp ce în 1982, în DOOM, la lista pe care o discutăm, acestea sînt înlocuite definitiv cu formele refăcute de singular, de tipul *Bucureștiul*, *Focșaniul*, *Galațiul*, *Iașiul*, *Rădăuțiul* etc. și, evident, prin deducție, cu formele de genitiv-dativ *Bucureștiului*, *Focșaniului*, *Galațiului*, *Iașiului*, *Rădăuțiului* etc.

Soluția adoptată de DOOM nu reprezintă, după părerea noastră, o rezolvare definitivă a problemei contradicției între forma și înțelesul toponimului, atîta timp cît după un sufix cu formă de plural sau după o desinență de plural, se adaugă un articol cu formă de singular. În felul acesta a fost rezolvată contradicția între forma de plural și înțelesul de singular, dar a fost creată alta, pe planul formei cuvîntului, între două morfeme, astfel încît toponimul capătă o formă hibridă, de singular după articol, dar de plural după desinență sau după sufix. Așadar, rezolvarea conflictului între forma și înțelesul toponimului este aparentă sau numai parțială, în sensul că se poate face acum acordul după înțeles, dar numai cu ultima parte a cuvîntului, adică numai cu articolul, nu și cu celelalte morfeme, cu sufixul sau cu desinența de plural. Cu toate acestea, unele dintre aceste forme hibride au început să se încetățenească. Între toponimele de acest tip constatăm o anumită ierarhizare din punctul de vedere al adaptării. Așa, spre exemplu, dacă putem folosi forme ca *Bucureștiul*, *Bucureștiului* etc., în loc *Bucureștii*, *Bucureștilor* etc., deși anumiți vorbitori cu un simț mai dezvoltat al limbii, care fac automat analiza morfologică a cuvîntului, au rezerve față de astfel de forme hibride, evitîndu-le, în schimb, ne vine greu să spunem *Focșaniul*, *Focșaniului*, *Grădinariul*, *Grădinariului*, *Roșioriul*, *Roșioriului* etc., și, cu atît mai puțin, nu putem adăuga articolul de singular la forme cu desinență de plural în toponime ca *Braziul*, *Braziului*, *Cuciul*, *Cuciului*, *Greciul*, *Greciului*, *Pomiul*, *Pomiului*, în loc de *Brazii*, *Brazilor*, *Cucii*, *Cucilor*, *Grecii*, *Grecilor*, *Pomii*, *Pomilor* etc.

Contradicția nou creată trebuie să fie și ea rezolvată, bineînțeles de către limba însăși, nu de către lingviști.

Pînă la o asemenea rezolvare, noi considerăm că norma nu trebuie să fie atît de categorică încît să recomande o singură formă, cea cu articolul singular adăugat la toponimele cu formă inițială de plural, ci trebuie să le accepte pe amîndouă în variație liberă : *Bucureștiul/Bucureștii*, *Bucureștiului/Bucureștilor* etc.

După cum se pare, semnele unui început de soluționare a noii contradicții au și apărut. În căderea lui *-i* de la sfîrșitul unor toponime ca *Iași*, *Galați* etc. și în adăugarea articolului hotărît masculin singular precedat de *u* direct la rădăcina cuvîntului, *Iașul*, *Galațul* etc., noi vedem un astfel de început de rezolvare a noii contradicții. Formele fără *i* apar în *Gramatica Academiei*, vol. I, ediția I, p. 140 *(Galațului)*, ediția a II-a, p. 66 *(Iașul)*. Dar aceste forme de terapie verbală au apărut autorilor DOOM ca greșeli, care trebuiau „corectate" prin reintroducerea lui *i* *(Galațiul Iașiul)*.

Ne ocupăm în cele ce urmează de anexa din DOOM cuprinzînd nume proprii geografice, anume de o chestiune care lipsește din anexa în discuție, o problemă care, prin importanța ei, constituie o mare absență a *Dicționarului ortografic*. Este vorba despre declinarea numelor proprii geografice compuse, domeniu care nu este tratat nici teoretic, sub formă de reguli, așa cum s-ar fi cuvenit, eventual în capitolul III intitulat *Morfologia și ortografia* din *Introducere*, și în care nu se dau nici indicații practice de scriere, în anexa de care ne ocupăm, în dreptul toponimelor compuse. Lista acestora e destul de lungă în anexă, după cum multe sînt toponimele compuse în limba română. *Dicționarul ortografic* le-a acordat, ce e drept, atenția cuvenită, în ceea ce privește scrierea lor cu sau fără cratimă, dar numai pentru nominativ-acuzativ, lipsind așadar orice indicație pentru cazurile genitiv-dativ. În această situație, apelăm la lucrările normative mai vechi, la *Gramatica Academiei*, unde constatăm că lucrurile sînt tratate sumar și nesatisfăcător. Astfel, în ediția I a *Gramaticii Academiei*, București, 1954, vol. I, p. 155, găsim că genitiv-dativul toponimului compus *Turnu-Severin* ar fi *Turnu-Severinului*. Ne întrebăm care ar fi forma recomandată pentru cazurile oblice astăzi, cînd toponimul în discuție este compus din trei substantive. Ar fi, oare, conform regulii formulate acolo, ca și în ediția a II-a, București, 1966, p. 95, anume că „se declină numai cel din urmă", *Drobeta-Turnu-Severinului* ? Am putea spune, oare, corect românește, „locuitorii *Drobeta-Turnu-Severinului*" ? sau „locuitorii *Turnu-Măgurelelor*" ? sau „locuitorii

Rîmnicu-Vîlcii" ? sau „locuitorii *Piatra-Neamnțului*" ? sau „locuitorii *Poiana-Brașovului*" ? sau „locuitorii *Slănic-Moldovei*" ? sau „locuitorii *Bistrița-Năsăudului*" ? Noi considerăm că este greșită regula citată conform căreia „la numele formate din două substantive care stau în același caz se declină numai cel din urmă" (*Gramatica Academiei*, ediția a II-a, vol. I, p. 95). La regula de mai sus se dă un singur exemplu de toponim compus în ediția a II-a a *Gramaticii Academiei* și acesta este *Tîrgu-Jiu*, cu forma *Tîrgu-Jiului* la genitiv-dativ.

Această formă de genitiv-dativ ne amintește de o vreme mai veche, cînd am auzit spunîndu-se „am fost la *Tîrgul Jiului*", cînd această formă era de nominativ-acuzativ, cu atributul *Jiului* în cazul genitiv, ca în alte toponime compuse de tipul *Podul Turcului, Tîrgul Cucului, Vadul Oii, Rîmnicul Vîlcii*, pe care le comentează acad. Al. Graur în lucrarea *Nume de locuri*, Edit. Științifică, București, 1972, par. 208, p. 80.

Am arătat mai sus că, dacă în *Dicționarul ortografic* lipsesc orice indicații sau reguli cu privire la declinarea toponimelor compuse, în *Gramatica Academiei* acestea nu lipsesc cu totul, dar chestiunea este tratată sumar și soluționată nesatisfăcător, în sensul că, la numele de locuri compuse din două substantive care stau în același caz, se dă un singur exemplu. *Tîrgu-Jiu*, căruia, pentru genitiv-dativ, i se stabilește forma *Tîrgu-Jiului*, precizîndu-se și regula că, în această situație, cu două substantive care stau în același caz, „se declină numai cel din urmă, dar se articulează amîndouă" (Ediția a II-a, București, 1966, vol. I, p. 95).

La o analiză mai atentă a lucrurilor, noi considerăm că regula de mai sus este eronată, fiindcă nu se bazează pe realitatea limbii.

După cum se poate ușor constata, majoritatea toponimelor compuse sînt formate dintr-un apelativ sau, uneori, un fost apelativ urmat de un determinativ, cu funcție de atribut adjectival, substantival sau adverbial și cu rol de identificare sau de calificare. Prezența atributului devine necesară numai atunci cînd apelativul este la origine un substantiv comun cu o valoare de termen generic putînd denumi mai multe locuri de același fel, dar care au nevoie de un determinativ pentru identificare. Avînd mai multe localități cu numele *Poiana*, devin necesare determinativele, de aceea una este *Poiana-Brașov*, alta *Poiana-Cîmpina*, alta *Poiana Țapului*, alta *Poiana Sibiului*, alta *Poiana Mare* etc. Tot astfel, fiindcă multe localități se numesc simplu *Tîrg*, pentru a le deosebi, a fost nevoie să se adauge termenului generic un determinativ,

motiv pentru care toponimul a devenit compus: *Tîrgu-Jiu*, *Tîrgu-Cărbunești*, *Tîrgu-Logrești* (toate acestea numai în județul Gorj), apoi *Tîrgu-Mureș*, *Tîrgu-Neamț*, *Tîrgu-Secuiesc*, *Tîrgu-Frumos* etc. La fel, fostul apelativ *Rîmnic*, denumind mai multe „iazuri sau helești cu pește", a primit mai multe determinative: *Rîmnicul de Jos*, *Rîmnicul de Sus* (amîndouă în jud. Constanța), *Rîmnicul Sărat*, *Rîmnicul-Vîlcea*. În compunerea numelor topice atributele substantivale sînt bine reprezentate, apărînd nu numai cele apoziționale și genitivale, ci și cele prepoziționale, de tipul *Filipeștii de Pădure*, *Roșiorii de Vede*, *Vălenii de Munte*, în același scop de a deosebi acești *Filipești*, *Roșiori*, *Văleni* de alții, adică de alte localități cu aceste nume.

De la toponimele compuse de tipul *Roșiorii de Vede*, *Albeștii de Argeș*, *Albeștii de Muscel* etc., se poate presupune o evoluție firească la formele fără prepoziție, de tipul *Ocna-Mureș*, *Piatra-Neamț*, *Piatra-Olt*, *Rîmnicu-Vîlcea*, „după modelul cărora se pot face apoi direct compuse fără prepoziție, ca *Fetești-Gară*, *Lehliu-Gară*, *Lehliu-Sat* etc.", așa cum a arătat acad. Al. Graur în lucrarea *Nume de locuri*, PAR. 207, p. 80, tot așa cum, considerăm noi, la formele fără prepoziție se poate ajunge și de la formații cu atribut substantival: *Poiana-Brașov* poate proveni din *Poiana de Brașov* sau din *Poiana Brașovului*, după cum *Poiana Sibiului* a și devenit la unii *Poiana-Sibiu*, tot așa cum *Izvorul Mureșului* a devenit la unii *Izvoru-Mureș*. Tot astfel, toponime compuse ca *Piatra-Olt*, *Rîmnicu-Vîlcea*, *Tîrgu-Jiu* au putut proveni din forme mai vechi cu atributul substantival genitival, ca *Piatra Oltului*, *Rîmnicul Vîlcii*, *Tîrgul Jiului* sau din formele cu atributul substantival prepozițional, ca *Piatra (de) Olt*, *Rîmnicul (de) Vîlcea*, *Tîrgul (de) Jiu*.

Ajungînd la formele de astăzi, cu apoziție, se pune problema cazurilor oblice. Oricare ar fi formele mai vechi de la care provin, genitiv-dativul nu mai poate fi astăzi decît *Pietrei-Olt*, *Rîmnicului-Vîlcea*, *Tîrgului-Jiu* etc., cu schimbarea formei primului termen, care reprezintă adevăratul nume de loc, existent de sine stătător în trecut, cel de al doilea avînd numai rolul de determinativ, adăugat mai tîrziu, tot așa cum se declină același prim termen și atunci cînd determinativul este atribut adjectival: *Rîmnicului Sărat*, *Tîrgului Frumos*, *Tîrgului Secuiesc*.

Formele cu declinarea celui de al doilea termen, indicate în *Gramatica Academiei*, ne apar astăzi ca învechite, continuînd pe cele cu atributul substantival genitival de tipul *Rîmicul Vîlcii*,

Tîrgul Jiului, ca forme de nominativ-acuzativ, chiar dacă și la acestea se schimbă forma primului termen, la genitiv-dativ devenind *Rîmnicului-Vîlcii*, *Tîrgului-Jiului* etc.

Declinarea primului termen în toponimele compuse, în exemple ca *Drobetei-Turnu-Severin*, *Ocnei-Mureș*, *Pietrei-Olt*, *Pietrei-Neamț*, *Poienii-Brașov*, *Rîmnicului-Vîlcea*, *Slănicului-Moldova*, *Tîrgului-Jiu*, *Turnului-Măgurele*, *Tușnadului-Băi* etc. este în concordanță cu celelalte tipuri de toponime compuse ca *Băii de Aramă*, *Filipeștilor de Pădure*, *Porților de Fier*, *Roșiorilor de Vede*, *Vălenilor de Munte*, ba chiar și cu declinarea altor substantive compuse, a numerelor proprii de persoane feminine, la care genitiv-dativul nu poate fi decît *Anei-Gabriela*, *Anei-Maria* etc. și nu *Ana-Gabrielei*, *Ana-Mariei*...

Dacă așa stau lucrurile, dacă aceasta este tendința actuală a limbii române literare, atunci trebuie reformulată regula din DOOM, de la punctul II B a, p. XXIV—XXV despre scrierea cu cratimă, în sensul că se scriu cu cratimă și formele de genitiv-dativ ale toponimelor compuse, nu numai cele alcătuite din două substantive cu formă-tip de nominativ-acuzativ.

Încheiem observațiile noastre asupra numelor proprii geografice și a numelor de locuitori derivate, cu o problemă de derivare cu sufixe. Este vorba de rostirea secvenței finale *-ean* în derivatele *european* și *mediteranean*, care se formează de la numele proprii geografice *Europa* și *(Marea) Mediterană*. Anexa la care ne referim nu inserează derivatul *mediteranean*, pe care îl găsim numai în dicționarul propriu-zis, s.v., p. 364, în indexul de cuvinte, cu indicația de silabație *-ne-an* la masculin singular *(mediterane-an)*, *-ne-eni* la masculin plural *(mediterane-eni)* și, evident, *-ne-ană* la feminin singular *(mediterane-ană)* și *-ne-ene* la feminin plural *(mediterane-ene)*. Tot în indexul de cuvinte, la derivatul *european*, găsim indicația de silabație *-pean* și, evident, *-peană*, *-peni*, *-pene* *(european, europeană, europeni, europene)*, adică cu sufixul *-ean*, rostit într-o singură silabă, spre deosebire de secvența *-ean* rostită în două silabe în derivatul *mediterane-an*.

Soluția adoptată de DOOM, ca, de altfel, și de celelalte lucrări normative precedente, se bazează pe premisa că în cele două serii de derivate am avea două sufixe diferite: *-ean* 1 (monosilabic) și *-ean* 2 (bisilabic), cum susține Elena Carabulea, *Nume de locuitori în -ean, -ian, -an*, în revista „Limba română" nr. 2/1977, p. 152. Există, într-adevăr, un sufix vechi *-ean*, monosilabic, provenind

din vechiul slav *-janinŭ*, cu celelalte forme *-ean, -eană, -eni, -ene*, ca în *craiovean, craioveană, craioveni, craiovene*, și același sufix, transcris uneori *-an*, în loc de *-ean*, din cauza lui *e* silabic precedent, pentru evitarea repetării literei *e*, după fr. *-en* [ɛ̃], adăugat la rădăcini în *-é*, deci *-é-en* [-e-ɛ̃], din derivate precum *core-en* [kɔRe-ɛ̃], *guine-en* [gine-ɛ̃], *méditerrané-en* [meditɛRane-ɛ̃]. Din cauza ambiguității ortografiei românești actuale, constînd în transcrierea sunetului *e* silabic și a sunetului *e* asilabic prin aceeași literă *e*, derivatele de mai sus au fost transcrise în românește inconsecvent, cînd cu *-ean (core-ean, ege-ean, guine-ean)*, cînd cu *-an (mediterane-an)*. Secvența finală *-ean* din *mediteranean* poate fi citită fie monosilabic *(-ean)*, fie bisilabic *(e-an)*. Lucrările noastre normative, inclusiv DOOM-ul, acceptă rostirea monosilabică a sufixului în derivatul *european*, dar în *mediteranean* sufixul devine *-an*, cu toate că ele au în franțuzește absolut aceeași situație fonetică, la care ne-am referit mai sus: *-en* [ɛ̃], adăugat la rădăcini terminate în *-é*, deci *-é-en* [-e-ɛ̃]: *europé-en* [ΦRope-ɛ̃], *méditerrané-en* [meditɛRane-ɛ̃].

Aceeași situație fonetică din limba franceză ar fi impus și în limba română o situație fonetică unitară în ambele derivate, adică fie *europe-ean, mediterane-ean*, fie *euro-pean, mediterа-nean*. Noi acceptăm rostirea monosilabică a sufixului în derivatul *european*, fiindcă această rostire este unanimă și fiindcă derivatul *europ-ean* este simțit ca fiind format în românește de la radicalul *Europ-*, dar considerăm că, prin analogie cu acesta, s-ar putea admite același sufix monosilabic și în *mediteranean*, adică fie rostirea *mediteran-ean, mediteran-eană, mediteran-eni, mediteran-ene*, cu aceste derivate formate în românește de la radicalul *Mediteran-*, la care s-au adăugat sufixele *-ean, -eană, -eni, -ene*, fie rostirea și scrierea *mediterane-ean, mediterane-eană, mediterane-eni, mediterane-ene*, cu aceleași sufixe românești, adăugate însă la radicalul franțuzesc *Méditerrané-*. Aceste ultime forme ar fi analogice cu *core-ean, ege-ean, guine-ean*, analogie care ar urma să atragă și alte derivate ca *hercule-ean, croce-ean, goethe-ean, mallarmé-ean, nietzsche-ean, tagore-ean* și chiar altele ca *lice-ean*. S-ar evita, în felul acesta, rostiri ca *mediterane-ian* sau *mediterani-ian*, care nu pot fi acceptate pentru că folosesc sufixul de origine franceză *-ien* [jɛ̃], cu care se formează derivate de la alte nume geografice, ca *iranien* [iRanjɛ̃], *parisien* [paRizjɛ̃] etc. În sfîrșit, ar mai fi de adăugat că, dacă norma rămîne la sufixul *-an* în derivatul *mediterane-an*, acesta nu poate fi *-an, -ană, -eni, -ene*, urmînd după *e* final al

rădăcinii franţuzeşti *Méditerrané-*, deoarece cu sufixul *-an*, *-ană*, *-ani*, *-ane* se formează în româneşte derivate ca *american*, *cuban*, *mexican*, *persan*, ca *haţegan*, *arădan* etc., ci este *-ean*, *-eană*, *-eni*, *-ene*, de unde rezultă că derivatele de la rădăcina franţuzească *Méditerrané-* ar trebui scrise cu doi *e* : *mediterane-ean*, *mediterane-eană* *mediterane-eni*, *mediterane-ene*, aşa cum scriem derivatele *core-ean*, *core-eană*, *ege-ean*, *ege-eană* etc.

Sufixele sînt fie *-ean*, *-eană*, *-eni*, *-ene*, fie *-an*, *-ană*, *-ani*, *-ane*, de unde rezultă că un sufix ca *-an*, *-ană*, *-eni*, *-ene* (*mediterane-an*, *mediterane-ană*, *mediterane-eni*, *mediterane-ene*) este un hibrid nevi-abil, chiar dacă este folosit de literaţi în derivate ca *shakespeare-an*, *shakespeare-ană*, *shakespeare-eni*, *shakespeare-ene* (vezi Ion Zamfi-rescu, *Teatru şi umanitate. Motive general-umane în creaţia dramatică a lumii*, Editura „Eminescu", Bucureşti, 1979).

7. Nume proprii de persoane

După ce am făcut o serie de observaţii asupra unor nume proprii geografice, trecem acum la următoarea anexă a *Dicţionarului ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, anume la anexa de la pag. 675—678, intitulată „Nume proprii de persoane", asupra căreia avem, de asemenea, de făcut unele observaţii.

Anexa pe care o supunem discuţiei cuprinde două liste de cuvinte : prima listă cuprinde, după cum se afirmă în nota din josul paginii, „numai prenumele care pun probleme de formă sau de pronunţare, ca şi pe cele cu abrevieri mai obişnuite (excluzînd abrevierile formate din prima literă, care sînt generale)", iar cea de a doua cuurinde unele „nume de personalităţi", pentru care se precizează în notă că „sînt date pentru probleme de scriere, de pronunţare sau de accent".

Luăm în discuţie acum prima listă, anume pe cea privitoare la prenume româneşti.

Subliniem, mai întîi, prezenţa unor variante literare libere de scriere şi de pronunţare (accentuare) în exemple ca *Dumitru/Dimitrie*, *Horea/Horia*, *Ion/Ioan*, *Mirón/Míron*, *Nicolae/Niculae*, *Petru/Petre*, *Rozália/Rozalía*, *Ştefán/Ştéfan* etc. Dacă unele dintre variantele de mai sus, mai ales cele la care se schimbă numai accentul, pot fi substituite unul cu celălalt, altele, în schimb, chiar dacă fac parte din aceeaşi familie de nume, sînt totuşi nume

diferite astăzi și nu pot fi înlocuite unul cu celălalt. Acesta este cazul lui *Dionis* și *Dionisie*, *Ilarie* și *Ilarion*, *Mihai* și *Mihail*, *Tudor* și *T(h)eódor* etc.

Remarcăm variante literare libere și în cazul unor forme de genitiv-dativ ca *Floricăi/ Florichii*.

Următoarea observație privește silabația *-i-u* în prenumele de origine latină de tipul *Claudiu*, *Corneliu*, *Iuliu*, *Valeriu* etc., care, după anexa în discuție, ar trebui pronunțate *Claudi-u*, *Corneli-u*, *Iuli-u*, *Valeri-u* etc. Această indicație este total surprinzătoare. N-am auzit niciodată un român pronunțînd astfel. Singura preonunțare românească, populară și cultă, este cu cele două vocale finale într-o singură silabă, adică cu diftongul ascendent *i̯u (ĭu)*: *Clau-diu*, *Corne-liu*, *Iu-liu*, *Vale-riu*. Probabil că s-a indicat o asemenea pronunțare imposibilă pentru limba română, prin analogie cu norma stabilită pentru numele latinești (vezi anexa „Nume greco-latine care se pronunță (și) conform adaptării tradiționale", p. 679—687, unde se indică silabația *-i-u* în cuvinte ca *Horațiu*, *Liviu*, *Lucrețiu*, *Ovidiu*, *Tiberiu* etc., nume care, deci, ar trebui rostite, după anexa respectivă, *Horați-u*, *Livi-u*, *Lucreți-u* etc. Dar, din moment ce aceste nume sînt considerate adaptate la sistemul limbii române prin tradiție, considerăm că nici în aceste cazuri nu este corectă silabația indicată. Vorbitorii, chiar și cei culți, pronunță aceste nume tot cu diftongul ascendent *i̯u (ĭu)*, chiar și atunci cînd se referă la scriitori latini ca *Horațiu*, *Lucrețiu*, *Ovidiu* etc. Indicația este într-adevăr valabilă, dar numai pentru formele neadaptate ale acestor nume, atunci cînd acestea au forma latinească terminată în *s*: *Horati-us*, *Lucreti-us*, *Ovidi-us*, *Vergili-us* etc.

Lista cu prenume românești din DOOM, a cărei discuție am început-o mai sus, cuprinde o indicație de silabație care necesită un comentariu mai larg. Este vorba de silabația *i-on*, *i-oan*, *i-oana* la prenumele românești cele mai frecvente *Ion* (cu varianta *Ioan*) și femininul *Ioana*, la care se adaugă altele mult mai puțin frecvente, dar care prezintă același fenomen, ca *Ioachim*, *Ioanid*, cu varianta *Ioanide* etc. La toate acestea, cu excepția ultimului, care lipsește din lista în discuție, DOOM indică silabația *i-o*, *i-oa*, deci pronunțarea *I-on*, *I-oan* (în două silabe), *I-oa-na* (în trei silabe), *I-oa-chim* (în trei silabe) și, prin comparație, *I-oa-nid* (în trei silabe) și *I-oa-ni-de* (în patru silabe). Aceasta este într-adevăr posibilă, dar ea nu este singura posibilă, cum consideră autoarea anexei respective din DOOM, Magdalena Popescu-Marin.

Există realmente pronunţarea bisilabică a grupului vocalic iniţial din aceste nume, dar aceasta nu e nici pe departe singura şi nici măcar cea mai frecventă.

Aşa cum este cunoscut, milioane de români pronunţă grupul vocalic iniţial din aceste nume într-o singură silabă, deci cu diftogul *i̯o (I̯on)* sau cu triftongul *i̯u̯a (I̯u̯an, I̯u̯ana, I̯u̯achim, I̯u̯anid, I̯u̯anide*), toate avînd cu o silabă mai puţin în această variantă de pronunţare. Cu toate acestea, varianta cu diftong şi cu triftong nu este acceptată nici măcar în variaţie liberă cu prima, ceea ce constituie, evident, nu o simplă omisiune, ci o adevărată greşeală.

Lărgind puţin discuţia despre această indicaţie „ortoepică", prin aplicarea ei la unele nume derivate, ar însemna că şi derivatele ar trebui rostite şi despărţite în silabe la capăt de rînd tot cu grupul vocalic iniţial în două silabe, de unde ar rezulta rostiri ca *I-onescu, I-oniţă, I-onişor, I-onica, I-onela, I-oachimescu* etc.

Dacă la silabaţia *-i-u* din prenume româneşte ca *Lucreţiu, Ovidiu, Virgiliu*, autorii DOOM au avut în vedere pronunţarea latinească a numelor respective cu *s* la sfîrşit *(Lucretius, Ovidius, Vergilius)*, aşa cum am arătat, de data aceasta modelul credem că l-a constituit pronunţarea grecească, fiindcă, aşa cum spune şi Christian Ionescu în cartea *Mică enciclopedie onomastică*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1975, s.v., p. 173, grecescul „Ioánnes era pronunţat în patru silabe [...] *I-o-án-nes*, iar apoi, prin închiderea lui *e*, *I-o-án-nis*".

Dacă aşa stau lucrurile în greceşte, în limba română există de multă vreme două variante de pronunţare a acestor nume, cu grupul vocalic iniţial în două silabe, precum şi cu acelaşi grup rostit într-o singură silabă : *i-on* şi *i̯on*, *i-u̯an* şi *i̯u̯an*, *i-u̯ana* şi *i̯u̯ana* etc.

Să vedem acum răspîndirea pe teritoriul dacoromân a celor două pronunţări.

În deceniul al IV-lea al secolului nostru, deci acum aproximativ o jumătate de veac, cele două rostiri de mai sus împărţeau teritoriul dacoromân în două arii distincte în limba populară, aşa cum rezultă din atlasele noastre lingvistice. Astfel, pe baza ALR II, serie nouă, vol. V, hărţile 1510—1511 şi ALRM II, serie nouă, vol. III, hărţile 1249—1251, rezultă că fonetismul monosilabic *i̯on* forma o arie dacoromână sud-vestică, cuprinzînd Oltenia, Banatul şi sud-vestul Transilvaniei, în timp ce fonetismul bisilabic *i-on (i-u̯ăn)* făcea arie în celelalte zone dacoromâne. Capitala ţării făcea, aşadar, parte din aria cu fonetismul bisilabic. Apro-

ximativ la fel stau lucrurile și cu prenumele *Ioana*: în aria fonetismului monosilabic *i̯on* apare fonetismul *i̯u̯a-na*, iar în aria cu o silabă în plus apare fonetismul *i̯i-u̯a-na*. Aceasta era situația în planul limbii populare.

În planul limbii culte nu avem posibilitatea să știm exact situația, decît, eventual, prin aprecieri pe baza situației de astăzi. Este posibil ca în limba cultă situația să fi fost de multă vreme diferită de cea din limba populară, după cum este posibil ca în această jumătate de secol lucrurile să fi evoluat în avantajul fonetismului monosilabic, fiindcă astăzi pronunțarea *i̯on (i̯u̯an)*, *i̯u̯ana* este, după cum se pare, caracteristică limbii literare: la radio și la televiziune o auzim aproape în exclusivitate. În tot cazul, direcția evoluției aceasta pare a fi. Rezultă că, într-o viitoare necesară ediție, DOOM va trebui să admită această realitate, măcar în variație liberă cu pronunțarea indicată acum.

Tot modelul pronunțării grecești stă la baza indicației DOOM asupra silabației *i-oa* din prenumele *Ioachim*. În indexul de cuvinte găsim aceeași indicație la substantivul comun și la adjectivul *i-oanit*, *i-oaniți* (din ordinul...). Rezultă că și un nume ca *Ioanid (Ioanide)* s-ar încadra în aceeași normă, trebuind să fie pronunțat *I-u̯anid(e)*. N-am auzit nici un vorbitor al limbii române, nici în vorbirea curentă, nici de la catedră, nici de la microfon, rostind numele eroului lui George Călinescu (bietul) *I-u̯anide*. Numele în discuție pot fi rostite și sînt rostite realmente în următoarele două feluri; fie cu triftongul *i̯u̯a (I̯u̯a-chim*, *i̯u̯a-niți*, *I̯u̯a-nide)*, deci cu grupul vocalic inițial într-o singură silabă, fie cu același grup vocalic inițial în două silabe, dar nu *i-u̯a (I-u̯achim*, *I-u̯anide)*, ci *i̯o-a (I̯o-achim*, *i̯o-aniți*, *I̯o-anide)*. Care dintre aceste trei pronunțări se va impune prin uz este greu de spus. Un singur lucru este acum de făcut: o nouă ediție a DOOM va trebui să le accepte pe toate trei în variație liberă și numai viitorul va decide, prin uz.

Ne propunem în cele ce urmează să ne ocupăm de scrierea și pronunțarea unor prenume la celelalte cazuri decît nominativul.

La lista de prenume românești din DOOM constatăm absența unor indicații morfologice cu privire la formele de genitiv-dativ ale unor prenume feminine sau cu privire la formele de vocativ ale prenumelor masculine, și feminine, care, cum se va vedea, ridică probleme de scriere sau de pronunțare. Anexa în discuție este, cu adevărat, o simplă listă de prenume românești la care se dau cîteva indicții ca accentuarea, silabația, abrevierea, formele multiple în variație liberă, toate la cazul nominativ. Foarte rar,

numai la cîteva prenume feminine, se dau formele de genitiv-dativ: *Floarea*, cu g.-d. *Floarei*, *Florica*, cu g.-d. *Floricăi* în variație liberă cu *Florichii*, și *Ileana*, cu g.-d. *Ilenei*. Dar, care este genitiv-dativul unui prenume ca *Zoe*, căruia nu i se admite, în variație liberă, o formă ca *Zoia*, nu ni se spune. Tot astfel, care este forma de g.-d. a unui prenume ca *Aglaia*, căruia nu i se dă, în variație liberă, forma *Aglaie*, iarăși nu ni se spune, după cum nu se dau indicații nici asupra genitiv-dativului unor prenume feminine ca *Doroteea*, *Filofteea*, *Salomeea*, pe care le inserează anexa în discuție și la care s-ar mai fi putut adăuga, atît pentru pronunțare, cît și pentru scriere, alte cîteva ca *Amedeia (Amedeea)*, *Andrea* (eventual *Andreea/Andreia*) sau *Dulcineea*. Prenumele feminine *Amedeea*, *Andre(e)a*, *Dulcineea*, *Doroteea*, *Filofteea*, *Salomeea* pun probleme de pronunțare și de scriere atît la nominativ, cît și la genitiv-dativ. La nominativ credem că s-ar putea adopta la toate scrierea (și, evident, și pronunțarea) cu doi *e* (chiar și la *Andreea*, care, și la noi, și în alte limbi, apare scris cu un singur *e*) în variație liberă cu scrierea *ie*: *Amedeea/Amedeia*, *Filofteea/Filofteia*, *Salomeea/Salomeia*, eventual și *Salomia*.

La genitiv-dativ aceste prenume trebuie raportate la substantivele comune de același tip ca *alee*, *dulcinee*, *epopee*, *idee*, *odisee*, *onomatopee*, *trahee* etc. Opțiunea este dificilă, căci DOOM-ul separă, arbitrar după părerea noastră, aceste substantive comune în două categorii: unele cu pluralul identic cu singularul, *dulcinee*, *odisee*, *onomatopee*, *uree*, *seboree*, *tranșee* etc., deci cu genitiv-dativul *dulcineei*, *odiseei*, *onomatopeei* etc., iar altele cu pluralul normal în *-i*, *alei*, *epopei*, *trahei* etc., cu genitiv-dativul scris cu doi *i*, *aleii*, *epopeii*, *traheii*. Cum există și un substantiv comun *dulcinee*, iar acestuia DOOM-ul îi indică genitiv-dativul *dulcineei*, este de presupus că, pe principiul consecvenței, ar fi recomandat la prenumele respectiv, ca și la celelalte, aceeași formă cu doi *e* + + articolul: *Amedeei*, *Andreei*, *Dulcineei* etc. Noi considerăm însă că putem tot atît de bine să facem analogia cu cealaltă categorie și propunem ca forme de genitiv-dativ *Amedeii*, *Andreii*, *Dulcineii*, *Doroteii*, *Filofteii*, *Salomeii*, care se potrivesc și pentru varianta de nominativ în *-eia*.

Urmează să ne ocupăm de vocativul prenumelor românești pe care anexa în discuție nu l-a avut în vedere, poate deliberat, poate ca o simplă omisiune.

Evident că nu toate prenumele inserate ridică probleme în legătură cu forma lor de vocativ, dar sînt unele prenume masculine de tipul *Adrian*, *Cristian*, *Florian*, *Iulian*, *Lucian*, *Marian*,

Octavian, *Traian* etc., la care cei ce consultă această anexă așteptau opțiunea academică între vocativul de genul *Adriane*, *Luciane*, *Mariane* etc. și vocative de genul *Adriene*, *Luciene*, *Mariene* etc., problemă pe care n-o abordează nici *Gramatica Academiei*.

Din punctul de vedere al limbii literare, alegerea nu e greu de făcut: nu pot fi considerate corecte decît formele de vocativ de genul *Adriane*, *Aureliane*, *Iuliane*, *Mariane*, *Traiane* etc., adică cele fără alternanța vocalică *i-a/i-e*, provocată de desinența *e* specifică vocativului, fiindcă avem a face cu prenume neologice de origine latină savantă și romanică, adică cu prenume moderne mai mult sau mai puțin recente, în care alternanțele fonetice nu mai funcționează, mai ales cînd e vorba de acest domeniu al onomasticii. Formele de vocativ cu alternanță vocalică de tipul *Adriene*, *Cristiene*, *Mariene*, *Traiene* etc. au o sonoritate familiară și populară, chiar dacă apar mai frecvent și anume în limbajul colocvial. O dovadă în plus în favoarea susținerii noastre o constituie formele de genitiv-dativ ale prenumelor feminine corespunzătoare, de tipul *Adrianei*, *Cristianei*, *Florianei*, *Iulianei*, *Marianei*, la care alternanța vocalică nu funcționează, fiind de neconceput, literar vorbind, forme ca *Adrienei*, *Cristienei*, *Marienei* etc.

Dacă în antroponimie lucrurile se prezintă așa cum s-a văzut mai sus, în toponimie, domeniu mai conservator al onomasticii, situația e alta: dacă localitățile numite *Cristian* din județele Brașov și Sibiu ar căpăta formă de plural, aceasta ar fi *Cristieni*, cu alternanță, nu *Cristiani*, secvența finală *-iani* neexistînd în limba română, așa cum rezultă din *Dicționarul invers*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1957.

În sfîrșit, prenumele masculine discutate trebuie raportate și la nume comune, tot neologice, de tipul *fizician*, *muzician*, *tehnician*, la care alternanța vocalică funcționează *(fizicieni*, *muzicieni* *tehnicieni)*, fiindcă, deși tot neologisme, acestea au o vechime mai mare în limbă, iar, pe de altă parte, domeniile limbii comune și al toponimiei sînt mai conservatoare decît cel al antroponimiei.

Am abordat problema vocativului unor prenume de tipul *Adrian*, *Marian*, *Traian*, fiindcă, așa cum spuneam, cu cîteva excepții, lista de prenume românești pe care am luat-o în discuție dă numai formele de nominativ.

Am discutat formele de vocativ cu desinența specifică *e*, neavînd în vedere vocativul mai nou a cărui formă este egală cu nominativul, de care urmează să ne ocupăm acum, în continuare.

Cum DOOM-ul nu dă nici un fel de indicație în legătură cu vocativul prenumelor românești, nu ne rămîne decît să apelăm la

Gramatica Academiei, volumul I, p. 78, unde găsim formulată următoarea regulă generală : „Vocativul are forme specifice (*-e* şi *-ule* pentru masculin singular, *-o* pentru feminin singular, *-lor* pentru ambele genuri la plural) şi apare şi cu forme identice cu ale nominativului". La declinarea numelor proprii (p. 88 şi următoarele), găsim forme de vocativ ca *Ioane, Alexandre, Radule,* la prenumele masculine, şi *Ană, Ana*; *Ioano, Ioană, Ioana* şi *Mario, Marie, Maria,* la prenumele feminine. După cum se vede, femininele citate au cîte trei forme de vocativ: una cu desinenţa specifică *-o (Ano, Ioano, Mario)*, alta cu desinenţa specifică *-ă (Ană, Ioană, Marie)*, care, în cazul prenumelui *Maria,* devine *e,* sub influenţa lui *i* precedent, şi, în sfîrşit o formă de vocativ identică cu nominativul *(Ana, Ioana, Maria)*. Pînă aici totul e bine, deşi s-ar fi putut face precizarea că formele în *-o (Ano, Ioano, Mario)* se folosesc din ce în ce mai puţin, nefiind simţite ca literare decît într-o singură situaţie, în derivatele cu sufixul *-ica,* în exemple ca *Aurica, Florica, Ionica* etc., în care vocativul în *-o (Aurico, Florico, Ionico)* este motivat de diferenţa care trebuie făcută faţă de vocativul în *-ă (Aurică, Florică, Ionică)* al prenumelor masculine *Aurică, Florică, Ionică,* pentru că, altfel, la apelul *Aurică, Florică, Ionică* ar putea răspunde tot atît de bine şi nişte femei pe care le cheamă *Aurica, Florica, Ionica,* şi nişte bărbaţi pe care-i cheamă *Aurică, Florică, Ionică.*

Dacă nu face precizarea, necesară, de mai sus, *Gramatica Academiei* face, în schimb, observaţia că „formele de vocativ *Ană, Marie* sînt familiare, *Ano, Mario,* populare, iar *Ana, Maria,* literare". (p.90).

Formularea de mai sus este inexactă : dacă formele *Ano, Mario* pot fi considerate populare, în schimb formele *Ană, Ioană, Marie* etc. nu pot fi considerate simplu familiare, cu sensul obişnuit al acestui adjectiv, adică „simple, fără pretenţii", ceea ce, dată fiind calificarea de literare pentru formele *Ana, Maria,* ar putea însemna, chiar, prin antonimie, „neliterare", ci, dimpotrivă, formele de tipul *Ană, Ioană, Marie* sînt nu numai întru totul corecte, dar şi cele mai vechi şi aproape generale, în timp ce formele identice cu nominativul sînt relativ recente şi rare, apărînd, uneori, numai în mediul urban.

8. Scrierea şi pronunţarea numelor proprii latineşti şi greceşti vechi

Ne propunem, în cele ce urmează, să prezentăm şi să discutăm o altă anexă a *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic*, anume pe aceea privitoare la scrierea şi pronunţarea numelor proprii latineşti şi greceşti vechi. Anexa începe cu cîteva „Reguli generale" (p. 678–679) şi se continuă cu o listă de „Nume greco-latine care se scriu (și) conform adaptării tradiționale" (p. 679–687).

Numele proprii latineşti şi greceşti vechi se prezintă în limba română sub două forme: o formă originară, neadaptată la sistemul limbii române, şi o formă adaptată prin tradiţie, pentru numele mai frecvente în textele româneşti. Ca modalitate de prezentare a celor două forme, precizăm că anexa în discuţie dă mai întîi forma adaptată, iar după un semn constituit din două bare oblice (//) apare forma neadaptată a termenului corespunzător, despre aceasta din urmă precizîndu-se că „poate fi folosită în lucrări de specialitate sau în condiţii speciale". Se admit şi în acest domeniu variantele, atît pentru formele adaptate, cît și pentru cele neadaptate, aceste variante despărţindu-se printr-un semn format dintr-o singură bară oblică (/).

Pentru această din urmă situaţie, cu variante adaptate şi neadaptate, cităm numele cu forma adaptată *Hercule* şi cu formele neadaptate *Heraclés* (după pronunţarea grecească) și *Hércules* (după pronunţarea latinească), numele în forma adaptată cu variantele *Vergiliu/Virgiliu* şi în forma neadaptată *Vergilius*, precum şi numele cu variantele adaptate *Zamólxe/Zalmóxe* şi cu variantele neadaptate *Zamolxis/Zalmóxis* etc.

Multe alte nume, fără să aibă variante, au cîte o singură formă adaptată și una neadaptată: *Ahile//Achiles, Aristotél//Aristóteles, Enéa//Aenéas, Eschil//Aischylos, Tácit//Tácitus, Temistócle//Temistoclés* etc.

O situaţie specială au numele latineşti de persoană despre care se precizează că pot fi folosite în forma originară (neadaptată) ori de cîte ori sînt enunţate în întregime, adică atunci cînd sînt formate din *praenomen, nomen, cognomen, agnomen* sau numai două dintre acestea (*Quintus Horatius Flaccus, Titus Lucretius Carus, Publius Ovidius Naso, Publius Vergilius Maro* sau *Titus Livius*). Cînd apar sub forma lor adaptată prin uz la sistemul limbii române, aceleaşi nume se scriu şi se pronunţă numai cu unul dintre elementele componente: *Horațiu, Lucrețiu, Ovidiu, Vergiliu/Virgiliu, Liviu* etc. Așadar *Horațiu*, dar *Quintus Horatius Flaccus, Vergiliu/Virgiliu*, dar *Publius Vergilius Maro* ș.a.m.d.

În această situație, se ridică problema silabației, deci a pronunțării acestui tip de nume în forma adaptată și în cea neadaptată.

Vom comenta acum două reguli de detaliu, două indicații de ortoepie, anume silabația, deci pronunțarea secvențelor vocalice de la sfîrșitul unor nume latinești ca *Horațiu//Horatius, Lucrețiu//Lucretius, Ovidiu//Ovidius, Vergiliu/Virgiliu//Vergilius* și de la începutul sau din interiorul unor nume latinești ca *Aurelian//Aurelianus, Claudian//Claudianus, Claudiu//Claudius, Plaut//Plautus* etc.

În ceea ce privește secvența vocalică *iu* de la sfîrșitul numelor latinești de tipul *Horațiu, Ovidiu* etc., anexa în discuție indică în dreptul numelor respective silabația *i-u*, deci pronunțarea *Horați-u, Livi-u, Ovidi-u, Tiberi-u* ș.a.m.d. Această indicație este greșită, după părerea noastră, fiindcă contravine pronunțării generale românești, populare și culte, cu secvența finală într-o singură silabă, adică cu diftongul ascendent *i̯u* : *Hora-ți̯u, Li-vi̯u, Ovi-di̯u* etc.

Pronunțarea generală cu cele două vocale finale într-o singură silabă este perfect normală și îndreptățită, din moment ce formele respective ale numelor sînt considerate ca fiind adaptate la sistemul fonetic românesc. Alta este situația formelor latinești neadaptate, terminate în *s*, la care indicația de silabație de mai sus este într-adevăr valabilă : *Horati-us, Livi-us, Vergili-us* etc. Într-o nouă ediție a DOOM, această indicație va trebui revizuită și reformulată în sensul celor de mai sus. Deci *Hora-ți̯u*, dar *Horati-us, Li-vi̯u*, dar *Livi-us, Tibe-ri̯u*, dar *Tiberi-us* etc.

În ceea ce privește secvența vocalică *au* din nume ca *Aurelian, Claudiu, Claudian* etc., indicația de silabație este nu numai eronată, ci și inconsecventă. Așa, de exemplu, în numele *Claudian* se indică rostirea într-o singură silabă, deci cu diftong, a secvenței *(Clau-dian)*, în timp ce în numele *Claudiu* se indică silabația *a-u*, deci în hiat *(Cla-u-di-u)*. Numele de acest tip au diftongul latinesc *au̯*, dar, fiindcă, în această formă, ele sînt adaptate, s-a produs în limba română diereza diftongului și ele se rostesc românește cu hiat : *A-urelian, Cla-udian, Cla-udiu* etc. În schimb, secvența vocalică *au* trebuie pronunțată cu diftong, așa cum era în latinește, în formele neadaptate ale acestor nume : *Au-relianus, Clau-dianus, Clau-dius, Plau-tus* etc. Așadar, silabația corectă a acestor nume trebuie să fie diferențiată după cum ele apar în forma adaptată sau în cea neadaptată : *A-urelian*, dar *Au-relianus Cla-udian*, dar *Clau-dianus, Cla-udiu*, dar *Clau-dius, Pla-ut*, dar *Plau-tus* etc.

Aceeași diferență trebuie făcută și în cazul secvenței vocalice *eu* : *Pontul E-uxin*, dar *Pontus Eu-xinus* etc.

9. Simboluri și abrevieri

În cele ce urmează ne propunem să facem prezentarea și discutarea ultimei anexe a *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, anume a aceleia intitulate *Simboluri și abrevieri* de la p. 690–693.

Ca și celelalte, anexa a cărei discuție o începem acum este o listă care, așa cum se arată în nota din josul paginii 690, cuprinde simbolurile literale ale elementelor chimice, ale principalelor unități de măsură, ale unor mărimi din fizică și matematică, ale punctelor cardinale și ale notelor muzicale, precum și abrevierile curente ale titlurilor academice, ale numelor de profesiuni, ale gradelor militare, ale lunilor anului, ale unor formule de adresare, ale unor indicații bibliografice etc.

Cele mai multe dintre simbolurile și abrevierile pe care le cuprinde anexa sînt și articole din *Dicționarul* propriu-zis, unde se menționează și abrevierea sau simbolul în cauză și unde se notează și existența unor eventuale variante.

Trebuie să subliniem, din capul locului, importanța deosebită a acestei anexe, care rezultă din frecvența din ce în ce mai mare a abrevierilor literale, care nu sînt altceva decît abrevierile folosite în domeniul științelor chimice, fizice și matematice, atît în scris, cît și în vorbire, frecvență izvorîtă din necesitatea de a exprima cît mai multe idei în cît mai puține cuvinte, din nevoia de a economisi timp, spațiu și, uneori, materiale și bani, în cazul unor firme comerciale. Dar, din astfel de necesități obiective, se ajunge uneori la exagerarea procedeului abrevierii, la abrevieri personale, care fac lectura dificilă și chiar ambiguă, motive pentru care s-a ajuns la normarea abrevierilor, nefiind, așadar, posibile orice fel de abrevieri.

Anexa în discuție nu cuprinde decît o parte dintre abrevierile admise ; ea trebuie, așadar, completată cu articolele din *Dicționarul* propriu-zis, unde se indică, acolo unde e cazul, și abrevierea sau simbolul respectiv. Anexa mai trebuie completată și cu *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*, ediția a IV-a, Edit. Academiei R.S.R., București, 1983, ediție pusă de acord cu DOOM-ul, capitolul VIII, *Abrevierile*, PAR. 177–178, p. 38–39, unde se arată categoriile de abrevieri permise.

Cuvîntul *abreviere* înseamnă „prescurtare“ și este infinitivul lung, devenit substantiv, al verbului *a abrevia*, care înseamnă „a prescurta (în scris sau în vorbire) un cuvînt, un titlu etc. ; a nota ceva printr-un simbol, printr-o siglă“ (definiție dată după

DEX, s.v.) și este intrat în limba română pe cale savantă din latinescul literar *abbreviare*, format din prefixul *ab-* de la verbul *breviare* „a scurta, a tăia", din a cărui familie de cuvinte face parte și adj. *brevis, -e* „scurt".

În ultimul timp, prin frecvența deosebită a abrevierilor de tot felul, definiția de mai sus, reprodusă după DEX, trebuie să fie lărgită, extinsă și la alte categorii de abrevieri, în special la cuvintele compuse din fragmente de cuvinte, adică la cuvintele compuse din abrevieri, pe care le-a studiat cercetătoarea bucureșteană Luiza Seche în articolul *Compunerea cu ajutorul abrevierilor*, publicat în nr. 3/1977 al revistei pentru elevi „Limba și literatura română", p. 12—14, în care cunoscuta lexicografă și lexicologă a lansat termenii *acronimie* pentru „procedeul internațional de formare a cuvintelor cu ajutorul abrevierilor" și *acronim* pentru „formația lexicală rezultată din acest mod economic, productiv și original de compunere".

Continuînd discuția asupra abrevierilor, ne vom opri în cele ce urmează la categoriile de abrevieri permise de ultimele norme ortografice cuprinse, așa cum am arătat mai sus, în *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*, ediția a IV-a, p. 38—39. Rezultă de aici că nu orice cuvînt poate fi abreviat și nu în orice fel, în scopul de a nu face lectura dificilă, aceasta în cazul în care scrisul se adresează altei sau altor persoane, abrevierile personale putînd fi folosite numai în notițele sau însemnările care urmează să fie folosite numai de persoana în cauză. Este cazul elevilor, studenților etc., care, în viteza cu care își iau notițele la cursuri sau la diferite conferințe, pot folosi prescurtări personale, pe care apoi numai ei le pot înțelege. În toate celelalte situații, cînd scrisul este adresat altora, pentru o cît mai bună folosire a lui ca mijloc de comunicare, prescurtările personale și ocazionale pot face lectura dificilă și, de aceea, nu sînt permise. Nu există, astfel, o abreviere *f.* pentru cuvîntul *foarte*, una *as.* pentru cuvîntul *asupra*, după cum nu sînt admise abrevierile *p.* sau *pt.* în locul cuvîntului *pentru*.

Sînt stabilite următoarele 10 (zece) categorii de abrevieri:

1) simbolurile în chimie, fizică și matematică, scrise fără punct: *H = hidrogen*, *Mg = magneziu*, *O = oxigen*, *a = accelerație*, *F = forță*, *V = volum*, *cos = cosinus*, *tg = tangentă* etc.;

2) simbolurile literale ale unităților de măsură, scrise, de asemenea, fără punct: *m = metru*, *mm = milimetru*, *cm = centimetru*, *km = kilometru*, *kg = kilogram*, *A = amper*, *V = volt*, *W = wat*, etc.;

3) abrevierile prenumelor din numele de persoane, cu condiția de a nu da naștere la echivoc, în cazul unor personalități bine cunoscute ca *B. P. Hașdeu*, unde toată lumea știe că *B.P.* = = *Bogdan Petriceicu*, *Șt. O. Iosif*, unde *Șt. O.* = *Ștefan Octavian*, *I. L. Caragiale*, unde *I.L.* = *Ion Luca* etc. În cazul unor nume necunoscute unanim, prenumele nu trebuie prescurtate, fiindcă unele dintre ele pot da naștere la ambiguități : *B.* poate însemna *Barbu* sau *Bogdan*, *C.* poate însemna *Constantin*, *Cătălin* sau *Calistrat*, *I.* poate însemna *Ion*, *Iacob*, *Ieremia*, *Ilarie*, *Ilarion*, *Ilie*, *Ioachim*, *Iosif*, *Iuliu*, *Iustin* etc. La fel, nu trebuie prescurtate prenumele feminine.

4) abrevierile indicațiilor bibliografice ca : *art.* = *articol*, *cap.* = = *capitol*, *cf.* = *confer* „compară", *ib.* sau *ibid.* = *ibidem* „în același loc", *id.* = *idem* „același", *op. cit.* = *opera citată*, *p.* sau *pag.* = *pagina*, *v.* = *vezi*, *vol.* = *volumul*.

5) abrevierile numelor punctelor cardinale, scrise cu litere mari și fără punct : *N* = *Nord*, *S* = *sud*, *E* = *est*, *V* = *vest*.

6) abrevierile uzuale de tipul *N.B.* = *nota bene* (indicație prin care se atrage atenția în mod deosebit), și *P.S.* = *post scriptum* (indicație prin care se arată că după semnarea unei scrisori urmează un adaos);

7) abrevierile titlurilor academice : *acad.* = *academician*, *arh.* = = *arhitect*, *dr.* = *doctor*, *ing.* = *inginer*, *prof.* = *profesor* etc. ;

8) abrevierile gradelor militare : *lt.* = *locotenent*, *mr.* = *maior*, *cpt.* = *căpitan*, *col.* = *colonel* etc. ;

9) abrevierile formulelor de adresare, ale prenumelor de politețe : *dna* = *doamna*, *dl* = *domnul*, *tov.* = *tovarășul*, *Dv.* (*Dvs*). cu *D* mare = *Domnia voastră*, *dv.* (*dvs.*), cu *d* mic = *dumneavoastră* ;

10) alte abrevieri : *a.c.* = *anul curent*, *d.a.* = *după amiază*, *î.e.n.* = *înaintea erei noastre*, *etc.* = *et caetera* „și celelalte", *nr.* = = *numărul*, *obs.* = *observații*, *ș.a.* = *și altele*, *ș.a.m.d.* = *și așa mai departe*.

După ce am prezentat cele 10 categorii de abrevieri permise, la care, în situații speciale, se mai pot adăuga și altele, urmează să analizăm în continuare abrevierile din diferite puncte de vedere, adică după aspectul scris sau vorbit al limbii, după felul cum sînt formate, după felul cum se scriu, cu literă mare sau cu literă mică, după semnele ortografice folosite și după felul cum sînt citite abrevierile.

Din punctul de vedere al aspectului scris sau vorbit al limbii, toate categoriile de abrevieri prezentate apar în scris. Noțional,

abrevierile, siglele şi simbolurile sînt categorii ale limbii scrise, şi mai ales în acest domeniu ele îşi îndeplinesc funcţia de prescurtare, pentru a face economie de timp, de hîrtie, de cerneală, de energie etc. Din limba scrisă, abrevierile trec uneori şi în limba vorbită, prin citirea lor sub această formă, substituindu-se cîteodată definitiv cuvintelor pe care le prescurtează. Este mai ales cazul unor abrevieri făcute într-o altă limbă, de unde au intrat în limba noastră gata formate, marele public nemaiştiind modul de formare. Astfel, acronimul *laser* este o abreviere englezească formată din primele litere ale cuvintelor care, în traducere românească, înseamnă „amplificarea luminii prin emisia stimulată a radiaţiei", acronimul *radár* este o prescurtare englezească de la cuvintele care înseamnă „detectare şi reglare prin radio", iar binecunoscutul *tranzistór* este o abreviere de la cuvintele englezeşti care în limba română înseamnă „rezistenţă de transfer".

Cea mai mare parte a abrevierilor se foloseşte numai în scris, iar cînd e vorba de lectura acestora se citesc în întregime cuvintele reprezentate. Este cazul simbolurilor chimice: aşa, de exemplu, formula acidului sulfuric trebuie citită „hidrogen doi, sulf, oxigen patru" (H_2SO_4), nu „haş doi se o patru". Simbolurile matematice, potrivit uzajului din ştiinţa respectivă, pot fi citite ca atare ($\sin^2 x$ = sin pătrat de x) sau se citesc în întregime cuvinte reprezentate (sinus pătrat de x).

Există şi abrevieri care au pătruns definitiv în limba vorbită, în rostire. Acestea sînt:

1) Unele iniţiale de prenume prea bine cunoscute ca: *B. P. Hasdeu*, *Şt. O. Iosif*, *I. L. Caragiale*. În alte cazuri trebuie evitată rostirea iniţialei prenumelui, chiar dacă iniţiala ar apărea în scris: *M. Eminescu* în loc de *Mihai Eminescu*, *G. Călinescu*, în loc de *George Călinescu*, *L. Rebreanu* în loc de *Liviu Rebreanu*, *C. Petrescu* în loc de *Camil Petrescu* sau *Cezar Petrescu* etc.;

2) Abrevierile internaţionale de tipul celor de mai sus *(laser*, *radár*, *tranzistór)*, la care se adaugă şi altele reprezentînd organizaţii internaţionale: *FAO*, *UNESCO*, *UNICEF*;

3) Abrevierile româneşti reprezentînd denumiri de întreprinderi şi instituţii, cu condiţia ca acestea să fie intrate în uzul general şi, deci, înţelese de toţi: *CEC*, *CFR*, *CAP*, *UTC* etc. Tot aici se încadrează şi abrevierile denumirilor de instituţii şi întreprinderi formate din iniţiale şi fragmente de cuvinte ca *ADAS*, *TAROM*, *UCECOM* etc. sau din fragmente de cuvinte ca *Aprozar*, *Plafar*, *Elba*, *Elcas* sau din fragmente de cuvinte şi cuvinte întregi ca *Gostat*, *Romarta*, *Superal*, *Crolux* etc.;

4) Abrevieri integrale sau parţiale ale numelor de ţări, cu excepţia împrejurărilor oficiale: *URSS, SUA, RSF Iugoslavia* etc.

În cele ce urmează continuăm analiza abrevierilor, de data aceasta după felul cum sînt formate.

Funcţia oricărei abrevieri este, cum se ştie, aceea de a prescurta şi, prin aceasta, de a realiza o economie de energie, de timp, de hîrtie, de cerneală etc. Pentru realizarea acestei funcţii, sînt necesare operaţiile de prescurtare a cuvintelor care alcătuiesc denumirea desfăşurată a instituţiei sau întreprinderii care se abreviază şi apoi de îmbinare a literelor sau a fragmentelor de cuvinte care formează noua creaţie lexicală, pentru că rezultatul unei abrevieri de cuvinte compuse este un nou cuvînt, care, din punct de vedere morfologic, se încadrează în categoria substantivului şi se comportă ca un substantiv obişnuit, cu articol, hotărît sau nehotărît, cu formă de plural, într-un cuvînt cu flexiunea caracteristică.

Abrevierile sînt formate în următoarele feluri, cînd reprezintă cuvinte simple, necompuse:

1) din prima literă a cuvîntului sau a cuvintelor (exemple: *m* = metru, *O* = oxigen, *W* = wat, *N* = nord, *S* = sud, *I.L.* din numele scriitorului Caragiale = Ion Luca etc.);

2) din prima literă + alte litere care notează consoane din cuprinsul cuvîntului (exemple: *bd* = bulevard, *str.* = stradă, *cm* = centimetru, *km* = kilometru, *dl* = domnul, *dr.* = doctor, *dv.* (*dvs.*) = dumneavoastră, *jr* = junior „fiul", *mr.* = maior, *ms.* = manuscris, *pr.* = preot, *Sf.* = Sfîntul, Sfînta etc.);

3) din prima literă plus ultima silabă a cuvîntului (exemple: *dna* = doamna, *dnei* = doamnei, *dra* = domnişoara, *drei* = domnişoarei, *dlui* = domnului, *dlor* = domnilor etc.);

4) din prima silabă, terminată în vocală, în cazul unor simboluri (exemple: *Cu* = cupru, *He* = heliu, *Na* = natriu);

5) din partea iniţială a cuvîntului conţinînd una sau două vocale şi terminată în consoană (exemple: *acad.* = academician, *arh.* = arhitect, *ing.* = inginer, *prof.* = profesor etc.).

Cînd reprezintă cuvinte compuse, abrevierile sînt formate în următoarele feluri:

1) din literele iniţiale ale cuvintelor componente (exemple: *ACR* = Automobil Clubul Român, cu precizarea că, în această situaţie, denumirea copiază un model străin, căci, altfel, în limba română ar fi fost mai bine să se spună *Clubul Român de Automobilism*, *CFR* = Căile Ferate Române, *OJT* = Oficiul Judeţean de Turism, *CEC* = Casa de Economii şi Consemnaţiuni etc.);

2) din literele inițiale ale unor termeni componenți și fragmente ale altor cuvinte componente (exemple: *ADAS*, unde *AD* = Administrația, *A* = Asigurărilor, *S* = de Stat; *ILMET* = abreviere formată din inițialele *I* = Întreprindere și *L* = Lemn plus fragmentul inițial *MET* al cuvîntului *Metal*). Trebuie subliniat aici că, în această situație, cînd nu toate literele abrevierii sînt inițiale de cuvinte, punctul nu trebuie folosit în interiorul abrevierii după fiecare literă. Alte exemple: *TAROM*, *UCECOM*, *UCECOOP*.

3) din fragmente de cuvinte, un procedeu care devine din ce în ce mai frecvent, mai ales pe firmele unităților comerciale (exemple: *Aprozar*, acronim format din fragmentele *Apro* al cuvîntului *Aprovizionare* și *Zar* al cuvîntului *Zarzavat*, *Plafar*, format din fragmentele *Pla* de la *Plante* și *Far* de la *Farmaceutice*, *Elcas*, format din fragmente de la cuvintele *Electro* și *Casnice*, *Elba*, format din fragmente de la cuvintele *Electro* și *Banat* etc.)

4) din fragmente de cuvinte plus cuvinte întregi (exemple: *Gostat*, format din fragmentul *Go* de la cuvîntul *Gospodărie* și cuvîntul *Stat*, *Romarta*, format din fragmentul *Rom* de la *Românească* și cuvîntul *Arta* etc.) Alte exemple: *Crolux*, *Superal*.

5) din prima literă a cuvîntului *Domnia* (incluzînd aici și forma veche și populară *dumnea-* din compunerea unor pronume de politețe ca *dumneata*, *dumneasa*, *dumneaei*, *dumneavoastră* etc.) plus, după cratimă, adjectivul posesiv întreg, în exemple ca *D-ta D-voastră*, *D-sa*, scrise cu *D* (mare) atunci cînd litera *D* prescurtează substantivul *Domnia*, și cu *d* (mic) atunci cînd această literă prescurtează elementul de compunere *dumnea*, provenit din același substantiv *Domnia*.

Ne propunem în continuare să analizăm abrevierile de toate tipurile după felul cum sînt scrise, cu litere mari sau cu litere mici, raportîndu-le la cuvintele sau la denumirile întregi pe care le prescurtează.

După cum am văzut cu alte ocazii, în domeniul scrierii cu literă mare sau mică, mai ales la inițială, actualul *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* a adus o serie de modificări. Unele dintre acestea și-au găsit motivația tocmai în scrierea abreviată a unor denumiri. Este cazul actualei reguli despre scrierea cu inițială majusculă la toți termenii componenți, cu excepția cuvintelor ajutătoare, a denumirilor de întreprinderi și instituții. La baza actualei norme stă propunerea judicioasă a acad. Al. Graur, care, în *Mic tratat de ortografie*, Edit. Științifică, București, 1974, p. 105, scria: „Logic ar fi ca toate titlurile

și denumirile să fie scrise cu toate inițialele majuscule (cum se face de altfel în diverse limbi străine), cu atît mai mult cu cît adesea se scriu numai inițialele, bineînțeles majuscule: dacă scriem *IDGB*, de ce să scriem *Întreprinderea de distribuție a gazelor București ?*" [cu inițială majusculă numai la primul termen al denumirii, *Întreprinderea ?*].

Consultînd anexa în discuție, intitulată „Simboluri și abrevieri", constatăm că, din punctul de vedere al scrierii cu literă mare sau mică, abrevierile se grupează după cum urmează:

Se scriu cu literă mică:

1) unele simboluri literale ale unităților de măsură (*m* = metru, *g* = gram, *l* = litru și multiplii lor);

2) abrevierile indicațiilor bibliografice;

3) abrevierile titlurilor academice;

4) abrevierile gradelor militare;

5) cele mai multe dintre abrevierile uzuale;

6) abrevierile formulelor de adresare (*dna* = „doamna", *dra* = „domnișoară", *d* sau *dl* = „domnul", *tov.* = „tovarășul, tovarășa";

7) abrevierile pronumelor de politețe, cu excepția acelora în componența cărora intră substantivul *Domnia;*

8) unele abrevieri care prescurtează nume de întreprinderi și instituții, atunci cînd sînt folosite ca substantive comune (un *aprozar*, mai multe *c.a.p.-uri* etc.).

Se scriu cu literă mare:

1) Simbolurile chimice, cînd sînt formate dintr-o singură literă, iar cînd sînt alcătuite din mai multe litere, numai prima (*Au* = aur, *Cu* = cupru, *Mg* = magneziu);

2) Abrevierile punctelor cardinale (N, S, E, V);

3) Abrevierile prenumelor din numele de persoane (*I. L. Caragiale, Șt. O. Iosif);*

4) Unele abrevieri uzuale de tipul *N.B.* = „nota bene", *P.S.* = „post scriptum";

5) abrevierile pronumelor de politețe în componența cărora intră substantive scrise și întregi cu inițială majusculă cu *Domnia, Maiestatea, Preasfinția* etc.;

6) abrevierile formate din inițialele termenilor componenți ai denumirilor geografice (U.R.S.S., S.U.A.);

7) abrevierile formate din inițialele termenilor componenți ai denumirilor de întreprinderi și instituții (CFR, PTTR, CEC etc.);

8) prima literă a abrevierilor formate din fragmente de cuvinte (*Aprozar*, *Plafar* etc.);

9) prima literă a abrevierilor formate din fragmente de cuvinte şi cuvinte întregi (exemple: *Gostat*, *Romarta* etc.).

În continuarea observaţiilor noastre asupra abrevierilor de tot felul, deci şi asupra simbolurilor şi siglelor, urmează să analizăm acum abrevierile după semnele ortografice folosite, după ortografierea lor.

În funcţie, între altele, şi de felul cum sînt formate abrevierile, semnele ortografice folosite la scrierea abrevierilor sînt: punctul, cratima şi bara. Din acest punct de vedere, distingem următoarele categorii de abrevieri: abrevieri cu sau fără punct, abrevieri cu sau fără cratimă şi abrevieri cu bară.

În ceea ce priveşte punctul, trebuie de la început să subliniem că, atunci cînd este folosit cu scopul de a marca o prescurtare, punctul nu mai este semn de punctuaţie, pentru că nu marchează o pauză din vorbire; în această situaţie, în care el este pus în locul unor litere care nu se scriu, punctul devine semn ortografic.

Trebuie, de asemenea, să subliniem că, în privinţa folosirii punctului ca semn ortografic, *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române* a adus o modificare tocmai la scrierea abrevierilor, în sensul că punctul devine un semn ortografic facultativ.

Se precizează astfel că „substantivele proprii alcătuite din iniţiale ale unor cuvinte se scriu de regulă cu majuscule urmate sau nu de punct după fiecare iniţială: C.F.R. sau CFR. Substantivele comune alcătuite din iniţiale ale unor cuvinte sau ale părţilor componente ale acestora (prefix, element de compunere) se pot scrie de asemenea cu iniţiale majuscule urmate sau nu de punct după fiecare iniţială: *E.T.O.* sau *ETO* = extract total de ochi; *P.F.L.* sau *PFL* = plăci fibrolemnoase" (p. XXIII).

Între cele două modalităţi de scriere se introduce totuşi o ierarhizare: „Substantivele compuse din iniţiale se pot scrie cu sau fără punct după fiecare abreviere literală [...] Este preferabilă însă scrierea cu punct după fiecare literă..." (p. XXXVIII).

În afara situaţiilor de mai sus, în care folosirea punctului a devenit facultativă, prezentăm în continuare categoriile de abrevieri la care folosirea acestui semn ortografic este obligatorie:

1) la abrevierile formate din prima sau primele litere ale prenumelor (ex. *I. L. Caragiale*, *Şt. O. Iosif* etc.);

2) la unele dintre abrevierile formate din prima literă plus alte litere care notează consoane din cuprinsul cuvîntului (ex. : *dr.* = doctor, *dv.* (*dvs.*) = dumneavoastră, *mr.* = maior, *ms.* = = manuscris etc.) ;

3) la abrevierile formate din partea inițială a cuvîntului terminată în consoană (ex. : *acad.* = academician, *ing.* = inginer, *prof.* = profesor, *serg.* = sergent, *șos.* = șoseaua, *tov.* = tovarășul, tovarășa).

Urmează acum categoriile de abrevieri la care nu se folosește punctul :

1) la abrevierile formate din prima literă sau primele litere ale cuvîntului, cînd acestea sînt simboluri chimice, fizice sau matematice (ex. : *O* = oxigen, *Cu* = cupru, *W* = wat, *m* = metru, *kg* = kilogram etc.) ;

2) la abrevierile formate din prima literă a numelor punctelor cardinale (ex. : *N* = nord, *S* = sud etc.) ;

3) la abrevierile formate din literele inițiale ale unor termeni componenți și fragmente ale altor cuvinte componente din numele unor întreprinderi și instituții (ex. : *ADAS, ILMET, TAROM, UCECOM, ICECHIM*) ;

4) la abrevierile formate din fragmente de cuvinte (ex. : *Aprozar, Plafar* etc.) ;

5) la abrevierile formate din fregmente de cuvinte și cuvinte întregi (ex. : *Comaliment, Gostat, Romarta, Crolux* etc.).

După ce am studiat abrevierile cu sau fără punct, făcînd totodată delimitările necesare între punctul cu semn ortografic și punctul cu semn de punctuație, urmează să ne oprim acum la abrevierile cu sau fără cratimă, subliniind, și de data aceasta, dubla valoare a cratimei, de semn ortografic și de semn de punctuație, cu observația că, pentru discuția de față, ne interesează valoarea de semn ortografic a cratimei.

Cuvînt de origine neogreacă, cratima desemnează acel semn ortografic și de punctuație cunoscut sub numele de linioară sau liniuță de unire și linioară sau liniuță de despărțire, subliniindu-se în felul acesta cele două funcții ale sale : cratima marchează rostirea unită, pronunțarea împreună a două sau mai multe cuvinte, fie că lipsesc sau nu lipsesc sunete, iar pe de altă parte funcția de despărțire în scris, pentru a sublinia identitatea diferită, apartenența la părți de vorbire diferite a cuvintelor care se rostesc împreună.

Ca semn ortografic, cratima se folosește, între altele, și în unele abrevieri, anume în abrevierile de pronume sau formule de

politețe cu pronumele real întreg, în exemple ca *d-ta* = dumneata, *d-sa* = dumneasa, *d-lui* = dumnealui, *d-ei* = dumneaei, *d-lor* = = dumnealor, *d-voastră* = dumneavoastră etc., situații în care cratima este pusă în locul unor litere care nu se scriu. Alte exemple de pronume și formule de politețe, de data aceasta scrise cu *D* (mare), care prescurtează cuvîntul *Domnia*, la rîndul său scrie cu *D* (mare) ; *D-ta* = Domnia ta, *D-lui* = Domnia lui, *D-sa* = Domnia sa, *D-lor* = Domniile lor etc.

În sfîrșit, cratima se mai folosește și pentru a marca legătura dintre rostire și despărțirea în scris a unor sufixe, desinențe și articole de abrevierile la care se atașează, în exemple ca *C.F.R.-ist*, *C.A.P.-uri*, *U.R.S.S.-ul*.

Dacă acestea sînt situațiile de folosire a cratimei la scrierea abrevierilor, se poate vorbi și de abrevieri scrise fără cratimă, în exemple pe care le spicuim din aceeași anexă a DOOM la care ne referim. Este vorba de abrevieri ale unor formule de adresare ca *dl* = domnul, *dlor* = domnilor, *dlui* = domnului, *dna* = doamna, *dnei* = doamnei, *dra* = domnișoara, *drei* = domnișoarei.

Formularea noastră de mai sus, de „abrevieri fără cratimă", ar putea fi o aluzie la faptul că acestor abrevieri le lipsește cratima și, deci, o sugestie pentru o nouă ediție a DOOM, în care să se introducă cratima în această situație, de fapt o sugestie pentru reintroducerea cratimei, fiindcă așa scriau înaintașii noștri. Vezi, de exemplu, I. L. Caragiale, „D-l Goe" (în care cuvîntul *domnul* este prescurtat *D-l*). Existența acestei abrevieri la Caragiale este un argument în favoarea susținerii noastre sau măcar în favoarea acceptării ambelor tipuri de abreviere, cu sau fără cratimă, fiindcă, altfel, în fața abrevierii caragialiene cu cratimă, general cunoscută, actuala normă de abreviere fără cratimă nu are șanse să se impună.

Ultima categorie de abrevieri o formează abrevierile cu bară. Este vorba despre bara oblică, un semn ortografic nou, introdus de DOOM.

Ca semn ortografic, bara se folosește exclusiv în abrevieri, în următoarele situații :

1) între doi termeni ai unei formule distributive de tipul *km/h* = kilometri pe oră ;

2) în abrevierea *c/val* = contravaloare.

După ce am analizat abrevierile din diferite puncte de vedere, după felul cum sînt formate, după aspectul scris sau vorbit al limbii, după aspectul literei folosite (mari sau mici) și după semnele ortografice folosite, nu ne rămîne acum, în încheierea discu-

ției despre abrevieri, simboluri și sigle, decît să facem cîteva considerații în legătură cu citirea abrevierilor.

Fiind formate adesea din literele inițiale ale cuvintelor, se pune problema citirii acestor litere, mai ales cînd acestea trebuie pronunțate una cîte una, succesiunea lor nepermițînd sinteza ca într-un cuvînt obișnuit. Este mai ales cazul abrevierilor de cuvinte compuse ai căror termeni încep cu consoane, tip *C.F.R.*, *P.T.T.R.*, care trebuie citite literă cu literă. Alteori, cînd în componența abrevierii intră și vocale, mai ales în interiorul ei, se produce sinteza, citirea legată a literelor, ca într-un cuvînt obișnuit. Este cazul unor abrevieri de tipul *CEC*, *ICIL* etc., care nu se citesc literă cu literă *C.E.C.* sau *I.C.I.L.* În situația abrevierilor formate din litere care reprezintă consoane, uneori și vocale, dar care nu permit citirea legată, se pune problema denumirii literelor. Citirea literelor-vocale nu ridică probleme: fiecare vocală se citește cu timbrul ei caracteristic, cu excepția vocalei Î dintr-un cuvînt ca *Întreprindere*, de exemplu, care devine *I* : *Întreprinderea de Utilaj Greu* se prescurtează *IUG*, nu *Î.U.G.*

În schimb, citirea literelor-consoane este mai complicată. Sînt aici două aspecte total diferite, între care nu trebuie să facem confuzie. Este vorba pe de o parte de citirea literelor-consoane, iar pe de altă parte de rostirea sunetelor-consoane, adică de diferența dintre literă și sunet sau, mai bine, dintre literă și fonem.

Dacă vocalele, după cum le arată numele, sînt sunete „cu voce", care se pot pronunța singure, fără ajutorul altor sunete, în schimb, consoanele, etimologic vorbind, sînt sunete „care sună împreună" cu altceva, cu un sunet vocalic, sunete care nu se pot pronunța decît însoțite de o vocală. Ca vocale însoțitoare, de regulă după consoane, se folosesc în limba română *e* și *î* (cu varianta *i*).

În ceea ce privește rostirea sunetelor consonantice, vocala însoțitoare următoare caracteristic românească este *î* : *b(î)*, *c(î)*, *f(î)*, *g(î)*, *h(î)* etc., cu varianta *i* după consoanele palatale *ș(i)*, *j(i)*, *ĉ(i)*, *ĝ(i)*, *ḱ(i)*, *ǵ(i)*. Așa, de exemplu, cuvîntul *chem* este format din sunetele-tip *ḱ(i)*, nu *ḱ(î)*, *e* și *m(î)*, cuvîntul *ghem* este format din sunetele-tip *ǵ(i)*, nu *ǵ(î)*, *e* și *m(î)*.

În ceea ce privește, însă, citirea literelor-consoane, trebuie să precizăm că, și în această situație se folosește o vocală însoțitoare, aceasta fiind convențional stabilită ca *e* după majoritatea literelor-consoane *b(e)*, *c(e)*, *d(e)*, *f(e)*, *m(e)*, *n(e)* etc., ca *a* după *h(a)* și *k(a)* și ca *i* înainte de *x* (=*ics*).

Aşadar, delimitînd lucrurile, urmează să spunem corect consoana *f(î)*, dar literea *f(e)*, consoana *h(î)*, dar litera *h(a)*, grupul consonantic *c(î)s(î)*, dar litera *ics*. Cuvîntul *chem* este alcătuit din sunetele *k(i)*, *e* şi *m*, dar din literele *c(e)*, *h(a)* şi *m(e)*; cuvîntul *geam* este alcătuit din sunetele-tip *ĝ(i)*, *a* şi *m(î)*, dar din literele *g(he)*, *e*, *a* şi *m(e)*.

Am arătat, că pentru citirea corectă a abrevierilor, trebuie să ştim să facem distincţia între sunetul-tip sau fonem şi literă, să ştim să citim literele care reprezintă consoane, adică să cunoaştem denumirea literelor care nu permit citirea legată şi care, deci, trebuie pronunţate separat, una cîte una. Am arătat că aceste litere care reprezintă consoane se citesc însoţite de o vocală, de regulă cea următoare, că această vocală este, în marea majoritate a cazurilor, *e*, adăugat după consoană *b(e)*, *c(e)*, *d(e)*, *f(e)*, *g(he)*, *j(e)*, *l(e)*, *m(e)*, *n(e)*, *p(e)*, *r(e)*, *s(e)*, *ş(e)*, *t(e)*, *ţ(e)*, *v(e)*, *w(e)*, *z(e)*, în două cazuri este *a* (*h(a)*, *k(a)*, într-un singur caz este *ü* (*ĭu*) (*q(ü)/chĭu*) şi iarăşi într-un singur caz este *i*, dar de data aceasta pus înaintea grupului consonantic reprezentat prin litera *x* (*ics*).

La aceste reguli de citire a literelor-consoane au fost admise unele excepţii pentru prima dată în actualele norme ortografice, cuprinse în DOOM, Bucureşti, 1982, unde se precizează că unele litere au variante de citire consacrate în uz, de obicei după model străin şi anume în unele abrevieri şi simboluri. Aceste litere-consoane sînt *f(e)* cu varianta *(e)f*, *g(he)* cu varianta *g(e)*, *h(a)* cu varianta *h(aş)*, *l(e)* cu varianta *(e)l*, *m(e)* cu varianta *(e)m*, *n(e)* cu varianta *(e)n*, *r(e)* cu varianta *(e)r*, *s(e)* cu varianta *(e)s* şi *z(e)* cu varianta *z(et)*. După cum se vede, cu excepţia literelor-consoane *g(he)* sau *g(e)*, *h(a)* sau *h(aş)* şi *z(e)* sau *z(et)*, la toate celelalte vocala însoţitoare, care este aceeaşi vocală *e*, îşi schimbă locul şi, după model franţuzesc, se aşază înaintea consoanei: *(e)f*, *(e)l*, *(e)m*, *(e)n*, *(e)r*, *(e)s*.

Trebuie precizat, însă, că aceste variante nu pot fi folosite în mod facultativ, în orice situaţie, ci numai ca simboluri matematice, fizice etc., potrivit cu limbajul ştiinţelor respective, care, cum se ştie, este de origine franceză. Aşadar, lucrurile nu trebuie amestecate în nici un sens: nici în sensul folosirii denumirilor obişnuite ale literelor-consoane în matematică sau fizică, unde nu vom spune $\pi R^2(e)$, ci $\pi(e)R^2$ sau *a* la puterea *n(e)*, ci a^n (*a* la *(e)n*), dar nici în sensul invers al pătrunderii limbajului matematic în vorbirea obişnuită, unde nu vom putea spune, fără o uşoară notă de ridicol, de preţiozitate şi de afectare,

C(e).(e)F.(e)R în loc de C(e).F(e).R(e) sau *U.(e)R.(e)S.(e)S.*, în loc de U.R(e).S(e).S(e), chiar dacă sîntem matematicieni sau ingineri. Rezultă de aici că limbajul ştiinţific al matematicilor, deci denumirea franţuzească a literelor-consoane, nu are ce căuta nici într-un alt domeniu al vorbirii obişnuite, comune, cum este citirea literelor-consoane folosite pentru denumirea blocurilor de locuinţe. Aşadar, locuiesc în blocul *F(e)9*, nu *(e)F 9*, locuiesc în blocul *L(e) 3*, nu *(e) L 3* şi tot aşa în blocul *M(e) 3*, nu *(e)M 3*, *N(e) 17*, nu *(e)N 17*, *R(e)5*, nu *(e)R 5*, *S(e) 2*, nu *(e)S 2*. Prin urmare, excepţiile despre care am vorbit privesc numai simbolurile ştiinţelor matematice, precum şi unele abrevieri consacrate în uz. În această ultimă situaţie se încadrează abrevieri ca *H(aş).C.M.* (nu H(a)C(e)M(e), nici H(a).C(e).(e)M, *G(e).A.C(e)*, nu G(he)A.C, *G(e)..A.S(e)*, nu G(he).A.S(e), nici G(he).A.(e)S, *VSH(aş)*, nu V(e)S(e) H(a), nici V(e)(e)S H(a), *R(e) F(e) G(e)*, nu R(e) F(e) G(he), nici (e)R (e)F G(he) etc.

Partea a II-a:

DIALECTOLOGIE ȘI GEOGRAFIE LINGVISTICĂ

Capitolul I

DIALECTOLOGIE

CONSIDERAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU ANCHETA PE GENERAȚII

Este cunoscut faptul că rezultatele unei anchete dialectale depind în cea mai mare măsură de felul cum a fost pregătită, organizată și desfășurată ancheta, de soluția adoptată de anchetator în ceea ce privește alegerea informatorilor, sexul, vîrsta și numărul acestora.

Ideea centrală a lingvisticii limbii vorbite[1] că, în ciuda tuturor aparențelor, nu există o unitate perfectă de grai în cadrul unei comunități, oricît de mică ar fi aceasta, fie ea chiar familia, că vorbirea se diferențiază după vîrstă, sex, ocupații, relații și contacte sociale, grad de cultură etc., inițiată de clasicii disciplinei noastre Rousselot, *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin (Charente)*, Paris, 1891 și Louis Gauchat, *L'unité phonétique dans le patois d'une commune*, Halle, 1905, fundamentată teoretic de F. Saussure, *Cours de linguistique générale*, în formula unui echilibru relativ între cele două forțe care acționează permanent și în sens opus asupra graiului, anume tradiția („l'esprit particulariste, l'esprit de clocher") și inovația („la force d'intercourse"), a fost reluată în zilele noastre de unul dintre corifeii lingvisticii contemporane, André Martinet, care dezvoltă această idee sub forma unor adevăruri axiomatice: „Aucune communauté n'est linguistiquement homogène: il n'y a pas deux personnes qui utilisent la langue exactement de la même manière; la même situation provoquera des réactions linguistiques différentes de la part des différents spectateurs;

il n'y a pas deux personnes qui utilisent ou comprennent exactement le même vocabulaire ; même les aspects les plus structurés de la langue, comme la phonologie et la grammaire, peuvent différer sur des points importants d'un locuteur à l'autre, sans gêner la compréhension mutuelle et sans même être remarqués par les interlocuteurs"[2].

Dar Rousselot şi Gauchat observaseră că, dacă nu există unitate lingvistică pentru un grup de indivizi vorbitori, pentru o comunitate lingvistică oarecare luată în totalitatea ei, în schimb există o oarecare unitate la indivizii aparţinînd aceleiaşi generaţii[3]. Faptul acesta nu are la bază factorul vîrstă pur şi simplu, ci tot relaţiile şi contactele sociale, anume că acestea sînt mult mai intense între indivizii aparţinînd aceleiaşi generaţii, decît între aceia aparţinînd la generaţii diferite[4]. Rezultă de aici că, deşi graiul se transmite din generaţie în generaţie, el nu este identic de la o generaţie la cea imediat următoare, datorită pe de o parte diferenţei de poziţie între generaţii faţă de factorii tradiţie şi inovaţie, iar pe de altă parte datorită modului cum acţionează inovaţiile devenite norme asupra diferitelor generaţii : tineretul nu numai că este mai receptiv la inovaţii, dar este şi mai constrîns de factori ca şcoala, spre exemplu, la respectarea normelor limbii literare, în timp ce generaţiile celelalte, medie şi vîrstnică, cu un limbaj deja format încă din perioada copilăriei, au un contact mai sporadic cu normele limbii literare şi sînt mai puţin receptive la inovaţii, mai înclinate spre tradiţie : „Puis, sa langue faite, ses habitudes prises, il les conserve, et, vieillard, il parlera le patois de ses jeunes années"[5].

Se ajunge astfel la o situaţie oarecum paradoxală şi anume că, deşi copiii învaţă să vorbească de la părinţi, dat fiind contactul permanent dintre copii între ei, dat fiind faptul că ei se dezvoltă în comunităţi ca grădiniţa, şcoala etc., asupra cărora normele de tot felul (şi printre acestea şi cele ale limbii literare) acţionează unitar, graiul copiilor se deosebeşte de graiul părinţilor, producîndu-se un fel de „conflict lingvistic" între părinţi şi fii.

Avînd, aşadar, în vedere diversitatea nu numai geografică, orizontală, dar şi verticală, pe generaţii, a limbajului, pentru culegerea materialului din valea Olteţului superior am hotărît să folosim ancheta pe generaţii, să anchetăm cîte un reprezentant pentru fiecare generaţie, indiferent de sex, în fiecare din localităţile fixate pentru cercetare. Între factorul sex şi factorul vîrstă am dat, prin urmare, prioritate celui de-al doilea, plecînd, între altele, şi de la constatarea prof. B. Cazacu, anume că „în cadrul relaţiilor sociale,

deosebirea de generație joacă un rol mai de seamă decît deosebirea de sex. În diverse forme ale relațiilor sociale, vîrsta are o importanță mai mare decît sexul"[6].

Acest obiectiv central al cercetării noastre a impus o serie de soluții în legătură cu informatorii și cu chestionarul. Așa de pildă, în ceea ce privește vîrsta informatorilor, am clasificat vîrstele pe trei generații: I. generația vîrstnică (peste 60 de ani), II. generația mijlocie sau matură (între 30 și 60 de ani) și III. generația tînără (între 15 și 30 de ani). În legătură cu sexul informatorilor, am stabilit să anchetăm și bărbați și femei, nu numai femei, fiindcă „les femmes ne jouent pas partout le rôle conservateur qu'on est disposé à leur attribuer"[7]. Cum era și firesc, adoptînd principiul anchetei pe generații, nu putea fi folosit un singur informator într-o localitate, ci cel puțin trei, cîte unul pentru fiecare din generațiile stabilite.

În ceea ce privește chestionarul, în funcție de scopul propus, am hotărît să folosim un chestionar mixt, cuprinzînd chestiuni din toate compartimentele graiului, grupate pe criteriul semantic[8]. Am redactat astfel un chestionar alcătuit din 237 de întrebări, la care s-au adăugat întrebările în legătură cu datele informatorilor. Acest chestionar a fost folosit în fiecare localitate anchetată, cu cîte cel puțin un reprezentat pentru fiecare generație.

Ideea de a studia separat graiul fiecărei generații a fost formulată în 1910 de G. Millaret, care cerea ca în fiecare localitate să fie chestionat același număr de subiecte, reprezentînd fiecare o generație diferită, pentru ca apoi să fie comparate aceste generații de la o localitate la alta[9]. Metoda anchetei pe generații oferă posibilități multiple de comparare a graiului atît vertical, în cadrul aceleiași localități, de la o generație la alta, cît și orizontal, comparînd graiul aceleiași generații, de la o localitate la altă.

Reliefarea diferențelor de grai de la o generație la alta este o problemă de sociolingvistică[10], pentru că urmărește stratificarea social-culturală a vorbitorilor, modificările pe care structura socială le determină în structura lingvistică.

Pe de altă parte, evidențierea diferențelor de grai între generațiile care se succed înseamnă surprinderea dinamicii graiului, a sensului evoluției acestuia.

Materialul lingvistic adunat are la bază diferențierile care s-au produs de la o generație la alta, ca urmare a influenței limbii literare asupra graiului din zona studiată. După cum s-a văzut, vîrsta vorbitorilor este un factor foarte important în procesul de diversificare a graiului unei comunități lingvistice oarecare. Problema

numărului de generații în care putem clasifica vîrstele este discutabilă. După cum este cunoscut, uneori vîrstele au fost clasificate în două generații, una „mai în vîrstă", alta „mai tînără"[11], apreciindu-se că limita dintre cele două generații se plasează în jurul vîrstei de 50 de ani[12], alteori în mai multe generații, pînă la cinci[13], în funcție de scopul anchetei și de alte considerente. După cum s-a văzut, noi am categorisit vorbitorii în trei grupe de vîrstă : bătrîni, maturi și tineri. Fără îndoială că, așa cum reiese din materialul cules, diferențele de grai cele mai mari apar între generațiile cele mai distanțate, vîrstnică și tînără, dar între acestea se situează generația mijlocie, care prezintă un interes deosebit, tocmai pentru că în unele privințe merge cu tineretul, iar în altele cu bătrînii, aceasta fiind generația la care se întîlnesc și coexistă cele două tendințe opuse : tradiția și inovația.

Pentru descoperirea mecanismului cum se produc schimbările lingvistice de la o generație la alta, precum și a momentului cînd se produc diferențierile, poate că ar fi fost mai bine să anchetăm și o a patra generație și anume a copiilor, școlari, și, mai ales, preșcolari, dar lucrul acesta ar fi necesitat un alt chestionar, adaptat la posibilitățile de înțelegere ale copiilor și limitat la sfera lor de cunoștințe. Compararea graiului copiilor cu al celorlalte trei generații este, așadar, posibilă, cu condiția redactării unui chestionar special pentru ei, care apoi să fie folosit și la celelalte generații, chiar dacă acest chestionar va fi, prin forța împrejurărilor, redus doar la acele aspecte accesibile vîrstei copiilor. Numai astfel tabloul biologic al generațiilor ar fi complet, chiar dacă lingvistic lucrurile stau altfel.

Din punct de vedere lingvistic, într-o comunitate oarecare există de obicei două stadii de limbă : unul mai vechi, local, rezultat al evoluției graiului respectiv, altul mai nou, rezultat al unor influențe din afară, fie din partea graiurilor înconjurătoare, prin intercăsătorii, deplasări individuale sau migrații colective de populație, armată etc., fie din partea limbii literare, prin școală, presă, radio-televiziune, cinematograf etc. Față de aceste două stări, generațiile biologice iau una dintre cele două atitudini respectul față de tradiție, ceea ce F. de Saussure a numit „l'esprit particulariste" pe de o parte, iar pe de altă parte acceptarea largă a inovațiilor, ceea ce Saussure a numit „la force d'intercourse" : „tout caractère commun avec un autre parler relève de l'intercourse ; tout caractère qui n'appartient qu'au parler du point envisagé est dû à la force de clocher"[14]. Și mai departe : „Ainsi dans le cas d'une surface, les deux forces agissent simultanément bien que dans

des proportions diverses. Plus l'intercourse favorise une inovation, plus son aire s'étend ; quant à l'esprit de clocher, son action consiste à maintenir un fait linguistique dans les limites qu'il a acquises, en le défendant contre les concurrences du dehors"[15].

În acest fel se realizează un echilibru relativ, care dă posibilitatea unei evoluții lingvistice normale. După cum indivizii vorbitori se situează pe una din cele două poziții, tradiționaliste sau inovatoare, ei se împart în două „generații lingvistice" : cea conservatoare și cea inovatoare. Aceste două generații lingvistice nu implică existența acelorași două generații biologice, pentru că indivizii vorbitori pot lua una dintre cele două poziții față de faptul lingvistic, indiferent de vîrsta lor : „Le langage d'un vieillard n'est pas nécessairement archaïque et celui d'un jeune homme ne représente pas toujours la dernière étape de l'évolution. L'aspect du parler est souvent lié à l'ascendance de l'individu et au milieu où il est obligé de passer sa vie. Il y a des gens qui acceptent de bon gré les innovations, tandis que d'autres réagissent vigoureusement contre tout changement"[16]. Atitudinea vorbitorilor față de tradiție sau inovație depinde și de unele particularități psihologice : „Tel est psychologiquement plus conservateur, tel autre plus enclin à innover ; en voici un qui aime la précision, un autre qui se contente d'à peu près ; celui-ci est plus instruit, cet autre est sorti plus longtemps de son village ; tel vit plus isolé, tel exerce un petit commerce qui le mêle davantage à la vie ambiante. Enfin, les immigrés apportent des mots nouveaux, dont quelques-uns peuvent être adoptés. Le groupe réagit sur l'individu pour unifier le langage de l'agglomération, qui constitue la cellule linguistique"[17].

Pe de altă parte, se apreciază că majoritatea covîrșitoare a membrilor unei colectivități lingvistice este conservatoare, în timp ce numai o parte relativ mică a acestora reprezintă tendința inovatoare[18]. Totuși, în linii mari, cu excepțiile datorate „à l'ascendance de l'individu et au milieu où il est obligé de passer sa vie", se observă că generația tînără este, în general, mai inovatoare, mai receptivă la influențele străine, fie din partea altor graiuri, fie, mai ales, din partea limbii literare, în timp ce generația vîrstnică este, în general, mai mult legată de tradiție, mai conservatoare, mai puțin receptivă la inovații. Ca excepții de la această regulă generală, explicabile prin poziția conservatoare sau inovatoare pe care o are fiecare vorbitor față de faptul lingvistic, precum și prin particularitățile psihologice individuale, putem cita cazuri de bătrîni receptivi la influențele inovatoare, după cum și situația inversă, cazuri de tineri tradiționaliști. Pentru prima situație cităm cazul informatorului I b de la Alunu (Alu I b), care, deși nu a învățat decît o

singură clasă primară, datorită faptului că a citit mult, este informatorul cel mai receptiv la inovaţii, cel mai mult influenţat de limba literară dintre toţi informatorii aparţinînd generaţiei vîrstnice, cu toate că unii dintre ei au învăţat mai multă carte, cum e subiectul I a de la Sîrbeşti (Sr I a), care a urmat patru clase la Tg.-Jiu sau informatorul I de la Polovragi (Pl I), care a învăţat doi ani la Şcoala de Oficianţi Sanitari de la Craiova.

Dăm în continuare exemple de forme lingvistice obţinute de la informatorul I b de la Alunu, evident influenţate de limba literară şi paralel prezentăm formele caracteristice graiului local, obţinute de la celălalt informator din generaţia vîrstnică din această localitate (Alu I a): *lácrimă* — *lăcrámă*, *strănut* — *străfig*, *scuip* — *scúpii*, *slab* — *sclab*, *măduvă* — *mădúhă*, *ficat* — *ficate*, *constipat* — *încuiat*, *deget* — *deşti*, *puroi* — *coptură*, *reumatizm* — *romatizmu*, *logodnă* — *logornă*, *sforăie* — *horcăne*, *coviltir* — *covîltiri*, *hrean* — *hirean*, *mălai* — *făină de porumb*, *curea* — *cură*, *sluată* — *scluată*, *záhăr* — *zăhár*, *buzunar* — *pozînari*, *concediu* — *conced*, *să spună* — *să spuie*, *să vină* — *să vie* etc.

Situaţia inversă este reprezentată de informatorul III de la Colteşti (Cl III), care, deşi din generaţia tînără, deşi a învăţat 8 clase ale şcolii generale, datorită faptului că a rămas agricultoare, este, dintre toate subiectele anchetate din rîndul tineretului, informatoarea cea mai tradiţionalistă: *pluápă*, *palíd*, *se şterbézesc* (dinţii), *beregată*, *năduf*, *zăpúg*, *coptúră*, *pêrină*, *hórcăne*, *se sclejéşte*, *se zglejeşte* etc.

Între tineri şi bătrîni se situează generaţia mijlocie, la care înclinaţia individuală spre atitudinea tradiţionalistă sau spre cea inovatoare oscilează cel mai mult. În general se poate spune că generaţia mijlocie merge cel mai adesea cu cea vîrstnică, fiind, de regulă, mai mult tradiţionalistă decît inovatoare. Cum în rîndul acestei generaţii coexistă sub formă de dublete termenul sau forma veche cu cele noi, se poate spune că aceasta este generaţia cea mai reprezentativă pentru vorbirea obişnuită dintr-o zonă oarecare. Prin urmare, atunci cînd nu avem posibilitatea să anchetăm toate generaţiile, ca în cazul anchetelor pentru diferite atlase lingvistice, generaţia căreia trebuie să ne adresăm este cea medie: „Pour offrir vraiment un instantané des parlers d'un pays, il faudrait donc s'adresser à une seule génération, par exemple celle entre 40 et 60 ans“[19]. În favoarea acestei teze, Sever Pop aduce următorul argument: „J'ai eu souvent l'occasion de constater, lors de mes enquêtes en Roumanie, qu'un individu n'est maître du trésor lexicologique de la langue maternelle que lorsqu'il approche de la

trentaine et qu'à partir de soixante ans, il commence à l'oublier. Pour cette raison, dans mon Atlas linguistique de la Roumanie, j'ai présenté surtout les réponses des personnes ayant de 30 à 60 ans"[20]. Înclinînd spre generația vîrstnică, dar fără să depășească 60 de ani, Albert Dauzat afirmă că „le meilleur âge est vers 50—60 ans"[21]. De altfel, acest principiu s-a și folosit în cadrul anchetelor pentru Noul Atlas lingvistic român[22] și cele prezentate de noi mai sus constituie un argument în plus în favoarea acestei teze.

Cercetarea pe teren a diferențelor de grai pe generații dă anchetatorului impresia că în fiecare localitate avem a face cu mai multe graiuri, după cum ne adresăm unei generații sau alteia, de unde rezultă că definirea unui grai dintr-o localitate oarecare sau dintr-o zonă mai largă pe baza unei singure generații este, în cel mai bun caz, unilaterală, incompletă. Pe de altă parte, dacă se urmărește compararea graiului de la o localitate la alta, atunci este absolut necesar ca această raportare să se facă pe baza graiului uneia și aceleiași generații, căci, altfel, rezultatele riscă să fie false[23].

După cum s-a văzut, un fenomen lingvistic oarecare nu caracterizează în general întreaga masă de vorbitori dintr-o comunitate lingvistică, ci doar o parte a acesteia, definită prin factorul vîrstă, de unde rezultă că fenomenul nu mai poate fi raportat numai geografic, de la o localitate la alta, ci și social, vertical, de la o generație la alta. Planul cercetării verticale, sociale, caracterizează, în general, ancheta monografică, în timp ce planul orizontal, geografic, este caracteristic atlaselor lingvistice.

Totuși, cele două planuri ar putea fi îmbinate chiar și în cazul atlaselor, pentru că, așa cum s-a văzut din cercetarea noastră și așa cum au constatat și alți cercetători, „datorită relațiilor sociale, limitele anumitor particularități dialectale se pot schimba de la o generație la alta"[24].

NOTE

1. Cf. G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în Philologica, II, Craiova, 1972, p. 5—6.

2. André Martinet, *Langue et fonction. Une théorie fonctionnelle du langage*. Traduit de l'anglais par Henriette et Gérard Walter, Paris, 1969, p. 130.

3. Vezi și Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, București, 1967, p. 109, și Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, București, 1962, p. 42. Cf. Albert Dauzat, *Les patois. Évolution. Classification. Étude*, Paris, 1943, p. 126.

4. Cf. Albert Dauzat, *Les patois...*, p. 127.

5. Rousselot, *Introduction à l'étude des patois*, în *Revue des patois gallo-romans*, t. I, 1887, p. 2 (Apud Sever Pop, *La dialectologie*, I. Louvain-Gembloux, 1950, p. 40).

6. B. Cazacu, *Procesul de diferențiere în graiul unei comune (Meria, reg. Hunedoara)*, în volumul *Studii de dialectologie română*, București, 1966, p. 120; Cf. și N. Saramandu, *Deux types de variables sociolinguistique*, în *Revue roumaine de linguistique*, tome XXII, 1977, nr. 3, p. 315–319.

7. Sever Pop, *La dialectologie*, II-e partie, Louvain-Gembloux, 1950, p. 1 176.

8. În legătură cu rigorile unui bun chestionar, vezi: Sever Pop, *Méthode et principaux types de questionnaires linguistiques*, în *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Gemblaux, 1966, p. 347–362.

9. Cf. Sever Pop, *La dialectologie*, II, p. 1 161.

10. Cf. B. Cazacu, *Un aspect al cercetării interdisciplinare: sociolingvistica*, în FD, VIII, București, 1973, p. 15. Cf. și B. Cazacu, *Orientări actuale în cercetarea dialectală*, în *Analele Universității București, Limba și literatura română*, București, anul XXI, nr. 1–2, p. 57 și urm.

11. Vezi B. Cazacu, *Despre dinamica limitelor dialectale*, în volumul B. Cazacu, *Studii de dialectologie română*, București, 1966, p. 74.

12. Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Magdalena Vulpe, *Cu privire la raportul dintre limba literară și graiuri*, în FD, VIII, București, 1973, p. 22.

13. Vezi B. Cazacu, *Procesul de diferențiere în graiul unei comune (Meria — reg. Hunedoara)*, în vol. B. Cazacu, *Studii de dialectologie română*, p. 96.

14. Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publié par Charles Bally et Albert Sechehaye, avec la collaboration de Albert Riedlinger, Paris, 1969, p. 284.

15. *Ibidem.*

16. Sever Pop, *La dialectologie*, II-e partie, Louvain-Gembloux, 1950, p. 1 175–1 176.

17. Albert Dauzat, *Les patois. Évolution. Classification. Étude*, Paris, 1943, p. 127.

18. Cf. Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, Iași, 1943, p. 511–512.

19. W. v. Wartburg, apud Sever Pop, *La dialectologie*, II-e partie, p. 1 161.

20. Sever Pop, *La dialectologie*, I-e partie, p. 194.

21. Albert Dauzat, *La méthode des nouveaux atlas linguistiques de la France*, în *Orbis*, tom. IV, nr. 1, Louvain, 1955, p. 27.

22. Cf. B. Cazacu, *Noul Atlas lingvistic român, I, Oltenia*, în vol. *Studii de dialectologie română*, p. 59.

23. Cf. Sever Pop, *La dialectologie*, II, p. 1 161.

24. B. Cazacu, *Despre dinamica limitelor dialectale*, în *Studii de dialectologie română*, p. 90.

Capitolul al II-lea

GEOGRAFIE LINGVISTICĂ

GRAIURILE DIN OLTENIA ÎN ATLASELE LINGVISTICE

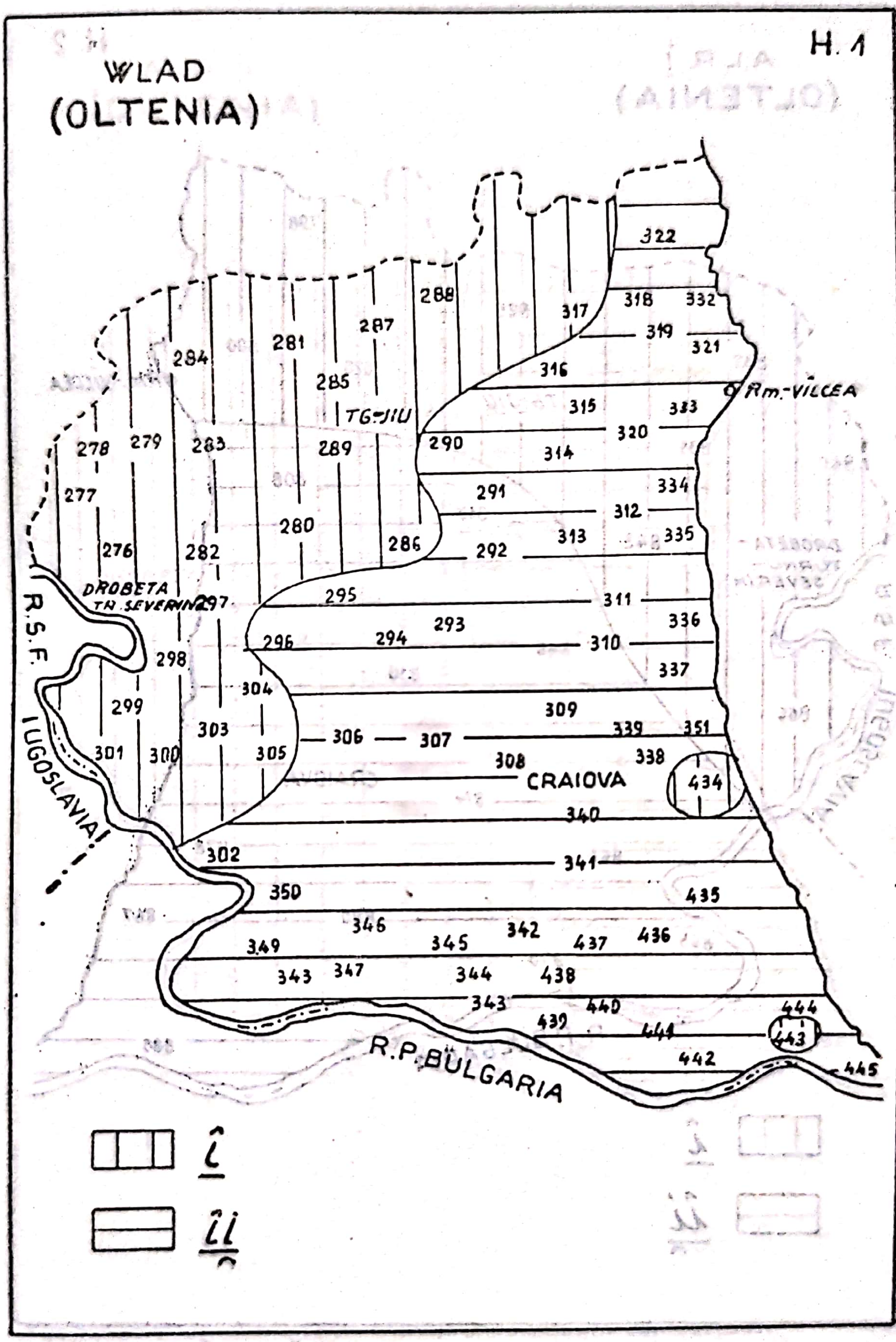
1. *î—îi̯* în cuvintele *cîine, pîine* etc.

Singularul și pluralul substantivelor de declinarea a III-a *cîine-cîini, pîine-pîini*, pluralul substantivului de declinarea I *mîini*, precum și adverbele *mîine, poimîine*, prezintă forme care împart teritoriul dacoromân în două arii bine distincte și în general compacte[1]: o mare arie așa-zicînd de nord, care în linii generale coincide cu graiurile de tip nordic, transcarpatic[2], în care se păstrează fonetismul etimologic cu *î* „nediftongat" *(cîne-cîni, pîne-pîni, mîni, mîne, poimîne)* și o mai mică arie sudică, de tip muntean, care coincide în linii generale cu graiurile muntenești propriu-zise, în care, ca urmare a anticipării elementului palatal mai întîi din finalul pluralelor *cîni, pîni, mîni*, a apărut, ca o inovație, atît în formele de plural *(cîni, pîni, mîni)*, cît și în cele de singular *(cîne, pîne, mîne, poimîne)*, diftongul descendent *îi̯ (cîi̯ni, pîi̯ni, mîi̯ni, cîi̯ne, pîi̯ne, mîi̯ne, poimîi̯ne)*. După cum se vede, acesta este unul dintre fenomenele care împart teritoriul dacoromân în două mari arii dialectale, probînd existența a numai două mari subdiviziuni dialectale dacoromâne, așa cum a întrevăzut A. Philippide[3] și cum au susținut Em. Vasiliu și mai recent Ion Gheție și Al. Mareș[4]. Oltenia, care și în privința celorlalte fenomene nu aparține integral niciuneia dintre cele două mari grupări dialectale dacoromâne, și de această dată aparține parțial fiecăreia din cele două mari arii fonetice. Așa cum rezultă din harta noastră nr. 1, la sfîrșitul secolului trecut, în anul 1898, cînd și-a cules Weigand materialul din această parte, teritoriul Olteniei forma aceleași două mari arii: aria cu fonetismul *î* „nediftongat" *(cîne, pîne* etc.)

care cuprindea aproape întregul județ Mehedinți, nordul și vestul Gorjului, precum și localitatea Vaideeni (punctul 317) din nord-vestul județului Vîlcea, și aria inovatoare cu diftongul *îi̯* *(cîi̯ne, pîi̯ne* etc.*)*, care cuprindea sudul și estul Olteniei, adică întregul județ Dolj, cîteva puncte din sud-estul Mehedinților (Salcia — pct. 302, Botoșești — pct. 306, Sălătruc — pct. 296, Strehaia — pct. 295 și Butoiești — pct. 294), partea de sud-est a Gorjului, întreagă Vîlcea (cu excepția Vaideenilor, unde fonetismul e adus din Transilvania sudică), precum și fostul județ Romanați aproape în întregime (cu excepția localității Osica-Vlăduleni — pct. 434 și a localității Gîrcova — pct. 443, unde, în formă insulară, se păstrează fonetismul *î*).

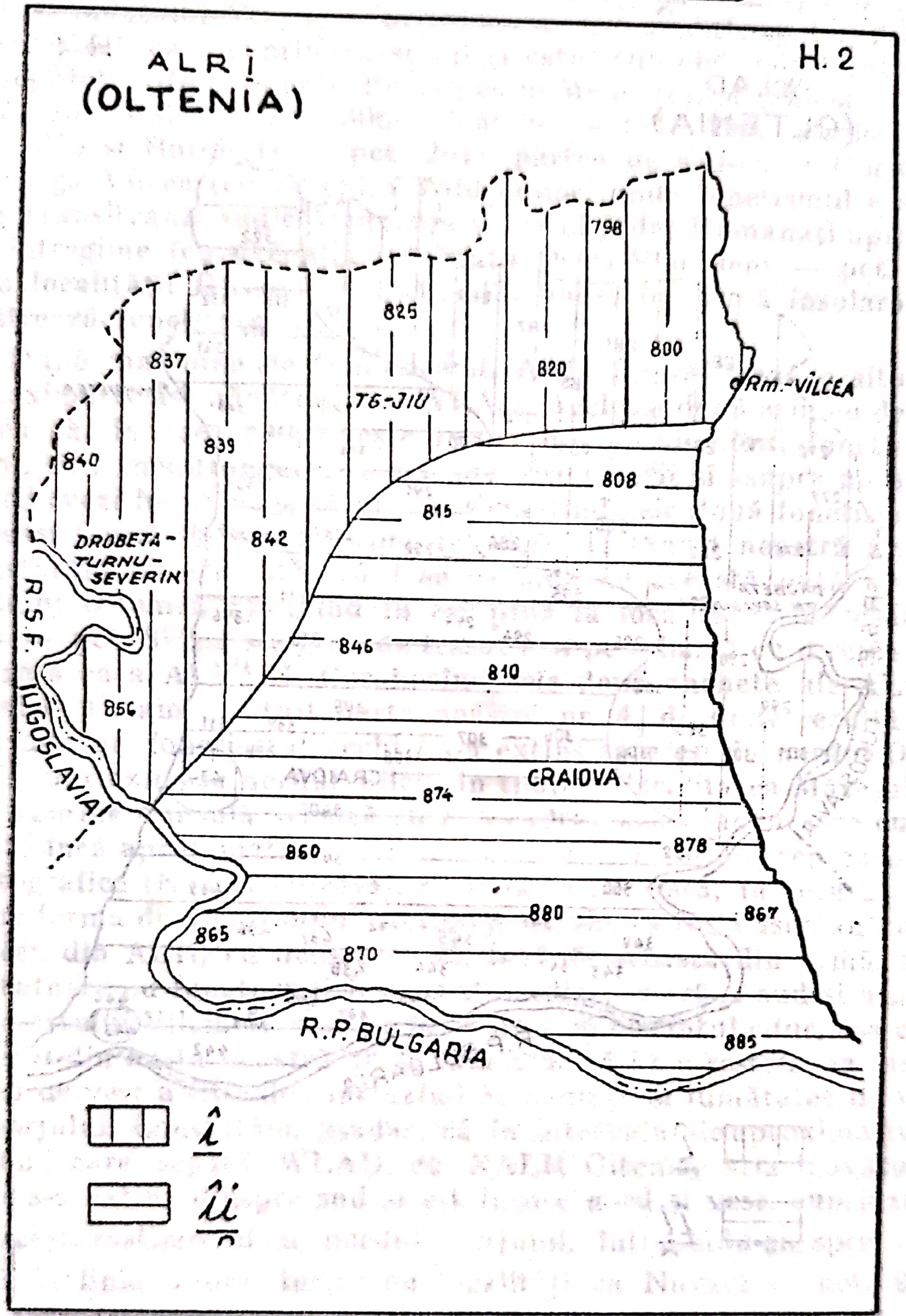
După mai bine de trei decenii, ALR I înfățișează o situație aproximativ asemănătoare cu WLAD. Aceleași două arii, cu deosebirea că, în ceea ce privește forma de plural *mîini*, fonetismul *mîni*, cu *î* „nediftongat", se extinde spre răsărit și asupra nordului Vîlcii (vezi harta noastră nr. 2). Urmărind cele două fonetisme în aceeași formă de plural *mîini* în ALR. II (harta noastră nr. 3), constatăm că aria arhaică *î* se extinde de această dată asupra sudului Olteniei, ajungînd în est pînă la localitatea Măceșul de Jos — pct. 872. Este greu de trasat arii pe o hartă cu o rețea așa de rară ca a ALR. II. Coroborînd cele două anchete ale ALR I și ALR II, am alcătuit harta noastră nr. 4, de unde rezultă că, într-adevăr, fonetismul vechi *î* s-a extins spre est în nordul Olteniei, cuprinzînd și nordul Vîlcii, în timp ce localitatea Măceșul de Jos rămîne o insulă arhaică cu *î* în cadrul ariei inovatoare cu *îi̯*. Peste încă aproximativ trei decenii, cu ocazia ultimei reprezentări cartografice (NALR Oltenia), situația se prezintă, în ceea ce privește forma de plural *mîini*, în linii generale, ca fiind asemănătoare cu cea din ALR, cu deosebire că, față de aceasta din urmă, aria inovatoare cu fonetismul *îi̯* s-a extins dinspre est și sud și asupra nord-estului Vîlcii. În ceea ce privește însă cuvîntul *cîine*, așa cum rezultă din harta noastră nr. 6, aria arhaică *î* s-a restrîns la jumătatea de vest a Olteniei, incluzînd Mehedinții și jumătatea de vest a Gorjului. Constatăm, așadar, că în intervalul de aproximativ 65 de ani, care separă WLAD de NALR Oltenia, aria inovatoare *cîine* s-a extins dinspre sud și est înspre nord și vest, cuprinzînd în acest răstimp, doar nordul Gorjului, întinzîndu-se spre vest pînă la linia Jiului, incluzînd localități ca Novaci — pct. 906, Săcelu — pct. 912, Bumbești-Jiu — pct. 905, Peșteana-Jiu — pct. 920. Trebuie să recunoaștem că pentru un interval de aproximativ 65 de ani influența ariei muntenești inovatoare, ca, de altfel,

î - îi în cuvîntul cîine

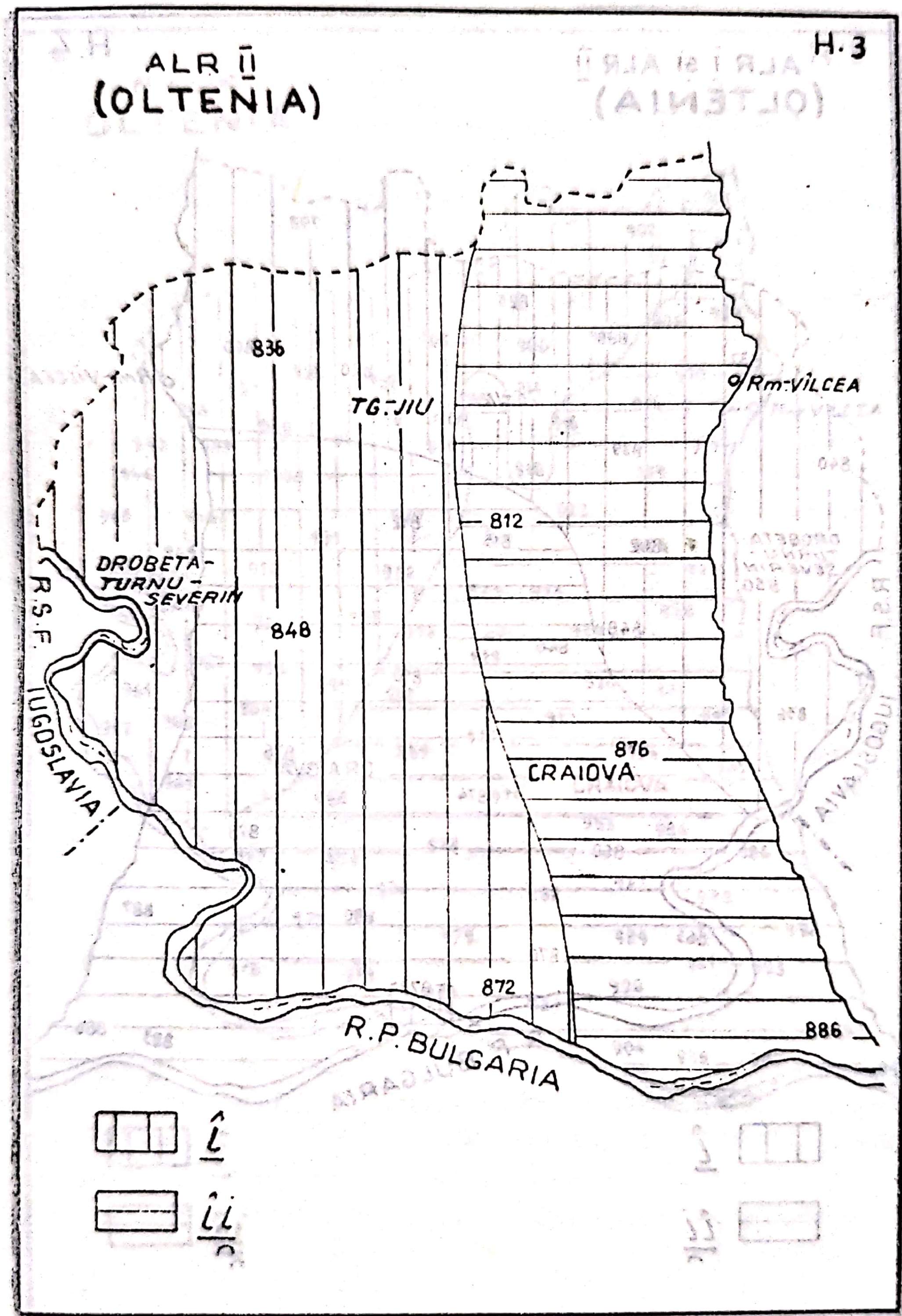
după WLAD, h.9, 17

î–îi in forma de plural mîini

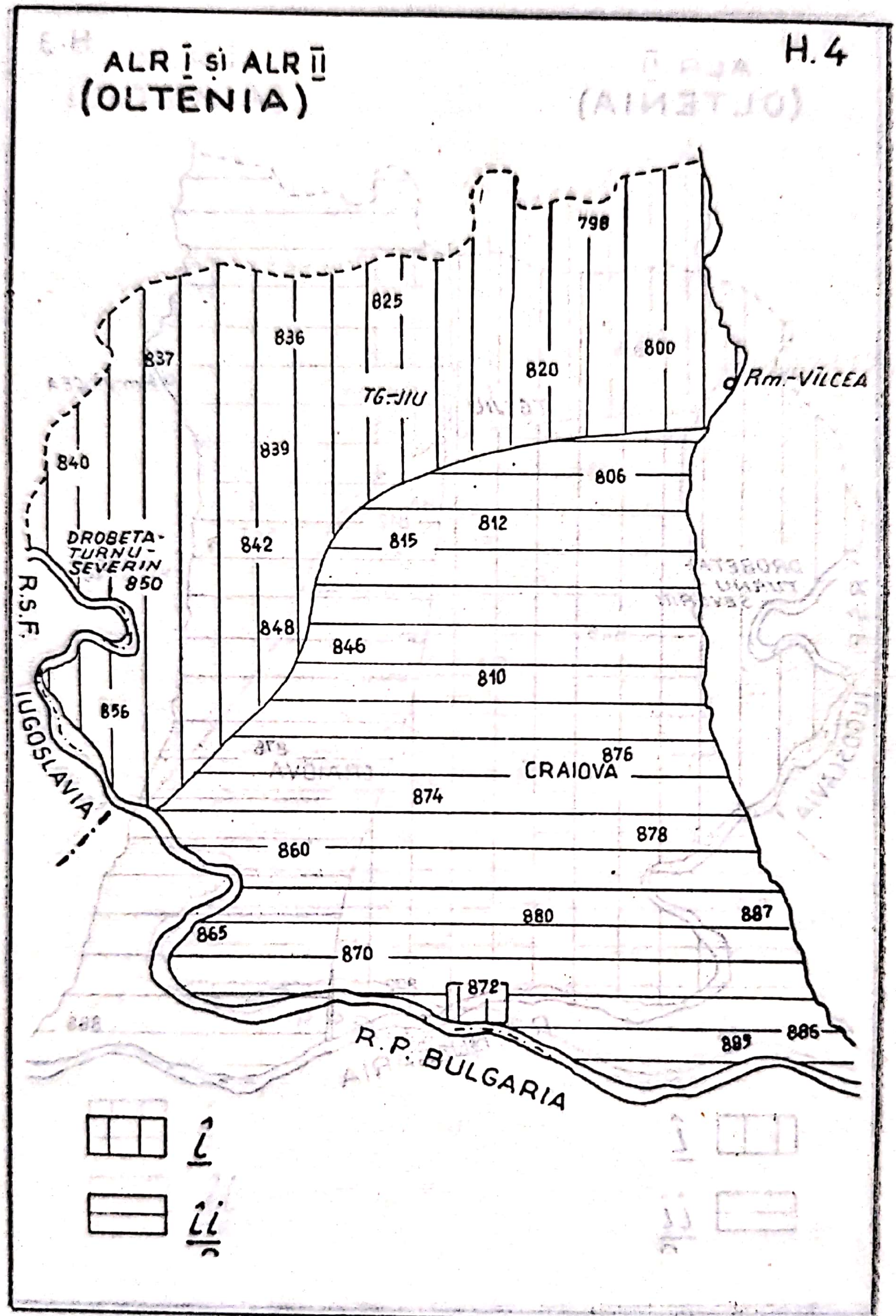
După ALRM I, vol. I, h. 74

î – îi în forma de plural *mîini*

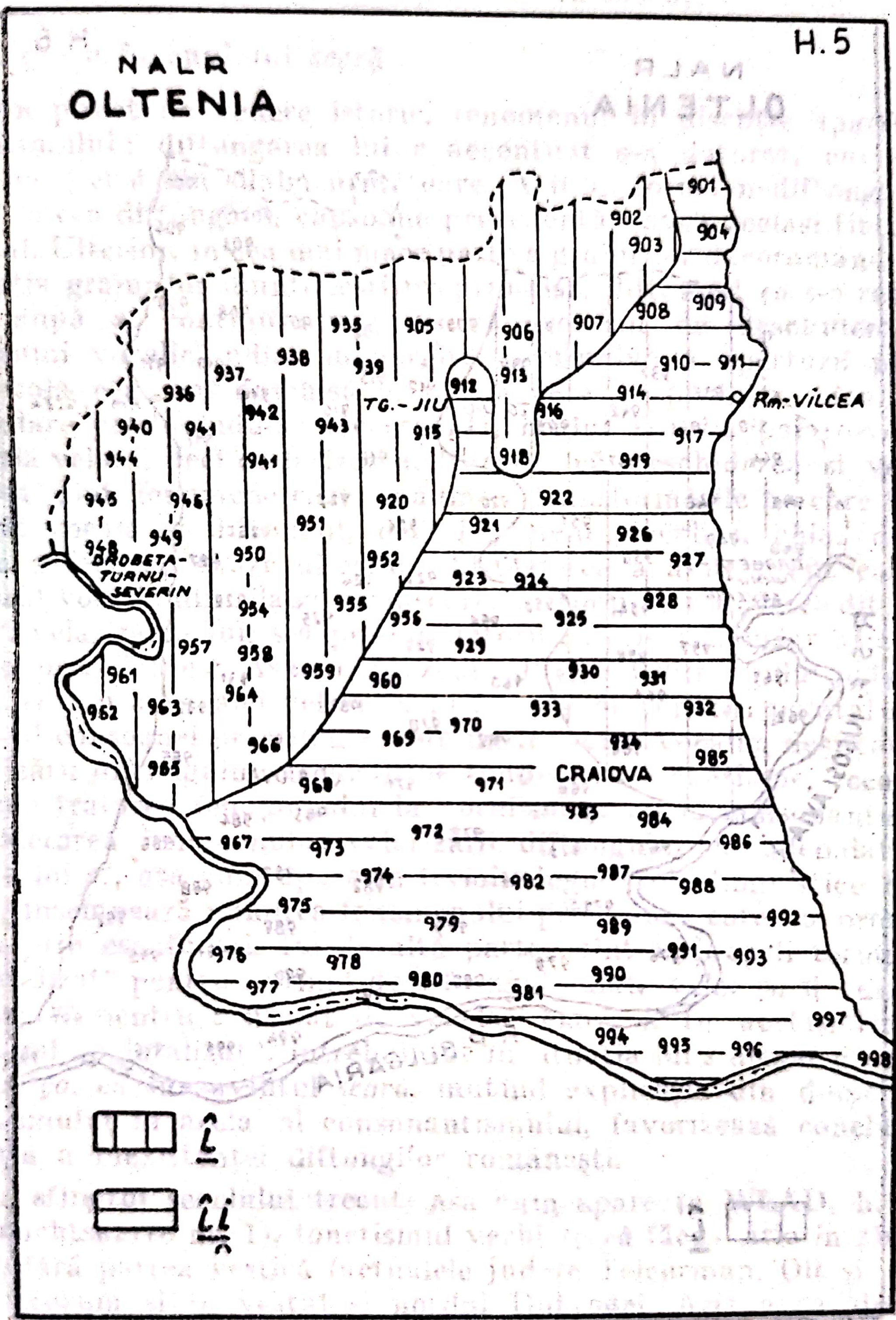
După ALR II, vol. I, h. 48

Î-Îi în forma de plural mîini

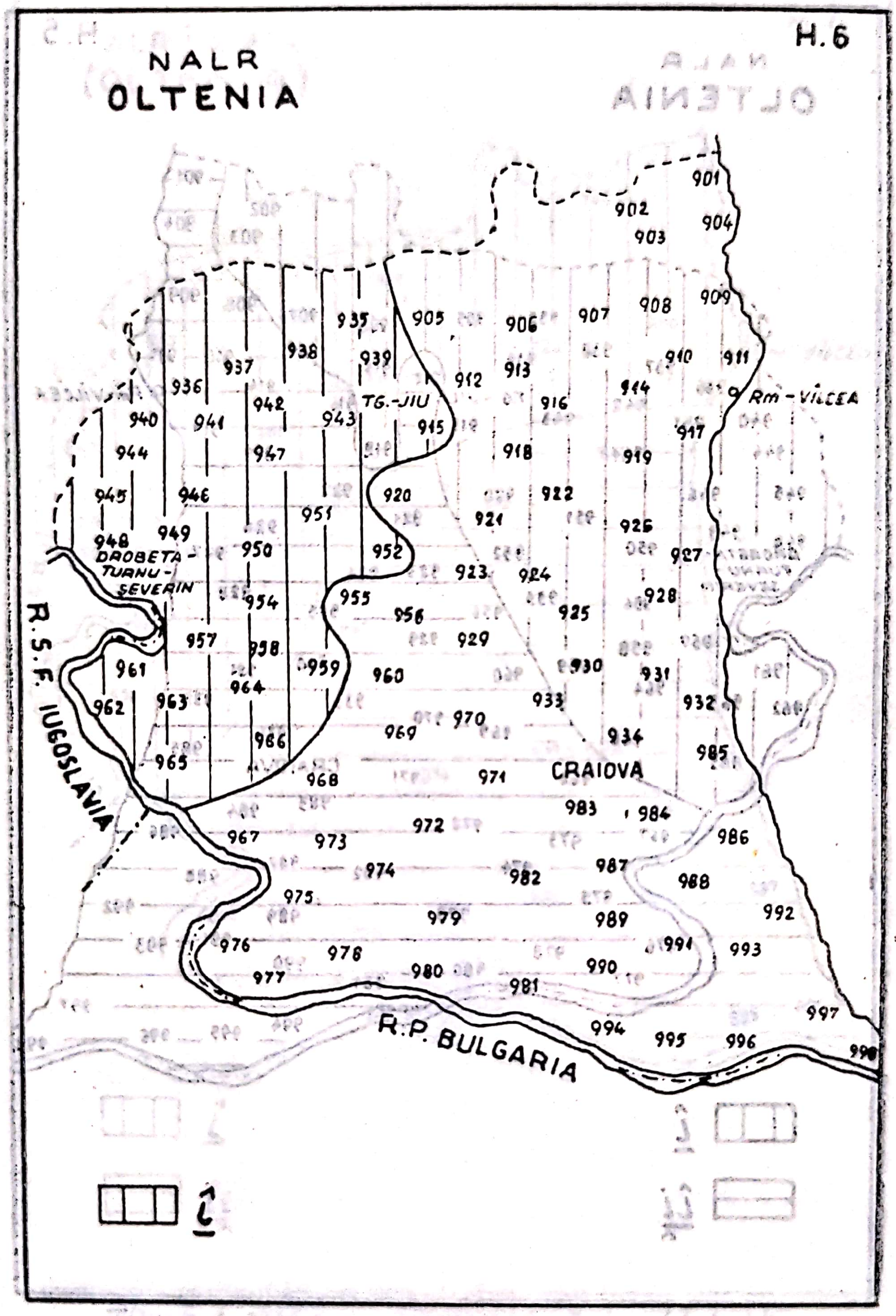
După ALRM. I, vol. I, h. 74 și ALR. II, vol. I, h. 48

Î-Îi în forma de plural mîini

După NALR OLTENIA, I, h. l. i. VII

Fonetismul *î* în cuvîntul *cîine*

După V. Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei*, h. 31, p. 155

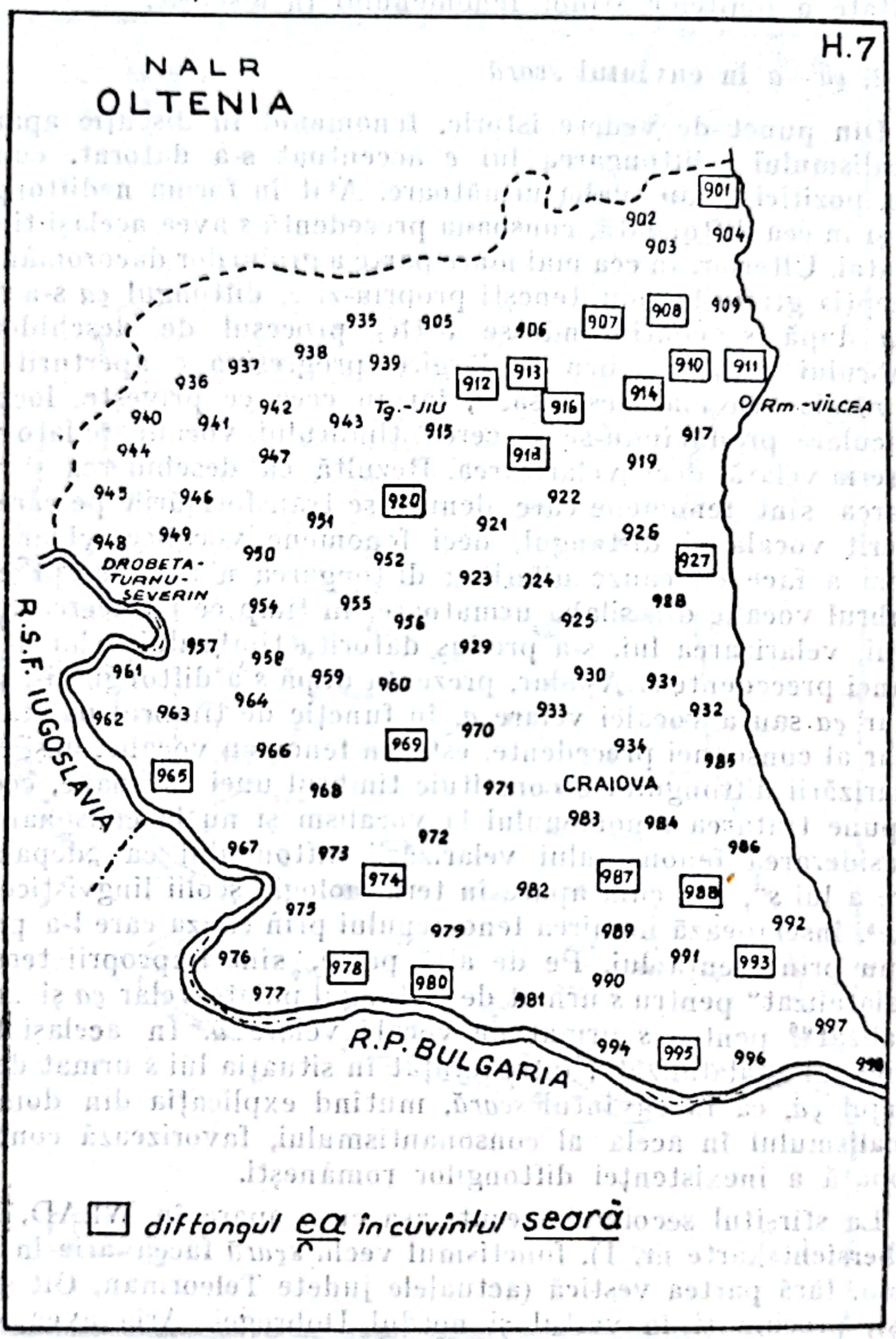
și influența limbii literare asupra ariei arhaice de tip nordic, transcarpatic, sînt destul de reduse. Constatăm, așadar, o relativă stabilitate a limitelor ariilor fenomenului în discuție.

2. *ẹa—a* în cuvîntul *seară*

Din punct de vedere istoric, fenomenul în discuție aparține vocalismului: diftongarea lui *e* accentuat s-a datorat, cum se știe, poziției *ă* din silaba următoare. Atît în forma nediftongată, cît și în cea diftongată, consoana precedentă *s* avea același timbru palatal. Ulterior, în cea mai mare parte a graiurilor dacoromâne, cu excepția graiurilor muntenești propriu-zise, diftongul *ẹa* s-a redus la *a* după *s*, continuîndu-se astfel procesul de deschidere a timbrului vocalic, adică de lărgire progresivă a aperturii pînă la vocala cea mai deschisă, *a*, iar în ceea ce privește locul de articulare producîndu-se trecerea timbrului vocalic palato-velar în seria velară, deci velarizarea. Rezultă că deschiderea și velarizarea sînt fenomene care denumesc transformările pe care le-a suferit vocala și diftongul, deci fenomene vocalice, chiar dacă avem a face cu cauze diferite: diftongarea a avut drept cauză timbrul vocalic din silaba următoare, în timp ce reducerea diftongului, velarizarea lui, s-a produs datorită timbrului velar al consoanei precedente *s*. Așadar, prezența după *s* a diftongului palato-velar *ẹa* sau a vocalei velare *a*, în funcție de timbrul palatal sau velar al consoanei precedente, este un fenomen vocalic, deși cauza velarizării diftongului o constituie timbrul unei consoane, ceea ce impune tratarea fenomenului la vocalism și nu la consonantism. Considerarea fenomenului velarizării diftongului ca „depalatalizare a lui *s*", așa cum apare în terminologia școlii lingvistice clujene[5], înseamnă numirea fenomenului prin cauza care l-a produs și nu prin esența lui. Pe de altă parte, sînt improprii termenii „palatalizat" pentru *s* urmat de diftongul palato-velar *ẹa* și „depalatalizat"[6] pentru *s* urmat de vocala velară *a*. În același timp, termenul „palatalizat", întrebuințat în situația lui *s* urmat de diftongul *ẹa*, ca în cuvîntul *seară*, mutînd explicația din domeniul vocalismului în acela al consonantismului, favorizează concluzia eronată a inexistenței diftongilor românești.

La sfîrșitul secolului trecut, așa cum apare în WLAD, h. 49 (Übersichtskarte nr. 1), fonetismul vechi *sẹară* făcea arie în Muntenia, fără partea vestică (actualele județe Teleorman, Olt și Argeș), precum și în vestul și nordul Dobrogei. Aria avea drept „graniță" spre vest o linie care începea în sud la Zimnicea și trecea înspre nord prin Alexandria, Titu, Găiești, Tîrgoviște și Sinaia.

ea-a în cuvîntul seară

După NALR OLTENIA, II, MN, pl. 41, p. 271

Spre nord, linia mergea pe hotarul cu Transilvania, după aceea cu Moldova, trecînd prin Focşani şi coborînd apoi spre est pe Siretul inferior pînă lîngă Galaţi, fără să includă această localitate. În răsărit, aria lui *sęară* cuprindea şi o fîşie îngustă, de-a lungul Dunării, din Dobrogea, care în nord se lăţea spre est pînă la Tulcea. De subliniat că în harta 65 „Dialektgebiete", pentru „Muntenischer Dialekt", G. Weigand consideră printre particularităţile specifice „dialectului" muntean şi fonetismul *sęară*. În afara acestei mici arii care a păstrat fonetismul cu diftong, ca urmare a timbrului palatal al lui *s* precedent, ceea ce caracterizează graiurile munteneşti propriu-zise, în toate celelalte graiuri dacoromâne s-a produs inovaţia velarizării diftongului, prin lărgirea aperturii timbrului vocalic, ca urmare a durificării timbrului fricativei dentale precedente. Din punctul de vedere al apartenenţei graiurilor olteneşti la una din cele două arii, subliniem că la sfîrşitul secolului trecut acestea făceau fără excepţie parte din aria cu fonetismul *sară*, care, cum s-a văzut, se întindea mult peste Olt în Muntenia, pînă la linia Zimnicea, Alexandria, Titu, Tîrgovişte, Sinaia.

Nu dispunem de o hartă a cuvîntului *seară* în ALR, ca să putem urmări eventuala expansiune a ariei cu fonetismul *sęară* pînă în deceniul al IV-lea al secolului nostru, dar cuvîntul apare în NALR Oltenia. Aşa cum rezultă din harta noastră nr. 7, fonetismul *seară* apare relativ frecvent în Oltenia, mai ales în sudul şi nord-estul zonei. Observînd răspîndirea fonetismului cu diftong pe harta Olteniei, constatăm că aceasta nu s-a făcut pe linie orizontală, din aproape în aproape, prin contact direct, sub influenţa graiurilor munteneşti învecinate, prin expansiune dinspre est spre vest[7], deoarece fonetismul de origine munteană nu formează arie compactă în estul Olteniei, anume în vecinătatea Munteniei, căci apare în puncte răzleţe aproape pe întreg cuprinsul Olteniei, ci s-a făcut pe linie verticală, prin intermediul limbii literare, care îşi exercită acţiunea nivelatoare asupra tuturor graiurilor, nu numai asupra celor olteneşti.

Există, fără îndoială, şi fenomenul „muntenizării", adică a influenţei munteneşti care se exercită asupra graiurilor învecinate geografic, dar trebuie apreciat de la caz la caz dacă o anume influenţă vine prin contact direct, la „graniţa" dintre două unităţi dialectale distincte, dacă, adică se exercită pe plan orizontal, sau dacă ea este vehiculată prin intermediul limbii literare, adică pe plan vertical. Alt fel de influenţe, ca de exemplu „ardelenizarea" graiurilor haţegane[8], întrucît au o bază dialectală diferită de cea a limbii literare, se pot exercita numai prin contact direct, pe cînd

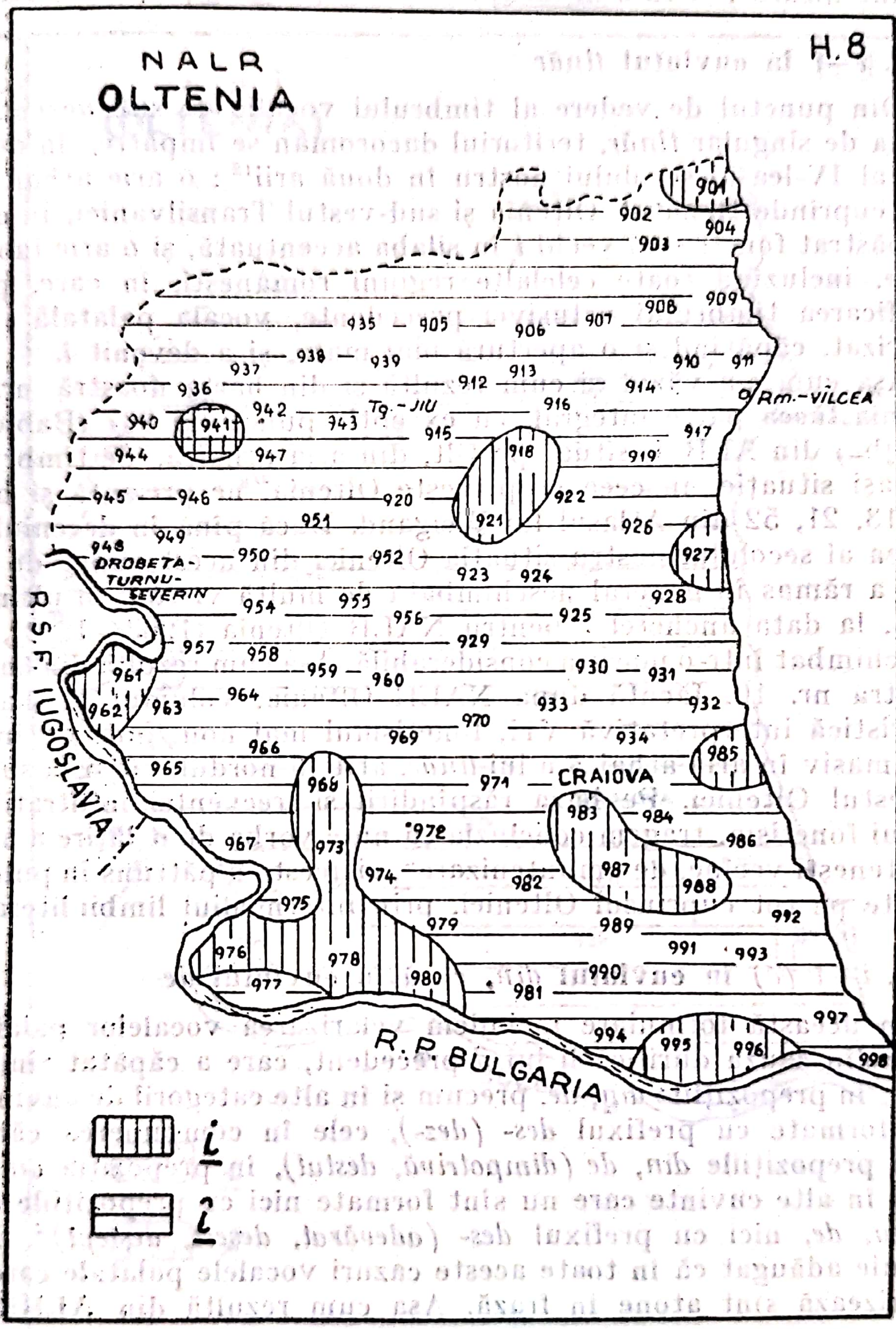
influenţa muntenească, de vreme ce limba literară are o bază dialectală muntenească, se poate exercita asupra graiurilor învecinate pe două căi, prin contact direct, aşa-numita „muntenizare", şi prin intermediul limbii literare, iar asupra graiurilor cu care nu se învecinează geografic influenţa muntenească nu se poate exercita decît prin intermediul limbii literare. În cazul pe care-l discutăm, pătrunderea fonetismului *sẹară*, de origine muntenească, sporadic, pînă în vestul Olteniei, pînă într-o localitate ca Gruia (pct. 965) din sudul Mehedinţilor, în care se păstrează, totuşi, pluralul *săr̦i* (vezi NALR Oltenia, II, MN. pl. 41, p. 271), nu s-a putut face, evident, prin contactul direct cu graiurile munteneşti, nu înseamnă deci „muntenizare", ci este pur şi simplu o influenţă a pronunţării literare, exercitată, în prima fază, numai asupra singularului, deci recentă, înregistrată abia cu ocazia anchetelor pentru NALR Oltenia.

3. *i—î* în cuvîntul *zic*, zid

Fenomenul în discuţie aparţine, ca şi precedentul, vocalismului, deoarece avem a face cu lărgirea aperturii timbrului vocalic de la *i* la *î*, ceea ce implică velarizarea vocalei. Cauza o constituie durificarea timbrului consoanei precedente, fenomen care s-a petrecut în majoritatea graiurilor dacoromâne cu fricativele dentale *s*, *z*, precum şi cu africatele dentale *ţ*, *ḑ*, care au o situaţie asemănătoare atît în ceea ce priveşte evoluţia, cît şi în ceea ce priveşte răspîndirea[9].

Aşa cum rezultă din WLAD, h. 11, 19, 59, fonetismul mai vechi *zic* s-a păstrat în Muntenia şi Dobrogea într-o arie cuprinsă între localităţile Drăgăneşti-Vlaşca în sud, Titu, Găieşti, Tîrgovişte în vest, Sinaia, Buzău, Rîmnicul Sărat, Focşani, Brăila în nord, Tulcea, Medgidia în est. În tot restul teritoriului dacoromân se produsese fenomenul durificării africatei dentale *ḑ* sau a fricativei dentale precedente *z*, cu consecinţa sa asupra vocalei următoare *i*, care a trecut în seria velară, devenind *î*. Această mare arie a fonetismului *zîc* este aşadar inovatoare. La data anchetelor lui Weigand, Oltenia făcea parte integral din marea arie inovatoare. În deceniul al IV-lea al secolului nostru, ALR[10] prezintă aceeaşi situaţie de la sfîrşitul secolului trecut : întreagă Oltenia se menţine în aceeaşi arie a fonetismului *î (zîc, ḑîc)*. Abia în deceniul al VII-lea al secolului nostru (anii 1963—1964), anchetele pentru NALR Oltenia[11] au înregistrat pătrunderea fonetismului *i* în mici arii disparate, sub formă insulară, în toate zonele Olteniei, cu predilecţie în sudul provinciei (vezi harta noastră nr. 8). Este şi de data

i-î în cuvîntul zid

După NALR OLTENIA, II, h. l. i. IX

aceasta evident că, într-o astfel de răspîndire, nu avem a face cu o influență a graiurilor muntenești învecinate, deci cu fenomenul de „muntenizare“, ci cu o influență culturală, venită pe plan vertical.

4. *i—î* în cuvîntul *tînăr*

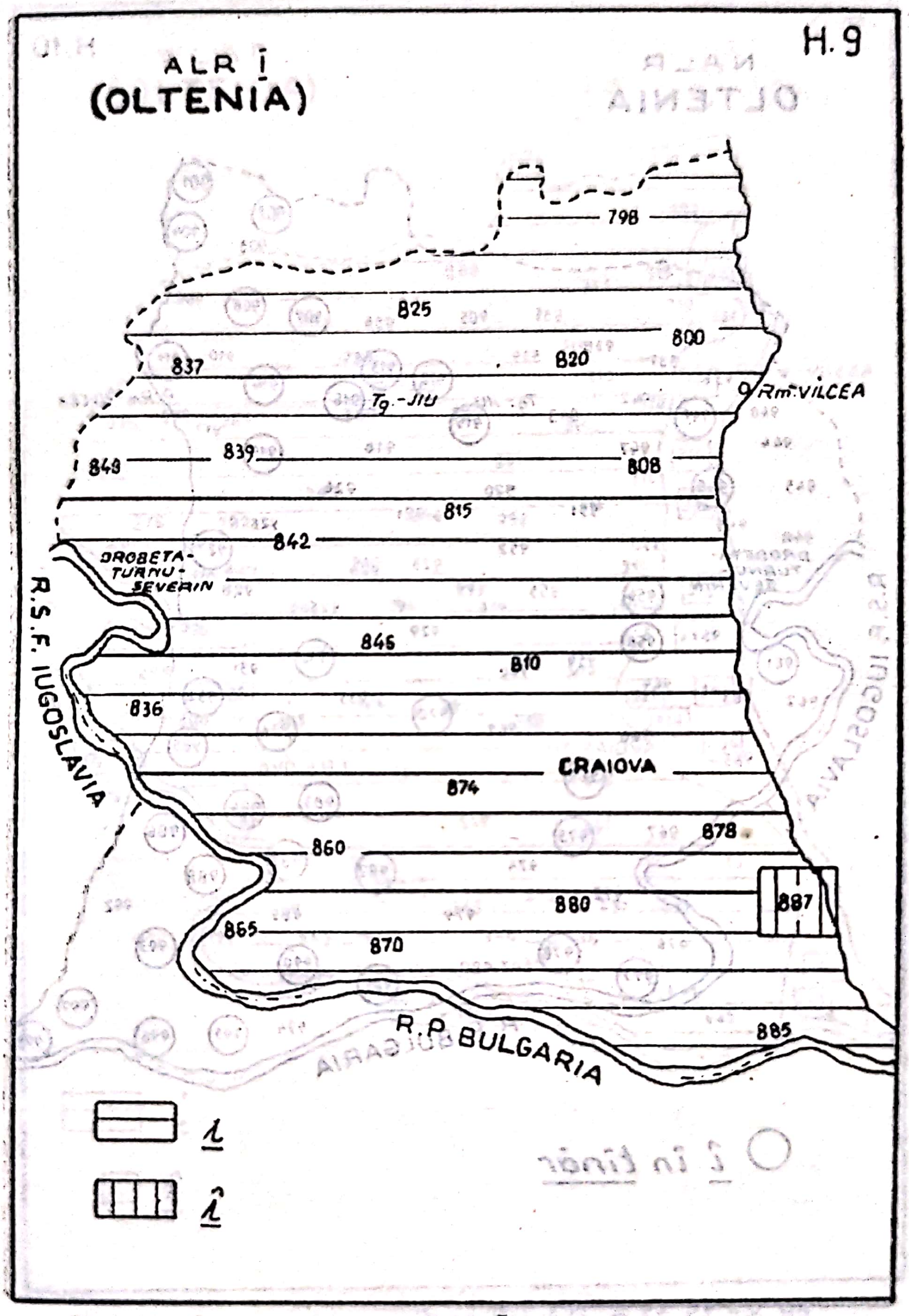
Din punctul de vedere al timbrului vocalic de sub accent în forma de singular *tînăr*, teritoriul dacoromân se împărțea în deceniul al IV-lea al secolului nostru în două arii[12] : o arie arhaică[13], care cuprinde Banatul, Oltenia și sud-vestul Transilvaniei, în care s-a păstrat fonetismul vechi *i* în silaba accentuată, și o arie inovatoare, incluzînd toate celelalte regiuni românești, în care, prin durificarea timbrului oclusivei precedente, vocala palatală *i* s-a velarizat, căpătînd și o apertură mai mare, și a devenit *î*.

Așa cum s-a văzut și cum rezultă și din harta noastră nr. 9, Oltenia făcea parte integral, cu excepția punctului 887 (Babiciu-Preajba) din ALR I, situat pe Olt, din aria arhaică, de timbru *i*. Aceeași situație, în ceea ce privește Oltenia, ne prezintă și hărțile 13, 21, 52 din Atlasul lui Weigand. Dacă pînă în deceniul al IV-lea al secolului nostru situația Olteniei din acest punct de vedere a rămas în general neschimbată de multă vreme, în ultimul timp, la data anchetelor pentru NALR Oltenia (1963—1964), ea s-a schimbat într-o măsură considerabilă. Așa cum rezultă din harta noastră nr. 10, făcută după NALR Oltenia, volumul II, harta lingvistică interpretativă VII, fonetismul mai nou *tînăr* s-a infiltrat masiv în aria arhaică a lui *tinăr*, atît în nordul, cît și în sudul și vestul Olteniei. Pe baza răspîndirii și frecvenței infiltrațiilor noului fonetism, tragem concluzia că nu e vorba de o lățire a ariei muntenești vecine, de „muntenizare“, ci acesta a pătruns în puncte izolate pe tot cuprinsul Olteniei, prin intermediul limbii literare.

5. *i—î (ă)* în cuvîntul *din*, *e—ă* în cuvîntul *de*

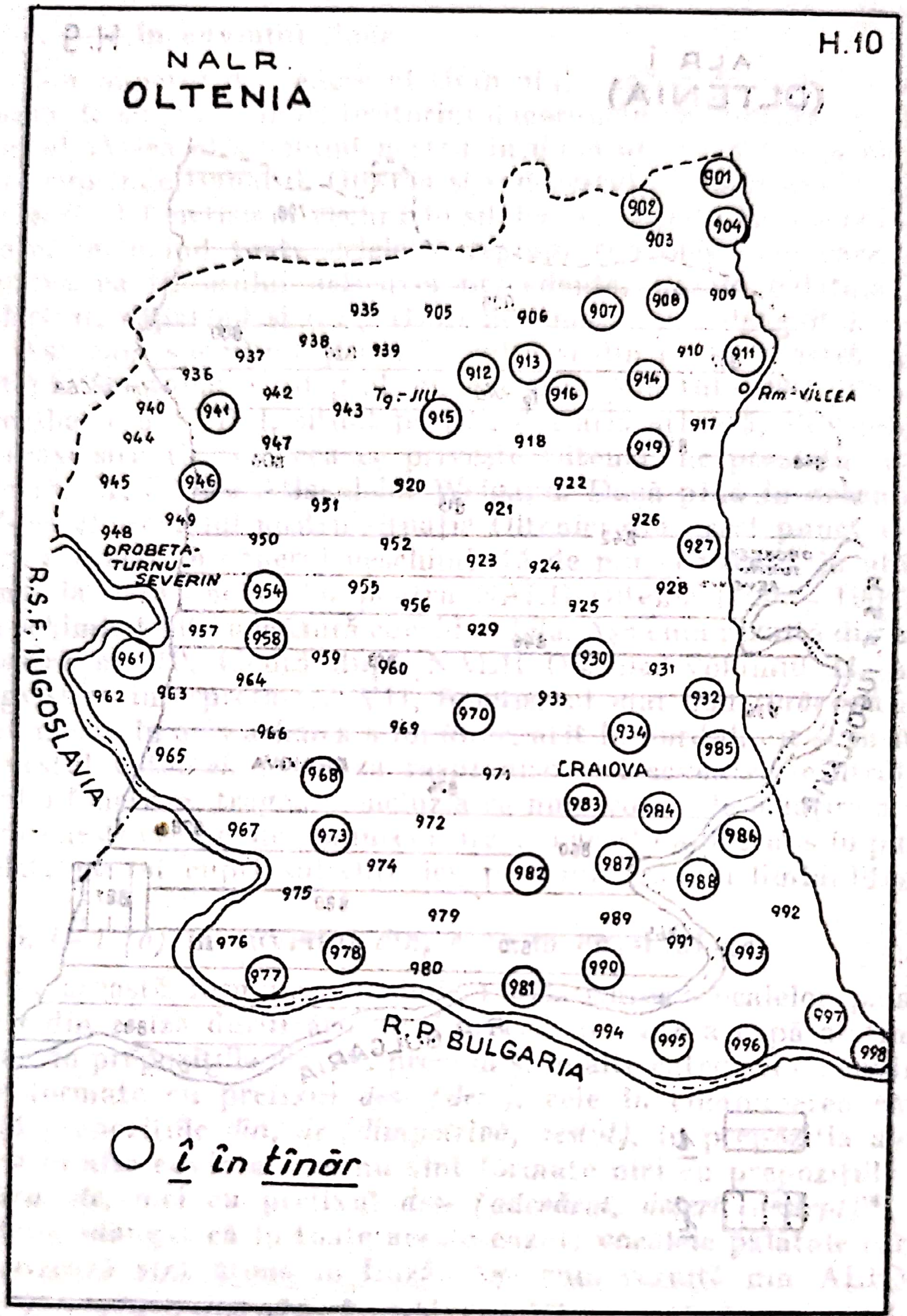
În această formulare includem velarizarea vocalelor palatale *i* și *e* din cauza durificării lui *d* precedent, care a căpătat timbru velar, în prepozițiile *din*, *de*, precum și în alte categorii de cuvinte : cele formate cu prefixul *des-* *(dez-)*, cele în compunerea cărora intră prepozițiile *din*, *de* *(dimpotrivă, destul)*, în prepoziția *dintru*, ca și în alte cuvinte care nu sînt formate nici cu prepozițiile *din*, *dintru*, *de*, nici cu prefixul *des-* *(adevărat, deșert, deștept)*[14]. Mai trebuie adăugat că în toate aceste cazuri vocalele palatale care se velarizează sînt atone în frază. Așa cum rezultă din ALRM I, vol. I, h. 170 și din ALR II, SN, vol. VI, h. 1815, în prepoziția *de* fenomenul velarizării vocalei palatale forma două arii, amîndouă

i-î în cuvîntul tînăr

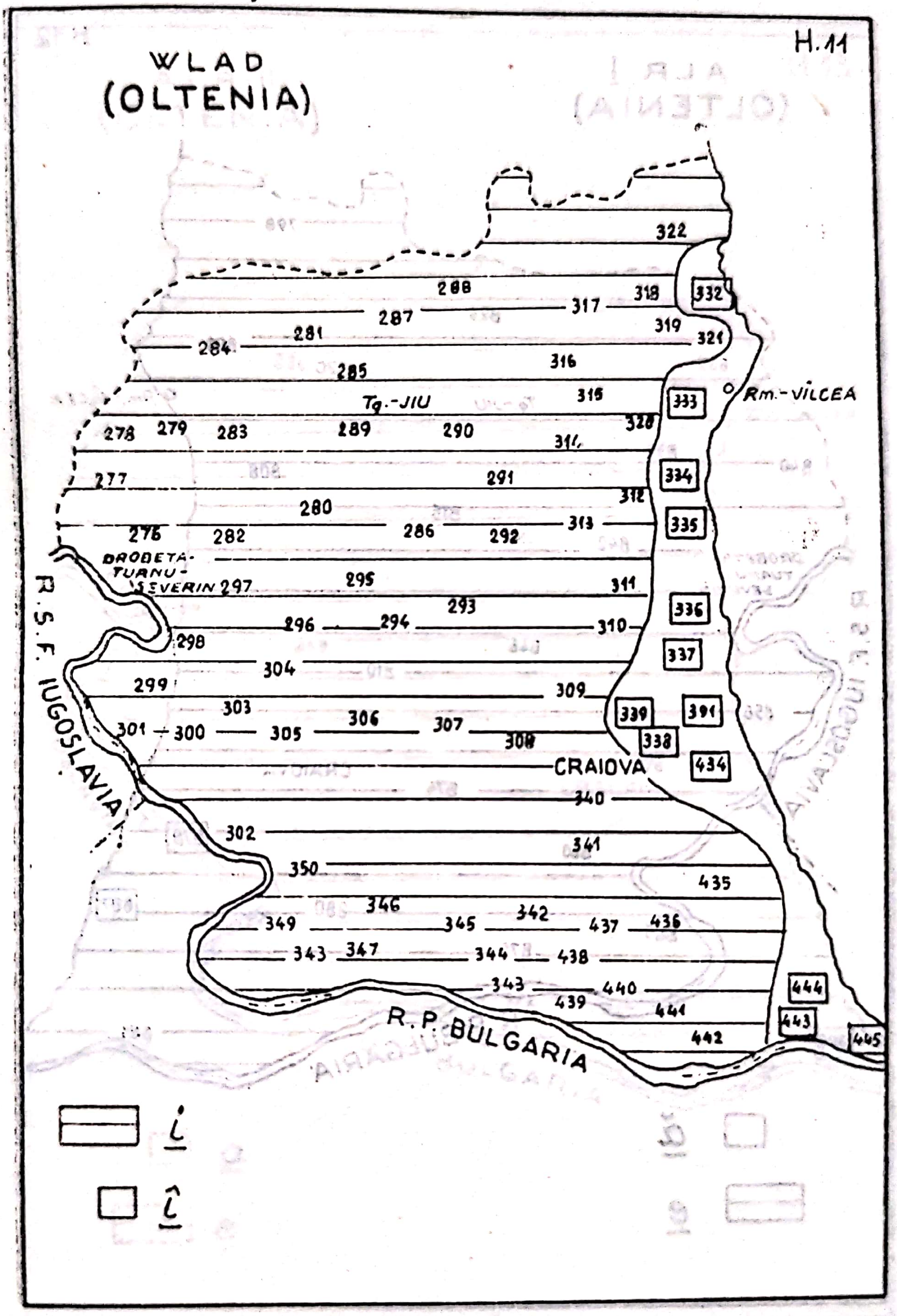
După ALR I, vol. II, h. 179, ALRM I vol. II, h. 253

i – î în cuvîntul tînăr

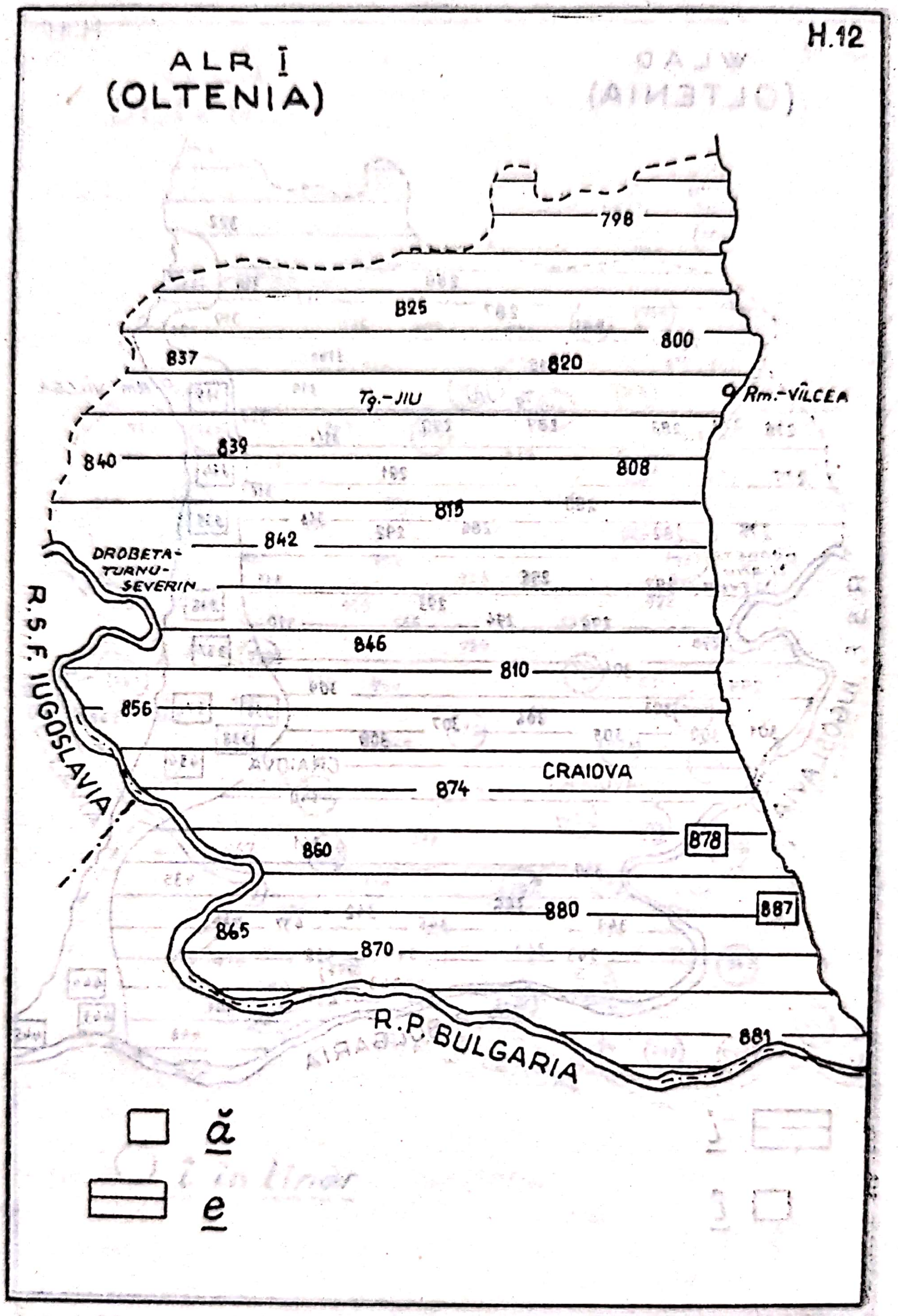
După NALR OLTENIA, II, h.l.i. VII, p.292

i-î (ă) în cuvîntul din

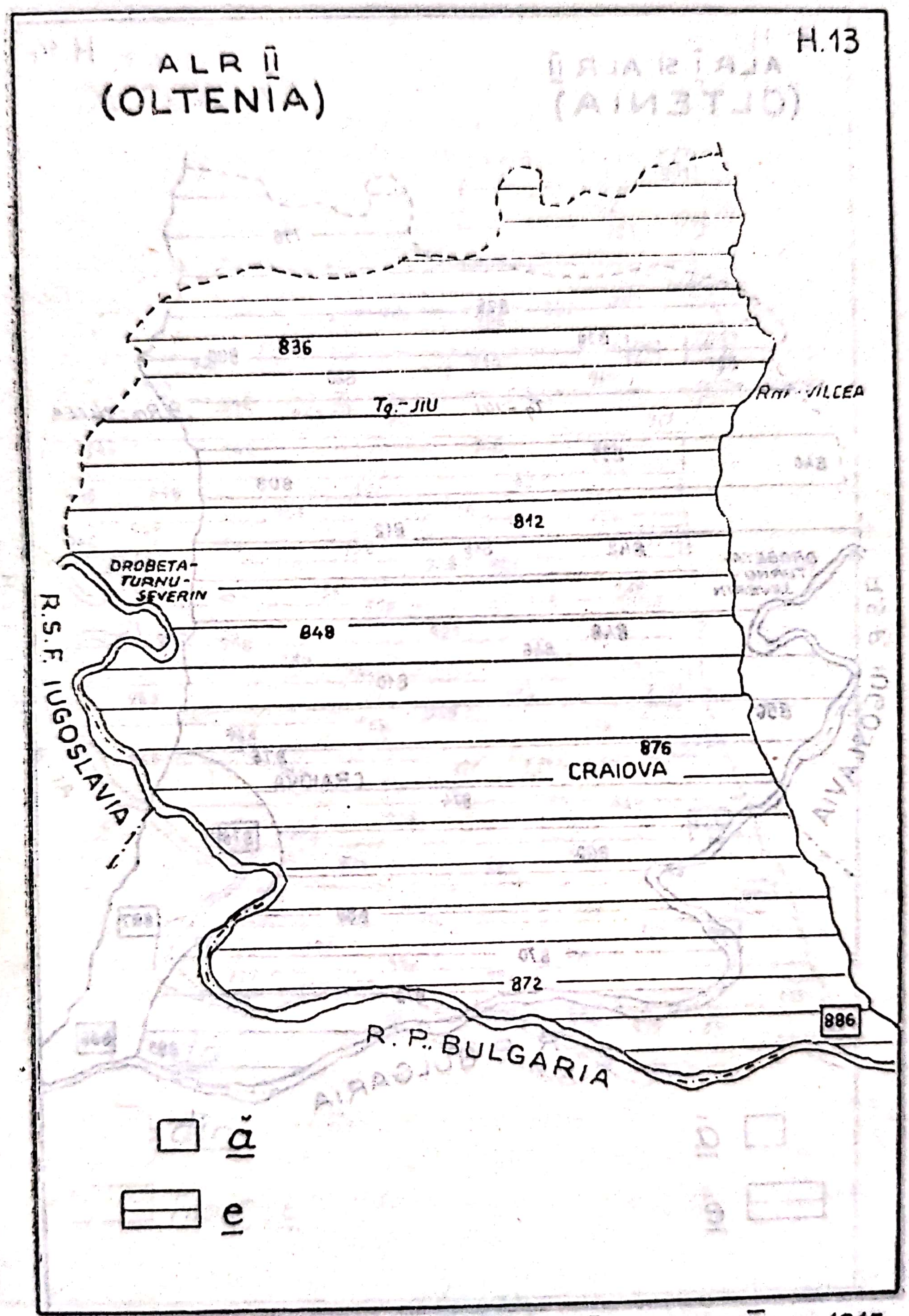
După WLAD, h. 13, 21, 52, 65

e – ă în cuvîntul de

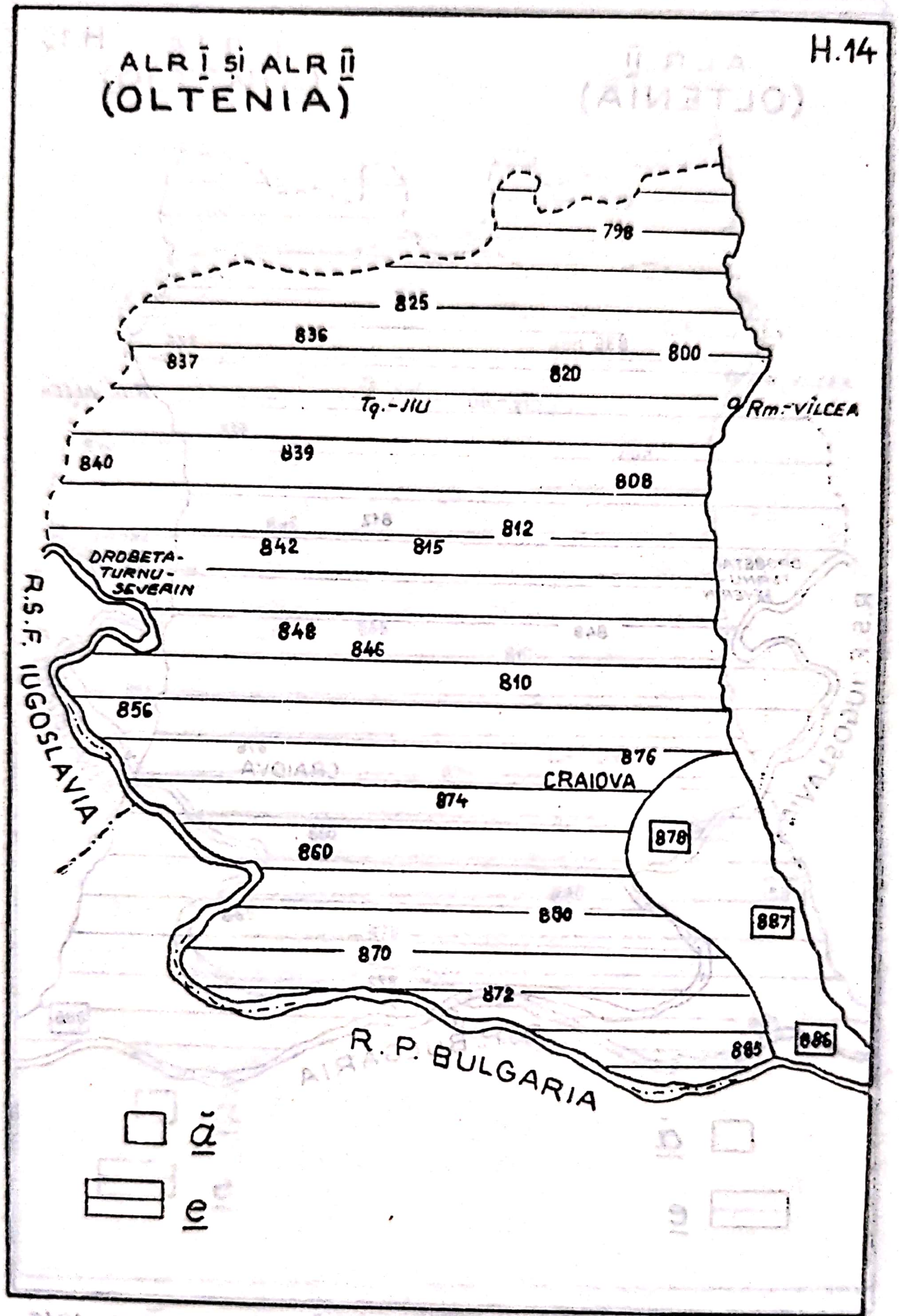
După ALRM I, vol. I, h. 170

e - ă în cuvîntul de

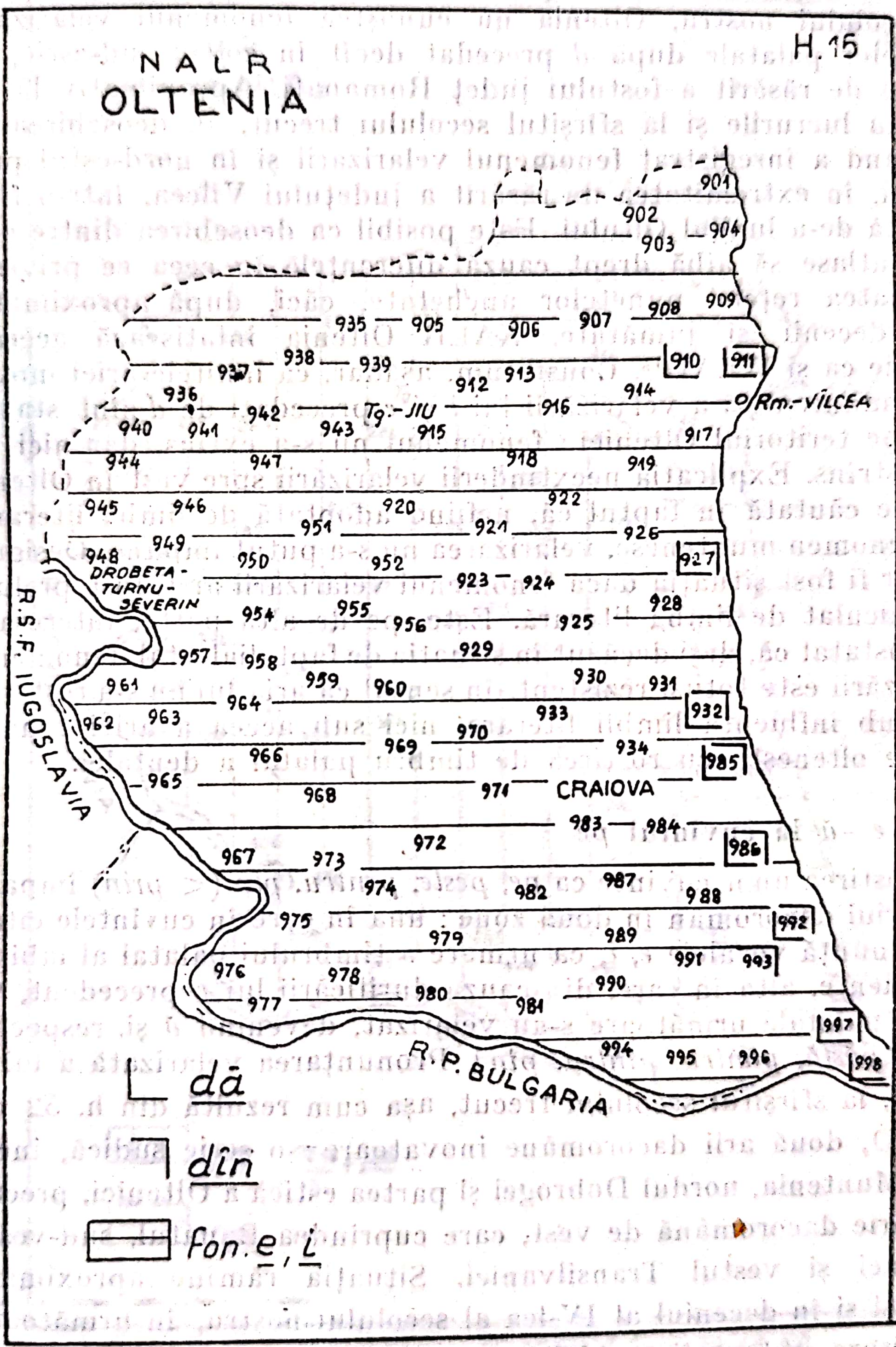
După ALR II, SN, vol VI, h. 1815

e - ă în cuvîntul *de*

După ALRM I, vol. I, h.170 şi ALR II, SN, vol. VI, h.1815

e-ă în de și i-î în din

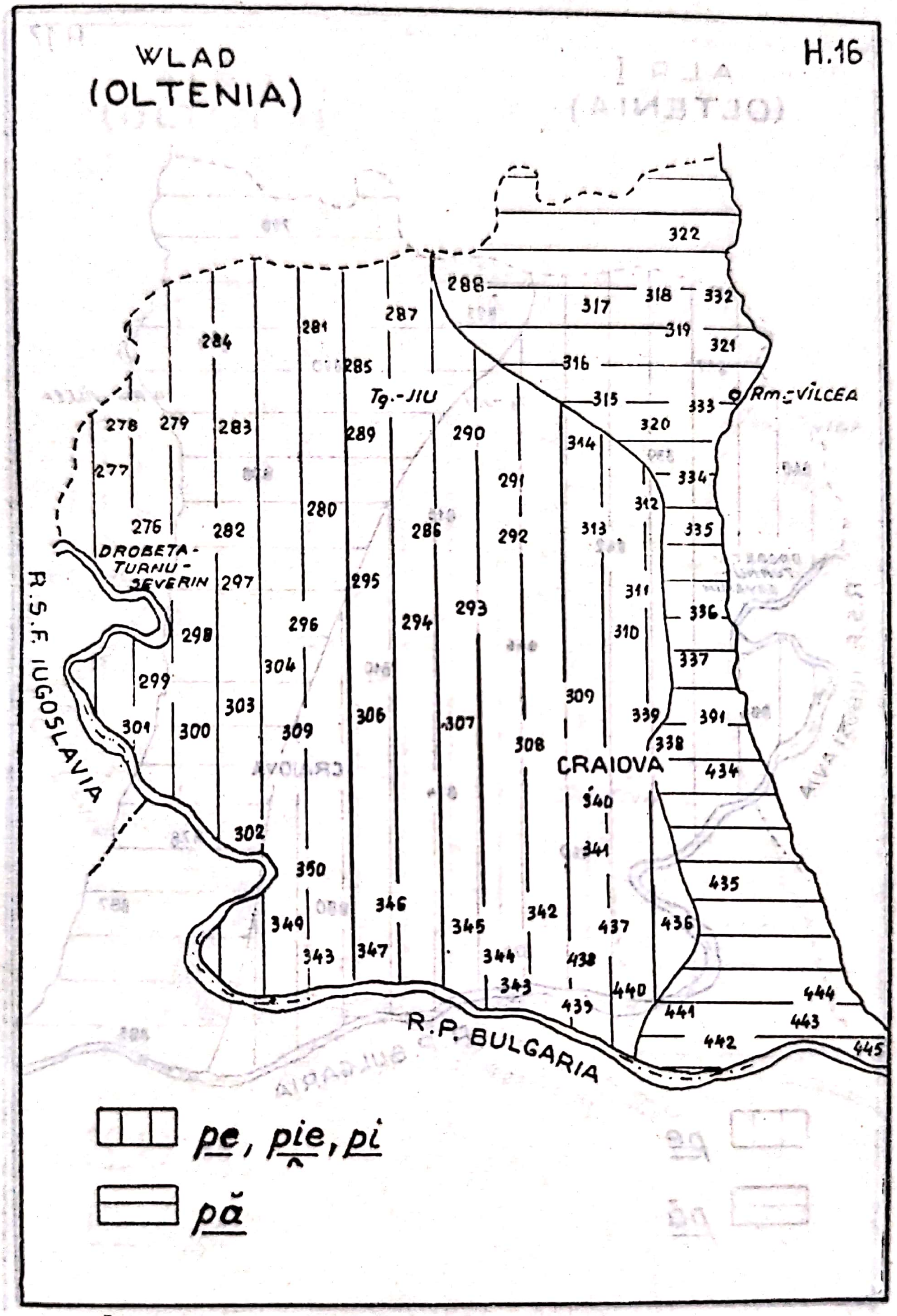
După V. Rusu, Graiul din nord-vestul Olteniei, h.42, p.166

inovatoare: una în Muntenia, extremitatea sud-estică a Transilvaniei, precum și în sud-estul Olteniei, cealaltă în Banat și jumătatea sudică a Crișanei. După cum se vede, în deceniul al IV-lea al secolului nostru, Oltenia nu cunoștea fenomenul velarizării vocalelor palatale după *d* precedat decît în colțul sud-estic, în partea de răsărit a fostului județ Romanați. Aproximativ la fel stăteau lucrurile și la sfîrșitul secolului trecut, cu deosebirea că Weigand a înregistrat fenomenul velarizării și în nord-estul provinciei, în extremitatea de răsărit a județului Vîlcea, într-o fîșie îngustă de-a lungul Oltului. Este posibil ca deosebirea dintre cele două atlase să aibă drept cauză diferențele în ceea ce privește densitatea rețelei punctelor anchetate, căci, după aproximativ șase decenii și jumătate, NALR Oltenia înfățișează aceeași situație ca și WLAD[15]. Constatăm, așadar, că limitele ariei inovatoare muntenești a velarizării lui *i* și *e* precedați de *d* sînt staționare pe teritoriul Olteniei: fenomenul nu s-a extins, dar nici nu s-a restrîns. Explicația neextinderii velarizării spre vest în Oltenia trebuie căutată în faptul că, nefiind adoptată de limba literară, deși fenomen muntenesc, velarizarea nu s-a putut impune. Desigur, alta ar fi fost situația dacă fenomenul velarizării ar fi fost preluat și vehiculat de limba literară. Este, pe de altă parte, interesant de constatat că, deși decăzut în situația de fapt dialectal, fenomenul velarizării este totuși rezistent, în sensul că aria lui nu s-a restrîns, nici sub influența limbii literare, nici sub aceea a ariei arhaice vecine oltenești, cu rostirea de timbru palatal a dentalei.

6. *e—ă* **în cuvîntul** *pe*

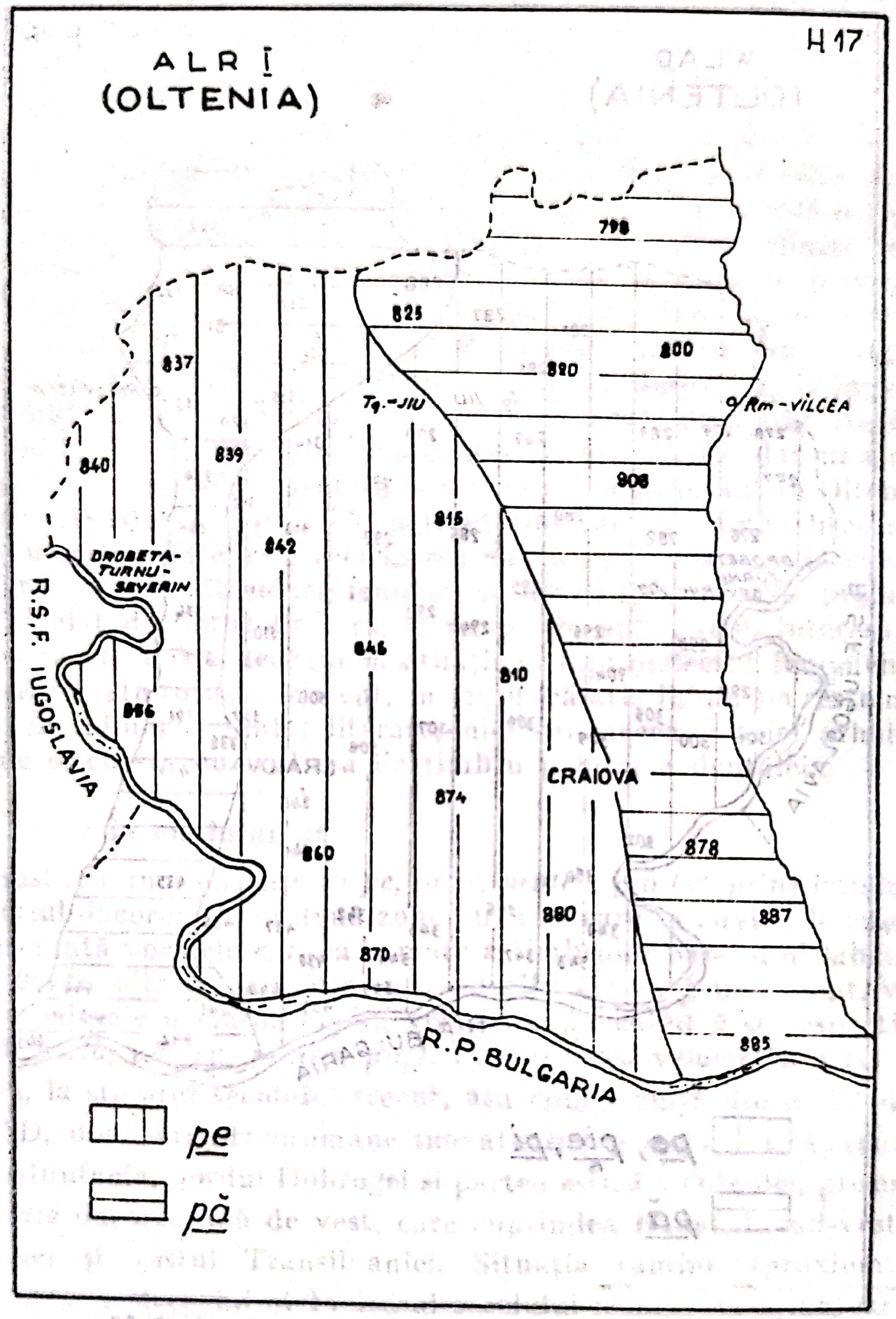
Rostirea unor cuvinte ca *pe, peste, pentru, pin* (< *prin*) împarte teritoriul dacoromân în două zone: una în care în cuvintele citate se pronunță vocalele *e, i*, ca urmare a timbrului palatal al labialei precedente, alta în care, din cauza durificării lui *p* precedent, vocalele palatale următoare s-au velarizat, devenind *ă* și, respectiv, *î* (*pă, păstă, păntru, pîntru, pîn*). Pronunțarea velarizată a lui *pe* forma, la sfîrșitul secolului trecut, așa cum rezultă din h. 52 din WLAD, două arii dacoromâne inovatoare: o serie sudică, incluzînd Muntenia, nordul Dobrogei și partea estică a Olteniei, precum și o arie dacoromână de vest, care cuprindea Banatul, sud-vestul Crișanei și vestul Transilvaniei. Situația rămîne aproximativ aceeași și în deceniul al IV-lea al secolului nostru, în următoarea înfățișare cartografică, ALR. Din acest punct de vedere, cea mai mare parte a Olteniei, cu excepția unei zone din răsăritul provinciei,

e - ă în cuvîntul pe

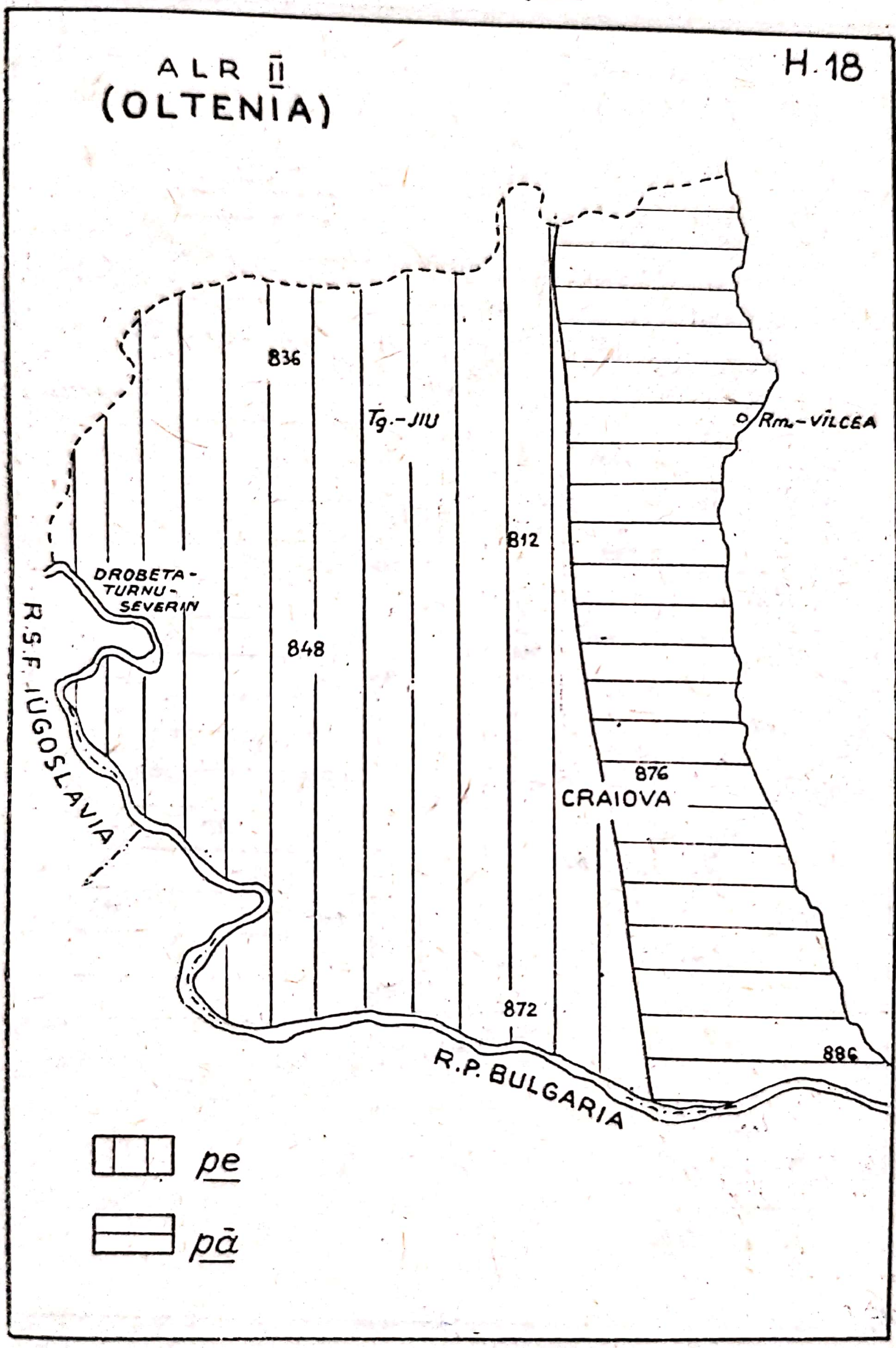
După WLAD, h 10, 18, 52

e - ă în cuvîntul pe

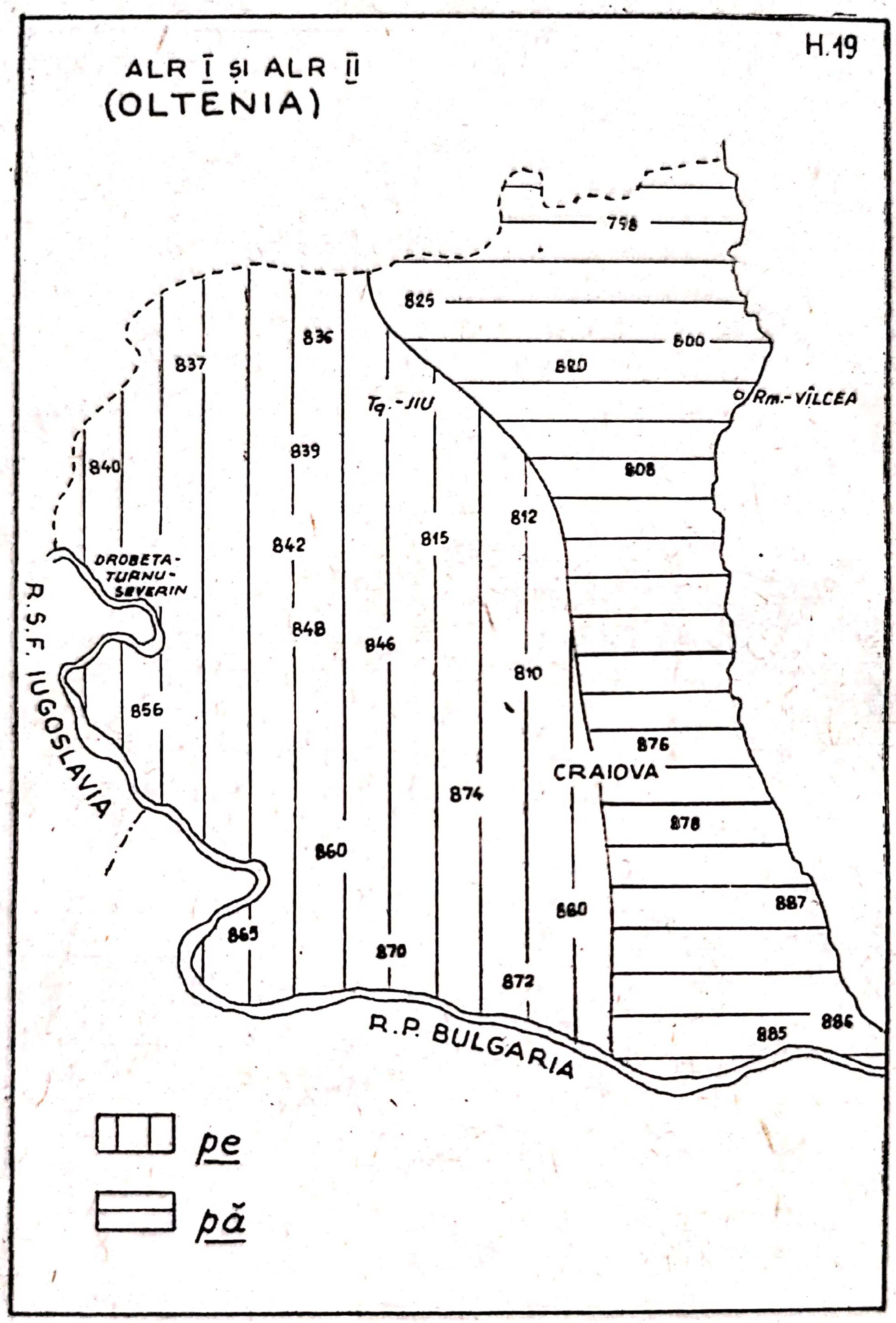
După ALRM I, vol II, h. 225

e–ă în cuvîntul *pe*

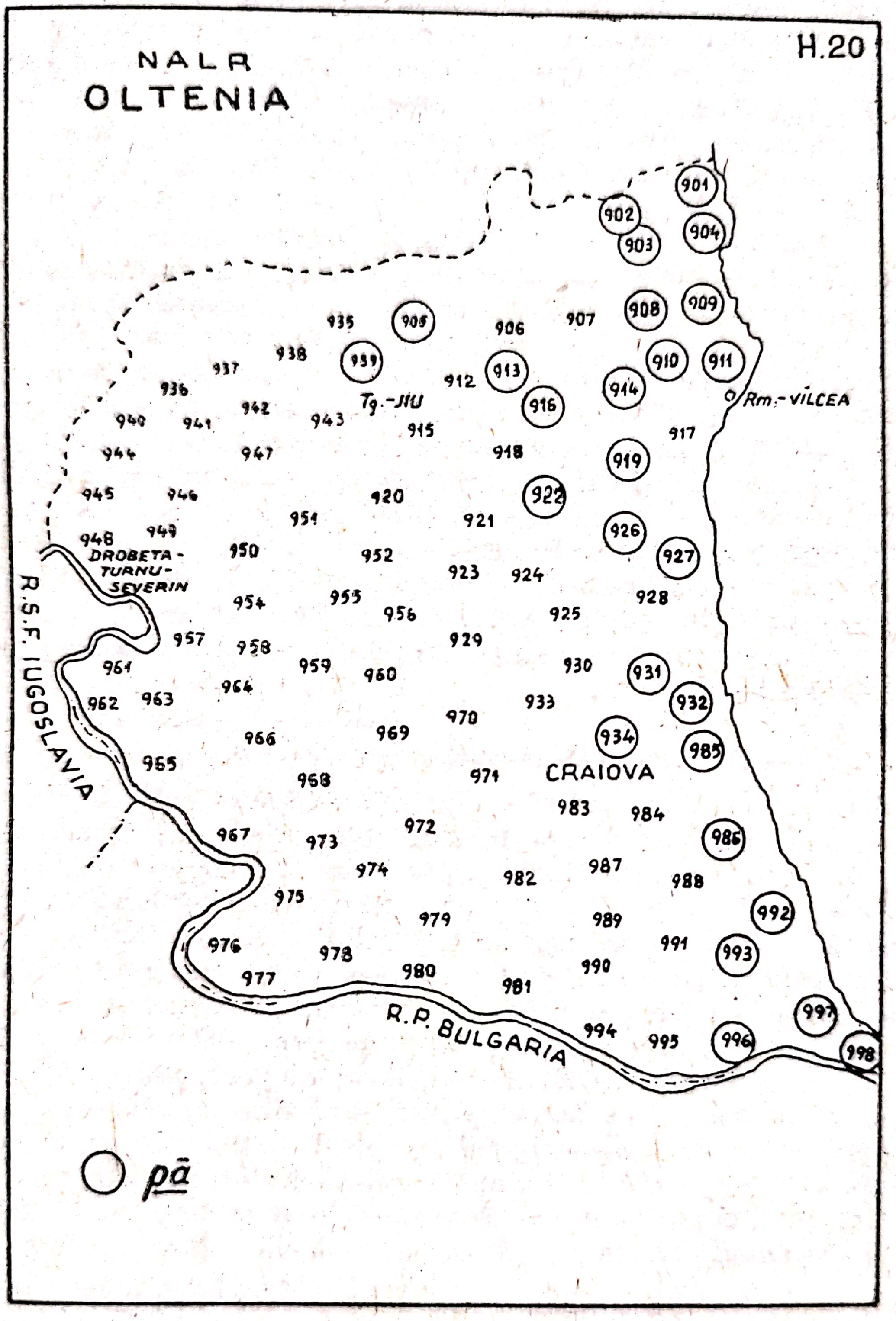
După ALR II, SN, vol. VI, h. 1810, 1811, 1813, 1814.

e – ă în cuvîntul pe

După ALRM I, vol. II, h. 225 și ALR II, SN, vol. VI, h 1810, 1811, 1813, 1814

Fonetismul *pă*

După V. Rusu, Graiul din nord-vestul Olteniei, h. 42, p. 166

formează un culoar printre cele două arii velarizatoare învecinate: cea sudică, muntenească, și cea vestică, banato-ardelenească. Numai partea de răsărit a Olteniei, incluzînd în nord Vîlcea și chiar colțul nord-estic al Gorjului, iar în sud aproape întreg fostul județ Romanați, s-a încadrat în aria muntenească, cu velarizarea vocalelor palatale care urmau după bilabiala surdă precedentă, de timbru velar. Urmărind întinderea acestei arii velarizatoare în Oltenia estică de-a lungul timpului, constatăm că în decurs de aproximativ 65 de ani, de la prima pînă la ultima înfățișare cartografică, limitele acestei arii sînt relativ staționare (vezi hărțile noastre nr. 16—20). Poate din cauza diferenței în ceea ce privește rețeaua atlaselor, se pare totuși că aria velarizatoare muntenească s-a lățit spre vest în nordul Olteniei, inculzînd și alte localități din nordul Gorjului și vestul Vîlcii, în ciuda faptului că fenomenul velarizării n-a putut fi susținut de limba literară, nefiindu-i caracteristic. Dacă această extindere ar fi evidentă, s-ar putea vorbi într-adevăr de „muntenizare", dar numai într-un astfel de caz, explicabil exclusiv prin influența directă orizontală a ariei învecinate, fără participarea limbii literare. În linii mari, însă, limitele ariei velarizatoare au rămas aceleași de-a lungul timpului și este de presupus că în viitor nu numai că nu se vor extinde, dar chiar se vor retrage, sub aceeași înrîurire verticală pe care o exercită limba literară.

7. *ă (î)—e(i)* în cuvîntul *galben*

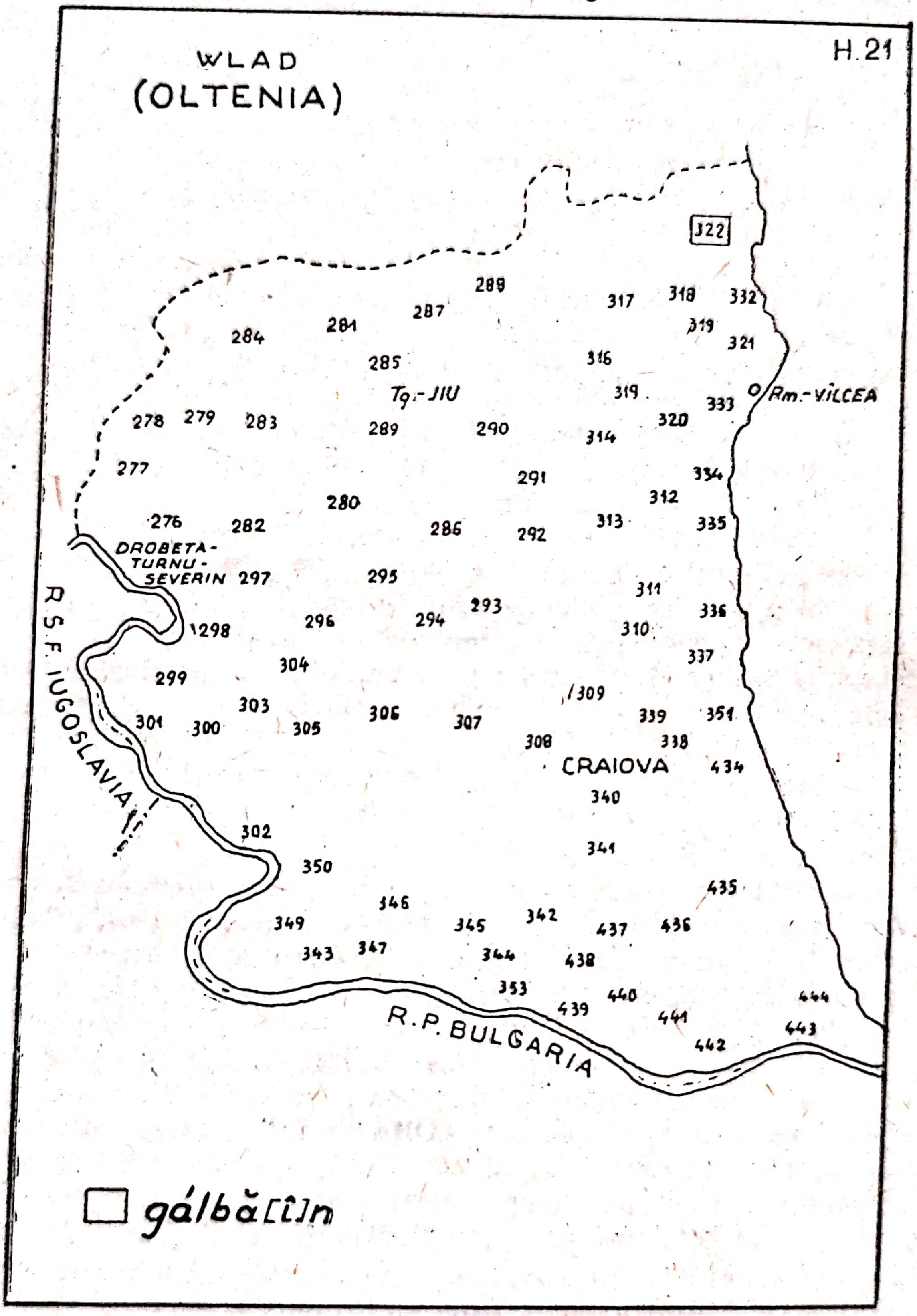
Rostirea cu vocală velară sau palatală după oclusiva bilabială *b* în cuvîntul *galben* face parte din chestiunea mai generală a timbrului consoanelor labiale. Spre deosebire de dialectele sud-dunărene, în dacoromână întreagă seria consoanelor labiale a avut influență velarizatoare asupra vocalelor palatale latinești care urmau, cu condiția ca în silaba următoare să nu fi existat o altă vocală palatală: lat. *pilus, betranus, fetum, video, melum* > drom. *păr, bătrîn, făt, văd, măr*, forme aproape generale în dacoromână. În alte cazuri, ca urmare a intervenției analogiei[16], procesul fonetic a fost împiedicat să se desăvîrșească și să dureze, ceea ce a dus, în anumite regiuni dacoromâne, la apariția unor forme refăcute, fie după alte forme flexionare ale aceluiași cuvînt, fie după modelul altor cuvinte, așa cum dovedesc dubletele dacoromânești de tipul *mărg-merg, margă-meargă, albață-albeață, tocmală-tocmeală, vorbăsc-vorbesc* etc. Fenomenul s-a petrecut și în silabă posttonică, într-un cuvînt ca *galben*: lat. *galbinus* > vechiul dacoromân *galbăn*, trecut apoi la *galbîn*. De la *galbăn* s-a format normal

pluralul *galbeni*, după care prin analogie, s-a refăcut un nou singular *galben*[17], de la *galbin* s-a format un plural *galbini*, după care s-a refăcut, prin analogie, un nou singular *galbin*. Pentru a admite explicația că fonetismele *galben* și *galbin* sînt refăcute analogic, deci posterioare, iar *galbăn* și *galbîn* sînt fonetisme dacoromânești mai vechi[18], trebuie să presupunem, ceea ce și fac Ion Gheție și Al. Mareș[19], că „după toate probabilitățile, rostirea dură a labialelor a fost cîndva generală pe întreg teritoriul dacoromân", că „ea a avut caracter de „lege" fonetică, acționînd în contextul fonetic dat, în toate cuvintele și în toate regiunile", că „acolo unde, în trecut și în zilele noastre, labialele apar moi, va trebui să presupunem că o serie de factori (și înainte de toate analogia) au determinat să se restabilească rostirea etimologică", că „în cazul unor forme ca *iubesc*, *tocmeală* analogia a intervenit după velarizarea lui *e* și, respectiv, după reducerea lui *ea* la *a* și nu înainte[20], împiedicînd producerea procesului fonetic" și că, în sfîrșit, „cît privește data la care s-a produs fenomenul, ea trebuie fixată înaintea secolului al XVI-lea și chiar a secolului al XV-lea".

După cum s-a văzut mai sus, într-un cuvînt ca *galben* formele analogice *galben* și *galbin* sînt refăcute după alte forme flexionare ale aceluiași cuvînt, anume după pluralele normale *galbeni*, *galbini*, ceea ce s-ar putea numi analogie *internă*[21], ca și *merg* după *mergi*, *merge* etc.[22], în timp ce *vorbesc*, *mulțumesc*, în loc de *vorbăsc*, *mulțumăsc*, au la bază atît analogia internă, după forme ca *vorbești*, *vorbește* și *mulțumești*, *mulțumește*, cît și o analogie care s-ar putea numi *externă*[23], după alte verbe, precum *gătesc*, *trudesc* etc., la care desinența *-esc* este normală, pentru că urmează după dentale și nu după labiale.

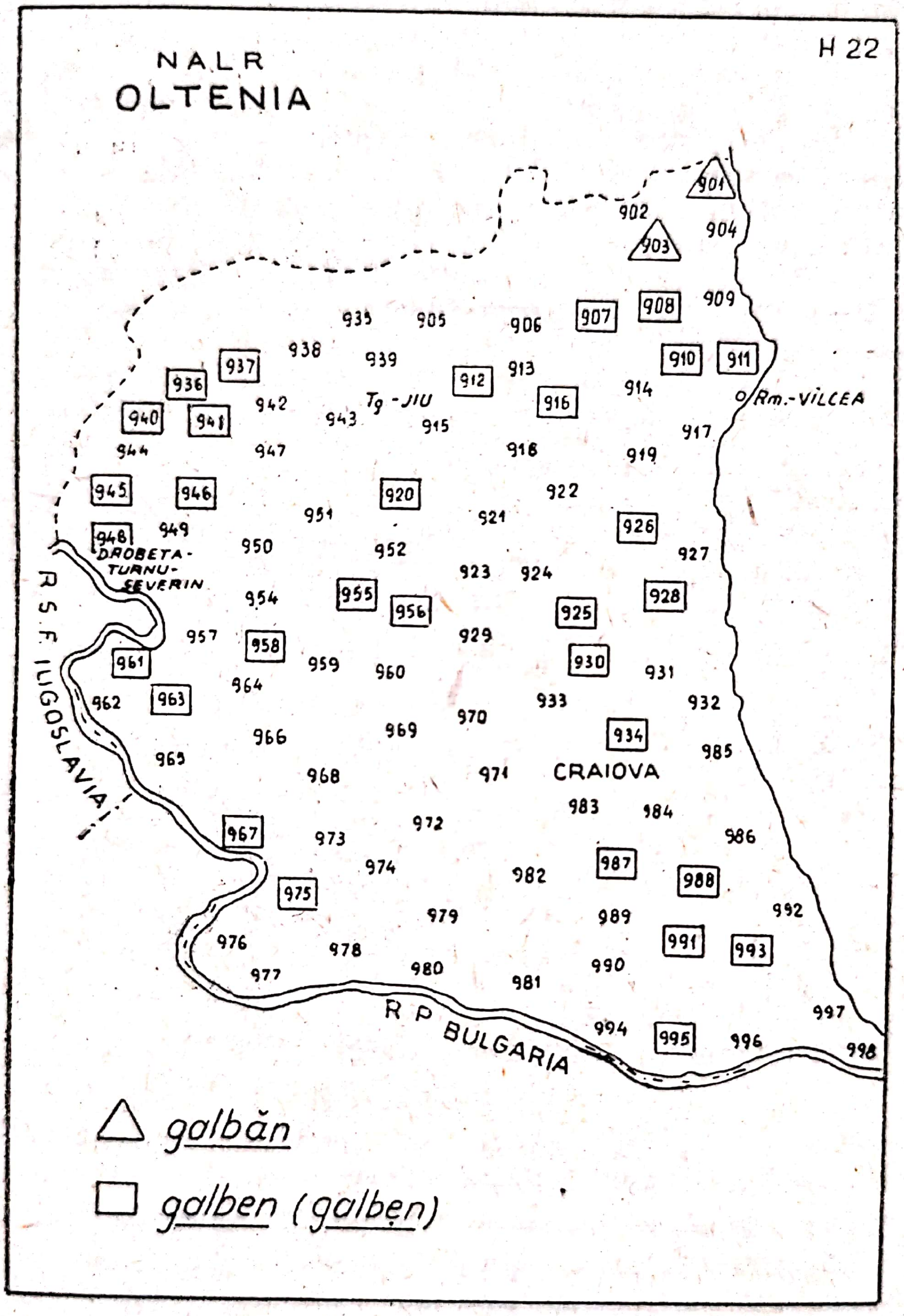
În timpul din urmă, rostirea velarizantă cu fonetismele vechi *galbăn*, *galbîn* și cea cu formele analogice *galben*, *galbin* împart teritoriul dacoromân în două arii distincte : prima formează o arie arhaică, incluzînd, în linii mari, graiurile de tip nordic, care cuprinde Banatul, Crișana, Maramureșul, Moldova și Transilvania propriu-zisă, cu excepția sudului acestei provincii, a doua formează o arie inovatoare, incluzînd, în general, graiurile din sudul țării, de tip muntean, care cuprinde Oltenia, Muntenia, Dobrogea și sudul Transilvaniei[24]. Aceasta era situația în deceniul al IV-lea al secolului nostru. În ceea ce privește Oltenia, la sfîrșitul secolului trecut, cu excepția unui singur punct cartografic (322 — Brezoi), din extremitatea nord-estică, ea făcea parte din aria inovatoare cu forma refăcută analogic, fiindu-i caracteristic fonetismul analogic de timbru *i*, *galbin*. Aceeași situație se menține în Oltenia și peste trei decenii (vezi ALR II, SN, vol. IV, h. 1216). Peste

e(i̯)–ă(i̯) în cuvîntul galben

După WLAD, h. 10, 18

e(i) – ă(î) în cuvîntul galben

După NALR OLTENIA II, MN, pl. 39, p. 269

şase decenii şi jumătate Oltenia se menţine în aceeaşi arie inovatoare cu deosebirea că, sub influenţa limbii literare, fonetismul literar *galben*, tot analogic, dar de timbru *e*, caracteristic graiurilor munteneşti, a pătruns adînc pe teritoriul Olteniei, în toate judeţele, mai puţin în Dolj (vezi harta 22, după NALR Oltenia, II, MN, pl. 39, p. 269). În multe localităţi, cele două forme analogice, *galbin* şi *galben*, sînt concurente, cu preponderenţa uneia sau a celeilalte, în funcţie de apartenenţa socioculturală sau de interlocutor etc. Subliniem precizarea de la p. 296 a NALR Oltenia, vol. II : „În vorbirea curentă, e folosită, de fapt, forma *gálbin*". În acelaşi timp, în colţul nord-estic al Olteniei (pct. 901 — Cîineni, 903 — Malaia), se păstrează încă vechiul fonetism velarizant *galbăn*.

8. Secvenţa *pį-* în cuvintele *piept*, *piatră*

Astfel formulată, problema în discuţie urmăreşte tratamentul grupului de sunete alcătuit din labială urmată de fricativa palatală *į* a diftongului ascendent următor, ceea ce include, evident, şi aşa-numita palatalizare a labialelor. Mai toţi cercetătorii care au studiat fenomenul, de la Al. Lambrior, *Du traitement des labiales p, b, f, v dans le roumain populaire*, în Romania, VI, 1877, p. 443—447, republicat în volumul A. Lambrior, *Studii de lingvistică şi folcloristică*, Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Ion Nuţă, Iaşi, 1976, p. 20—24 şi W. Meyer-Lübke, *Palatalizarea labialelor*, în DR, II, 1921—1922, p. 1—19, pînă la D. Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română*, în DR, IX, 1936—1938, p. 92—160, republicat în volumul *Probleme de fonetică*, Bucureşti, 1953, p. 41—102, Gr. Rusu, *Evoluţia în limba română a lui iod precedat de consoane labiale şi consecinţele pe plan fonologic*, în FD, IV, 1962, p. 75—93 şi Ion Ionică, *Palatalizarea labialelor în Oltenia*, în FD, VIII, 1973, p. 79—119, au constatat, pe bună dreptate, că fenomenul în discuţie nu reprezintă o palatalizare propriu-zisă a labialelor, pentru că labialele nu sînt în nici un fel alterate, că, deci, termenul „palatalizare" este impropriu[25] pentru această situaţie, că, în realitate, avem a face cu întărirea articulaţiei iotului, cu articularea lui tot mai puternică [26], deci cu consonantizarea lui şi, concomitent, cu acomodarea consoanei rezultate faţă de trăsăturile articulatorice ale labialei precedente.

Pe de altă parte, iotul, care urmează după labială, a suferit, într-o altă arie, şi un alt tratament, o evoluţie opusă celei despre care a fost vorba mai sus, ca o reacţie împotriva acesteia, anume

articularea lui tot mai slabă, ceea ce în diftongul *i̯e* a dus la dispariția lui completă *(pi̯ept > pept)*, alteori, în diftongul *i̯a*, la transformarea lui *i̯* în *e̯* *(pi̯atră > pe̯atră)*. Cele două evoluții, caracteristice unor arii diferite, merg în direcții total opuse: prima, consonantizarea iotului, este o închidere, o strîmtorare continuă a aperturii pînă la ocluzia completă, a doua, articularea tot mai slabă a iotului înseamnă o deschidere, o lărgire a aperturii de la *i̯* pînă la *e̯*, atît în cazul lui *i̯e > e*, cît și în cazul lui *i̯a > e̯a*. În evoluția în direcția închiderii, iotul parcurge o serie de stadii intermediare, de la stadiul de semiconsoană fricativă mediopalatală la acela de consoană fricativă mediopalatală (*h'*, cînd labiala precedentă este o consoană surdă, și *y*, cînd labiala precedentă este sonoră) și, apoi, cînd închiderea a devenit totală, la stadiul de oclusivă postpalatală. În sfîrșit, mai ales în cazul fricativelor labiodentale *f* și *v*, stadiile intermediare sînt mai numeroase atît în Oltenia, cît și, mai ales, în alte regiuni dacoromâne, de unde, prin migrații de populație, ceea ce a dus la amestecul formelor, au putut rezulta fonetisme contaminate, caracteristice și Olteniei. Tot astfel, evoluînd în direcția opusă, a deschiderii, iotul trece de la stadiul de semiconsoană fricativă mediopalatală la acela de semivocală palatală *(i̯a > e̯a)*. În cazul diftongului *i̯e*, iotul se deschide pînă la *e̯*, care se contrage cu *e* următor, cu care se confundă. Același lucru s-a petrecut cu iotul din diftongul *i̯i*, degajat din *ī* accentuat latinesc[27], care, de la stadiul de semiconsoană fricativă mediopalatală, s-a deschis pînă la acela de vocală palatală, confundîndu-se cu *i* vocalic următor într-un singur sunet silabic.

Pe baza interpretării noastre de mai sus, rezultă că forme ca *pept*, *pe̯ătră*, în care evoluția iotului a mers în sensul deschiderii, nu mai pot fi considerate ca „depalatalizate"[28], pentru că depalatalizarea presupune involuția fenomenului, o regresiune, o revenire la un stadiu mai vechi de palatalizare, în timp ce formele despre care vorbim sînt evoluții în direcția opusă palatalizării.

Termenul „depalatalizare" presupune, pe de o parte, mai întîi evoluția iotului în direcția întăririi articulației lui pînă la stadiul de consoană oclusivă palatală și, apoi, involuția, adică regresiunea fenomenului, retragerea lui, revenirea de la stadii mai avansate de consonantizare pînă la stadiile inițiale, iar, pe de altă parte, pierderea caracterului palatal al elementului palatal dezvoltat tot din iot în forme ca *(p)tept* (< *(p)t'ept* < *(p)ḱept*, *fter* (< *ft'er* < *fḱer*), *mnercuri* < *mńercuri*, ceea ce e tot o involuție. Se observă, așadar, trei tratamente diferite ale iotului precedat de labială, fiecare avîndu-și aria sa proprie: o arie în care iotul

s-a păstrat ca atare și două arii în care iotul a evoluat diferit, într-una în direcția închiderii și deci a consonantizării lui, într-alta în direcția opusă, a deschiderii, a vocalizării.

Vom analiza în continuare tratamentul iotului precedat de consoanele labiale *p*, *f* și *m* în Oltenia, cu observația că pentru *b* și *v* n-am putut găsi material comparabil în toate cele trei reprezentări cartografice, în sensul că acestea nu apar în WLAD urmate de *i̯*.

În ceea ce privește tratamentul lui *i̯* precedat de *p* în Oltenia, am urmărit fenomenul în cuvintele *pi̯ept* și *pi̯atră*, pentru care găsim material comparabil în cele trei atlase.

La sfîrșitul secolului trecut, pe baza hărților 15, 23, 54 din WLAD, în Oltenia apăreau toate cele trei tratamente importante ale secvenței *pi̯-*, care formau arii distincte: mai întîi păstrarea iotului într-o arie care cuprindea partea de răsărit a Olteniei pentru cuvîntul *piatră*, dar care se lărgea mult spre vest în jumătatea nordică, cuprinzînd și cea mai mare parte a Gorjului, precum și jumătatea sudică a județului Mehedinți, pentru cuvîntul *pi̯ept*; apoi slăbirea articulației iotului, deci fenomenul deschiderii, într-o arie oltenească nord-vestică, cuprinzînd aproximativ jumătatea de nord a Mehedinților precum și extremitatea vestică a Gorjului, în ceea ce privește fonetismul *pi̯ept*, trecut la *pept*, arie care se lărgește spre est și spre sud, incluzînd și partea sudică a Mehedinților, precum și întreg Gorjul, în ceea ce privește fonetismul *pi̯átră*, trecut la *pe̯átră*; în sfîrșit, întărirea articulației iotului, consonantizarea acestuia, de la stadiul de fricativă pînă la acela de oclusivă, deci închiderea lui, ceea ce, impropriu, a fost numit „palatalizare", într-o arie oltenească de sud, care cuprinde, în linii generale, aproape întregul județ Dolj, precum și extremitatea sudică a fostului județ Romanați. În această arie, închiderea iotului a ajuns pînă la ocluzia completă, deci pînă la stadiul de oclusivă postpalatală, cu menținerea labialei precedente (*pḱ*), dar, mai ales, fără menținerea acesteia (*ḱ*).

Fonetismul majoritar îl constituie stadiul *ḱ* (*ḱept*, *ḱátră*), cu căderea labialei precedente, răspîndit în aproape toată aria circumscrisă mai sus, cu excepția cîtorva puncte din nord-estul Doljului, în jurul Craiovei, unde apare stadiul *pḱ* (*pḱept*, *pḱátră*), cu menținerea labialei precedente. Atît stadiul *pḱ*, cît, și, mai ales,

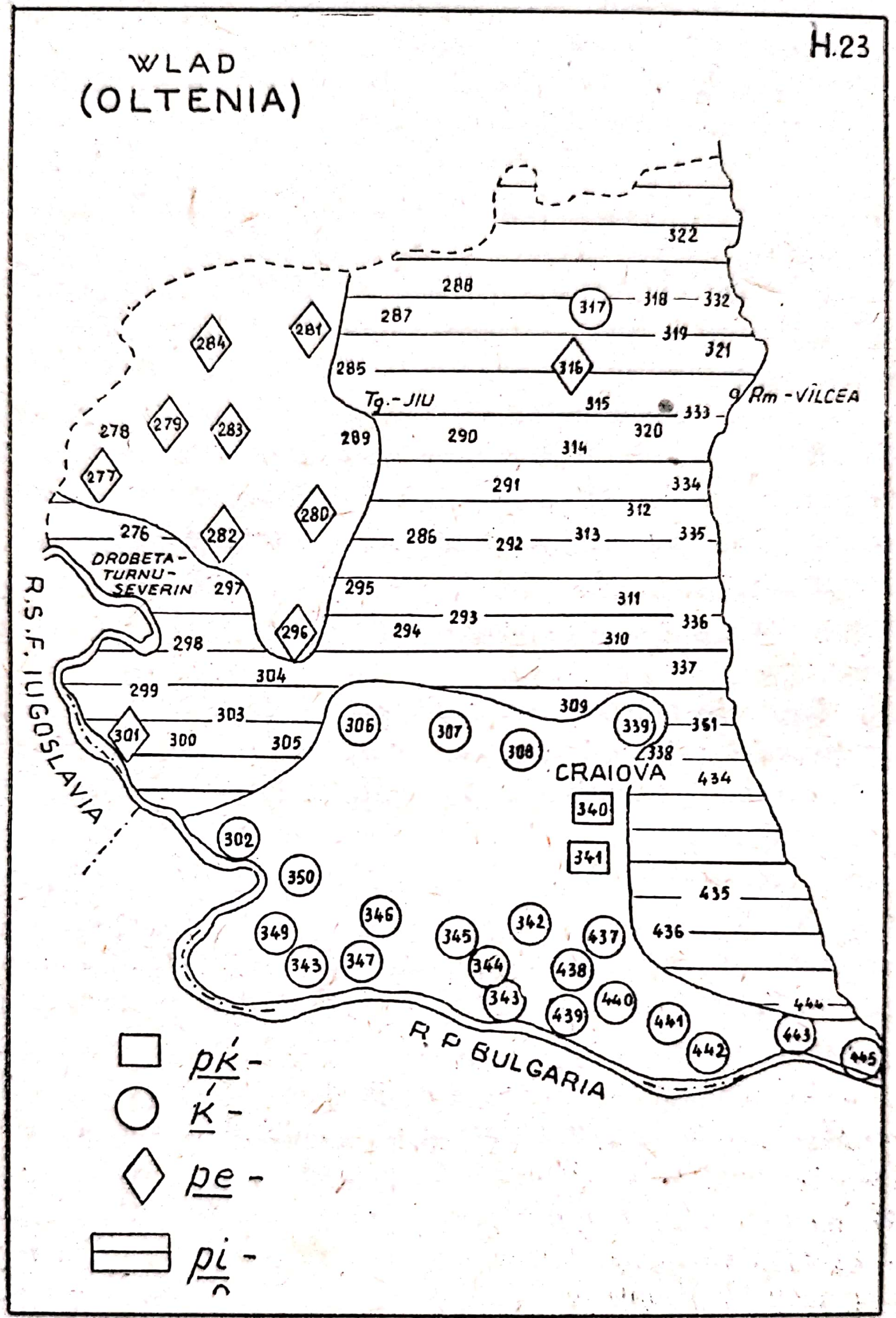
stadiul *ḱ*, care sînt stadii avansate în direcţia închiderii iotului, a consonantizării lui, arată că, în sudul Olteniei, fenomenul este relativ vechi, din moment ce, pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea, el a putut ajunge la aceste stadii.

Peste aproximativ trei decenii, ALR I şi ALR II au întregistrat aproape aceeaşi situaţie ca şi WLAD în ceea ce priveşte cuvîntul *pi̯ept*, cu deosebirea că cei doi anchetatori ai ALR (vezi ALRM I, h. 54 şi ALRM II, h. 115) au surprins şi stadiul mai vechi *ph'* la Costeşti — Vîlcea şi la Balş.

Ultima reprezentare cartografică, NALR Oltenia (vezi h. 91 — cuvîntul *piept* şi h. 187 — cuvîntul *piatră*), la şase decenii şi jumătate după prima, înfăţişează o situaţie oarecum diferită, în sensul pătrunderii fonetismului *pi̯-*, cu păstrarea iotului, caracteristic limbii literare, mai ales în aria cu consonantizarea iotului, în unele puncte în paralel cu fonetismul dialectal *ḱ*, în altele prin înlocuirea lui definitivă. De asemenea, în cuvîntul *piatră*, aria cu deschiderea iotului, prin articularea sa mai slabă, s-a restrîns la partea vestică a Olteniei, sub influenţa aceluiaşi fonetism literar *pi̯-*.

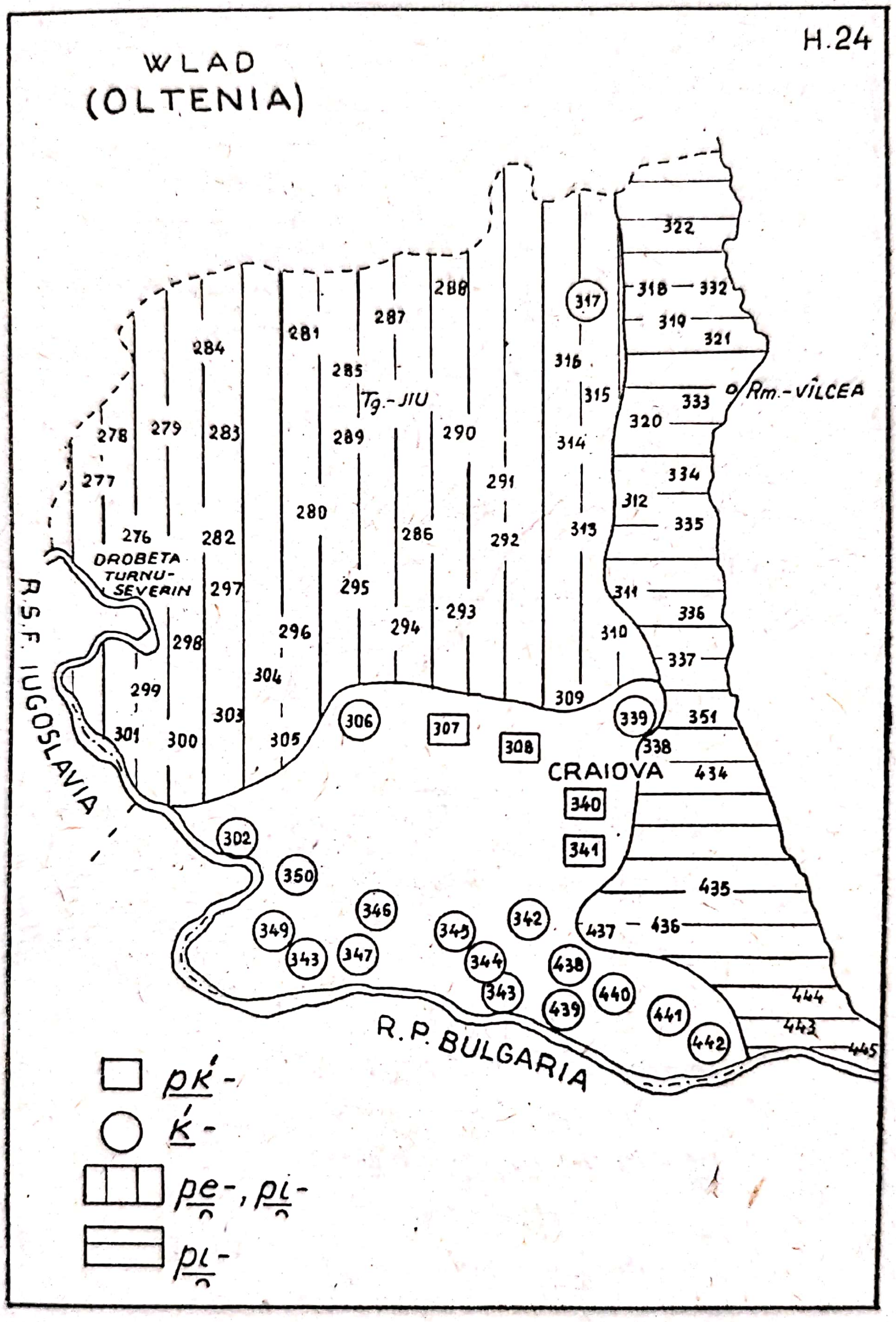
În sfîrşit, în aria cu consonantizarea iotului, NALR Oltenia înregistrează fonetismul *ph'-*, cu îngustarea aperturii pînă la stadiul de consoană fricativă mediopalatală, într-o zonă din extremitatea sud-estică a Doljului. Neapărînd în WLAD, cu toate că este mai vechi decît toate celelalte, fiind înregistrat de ALR I şi II şi de NALR Oltenia, rezultă că fonetismul *ph'-* ($p^{h'}$-) ar putea fi interpretat ca un moment al procesului de involuţie, ca o „depalatalizare" a iotului, de fapt ca o deconsonantizare a acestuia, constînd din parcurgerea în sens invers a etapelor procesului consonantizării. Fonetismul în discuţie nu poate fi interpretat ca o menţinere din vechime a primei faze a procesului de închidere a iotului, din moment ce el nu apare în primul atlas lingvistic dacoromân, WLAD, cu toată densitatea reţelei acestui atlas. Aşadar, cînd spunem că fenomenul consonantizării iotului este în regres, înţelegem prin aceasta nu numai restrîngerea, în sens geografic, a ariei sale, dar şi regresiunea stadiilor, parcurgerea, în sens invers, a etapelor procesului de consonantizare.

Secvența pi- în cuvîntul piept

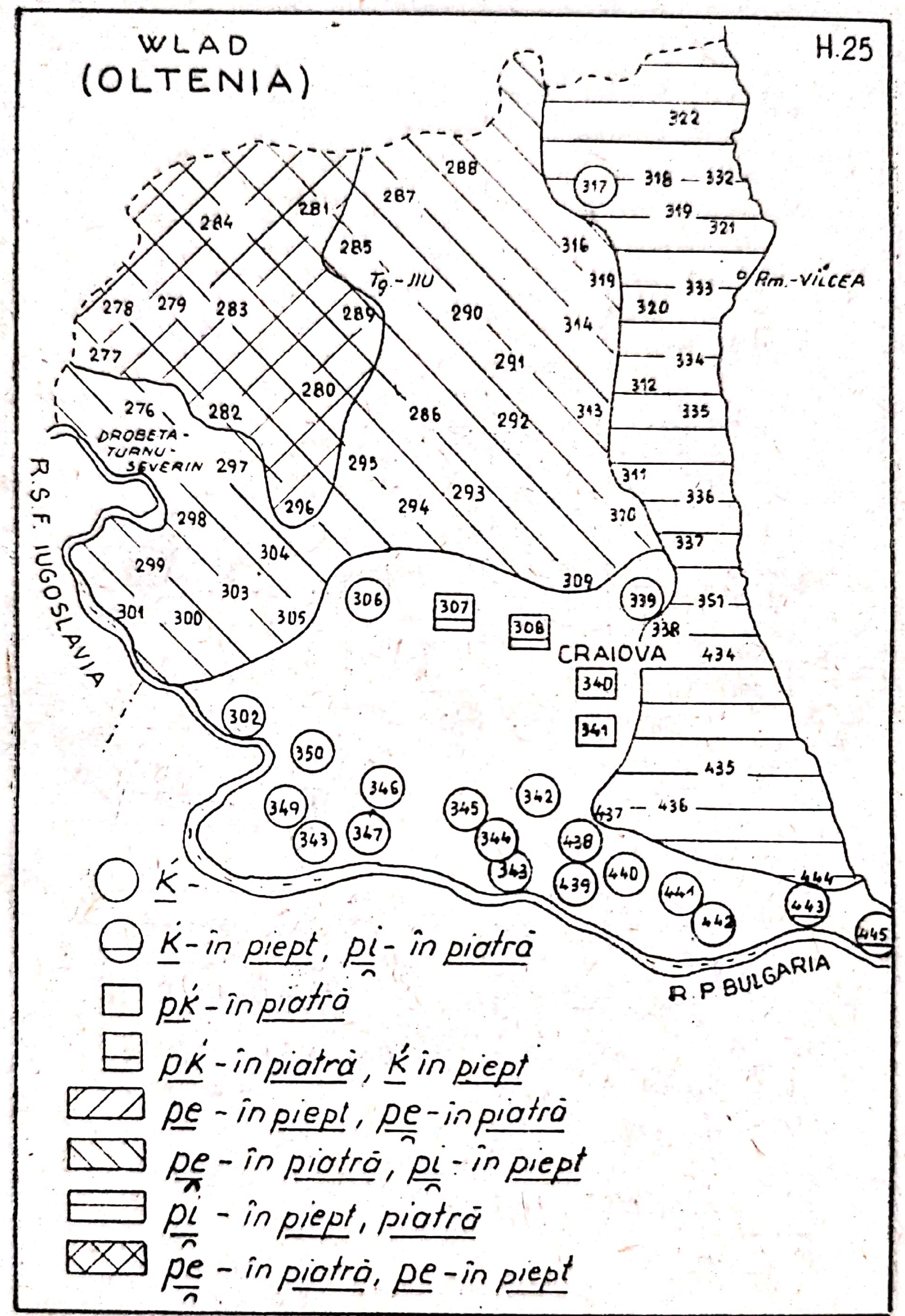
După WLAD, h. 15, 23, 54; cf. D. Măcrea, Palatalizarea labialelor în limba română, h. 1a

Secvența pi- în cuvîntul piatră

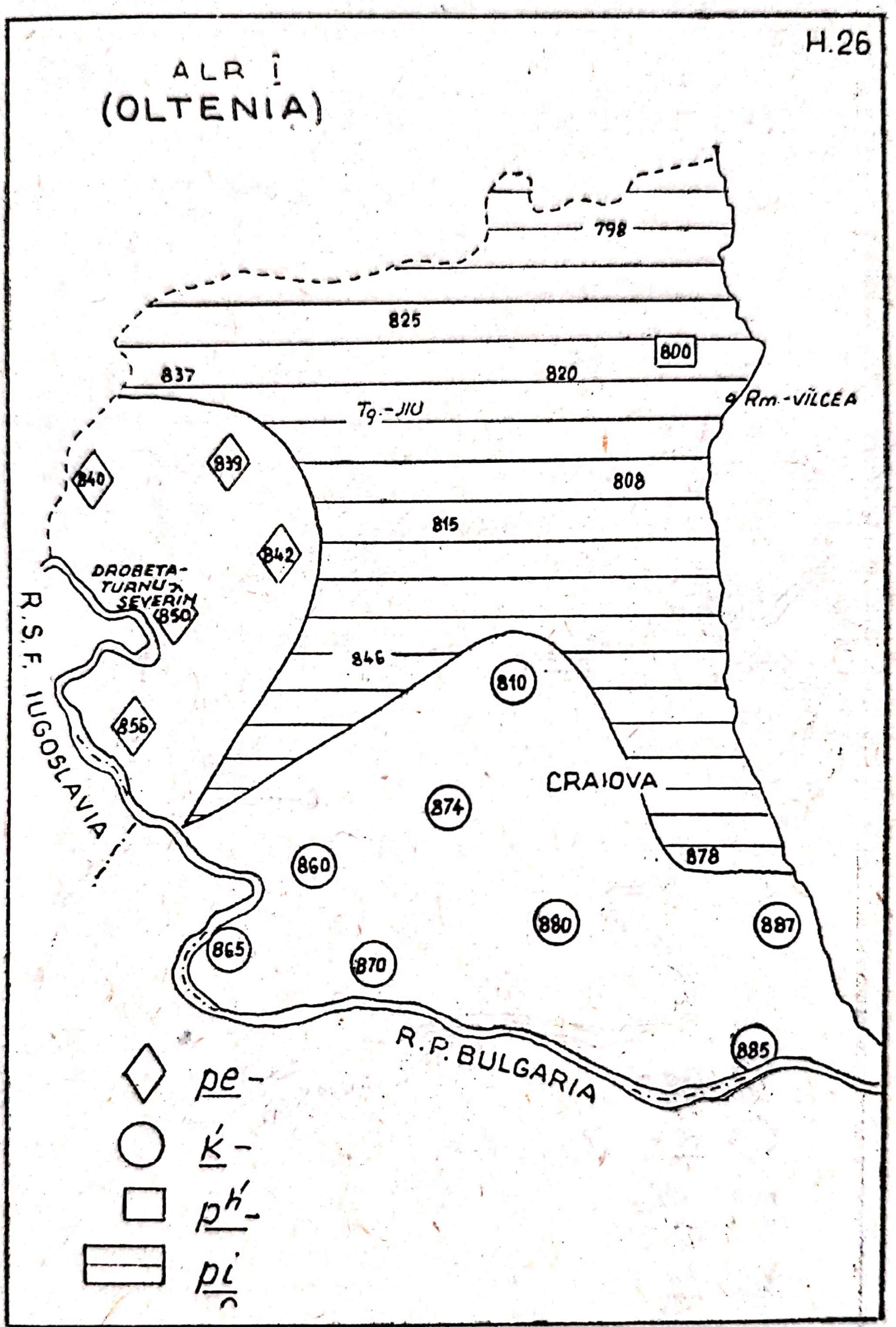
După WLAD, h. 15,23,54

Secvența *pi̯-* în cuvintele *piept*, *piatră*

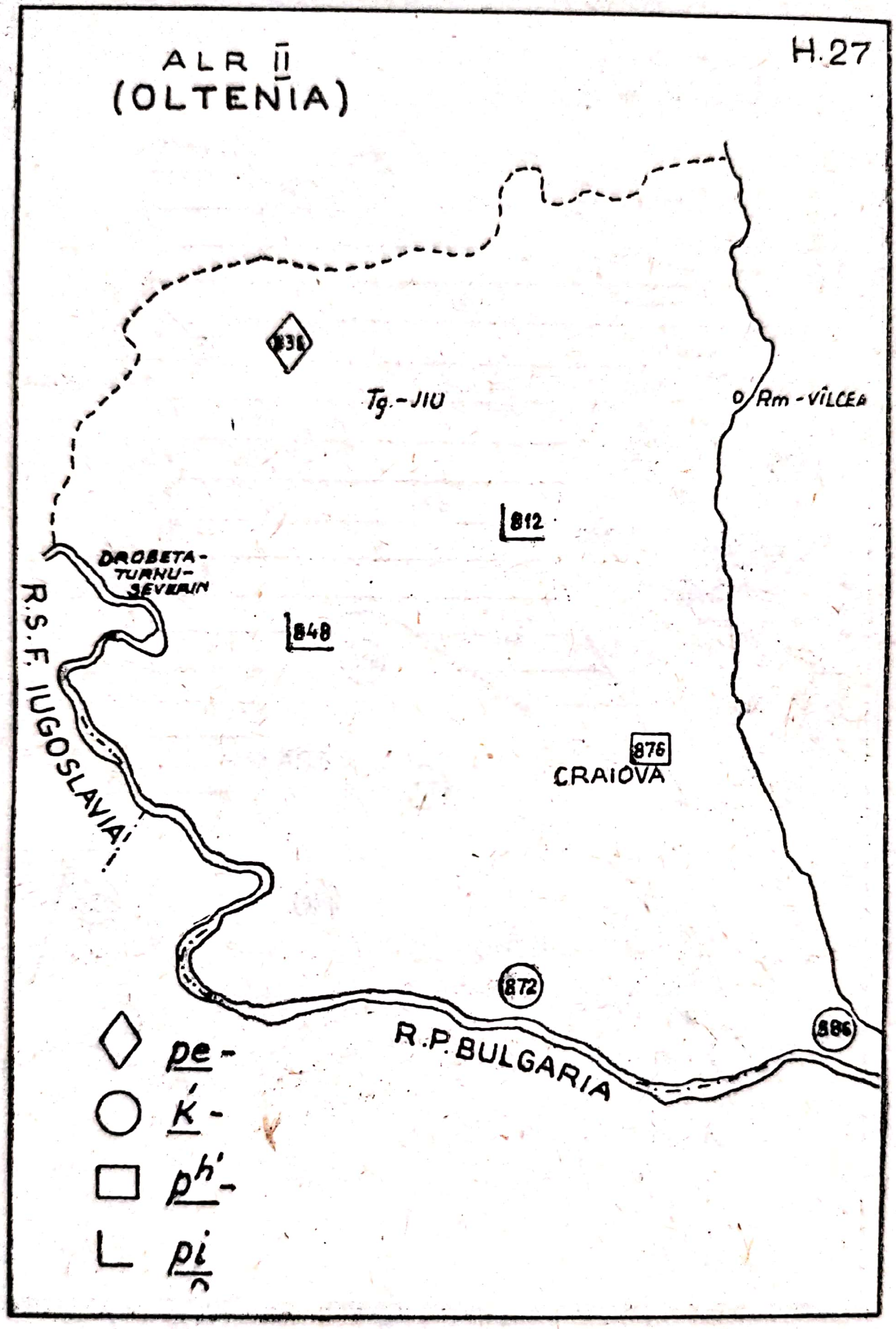
După WLAD, h. 15, 23, 54

Secvența *pi̯-* în cuvîntul *piept*

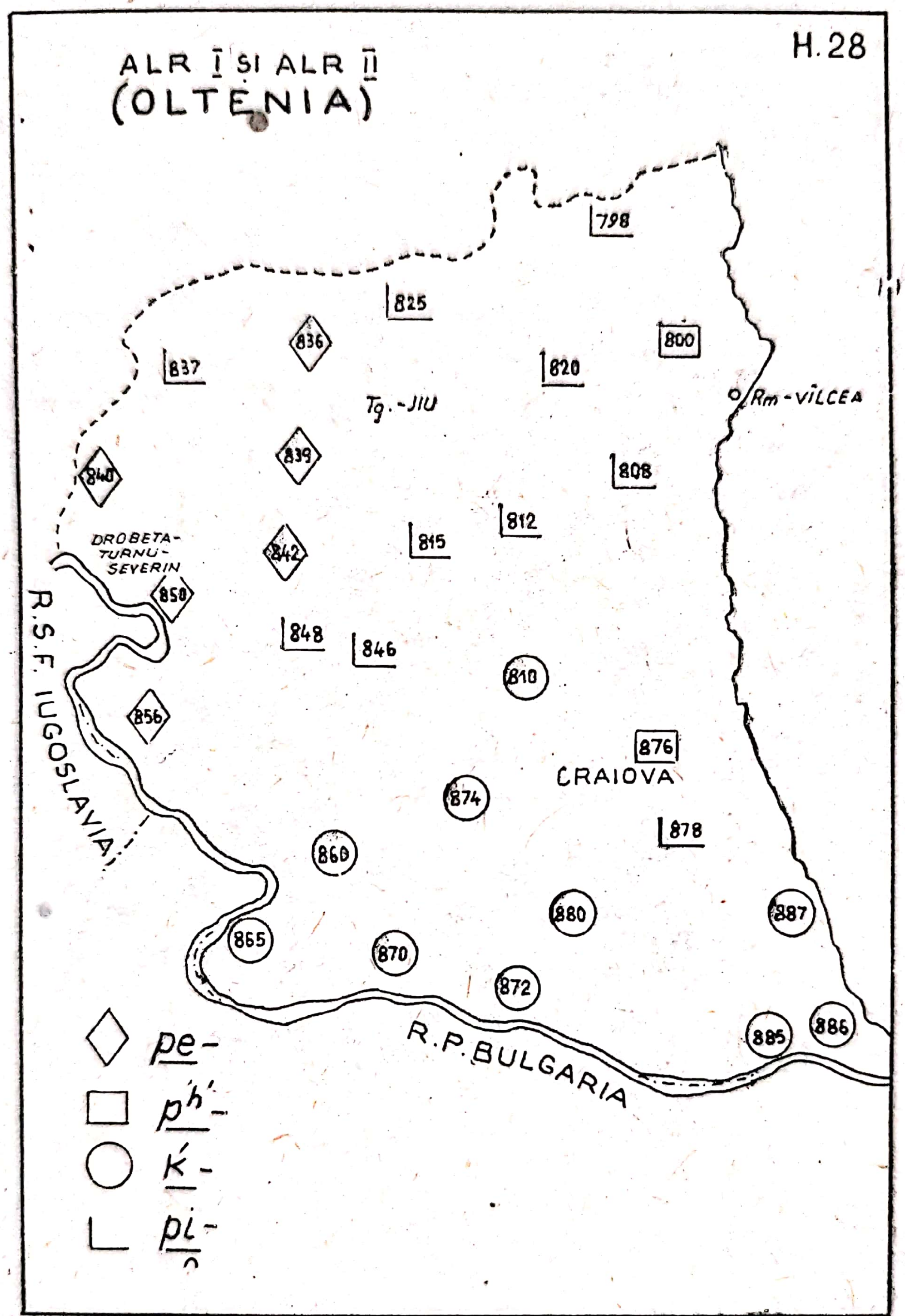
După ALR I, h.39, ALRM I, h.54

Secvența pi- în cuvîntul piept

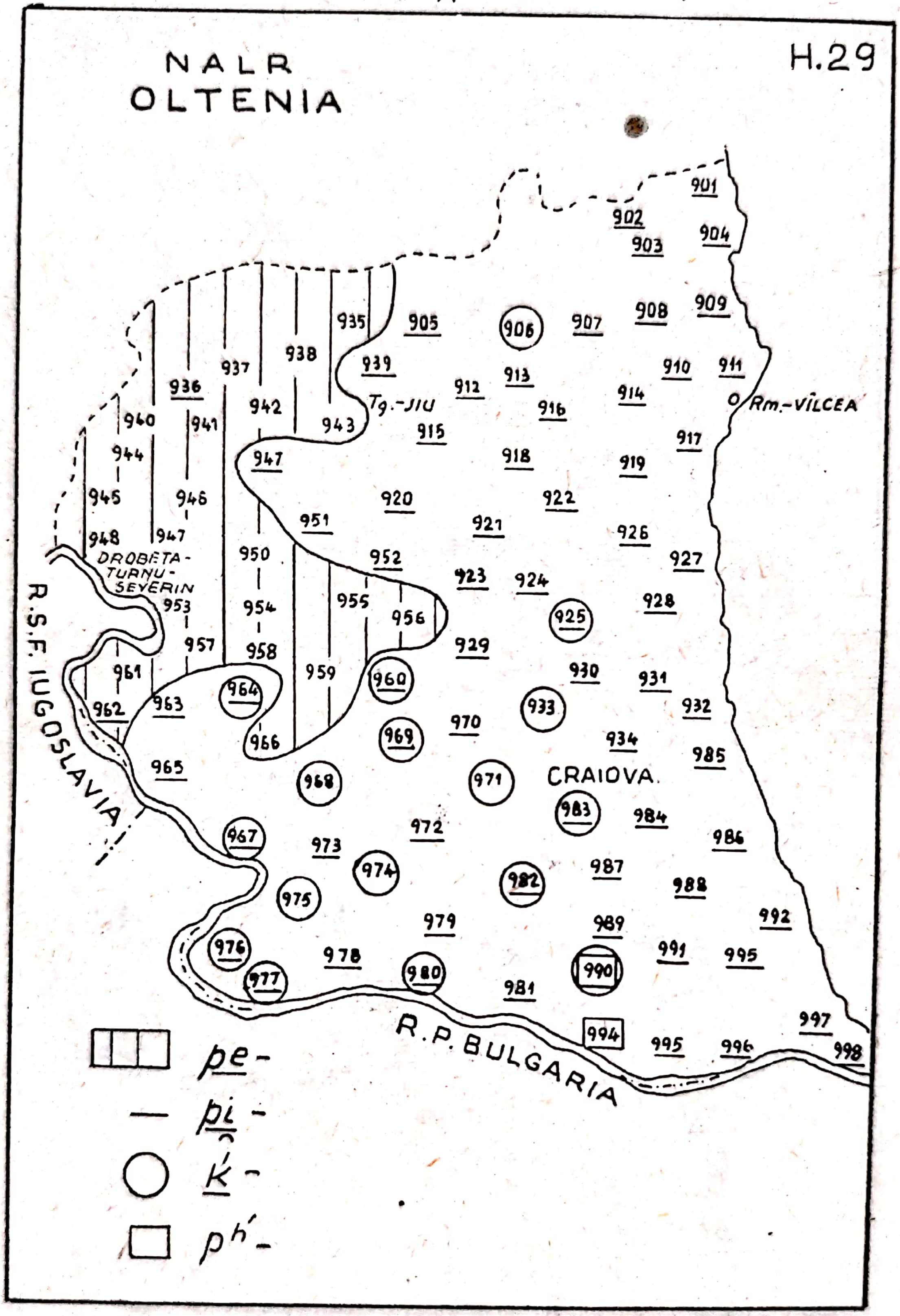
După ALRM II, h. 115

Secvența pi̯- în cuvîntul piept

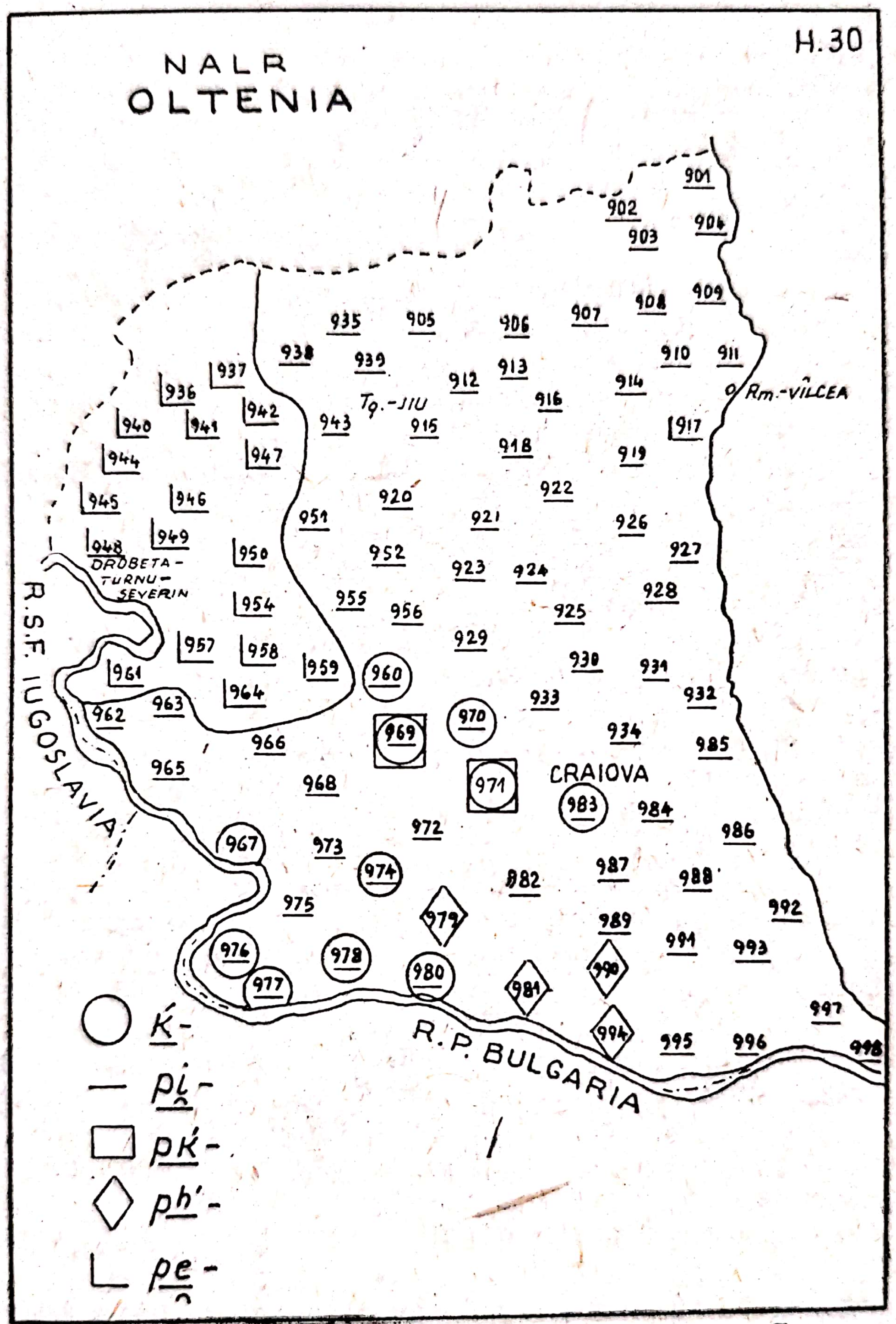
După ALR I, h.39, ALRM I, h.54 și ALRM II, h.115

Secvența *pi̯-* în cuvîntul *piept*

După NALR OLTENIA, h.91; cf. I.Ionică, *Palatalizarea labialelor în Oltenia*, în FD, VIII, h.1

Secvența *pi̯*- în cuvîntul *piatră*

După NALR OLTENIA, II, h.187

9. Secvența *fi̯-* în cuvîntul *fier*

Precedat de fricativa labiodentală surdă, iotul forma în Oltenia, la sfîrșitul secolului trecut, aceleași trei mari arii: o arie care cuprinde centrul și estul Olteniei, în care iotul se păstra ca atare (*fi̯er*), alta în nordul și vestul Olteniei, cuprinzînd marea majoritate a teritoriului județului Mehedinți, cu excepția extremității sale sud-estice, și partea de nord a jud. Gorj, caracterizată prin slăbirea articulației iotului, ceea ce a dus la deschiderea lui treptată pînă la acomodarea și confundarea cu *e* următor (*fer*) și, în sfîrșit, alta în aproape întreagă jumătatea de sud a Olteniei, caracterizată prin întărirea articulației iotului, prin consonantizarea lui în diferite stadii *(fh'er, fk̑er, sk̑er)*. Spre deosebire de situația cînd era precedat de oclusiva bilabială *p*, cînd consonantizarea iotului mergea pînă la stadiul de oclusivă postpalatală și presupune căderea labialei precedente (*k̑ept, k̑atră*), care constituia fonetismul majoritar, de data aceasta, precedat de fricativa labiodentală, *f*, iotul se consonantizează tot pînă în stadiul de oclusivă palatală, cu menținerea labiodentalei precedente, dar, în acest caz, fonetismul majoritar al ariei îl constituie stadiul *fh'*, cu consonantizarea iotului, prin acomodare, în stadiul de fricativă, în timp ce stadiul *fk̑* (*ft'*) formează două arii mai mici, una în sud-estul Mehedinților, alta în sud-estul Doljului.

O atenție specială, în cadrul ariei cu consonantizarea iotului, merită fonetismul *sk̑- (sk̑er)*, pe care Weigand (vezi WLAD, h. 16, 24, 55) l-a înregistrat în trei localități din sud-vestul fostului județ Romanați (Dăbuleni, Potelu și Orlea Mare), precum și fonetismul *sf- (sfi̯er)*, înregistrat tot prin Romanați (Weigand *Jahresbericht...*, VII, 1900, p. 28—29). Cele două rostiri prezintă importanță pentru explicarea originii fenomenului consonantizării iotului precedat de labiale în Oltenia de sud. Deși explicația a fost diferită, s-a admis cu dreptate că rostirile *sk̑er* și *sfi̯er* reprezintă fonetisme contaminate. D. Macrea, *Probleme de fonetică*, p. 92, consideră că forme ca *sk̑er, sk̑ere* rezultă „din contaminarea rostirii *h'er, h'i̯ere* etc., adusă (cu *h'* care a devenit apoi oclusivă) din regiunea Sibiului, cu *ŝer, ŝére*, adusă de pe Cîmpia Transilvaniei", iar forme ca *sfi̯er, sfi̯ére* rezultă „din contaminarea rostirii locale *fi̯er, fi̯ére* cu același *ŝer, ŝére* etc., de pe Cîmpie — *ŝ* transformîndu-se în *s* din cauza lipsei acestei nuanțe din graiul unei părți a populației".

Originea ardelenească a formelor contaminate și deci a așa-zisei palatalizări din sudul Olteniei a fost susținută și de G. Ivănescu, care, în sprijinul acestei ipoteze a adus și alte fapte, dar care se

deosebeşte în ceea ce priveşte explicaţia mecanismului contaminării: „...este de presupus că contaminarea s-a făcut între *ser* şi *x́er* sau *fier*“[29].

După Gr. Brâncuş, *Graiul din Oltenia*, în LR, XI, 1962, nr. 3, p. 259, fonetismele *sḱ* şi *zǵ* sînt „probabil, rezultatul contaminării celor dintîi (*fḱ*, *vǵ*) cu fazele proprii zonei maramureşene *s*, *z*: *fḱer* + *si̯er* > *sḱer*, *vǵérme* + *zi̯érme* > *zǵerme*“.

Pe lîngă ipoteza originii îndepărtate, transilvănene sau maramureşene, a fonetismelor contaminate din graiurile olteneşti de sud, formulată încă de la începutul secolului nostru de G. Weigand (*Jahresbericht*..., XV, 1909, p. 141; WLAD, p. 16), ca o reacţie împotriva acesteia, a apărut ipoteza originii mai apropiate a acestor forme, care au fost explicate prin încrucişarea unor fonetisme locale cu altele dintr-o zonă mai apropiată, oarecum învecinată, din nordul judeţului Olt, cuprinzînd localităţi ca Potcoava, Optaşi, Corbu, Şerbăneşti, Floru, Valea Mare, Aluniş etc. Sugerată de Luca Preda, *Cercetări dialectice în Dolj*, în GS, VII, 1937, p. 235, ipoteza din urmă a fost formulată de D. Şandru în următorii termeni: „Pe de altă parte, d. Preda susţine, în cercetarea amintită, la p. 235 că «în satele Corbu, Optaşi, Potcoava din jud. Olt, labialele *f*, *v* au evoluat în această poziţie spre *s* — *ser*, *si̯er* şi spre *z*: *zérme*< *vi̯érme*». Dacă aceste atestări sînt sigure, atunci explicarea formelor în discuţie se simplifică: pronunţarea *sfier*, *sfiert*, *sfiere* rezultă din contaminarea rostirii locale *fier* etc. cu *ser*, *si̯er* din satele oltene învecinate, iar *sḱer*, *sḱere*, *sḱerbe* din contaminarea rostirii *fḱer*, *fḱere*, *fḱerbe* cu rostirea *ser* (*si̯er*) din aceleaşi sate oltene învecinate“[30]. La această ipoteză a aderat în ultimul timp şi cercetătorul bucureştean Ion Ionică, originar dintr-una din comunele (Valea Mare) din jud. Olt, cu rostirea *sérbe* „fierbe“, *zérme* „vierme“, şi, în acelaşi timp, anchetatorul graiurilor din sudul Olteniei pentru NALR Oltenia, precum şi autorul monografiei acestor graiuri, lucrare susţinută ca teză de doctorat. În *Graiurile din sudul Olteniei (Fonetică şi morfologie). Rezumatul tezei de doctorat*, Bucureşti, 1976, p. 11, Ion Ionică scrie: „După discutarea principalelor ipoteze emise în legătură cu originea acestor forme, ne-am raliat părerii după care pentru realizările fonetice specifice în graiurile din sudul Olteniei trebuie să căutăm o explicaţie locală, apropiindu-se de fonetisme asemănătoare înregistrate în zone învecinate acestor graiuri“[31]. Sînt în citatul de mai sus, după Ion Ionică, două idei care ne atrag atenţia: pe de o parte explicaţia fonetismelor contaminate prin apropierea cu graiurile „învecinate“ din jud. Olt, iar pe de altă parte adoptarea unei explicaţii „locale“ în ceea ce priveşte originea fenomenului.

În legătură cu aceste două idei, într-o oarecare măsură contradictorii, facem observaţia că, într-adevăr, este de preferat adoptarea unei explicaţii locale, în locul explicaţiei după care fenomenul ar fi adus în întregime din Transilvania de sud, de mijloc sau de nord, cu atît mai mult cu cît în graiurile din sudul Olteniei, ca o particularitate care le individualizează faţă de toate celelalte arii, chiar şi faţă de aria din nordul judeţului Olt, fenomenul consonantizării iotului precedat de labiale se petrece numai cînd iotul este primul element al diftongilor ascendenţi *i̯a, i̯e*, nu şi al diftongului *i̯i*, dar, dacă avem în vedere şi unele dintre realizările fonetice specifice, anume cele create prin contaminare *(sḱ, zǵ, sf)*, trebuie să admitem că, pe lîngă cauze „locale", interne, există şi influenţe venite de aiurea, care s-au încrucişat cu formele locale specifice, dînd actualele forme contaminate. Cele două idei sînt contradictorii în însăşi formularea părerii lui Şandru: pe de o parte, fonetismul *sḱer* este explicat prin contaminarea rostirii (locale) *fḱer* cu *ser, si̯er* din „satele oltene învecinate", explicaţie corectă, desigur, din punctul de vedere al mecanismului fonetic pe care se bazează şi care presupune recunoaşterea existenţei unui fonetism local specific *fḱer*, cu consonantizarea iotului în stadiul de oclusivă postpalatală, iar pe de altă parte fonetismul *fsi̯er* este explicat prin contaminarea aceleiaşi rostiri *ser, si̯er* „din satele oltene învecinate" cu rostirea locală *fi̯er*, ceea ce, după cum se vede, de această dată neagă existenţa fenomenului consonantizării iotului precedat de labiodentala *f* în zonă. Explicaţia lui Şandru, la care s-a raliat Ion Ionică, este aşadar inconsecventă, neunitară, contradictorie, spre deosebire de părerea prof. Macrea, după care fenomenul consonantizării iotului este în întregime adus din Transilvania, de sud şi de mijloc, contaminarea avînd loc între două forme diferite aduse din două zone diferite în cazul fonetismului *sḱ* şi între o formă adusă din cîmpia Transilvaniei şi una locală fără consonantizare, în cazul lui *sf*.

Dar, acceptînd explicaţia „locală", adică existenţa fenomenului consonantizării iotului precedat de labiale în graiurile din sudul Olteniei, ba chiar ca o arie originală, cu trăsături şi realizări fonetice specifice, care o individualizează faţă de celelalte arii dacoromâne, dacă rostirea *sḱer* a fost bine explicată, prin contaminarea rostirii locale *fḱer* cu *ser (si̯er)*, adusă de aiurea, rămîne încă de explicat fonetismul contaminat *sf — (sfi̯er)*. Este posibil ca acest fonetism să fie, în acelaşi timp, rezultatul unei contaminări, dar şi al unei regresiuni fonetice[32], fenomene care s-au petrecut fie pe terenul graiurilor olteneşti de sud, unde a avut loc contaminarea între o rostire *ser (si̯er)*, adusă eventual din jud. Olt,

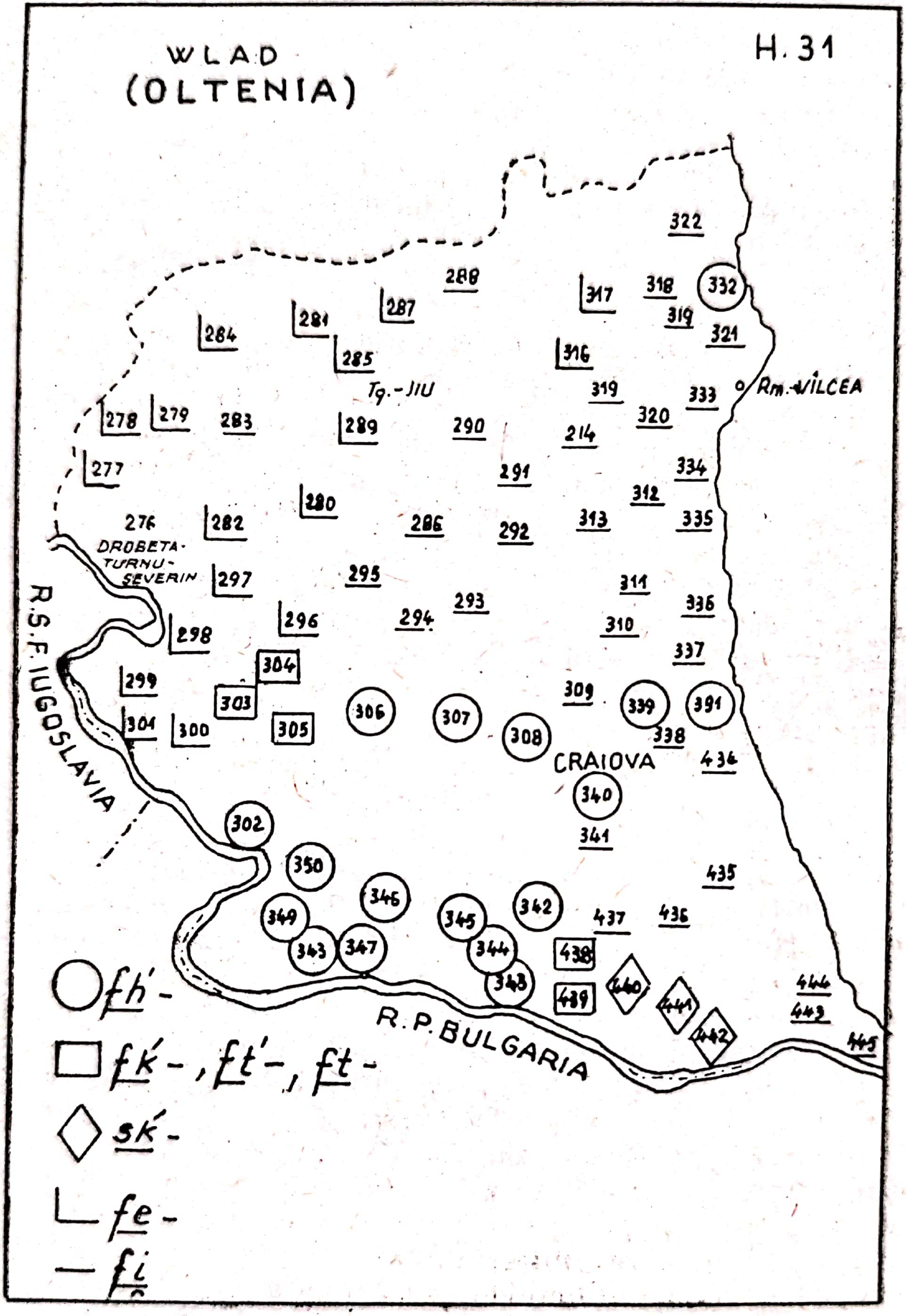
și o rostire locală *fier*, provenită prin regresiune fonetică de la *fker* la *fh'er* și apoi la *fier*, fie, mai curînd, pe terenul graiurilor muntenești de vest, din jud. Olt, unde contaminarea a putut avea loc mai ușor între o rostire locală, rezultată prin evoluție fonetică, *ser (sier)* și o rostire, tot locală, rezultată prin regresiune fonetică, *fier*, din care a rezultat atît o formă contaminată *sfier*, care a pătruns și în Oltenia de sud, cît și alta, tot contaminată, *fsier*[33]. Așadar, la explicația „locală"[34], corectă, trebuie să adăugăm, pe baza fonetismelor contaminate, și infiltrația unor rostiri de aiurea, gata contaminate sau încrucișate cu altele locale.

Situația de mai sus a fost prezentată pe baza hărților 16, 24, 55 din Atlasul lui Weigand. Urmează să vedem în continuare, pe baza celorlalte două reprezentări cartografice, evoluția sau regresiunea fenomenului în Oltenia. Așa cum rezultă din ALR I, h. 47 și ALRM I, h. 70, precedat de labiodentala *f*, în cuvîntul *fiere*, în deceniul al IV-lea al secolului nostru, iotul prezenta aceleași trei tratamente, dar cu deosebiri importante atît în ceea ce privește întinderea ariilor, cît și în privința evoluției fazelor.

Astfel, aria caracterizată prin slăbirea articulației iotului se restrînge la extremitatea vestică a Olteniei, în dauna ariei în care iotul s-a păstrat nealterat, care se extinde mult spre vest. Aria de sud, cu întărirea articulației iotului, cu consonantizare, se restrînge și ea, dar aceasta se caracterizează mai ales prin evoluția stadiilor de consonantizare: dacă în WLAD fonetismul majoritar din sud îl constituia stadiul *fh'*, în ALR acesta a evoluat la *fk*, deci de la stadiul de fricativă mediopalatală la stadiul de oclusivă postpalatală, ca singurul fonetism din zonă.

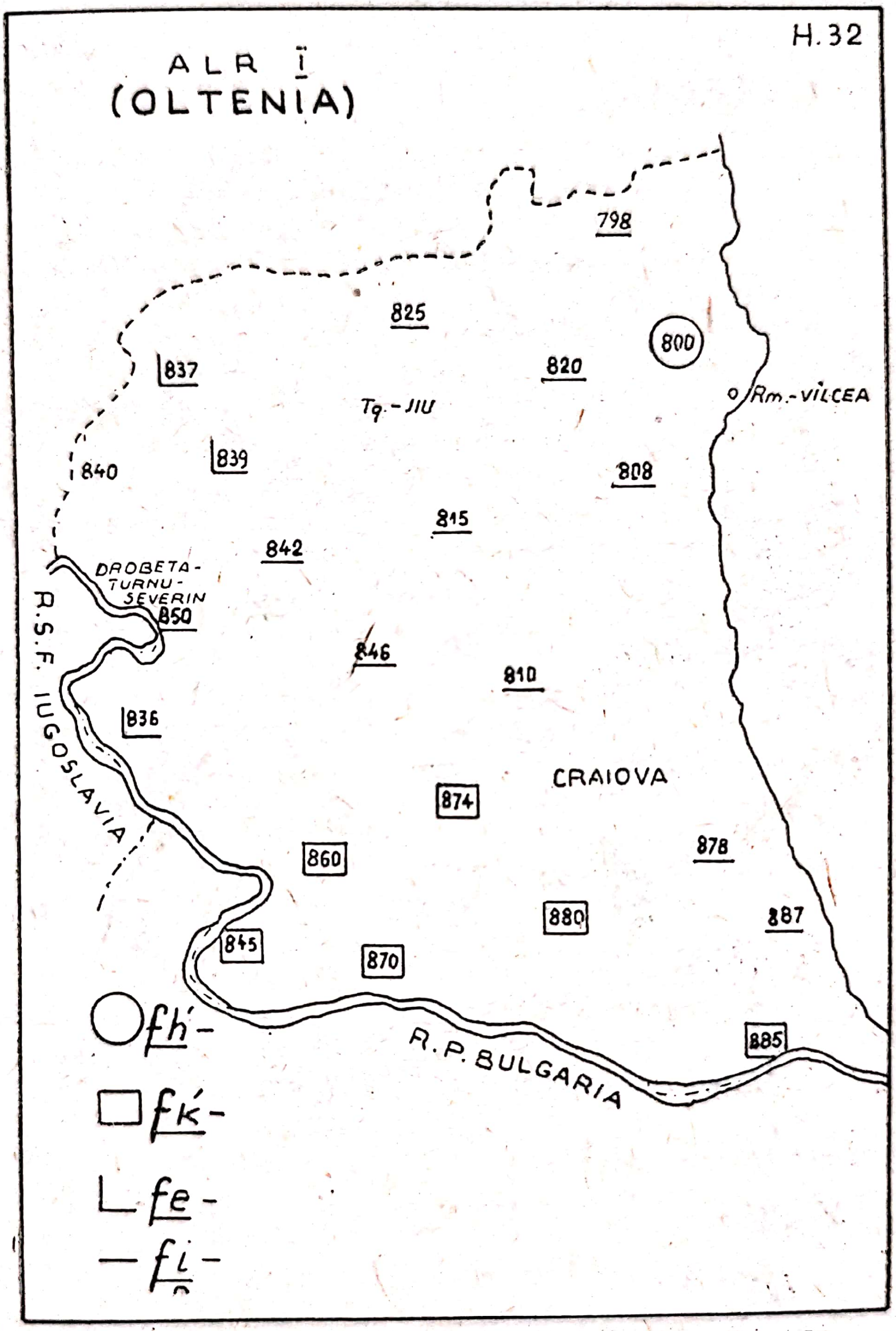
Mai departe, la data anchetelor pentru NALR Oltenia (anii 1963—1964), situația apare din nou schimbată. Așa cum rezultă din NALR Oltenia, III, MN, pl. 98, p. 245, fonetismul *fi-* din cuvîntul *fier*, cu iotul nealterat, se infiltrează adînc în sudul Olteniei, în aria care se caracterizează prin consonantizarea iotului, dar care acum își pierde coeziunea, reducîndu-se la cîteva puncte sau grupuri de puncte izolate, din jurul Craiovei sau din colțul de sud-vest, în care mai apare fonetismul *fker* sau, în paralel, forma contaminată *sker*. În schimb, aria de vest, cu slăbirea articulației iotului *(fer)* s-a extins din nou, cuprinzînd aproape întreg județul Mehedinți, ba chiar și puncte din nord-vestul Gorjului și sud-vestul Doljului. Este interesant de observat că această arie, din punctul de vedere al limitelor, este flotantă, cînd progresivă, cînd regresivă, întocmai ca fenomenul de flux și reflux, deoarece ea apare în WLAD mare, în ALR restrînsă și din nou mare în NALR Oltenia.

Secvența *fi*- în cuvîntul *fier*

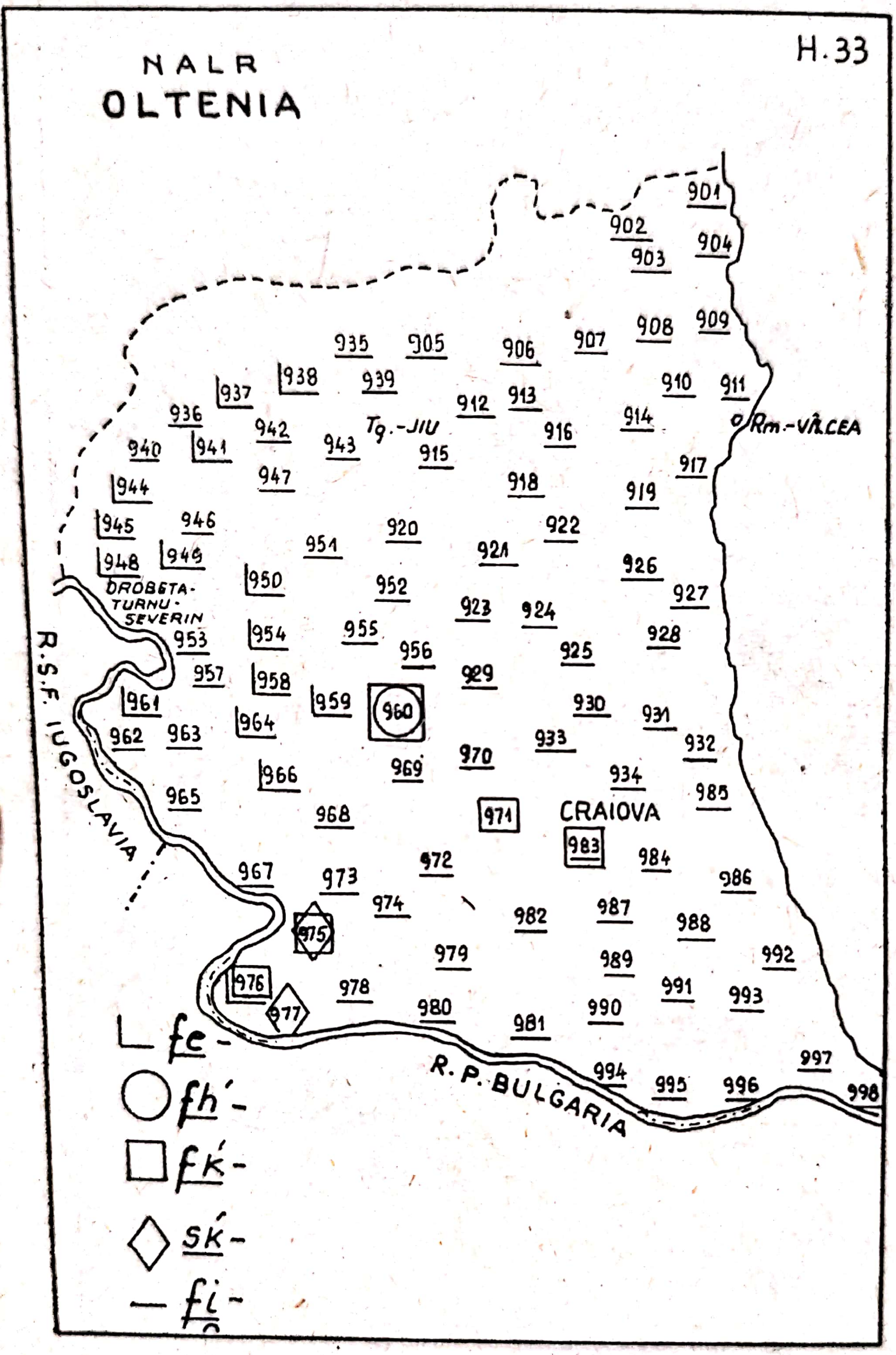
După WLAD, h. 16,24,55

Secvența *fi-* în cuvîntul *fiere*

După ALRM I, h.70, ALR I, h.47

Secvența *fi̯*- în cuvîntul *fier*

După NALR OLTENIA, III, MN, p. 98, p. 245

10. Secvența *mị-* în cuvîntul *miercuri*

În cuvîntul *miercuri*, pe care-l putem urmări în două din cele trei reprezentări cartografice, în WLAD și în NALR Oltenia, între care există o distanță în timp de 6 decenii și jumătate, precedat de sonanta labionazală *m*, iotul prezenta, la sfîrșitul secolului trecut, trei tratamente diferite :

1) păstrarea lui nealterată *(mịercur*^{i}*)* într-o arie care cuprindea centrul Olteniei, adică sudul Gorjului, extremitatea estică a Mehedinților și extremitatea nordică a Doljului, precum și partea de răsărit a Olteniei, adică Vîlcea și Romanații, aproape în întregime ;

2) slăbirea articulației iotului, ceea ce a dus la lărgirea aperturii, la vocalizarea, deci la dispariția lui în diftongul *ịe* (*mércur*^{i}), într-o arie care cuprindea sud-vestul și centrul Mehedinților și care se întindea spre nord-est peste centrul Gorjului pînă în nord-vestul Vîlcii (punctele 317 — Vaideeni și 316 — Mateești) ;

3) întărirea articulației iotului, ceea ce a dus la închiderea aperturii, deci la consonantizarea lui, în stadiul de sonantă nazală mediopalatală *ń*, fie cu menținerea labionazalei precedente *(mńércur*^{i}*)*, fie cu căderea acesteia *(ńércur*^{i}*)*. Fonetismul majoritar al acestei transformări, așa cum rezultă din WLAD, h. 16, 24, era cel cu menținerea labionazalei precedente : *mńércur*^{i}. Acesta forma două arii oltenești : una sudică, cuprinzînd cea mai mare parte a Doljului, precum și sud-estul Mehedinților, și alta nord-vestică, cuprinzînd nordul Mehedinților, ca și extremitatea nordică a Gorjului (punctul 288 — Porceni). După cum se vede, cele două arii oltenești sînt întrerupte în centrul Mehedinților de un culoar în care evoluția iotului s-a produs în sens invers, în direcția slăbirii articulației.

Tot în cadrul transformării de sub nr. 3, întărirea articulației iotului, consonantizarea lui a parcurs încă o fază, prin căderea labionazalei precedente *(ńércur*^{i}*)*, într-o mică arie din sud-vestul fostului județ Romanați (punctele 440 — Dăbuleni, 441 — Potel și 442 — Orlea Mare), aceleași puncte în care apărea fonetismul contaminat *sḱer*.

Peste șase decenii și jumătate, așa cum rezultă din NALR Oltenia, II, MN, pl. 40, p. 270, situația s-a schimbat în bună măsură. Pe de o parte, sub influența limbii literare, fonetismul cu păstrarea nealterată a iotului *(mịercur*^{i}*)* s-a infiltrat adînc, atît în aria sudică a lui *mń*, care și-a pierdut astfel coeziunea, reducîndu-se la cîteva puncte răzlețe, în special în nordul județului Dolj, cît și în aria cu slăbirea articulației iotului, cu vocalizarea lui,

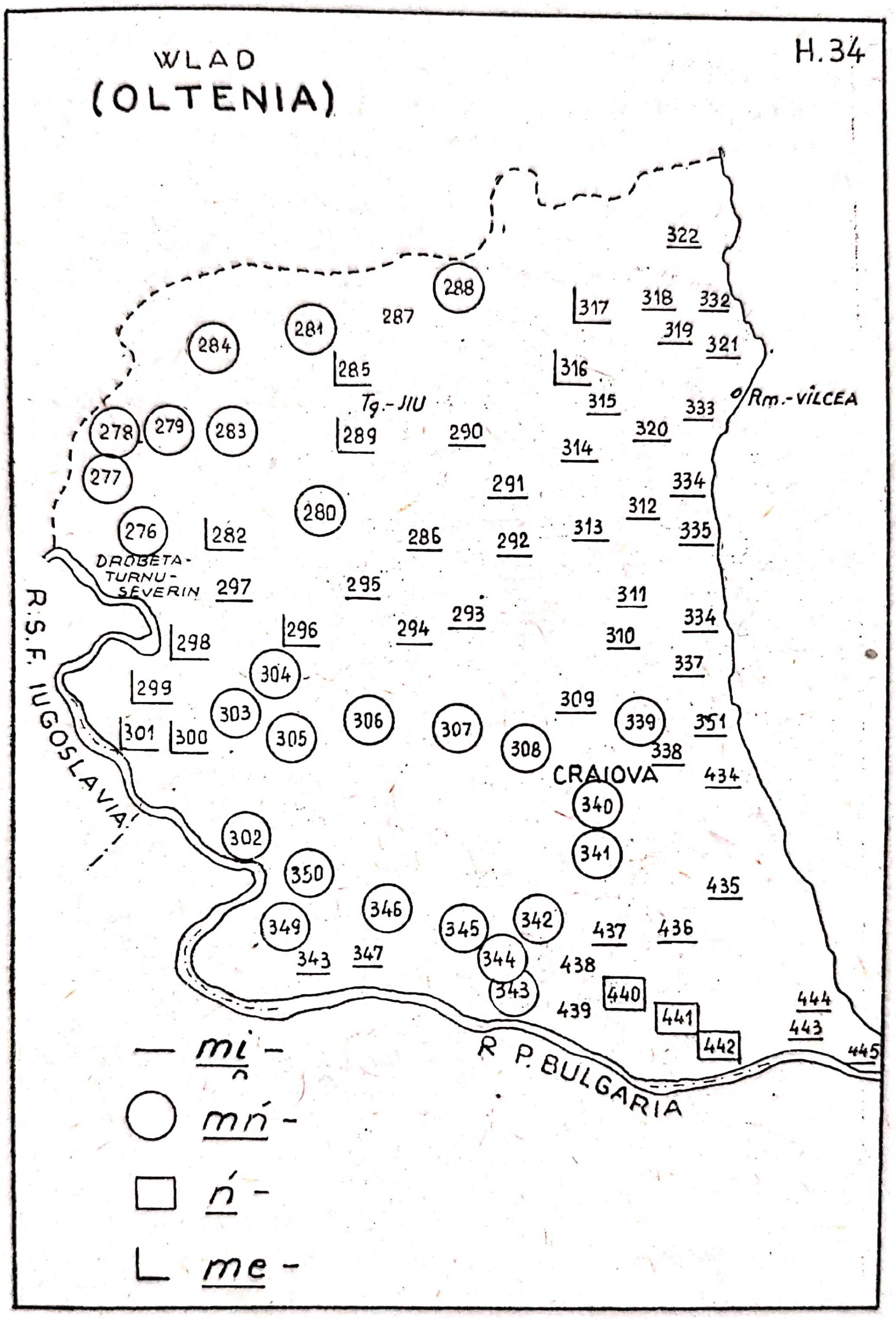
pe care, de asemenea, a dezagregat-o. Mai rezistentă s-a dovedit aria oltenească nord-vestică a lui *mń*, care a rămas mai compactă.

Pe de altă parte, sub presiunea aceluiași factor cultural, în graiurile din sud-vestul Doljului, în aria cu *mń* de odinioară, a apărut un fonetism nou *mnércur'*, inexistent la sfîrșitul secolului trecut, creat prin regresiune fonetică, ceea ce în terminologia mai veche s-a numit „depalatalizare".

Trecerea de la *mń-* la *mn-* este într-adevăr o depalatalizare, dar, dacă avem în vedere sensul transformării, observăm că avem a face cu o regresiune fonetică, ceea ce, evident, este un indiciu asupra faptului că fenomenul consonantizării iotului este în... regres în zona în care s-a produs depalatalizarea. Dar acesta este numai unul din semnele regresiunii fenomenului. Mai importantă este însă pierderea coeziunii unor arii, dezagregarea lor prin infiltrarea fonetismelor literare, cu păstrarea nealterată a iotului, care, intrînd în concurență cu formele dialectale, la început în paralel cu acestea, apoi singure, au eliminat formele dialectale încetul cu încetul.

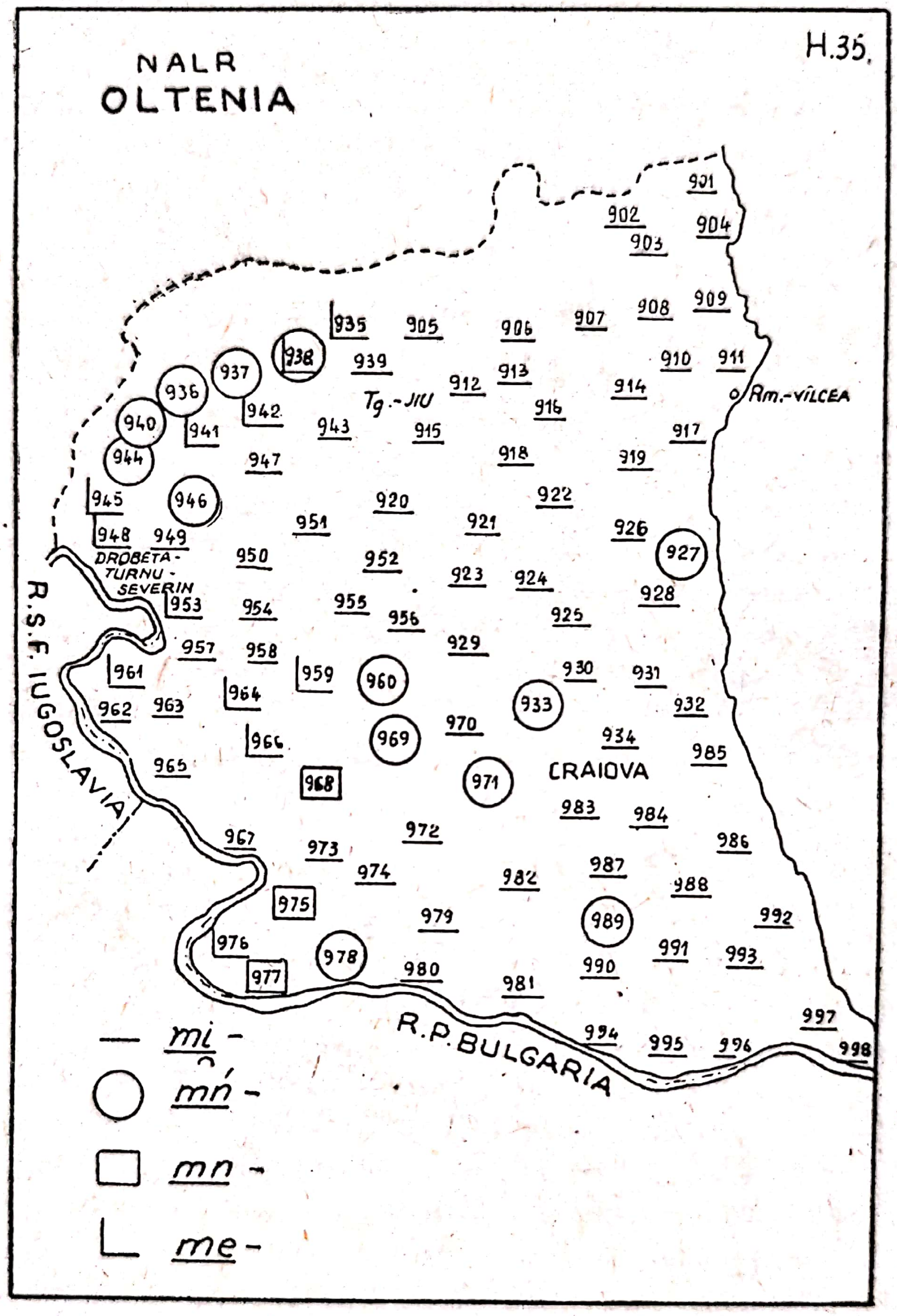
Pe baza materialului de mai sus în legătură cu transformările suferite de *i̯* precedat de labiale în graiurile din Oltenia, putem aprecia că, în ansamblu, fenomenul în discuție este, mai ales în ultimul timp, în regres. Subliniem, totuși, relativitatea acestei aprecieri de ansamblu, căci, așa cum s-a văzut, fiecare arie își are evoluția ei proprie: unele arii sînt staționare în perioada primelor trei decenii ale secolului nostru, dar regresive în ultimul timp, altele sînt progresive, altele, în sfîrșit, sînt cînd progresive, cînd regresive. Totuși, în ansamblu, credem că se poate vorbi de regresiunea fenomenului în discuție, căci, așa cum s-a văzut, sînt arii, compacte altădată, dar care în ultimul timp si-au pierdut coeziunea, au fost dezagregate prin pătrunderea, pe plan vertical, a fonetismelor literare. Este foarte adevărat, mai ales dacă avem în vedere stratificarea socioculturală a vorbitorilor, că fenomenul consonantizării iotului precedat de consoanele labiale „continuă să rămînă [...] o trăsătură caracteristică a fonetismului graiului din sudul Olteniei", așa cum conchide cercetătorul bucureștean Ion Ionică[35], dar aceasta nu înseamnă că fenomenul a rămas staționar, ci că, deși în vizibil regres, el mai constituie încă o trăsătură caracteristică a acestui grai.

Secvența *mi̯-* în cuvîntul *miercuri*

După WLAD, h. 16, 24

Secvența mi̯- în cuvîntul miercuri

După NALR OLTENIA II, MN, pl. 40, p. 270

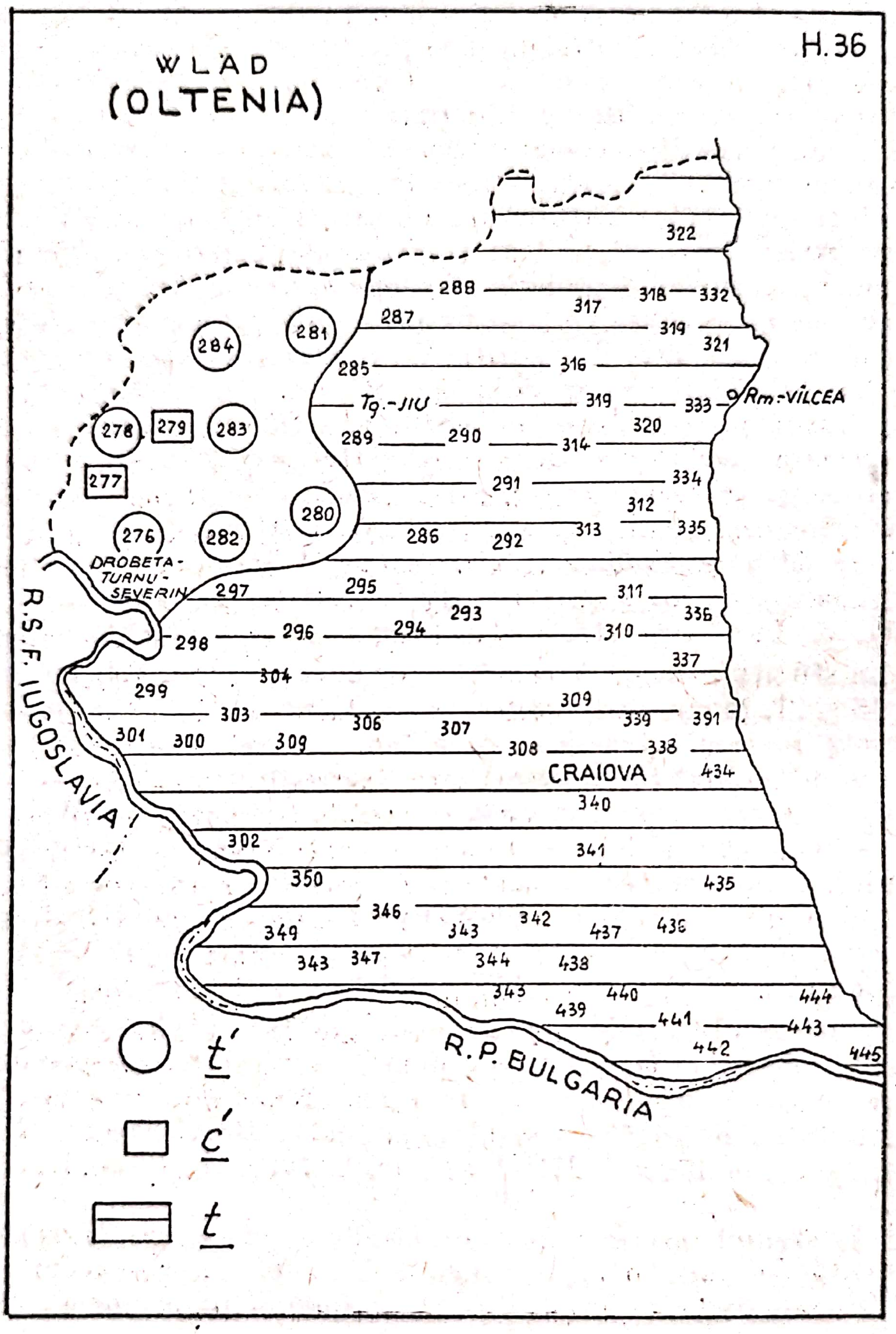
11. Sunetul *t* în cuvintele *dinte, frate, pește, tei*

Spre deosebire de labiale, la care nu am constatat alterarea atunci cînd sînt urmate de iot, ci, dimpotrivă, diferite transformări ale acestuia, însoțite de menținerea sau de căderea labialei precedente, în cazul dentalelor, atunci cînd sînt urmate de una dintre cele două vocale anterioare, *i* sau *e*, precum și de aceleași două timbre vocalice devenite elemente asilabice ale unor diftongi ascendenți următori, avem a face în anumite graiuri cu alterarea oclusivei dentale precedente, în diferite stadii, de la stadiul de ușoară palatalizare *(ť, ď)*, la acela de palatalizare propriu-zisă, cu trecerea oclusivelor dentale la mediopalatalele *t', d'*, și, în sfîrșit, la acela de africatizare *(ć, đ)*, care presupune nu numai schimbarea locului de articulare, din poziția de dentale în aceea de prepalatale, dar și schimbarea modului de articulare, din oclusive în africate. Transformările descrise mai sus, atît palatalizarea, cît și africatizarea oclusivelor dentale, caracterizează, în linii generale, dacoromâna de vest, palatalizarea fiind caracteristică subdialectelor crișean și maramureșean, în timp ce africatizarea constituie nota specifică a subdialectului bănățean[36]. Urmează să vedem în continuare care era și este situația dentalelor în graiurile din Oltenia, pe baza celor trei atlase lingvistice ale acestui domeniu.

La sfîrșitul secolului trecut, așa cum rezultă din WLAD, h. 12, 20, 13 și 21, în cuvinte ca *dinte, pește*, oclusiva dentală *t* se prezenta alterată în jumătatea de nord a Mehedinților, fonetismul majoritar fiind stadiul *t'*, cu palatalizare, în timp ce stadiul *ć*, cu africatizare, apărea numai în două puncte ale Atlasului lui Weigand: 277 — Godeanu și 279 — Dîlma, din extremitatea vestică a județului, la hotarul cu Banatul. Aproximativ aceeași era situația lui *t* din cuvîntul *tei*, cu deosebirea că aria cu dentala alterată era ceva mai extinsă, cuprinzînd în sud și punctul 297 — Prunișor, iar în nord și punctul 287 — Stănești, din jud. Gorj.

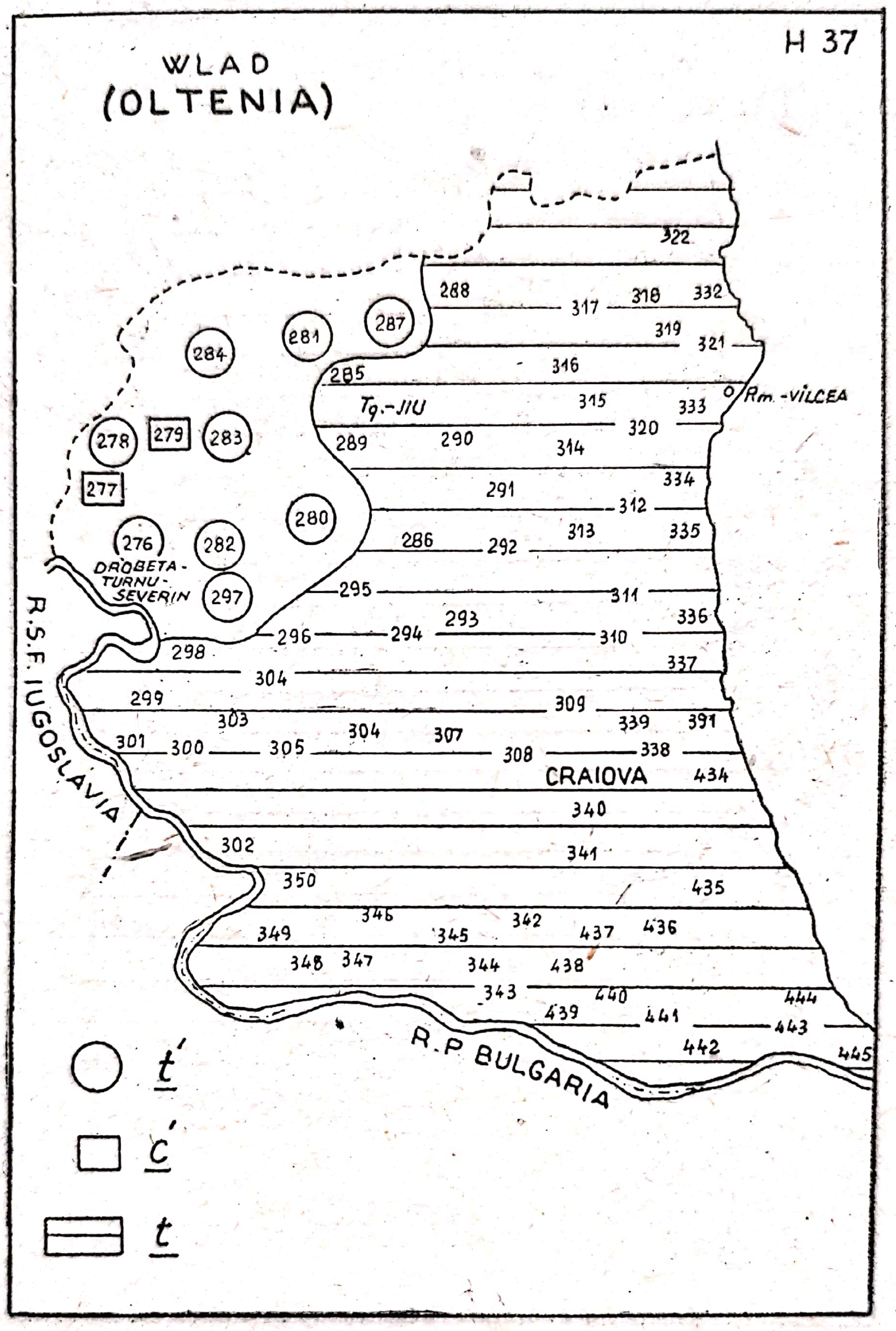
În deceniul al IV-lea al secolului nostru, pe baza ALRM I, h. 43, în cuvîntul *dinte*, aria cu dentala *t* alterată este restrînsă la partea vestică și de nord a județului Mehedinți, precum și la extremitatea nordică a Gorjului, pct. 825, Bumbești-Jiu. În cuvîntul *frate*, pe baza ALRM I, vol. II, h. 219, aria cu dentala alterată în stadiul intermediar $\overset{t'}{t}$ se extinde în est, spre centrul Olteniei, pînă în sudul Gorjului, pct. 815 — Vladimiri, precum și în sudul Mehedinților, pct. 856 — Flămînda. Fonetismul cu africatizare, *ć (frаće)*, rămîne stabil în extremitatea de nord-vest a jud. Mehedinți, pct. 837 — Cloșani și 840 — Costești.

Sunetul *t* în cuvintele *dinte*, *peste*

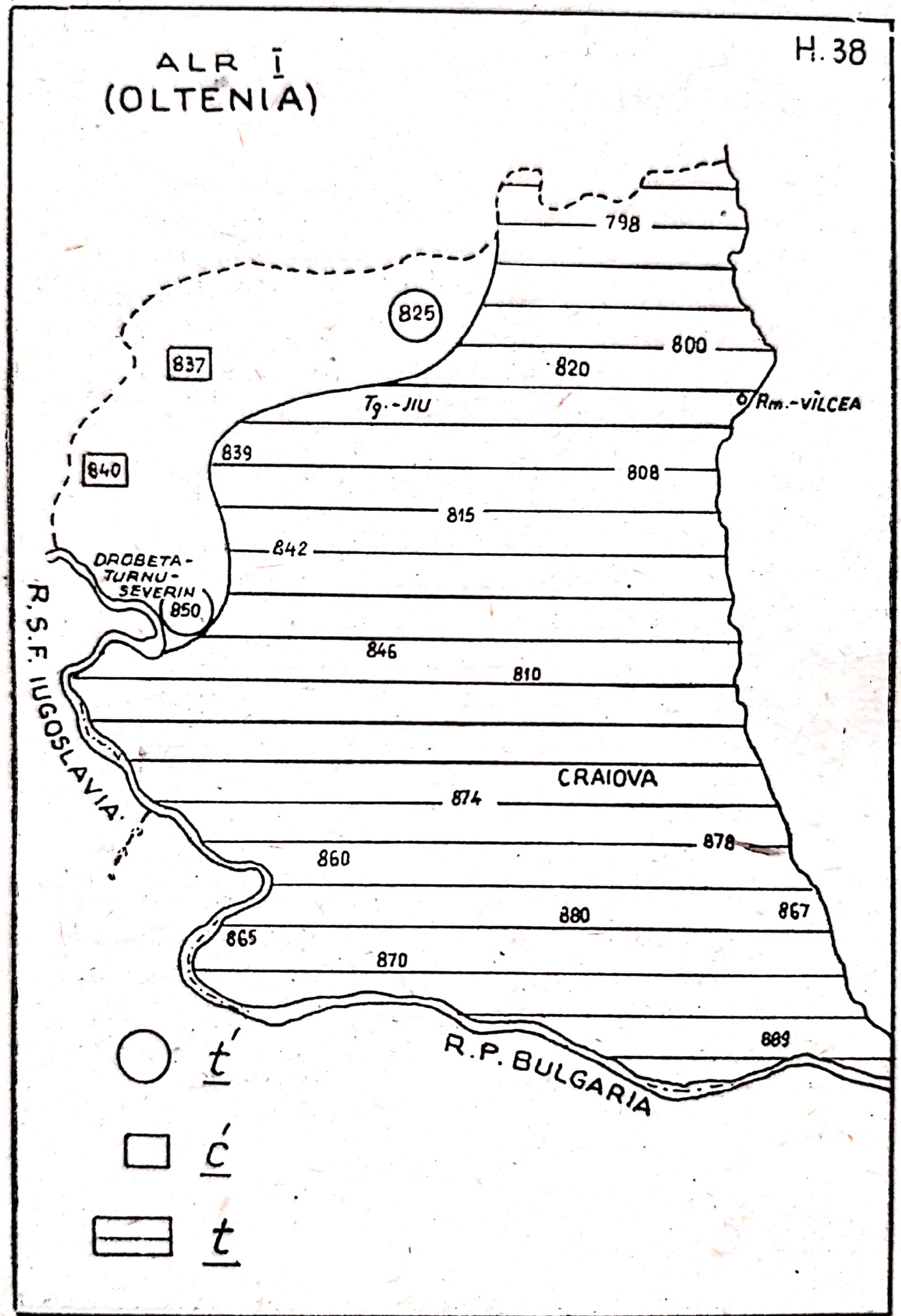
După WLAD, h. 12, 20, 13, 21

Sunetul *t* în cuvîntul *tei*

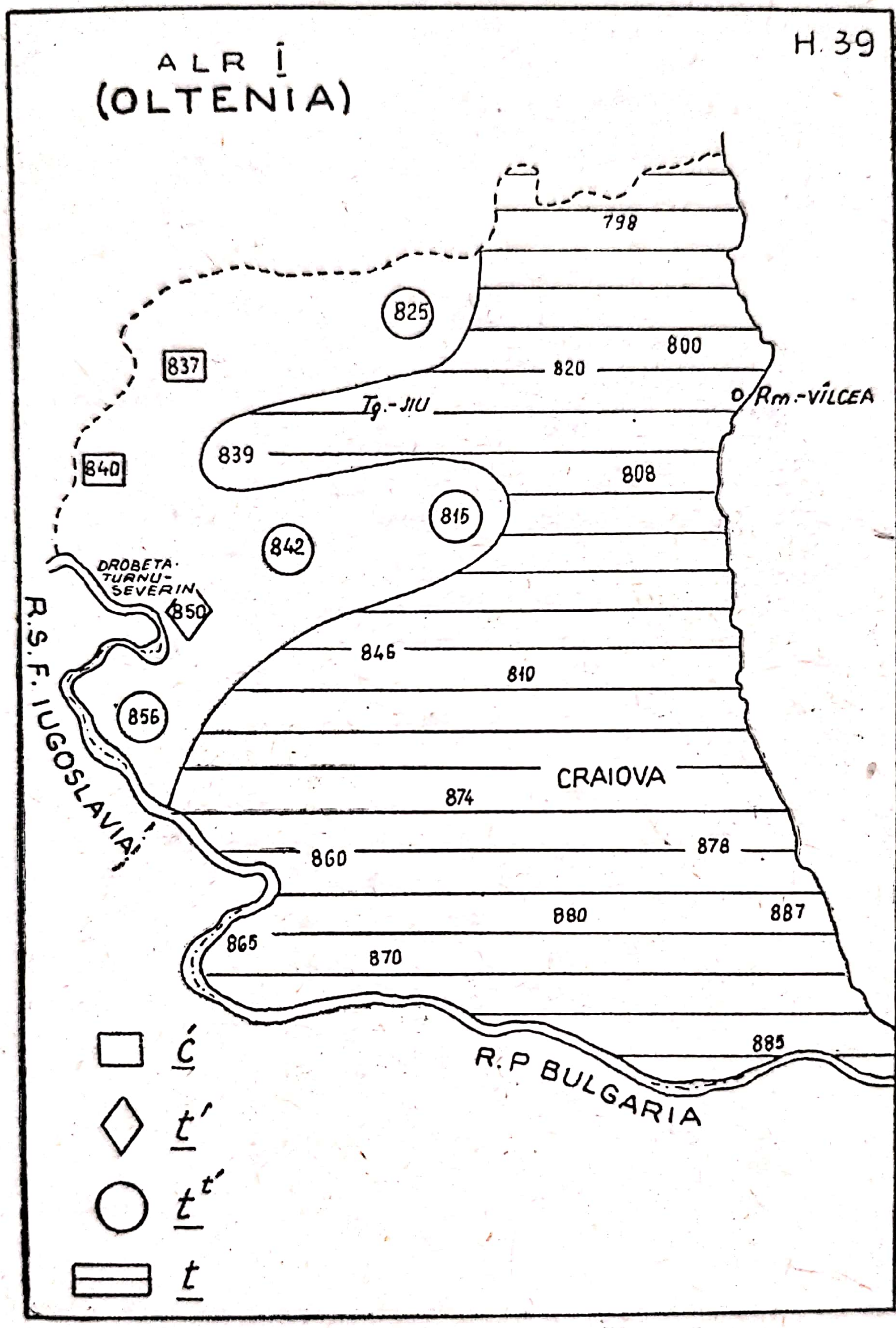
După WLAD, h. 12, 20

Sunetul *t* în cuvîntul *dinte*

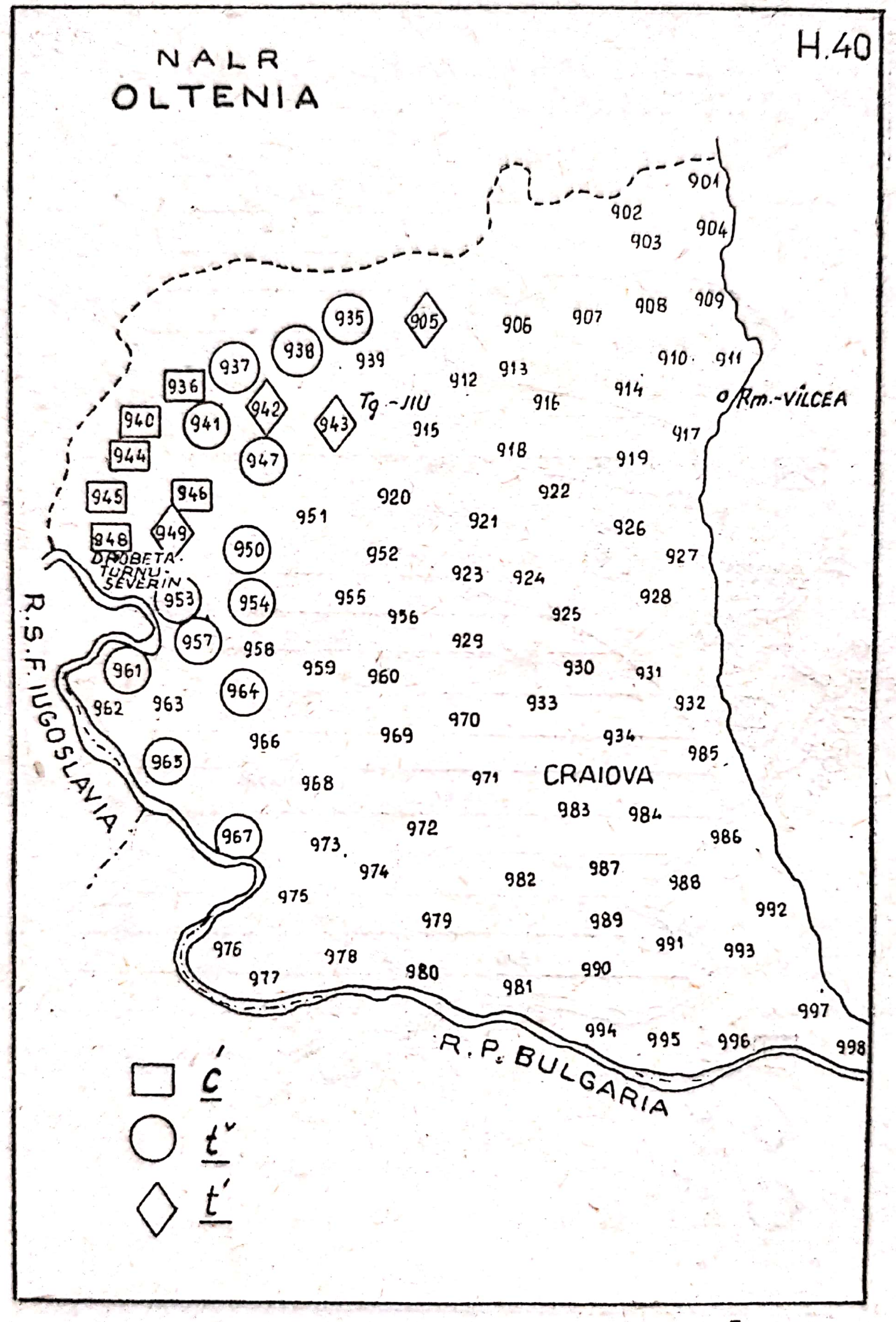
După ALRM I, h 43

Sunetul *t* în cuvîntul *frate*

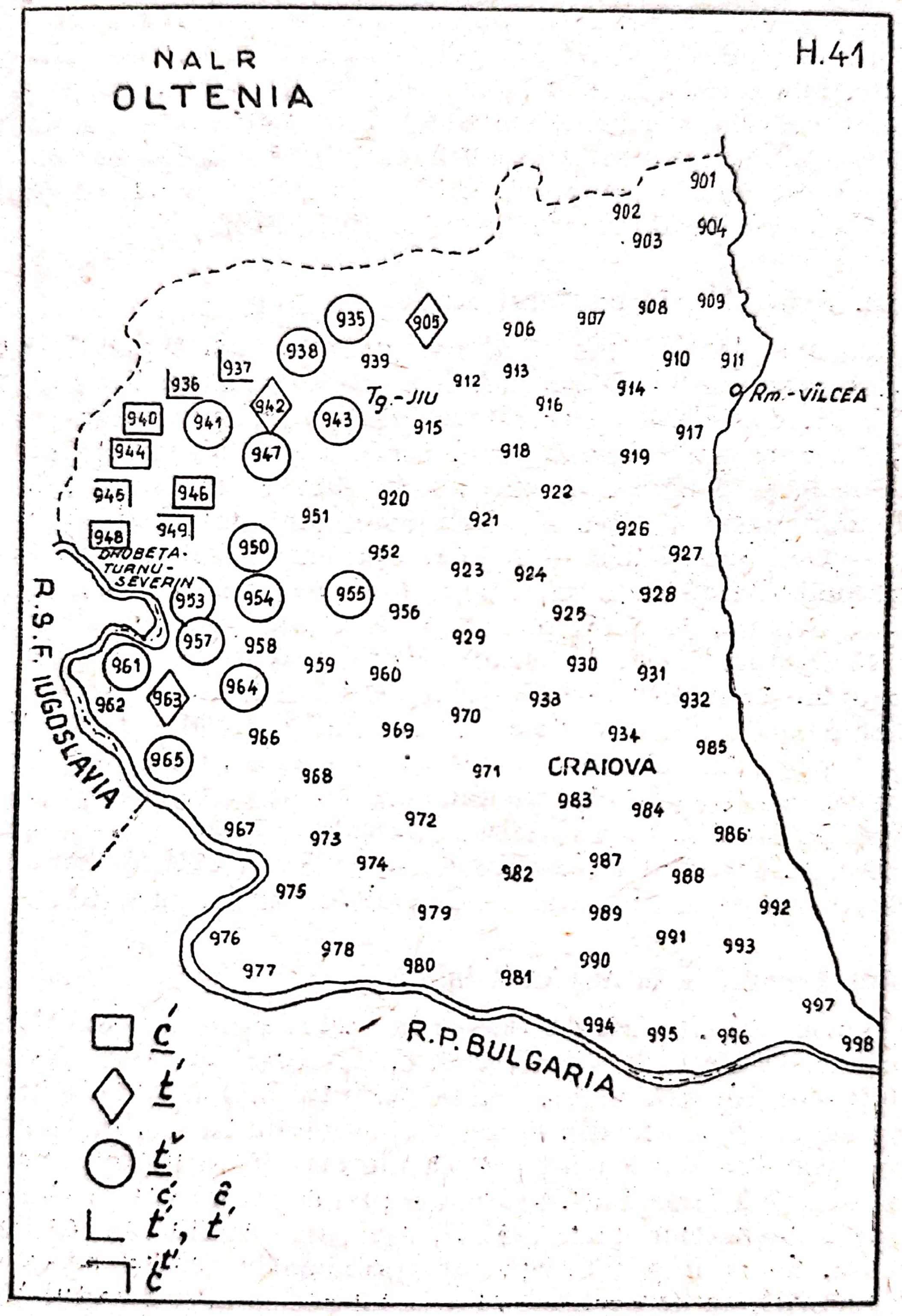
După ALRM I, vol. II, h. 219

Sunetul *t* în cuvîntul *dinte*

După NALR OLTENIA, I, h. 68

Sunetul t în cuvîntul tei

După NALR. OLTENIA, vol. III, MN, pl. 91, p. 238

În deceniul al VII-lea (anii 1963—1964) al secolului nostru, pe baza NALR Oltenia, I, h. 68 (cuvîntul *dinte*) și a NALR Oltenia, III, MN, pl. 91, p. 238 (cuvîntul *tei*), constatăm extinderea ariei cu dentala *t* alterată, atît spre est, în nord-vestul Gorjului, cît și spre sud, în sudul Mehedinților. Spre marginile noii arii, mărite, apare fonetismul *t*˙, cu ușoară palatalizare, ca zonă de tranziție între aria cu dentala alterată și marea arie cu dentala nealterată. În interiorul ariei cu dentala alterată, formele cu africatizare s-au extins spre est, depășind extremitatea nord-vestică, incluzînd și o localitate ca Șovarna (pct. 946).

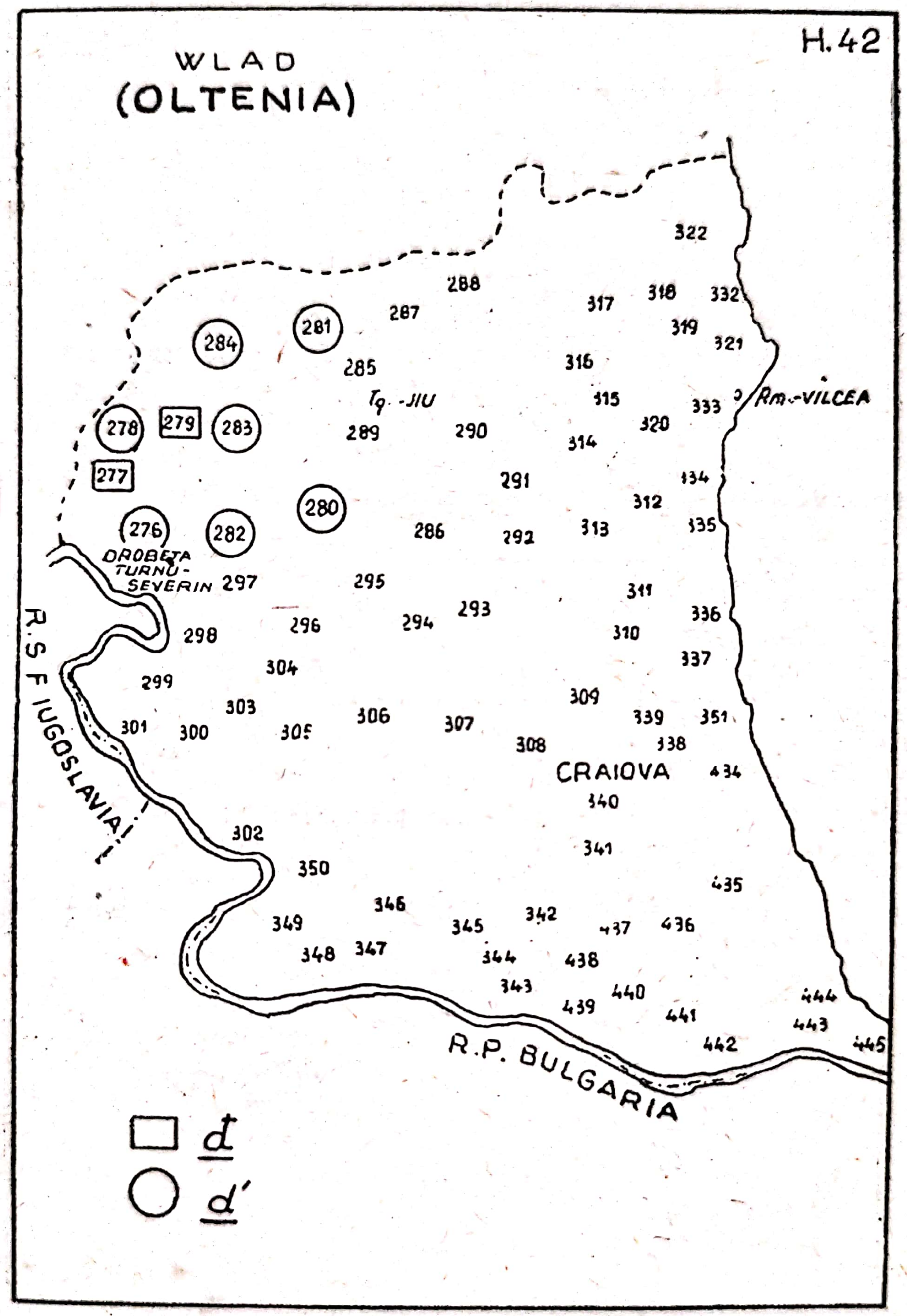
12. Sunetul *d* în cuvîntul *verde*

Oclusiva dentală sonoră *d* prezintă aproximativ același tratament ca și perechea ei surdă *t*. În cuvîntul *verde*, pe baza WLAD, h. 13, 21, dentala *d* apare alterată într-o arie oltenească de nord-vest, care cuprinde jumătatea de nord a jud. Mehedinți, prezentînd aceleași două tratamente: palatalizarea în faza *d'*, în cea mai mare parte a ariei, și africatizarea în faza *đ*, în punctele 277 — Godeanu și 279 — Dîlma, din extremitatea nord-vestic, în vecinătatea cu Banatul. Peste aproximativ 65 de ani, pe baza NALR Oltenia, II, MN, pl. 39, p. 269, aria cu dentala alterată capătă contururi noi, în sensul că aria se extinde atît spre est, cuprinzînd și nord-vestul Gorjului, cît și, mai ales, spre sud, cuprinzînd cea mai mare parte a sudului jud. Mehedinți. Fonetismul majoritar al ariei îl constituie faza *d*˙, cu o ușoară palatalizare, aproape peste tot pe unde a avut loc extinderea; urmează apoi fonetismul *đ*, cu africatizare, în extremitatea nord-vestică și, în sfîrșit, fonetismul *d'* ,cu palatalizarea propriu-zisă, în trei puncte din care într-unul (pct. 945 — Cireșu) în paralel cu fonetismul *đ*.

13. Sunetul *n* în cuvîntul *inimă*

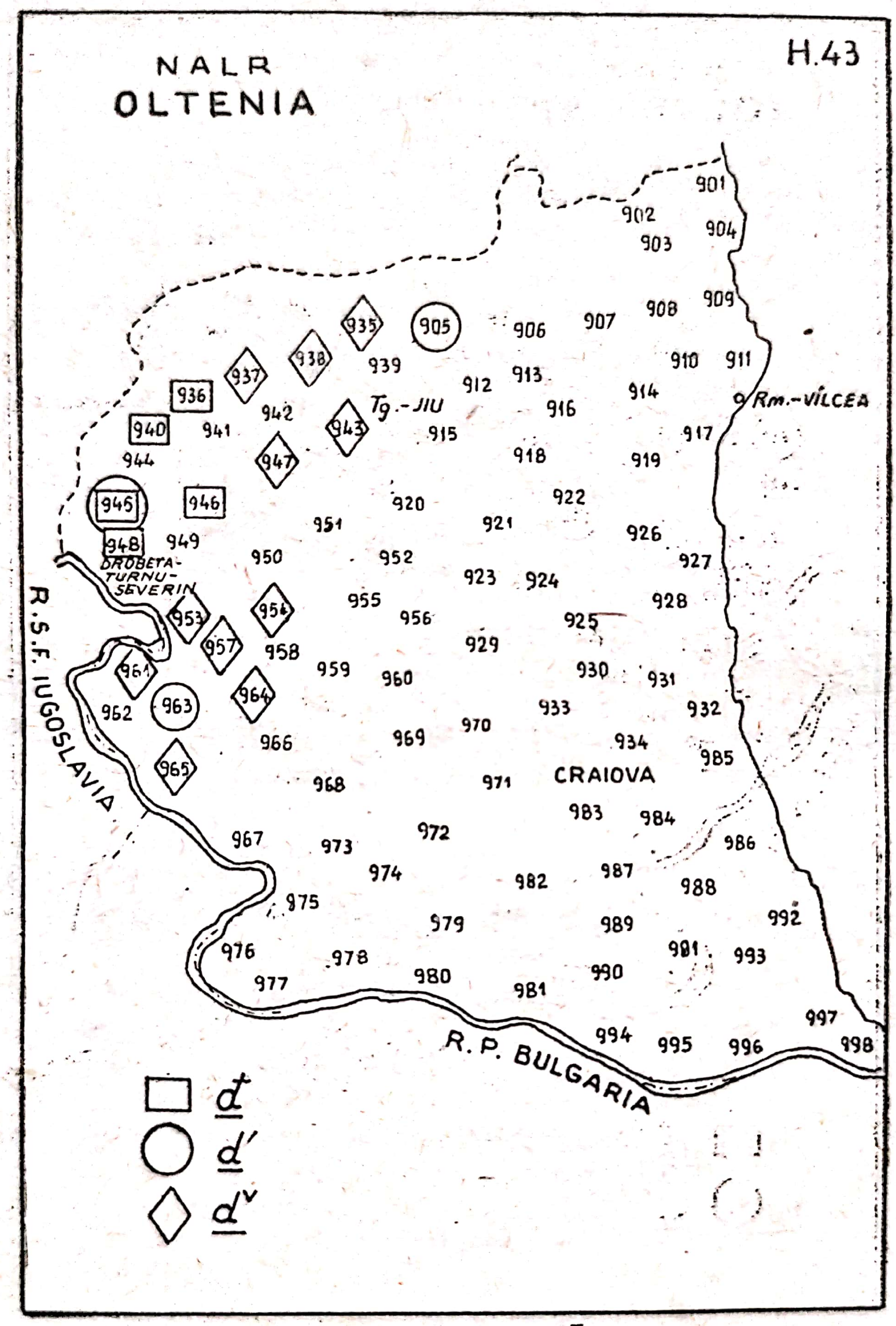
Fenomenul alterării dentalelor în vestul și nord-vestul Olteniei cuprinde, în afară de oclusivele *t*, *d*, și sonata nazală *n*. Așa cum rezultă din WLAD, h. 11, 18, în cuvîntul *inimă*, sonanta dentală nazală *n* era palatalizată, la sfîrșitul secolului trecut, în stadiul *ń*, într-o arie oltenească nord-vestică din care făcea parte jumătatea de nord a jud. Mehedinți, precum și jumătatea de vest a Gorjului. La data anchetelor pentru ALR, așa cum rezultă din ALRM I, h. 63 a, Sever Pop a înregistrat aproximativ aceeași situație ca și în WLAD, cu deosebirea că aria s-a extins în sud-vestul Mehedinților, pct. 856 — Flămînda. Această tendință, de extindere spre sud a palatalizării lui *n*, surprinsă de Sever Pop în deceniul

Sunetul **d** în cuvîntul **verde**

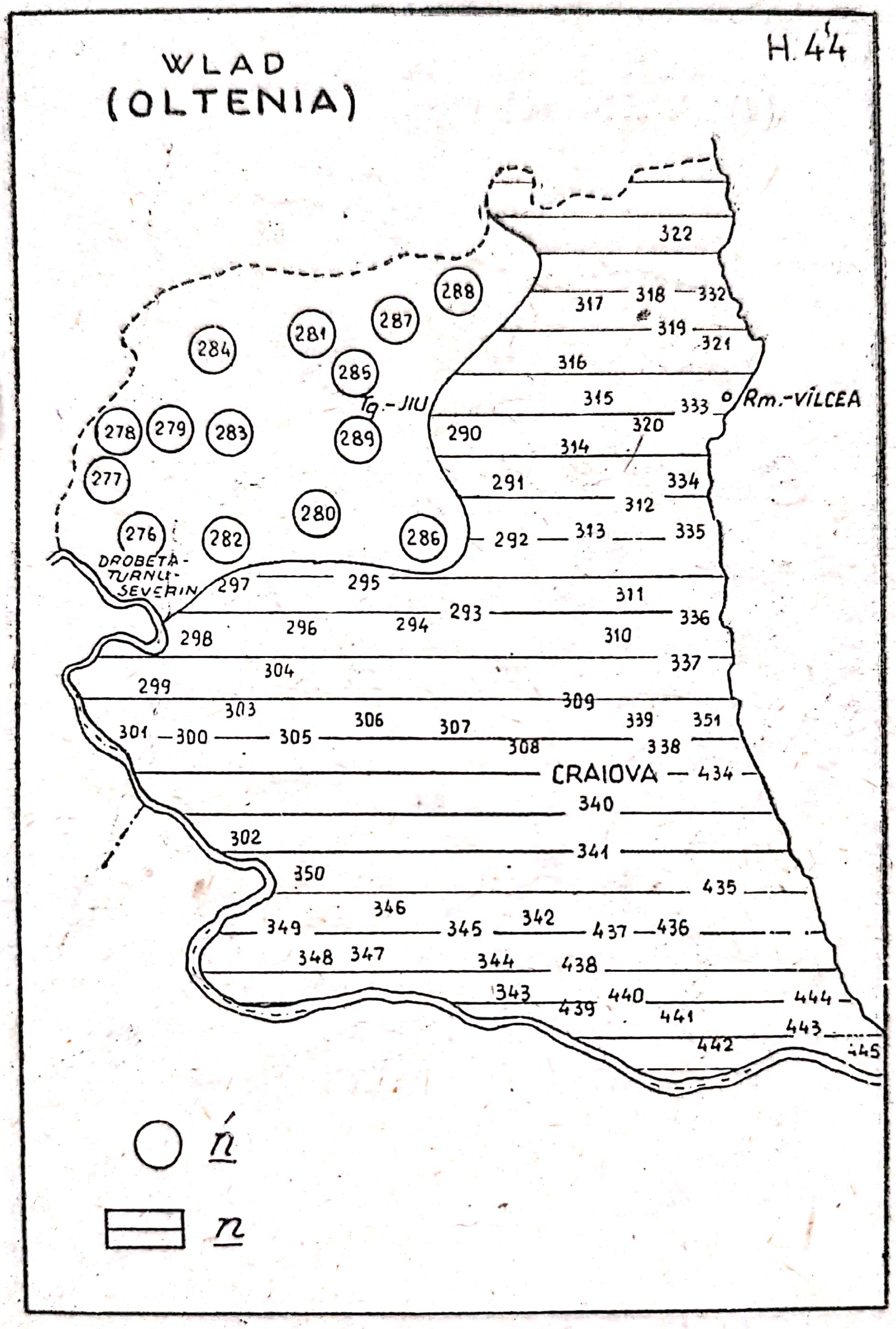
După WLAD, h. 13, 21

Sunetul *d* în cuvîntul *verde*

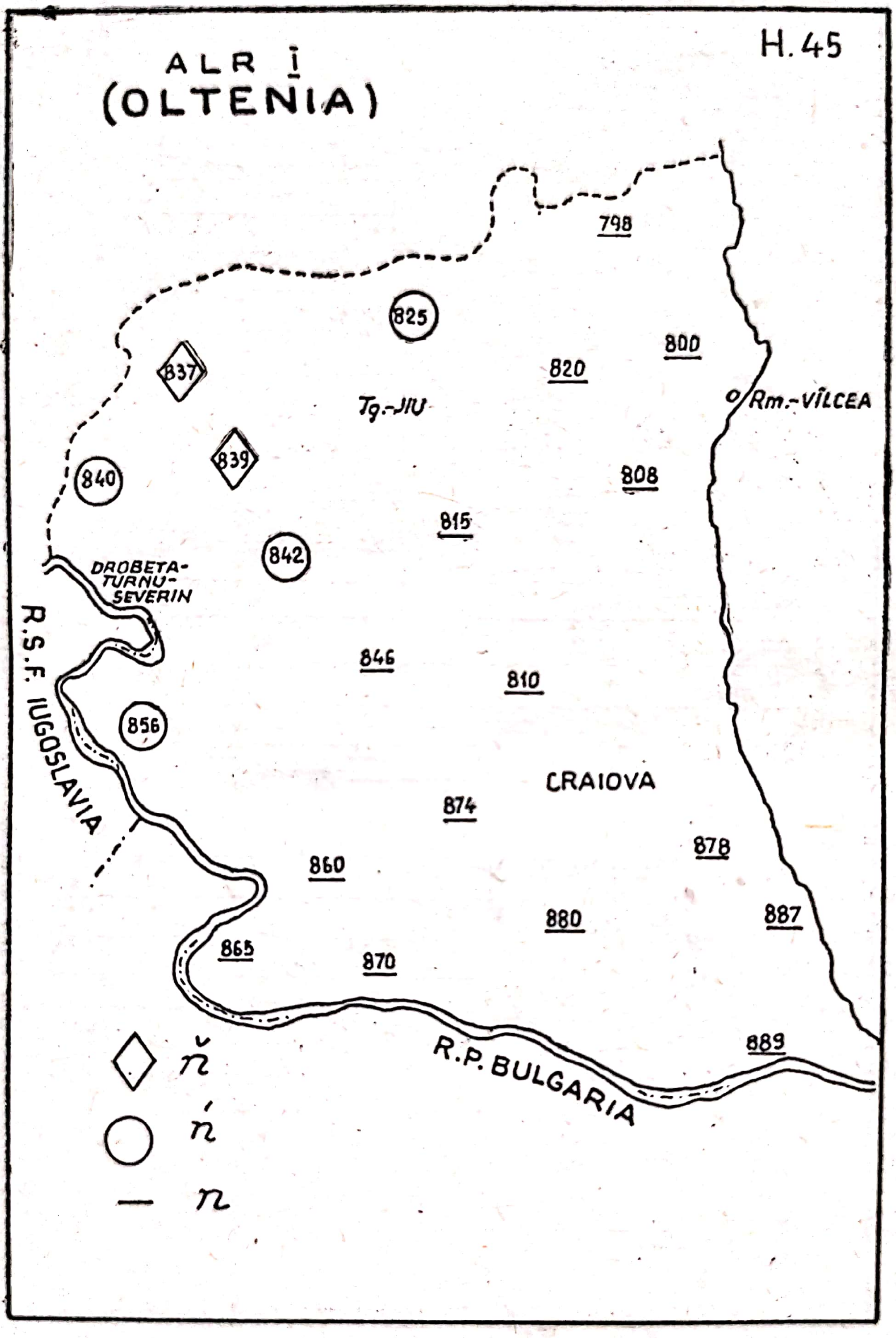
După NALR. OLTENIA, II, MN, pl. 39, p. 269

Sunetul n în cuvîntul inimă

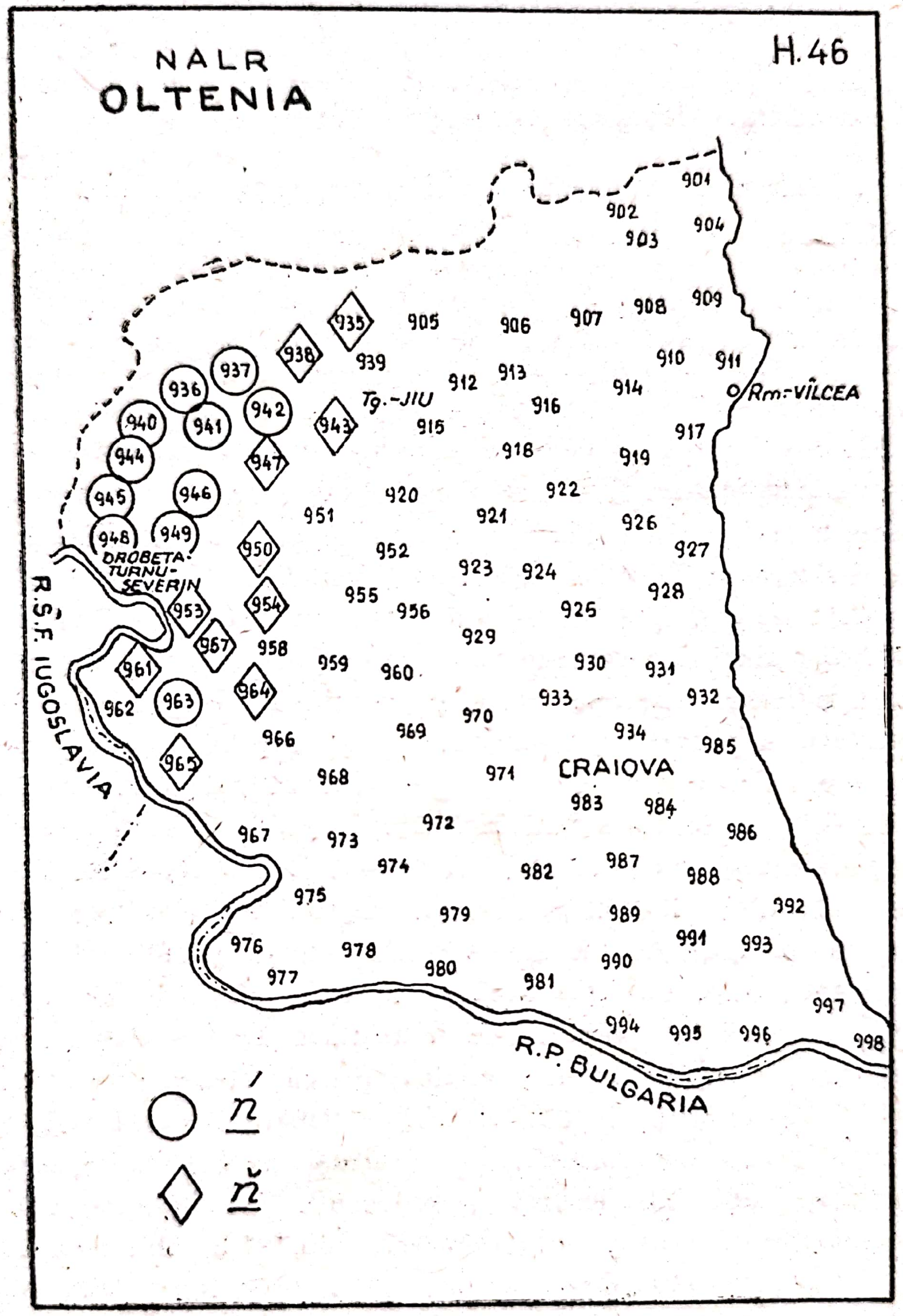
După WLAD, h. 11, 18

Sunetul *n* în cuvîntul *inimă*

După ALRM. I, h. 63a

Sunetul ***n*** *în cuvîntul* ***inimă***

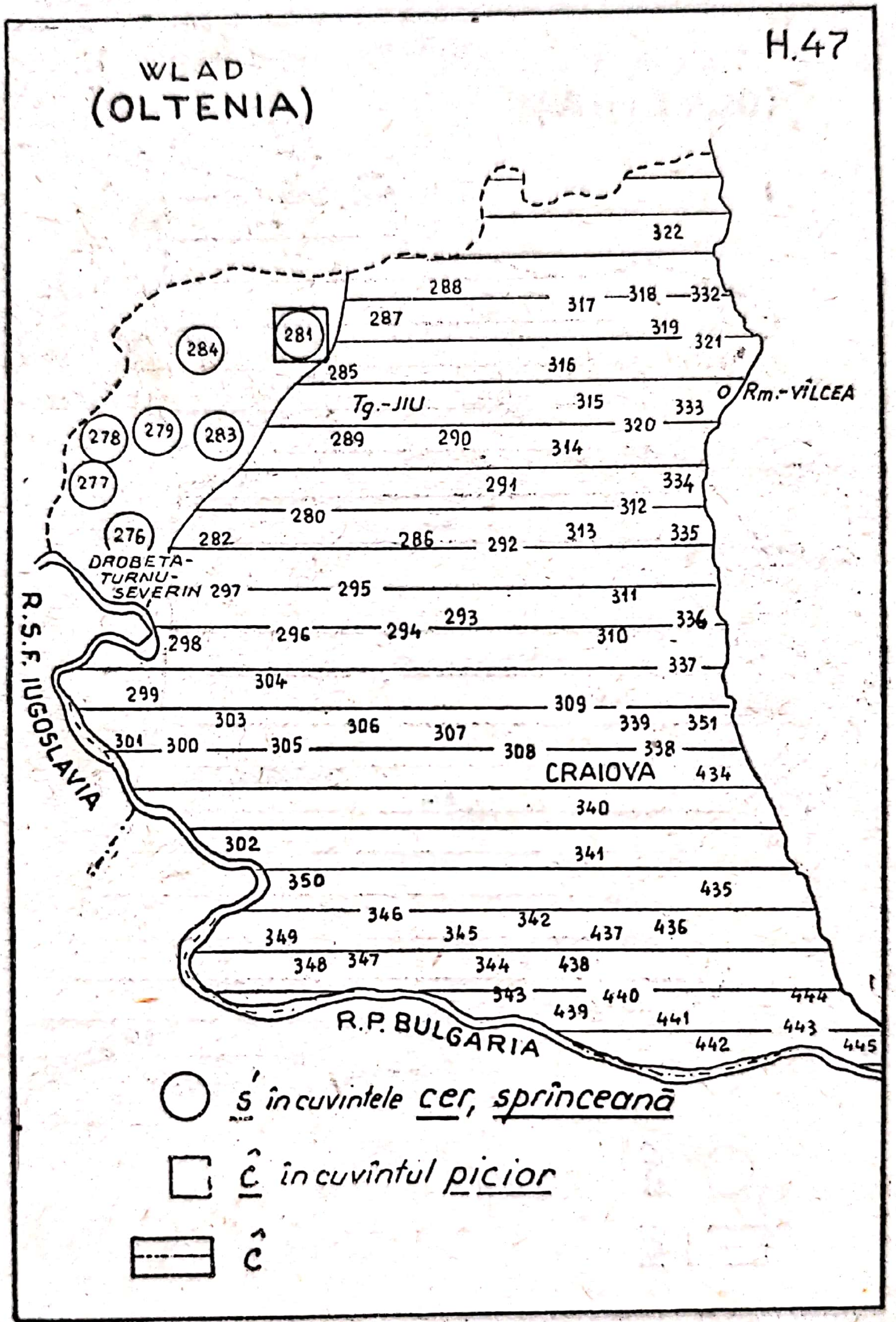
După NALR - OLTENIA, I, MN, pl. 6, p. 168

al IV-lea al secolului nostru, s-a dezvoltat în continuare, astfel că, în deceniul al VII-lea, ea a cuprins aproape întreaga jumătate de sud a Mehedinţilor, aşa cum apare în NALR Oltenia, I, M.N., pl. 6, p. 168. De obsrevat însă că în zona sudică în care s-a extins aria, ca şi în extremitatea estică a acestei arii, apare fonetismul *ń*, cu uşoară palatalizare, ca fonetism de tranziţie spre zona cu dentalele nealterate din restul Olteniei.

14. Sunetul *č* în cuvintele *picior*, *cer*, *sprînceană* etc.

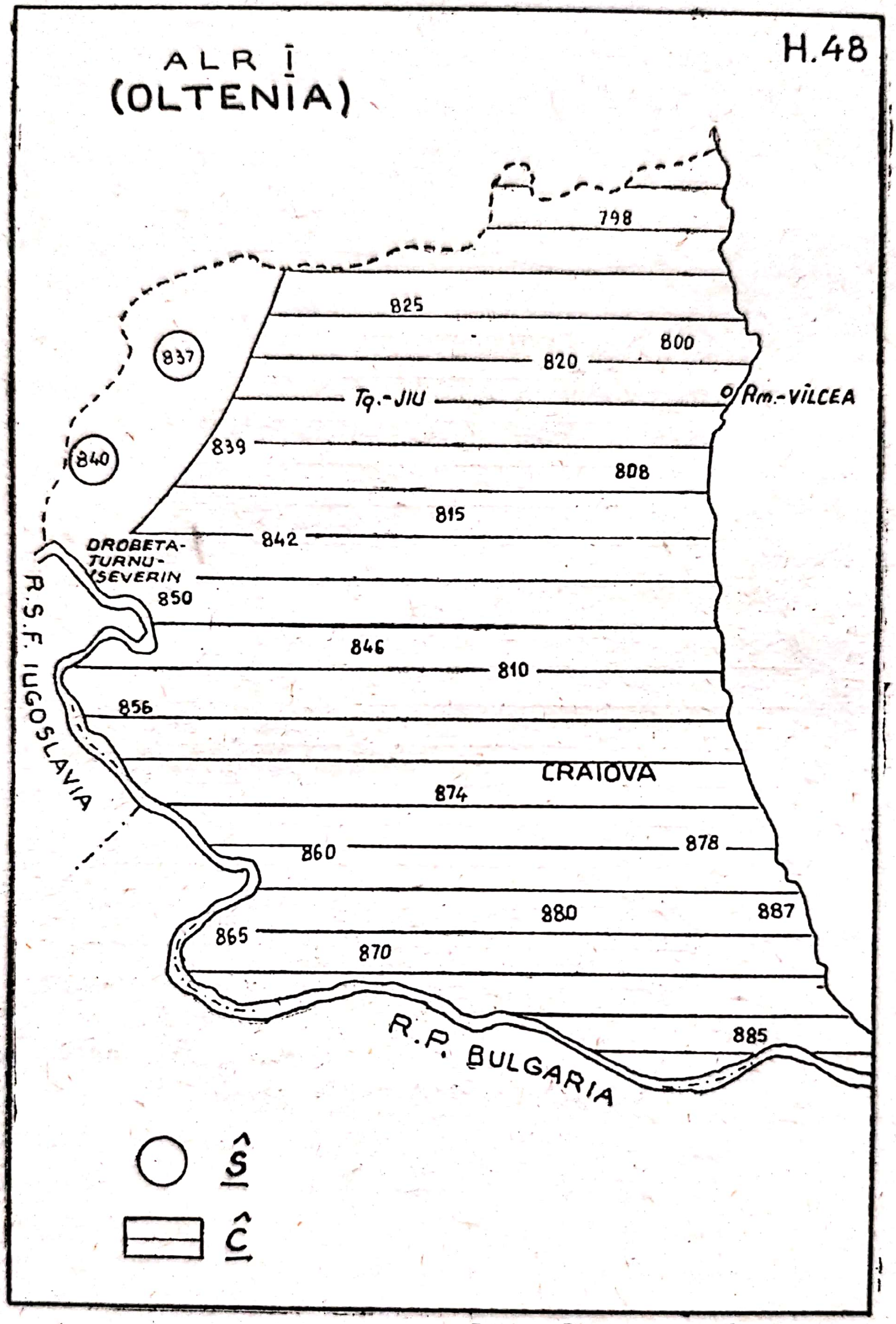
Africata prepalatală *č*, indiferent de provenienţă, s-a păstrat numai în anumite graiuri dacoromâne (subdialectele muntean, crişean şi maramureşean), în timp ce în alte zone dialectale, în Moldova, în Transilvania centrală şi nord-estică, precum şi în Banat şi împrejurimi, prin pierderea elementului oclusiv, ea a evoluat la un sunet fricativ corespunzător, fricativa prepalatală *š*, specifică Moldovei şi părţii centrale şi nord-estice a Transilvaniei, şi fricativa prepalatală *ś*, foarte asemănătoare cu prima, dar cu o articulare mai muiată, mai anterioară decît prima, specifică Banatului şi zonelor limitrofe (cf. ALR I, vol. I, h. 21, vol. II, h. 246, 300, ALR II, vol. I, h. 19, 67, 126). Tratamentul acestui sunet în diferitele graiuri dacoromâne interesează zona Olteniei în măsura în care reflexele sale apar şi în graiul din nord-vestul Olteniei. În cuvinte ca *picior*, *cer*, *sprînceană*, moştenite din latină, la sfîrşitul secolului trecut WLAD înregistra sunetul de nuanţă bănăţeană *ś* într-o arie din nordul Mehedinţilor, alcătuită din punctele cartografice reprezentînd localităţile Izvorul Bîrzei, Godeanu, Balta, Dîlma, Crainici, Cloşani şi Topeşti. Aproximativ aceeaşi arie, parcă un pic mai restrînsă, poate din cauza rarităţii reţelei de puncte anchetate, întregistrează şi ALR I, vol. I, h. 21 *(sprînceană)*, vol. II, h. 300 *(cimitir)*, cu menţiunea că Sever Pop notează numai sunetul *š*, de nuanţă moldovenească. Recent, în NALR Oltenia I, h. 40 şi h. 1.i.XVIII, aria cu fricativa prepalatală are aproximativ aceeaşi întindere şi aceleaşi contururi, rămînînd aşadar staţionară timp de peste şase decenii, Valeriu Rusu notînd cu predilecţie sunetul *s'* (punctele 937, 936, 942, 946, 945, 949, 948), de nuanţă bănăţeană, şi doar în două puncte (940, 944), eventual şi în punctul 941, dată fiind notaţia *ẑ*, sunetul *š*, de nuanţă moldovenească.

Sunetul *ĉ* în cuvintele *picior, cer, sprînceană*

După WLAD, h. 15, 23, 14, 22 și 57

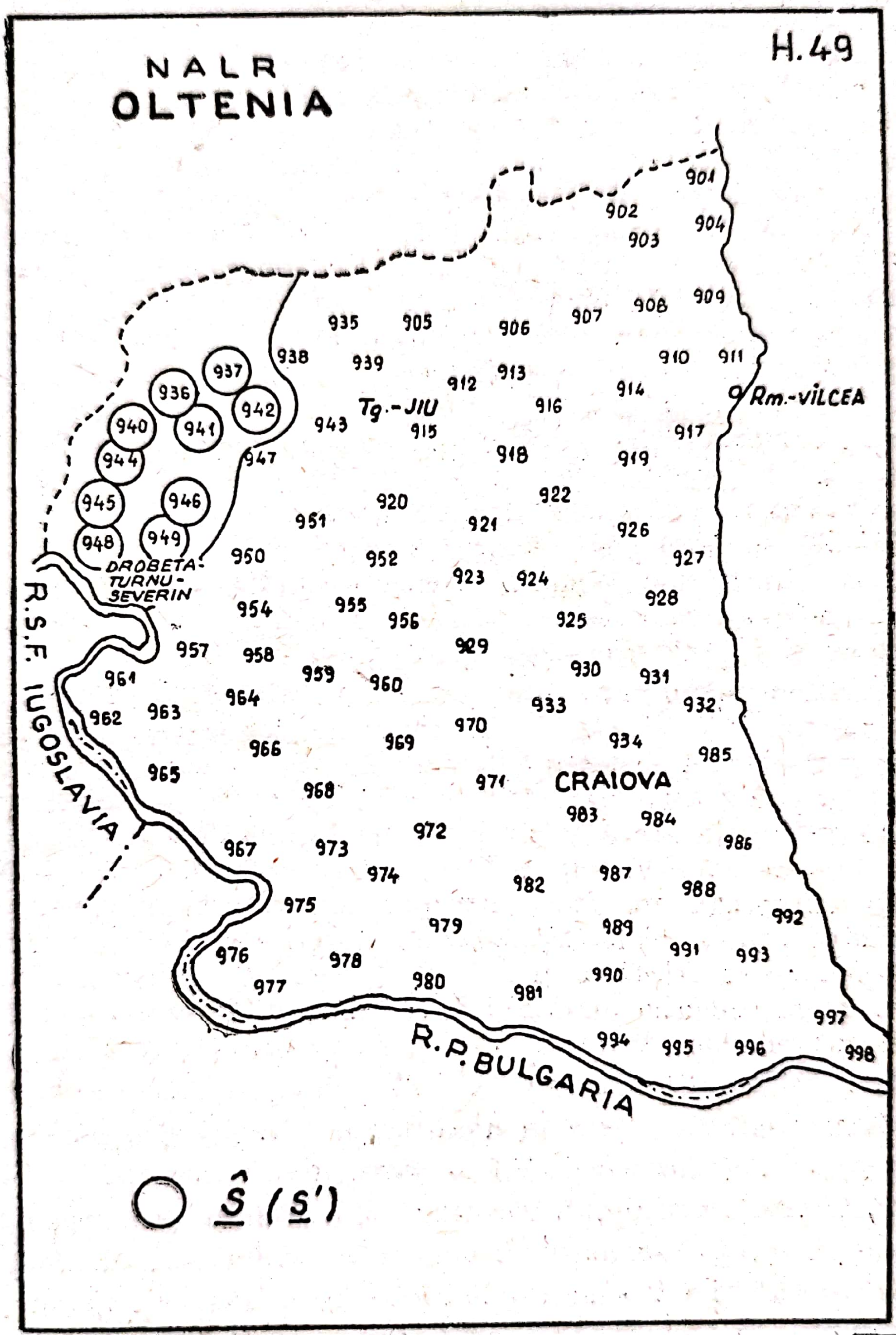
Sunetul *ĉ* în cuvintele *sprînceană, cimitir*

După ALR. I, vol. I, h. 21, vol. II, h. 300

Sunetul $\hat{C}$ în cuvintele

sprînceană, arcer, cerul (gurii)

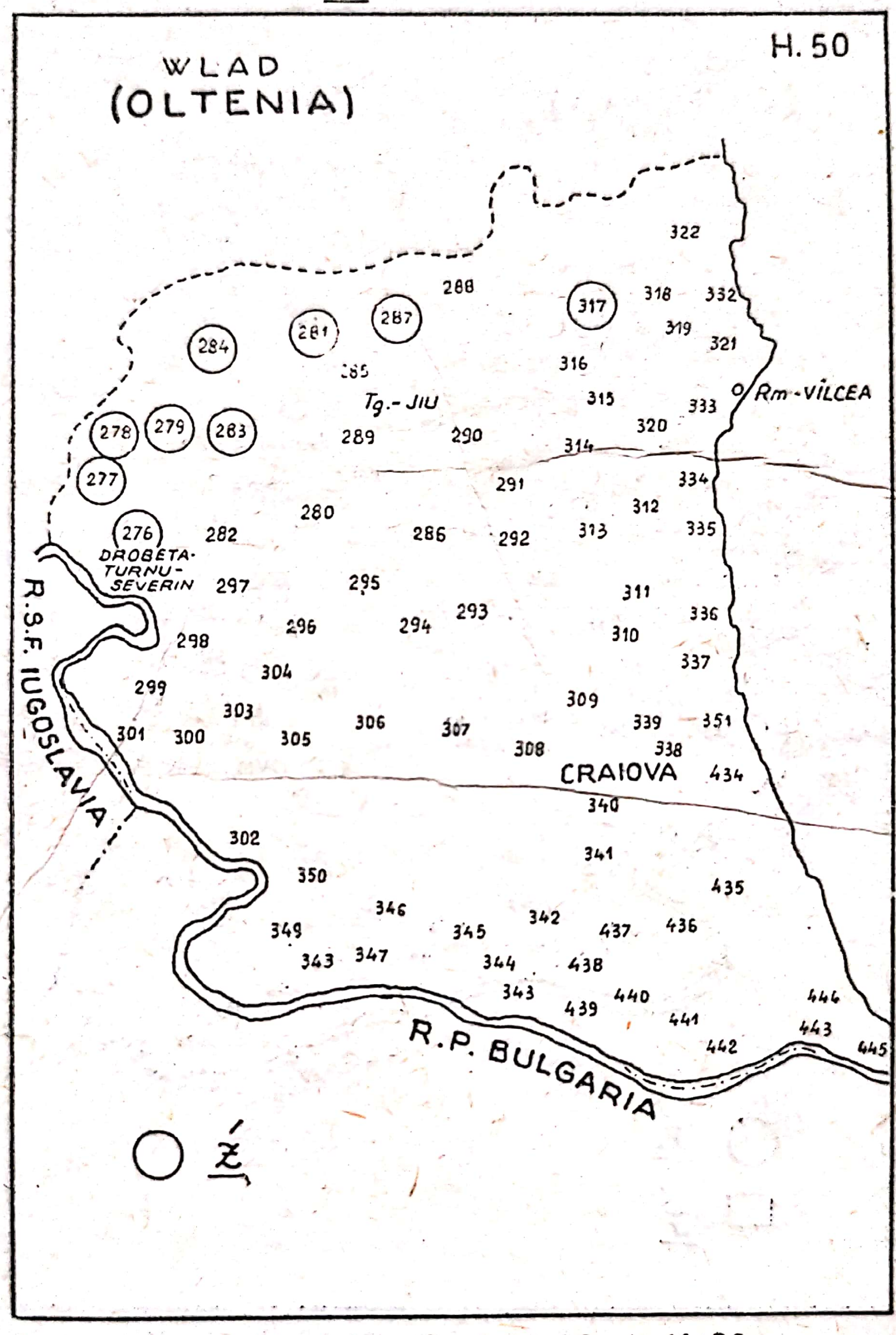
După NALR. OLTENIA, I, h.40, h.l.i. XVIII

15. Sunetul ĝ în cuvintele *geană, sînge, genunchi*

Africata prepalatală sonoră *ĝ*, provenită din *g* sau g^{w} + *e, i* latini, precum şi în cuvintele de alte origini (turcă, maghiară etc.) s-a păstrat ca atare numai în graiurile din cea mai mare parte a Olteniei, din Muntenia, Dobrogea şi sudul Transilvaniei, unde formează o mare arie arhaică, în timp ce în alte regiuni dacoromâne ea a fost alterată : s-a durificat la *ğ* în Maramureş, iar în celelalte graiuri şi-a pierdut elementul oclusiv, evoluînd la o fricativă prepalatală, diferită după zone, *ẑ* în Moldova, *ź* în Banat şi împrejurimi, *j* în Crişana şi Transilvania vecină (vezi ALR I, vol. I, h. 20, 32, 50, 57, 149 ; ALR II, h. 14, 41, 52, 65 ; S. Puşcariu, LR, II, h. 4, 6). Tratamentul africatelor prepalatale, şi în special al sonorei *ĝ*, a constituit pe bună dreptate un criteriu pentru stabilirea structurii dialectale a dacoromânei. S-a arătat astfel (vezi Emil Petrovici, *Repartiţia graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR, III, 1954, nr. 5, p. 5—17, Ion Pătruţ, *Influences slaves et magyares sur les parlers roumains*, în *Romanoslavica, I*, Bucureşti, 1958, p. 31—43, h. 1, p. 32, R. Todoran, *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne*, în LR, V, 1956, nr. 2, p. 38—50) că diferitele reflexe ale lui *ĝ* sînt caracteristice cîte unui subdialect dacoromân : *ĝ* pentru subdialectul muntean, *ğ* pentru cel maramureşean, *ẑ* pentru cel moldovean, *ź* pentru cel bănăţean şi *j* pentru subdialectul crişean.

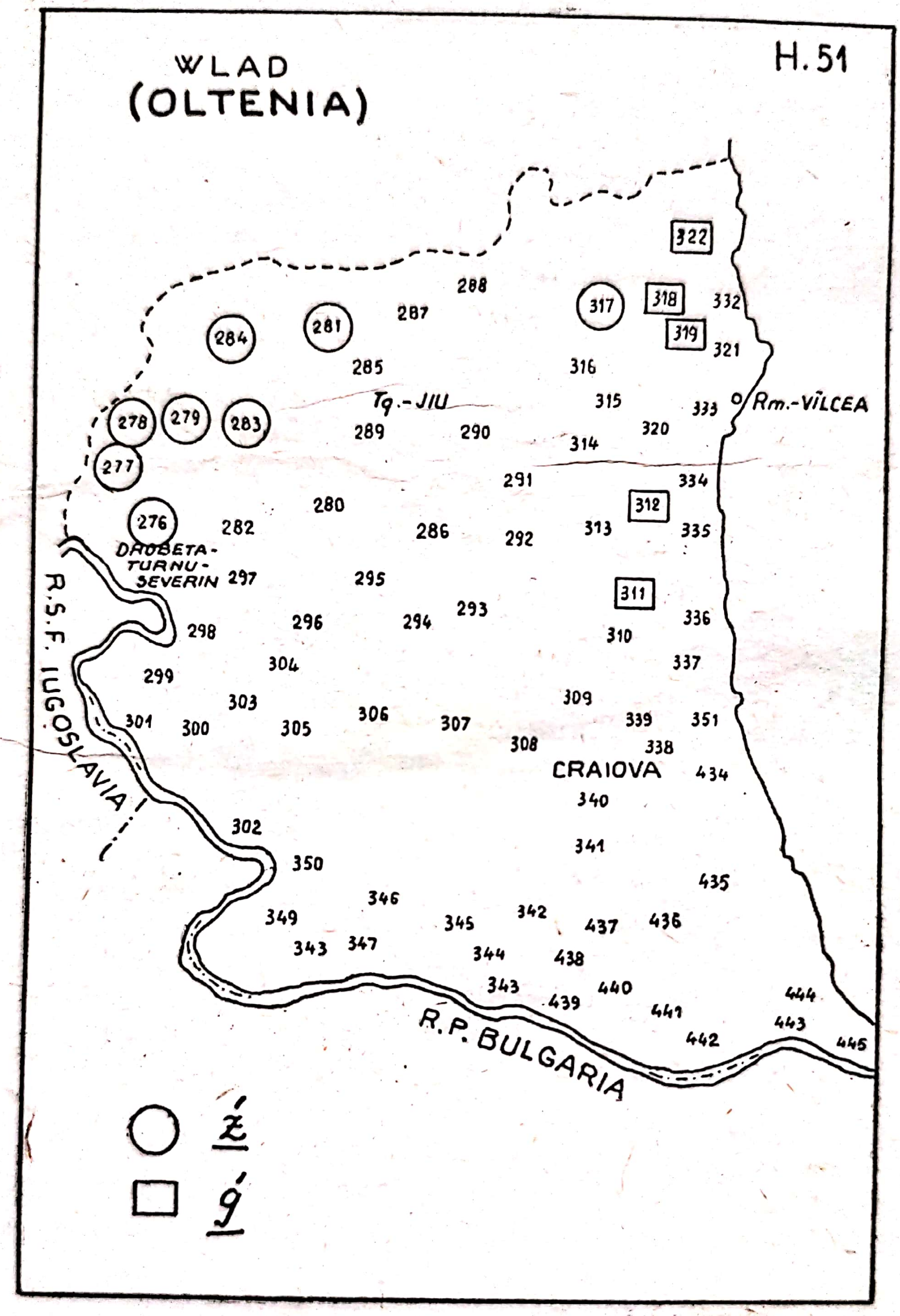
Să vedem acum care este situaţia africatei *ĝ* în Oltenia. Aşa cum rezultă din WLAD, h. 14, 22 (cuvîntul *geană*), la sfîrşitul secolului trecut majoritatea Olteniei cunoştea sunetul *ĝ* nealterat, încadrîndu-se astfel, din acest punct de vedere, în subdialectul muntean. Numai vestul şi nordul Mehedinţilor, precum şi cîte un punct din nordul Gorjului (287 — Stăneşti) şi Vîlcii (317 — Vaideeni) cunoşteau un sunet fricativ, *ź*. Mai tîrziu, Sever Pop (ALRM I, vol. I, h. 32, 8) notează în nord-vestul Olteniei numai două puncte în fricativa în loc de africată, *ẑ* în cuvintele *sînge* şi *geană*, cu excepţia punctului 840 — Costeşti în care notează un sunet intermediar, transcris prin *ź*, în cuvîntul *geană*. În zilele noastre, NALR Oltenia (vol. I, h. 32) înregistrează o arie compactă cu fricativele *ẑ* şi *ź* în nord-vestul Olteniei şi două puncte din nordul judeţelor Gorj (906 — Novaci) şi Vîlcea (907 — Vaideeni), în care a fost notată fricativa *j*. În cuvîntul *genunchi* situaţia se prezintă aproximativ la fel, cu deosebirea că, în afară de marea arie cu africată şi de aria de nord-vest cu fricative, apare, pentru cuvîntul în discuţie, încă un fonetism, cu oclusiva palatală *ǵ*

Sunetul ĝ în cuvîntul geană

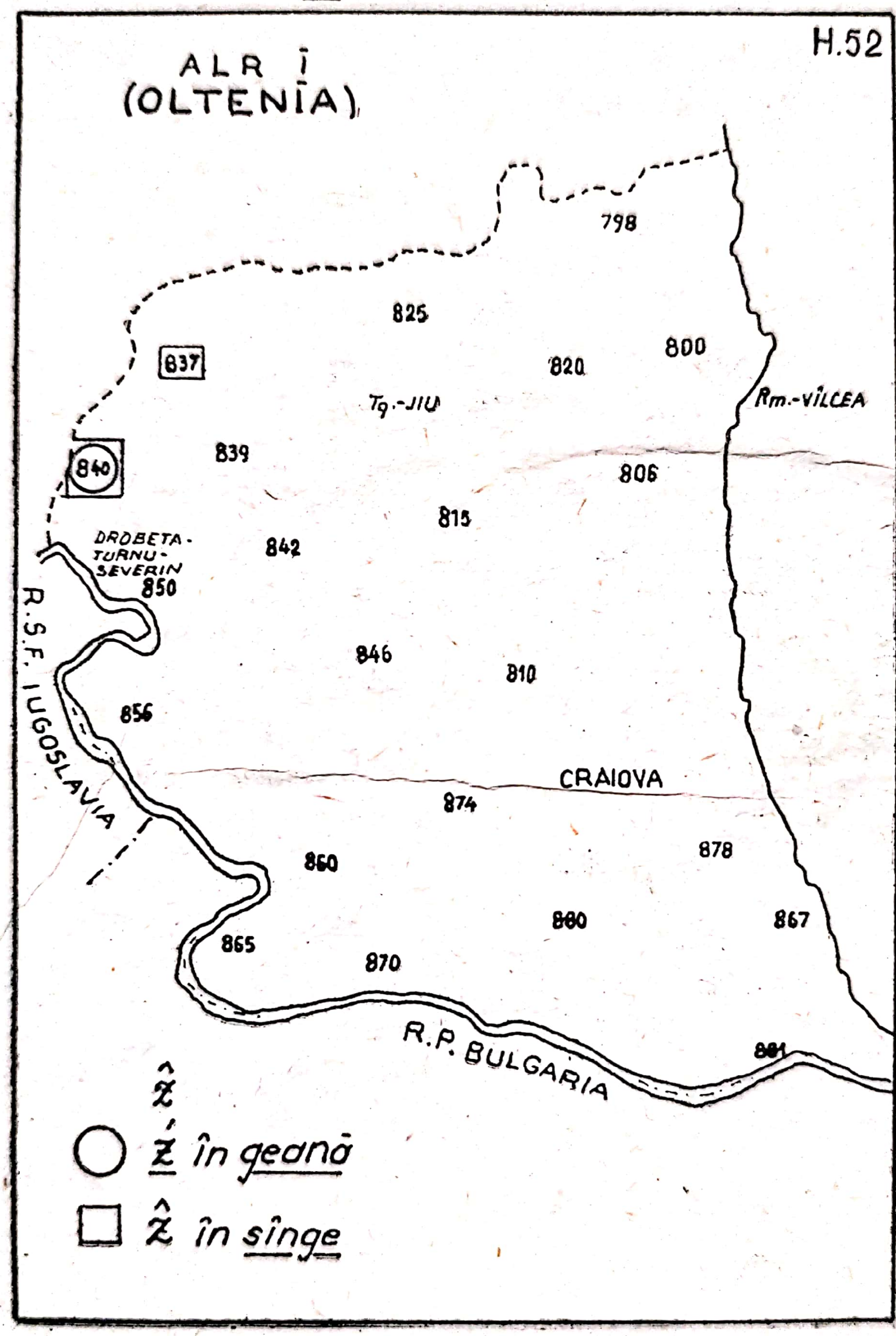
După WLAD, h. 14,22

Sunetul ĝ în cuvîntul *genunchi*

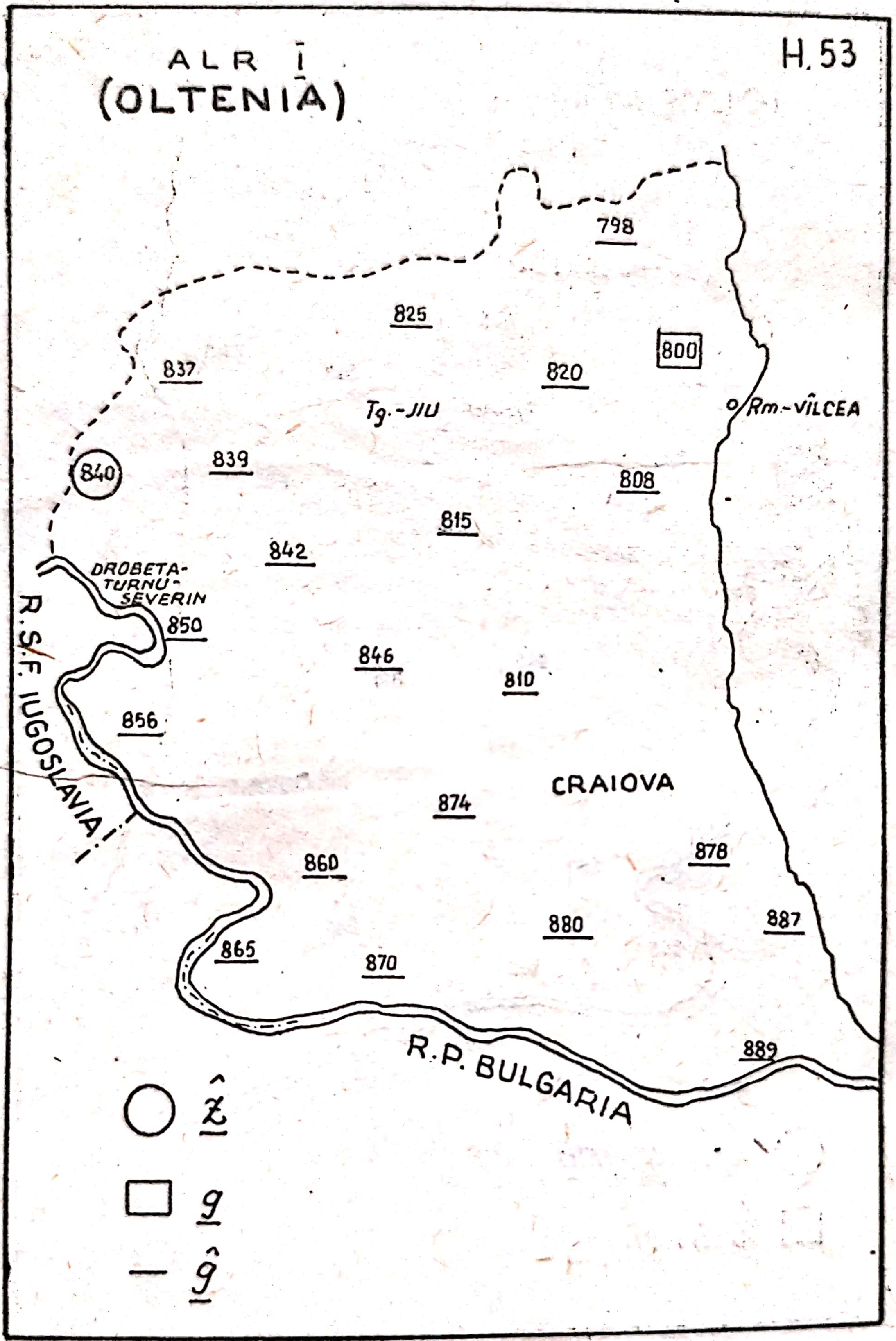
După WLAD, h. 14, 22

Sunetul ĝ în cuvintele geană, sînge

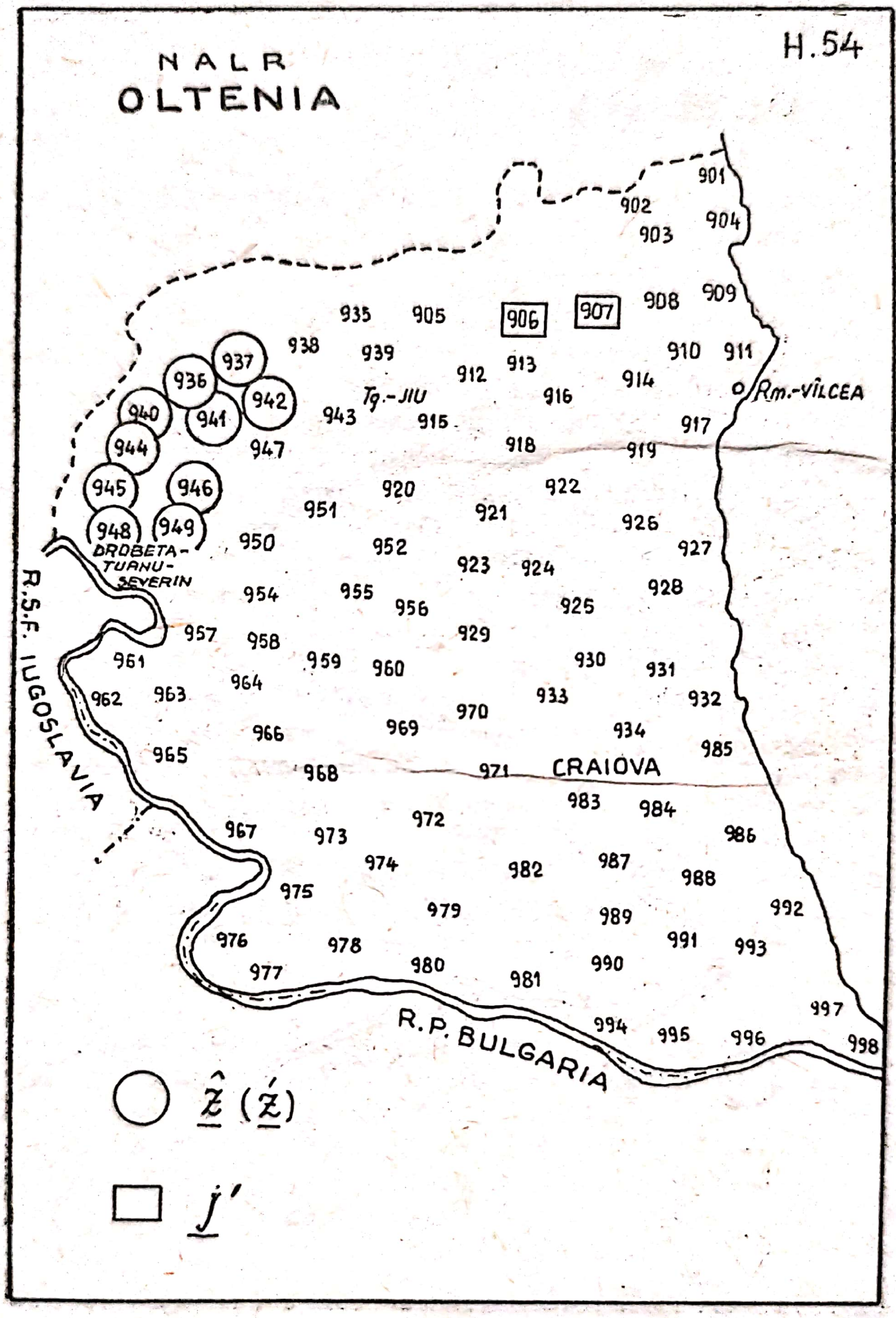
După ALRM I, vol. I, h.32.8

Sunetul ĝ în cuvîntul genunchi

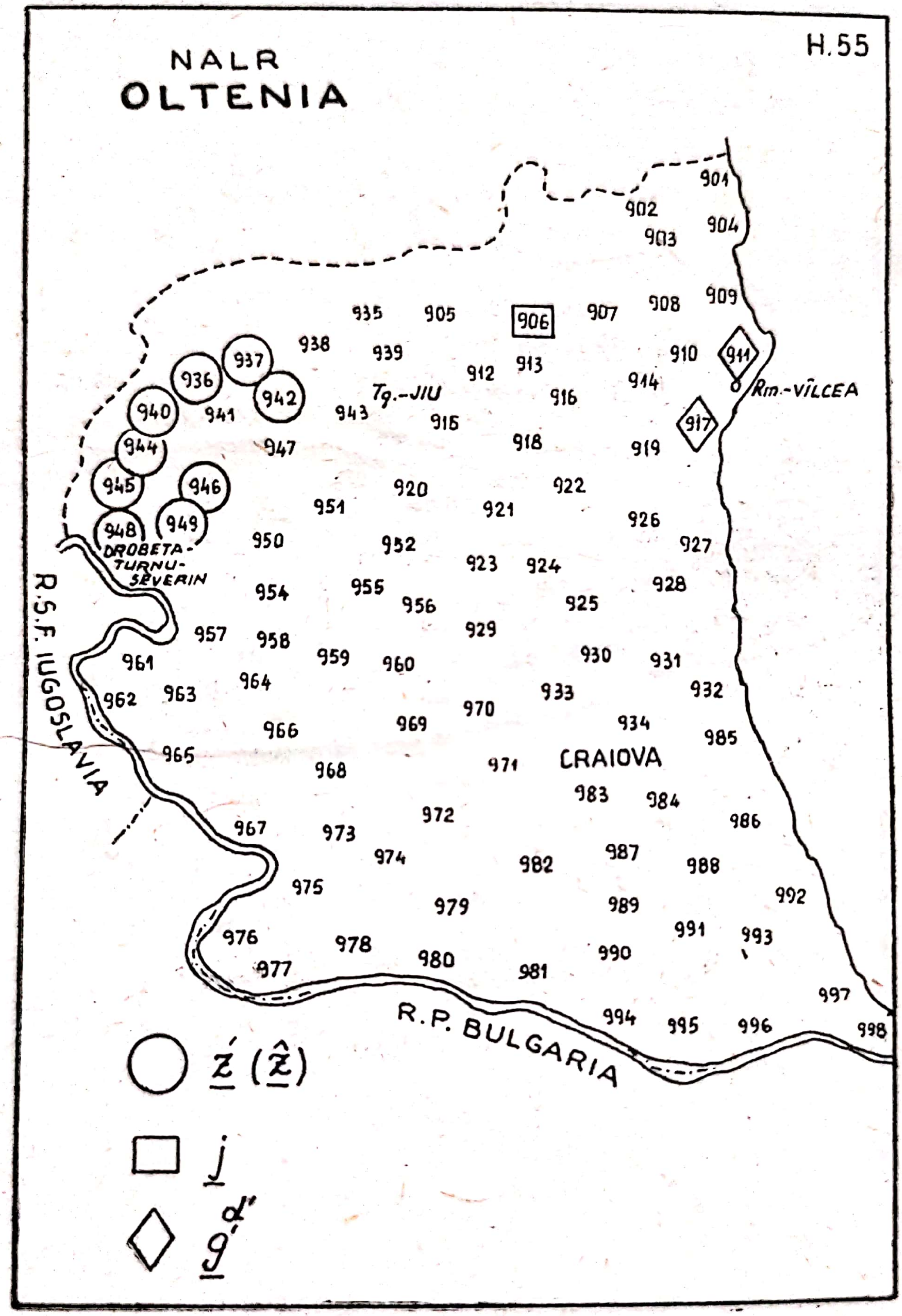
După ALRM I vol. I, h 87

Sunetul ĝ în cuvîntul geană

După NALR. OLTENIA I, h.39

Sunetul *ĝ* în cuvîntul *genunchi*

După NALR OLTENIA, I, MN, pl. 9, p. 171

în trei puncte din nordul Vîlcii (322 — Brezoi, 318 — Bărbătești, 319 — Titireci) și alte două puncte din sudul aceluiași județ (312 — Nisipi și 311 — Bălcești), așa cum apare în WLAD, h. 14, 22. Cu o rețea mai rară, ALR I (vezi ALRM I, vol. I, h. 87) surprinde un singur punct (800 — Costești, Vîlcea) în care înregistrează, însă, surprinzător, un sunet velar *g*, în locul oclusive palatale *ǵ*, pe care a înregistrat-o atît Weigand, cît și T. Teaha (la care apare sunetul intermediar $\overset{d'}{g'}$) în NALR Oltenia, I, MN, pl. 9, p. 171, în punctele 911 — Bujorenii și 917, Băbeni-Bistrița.

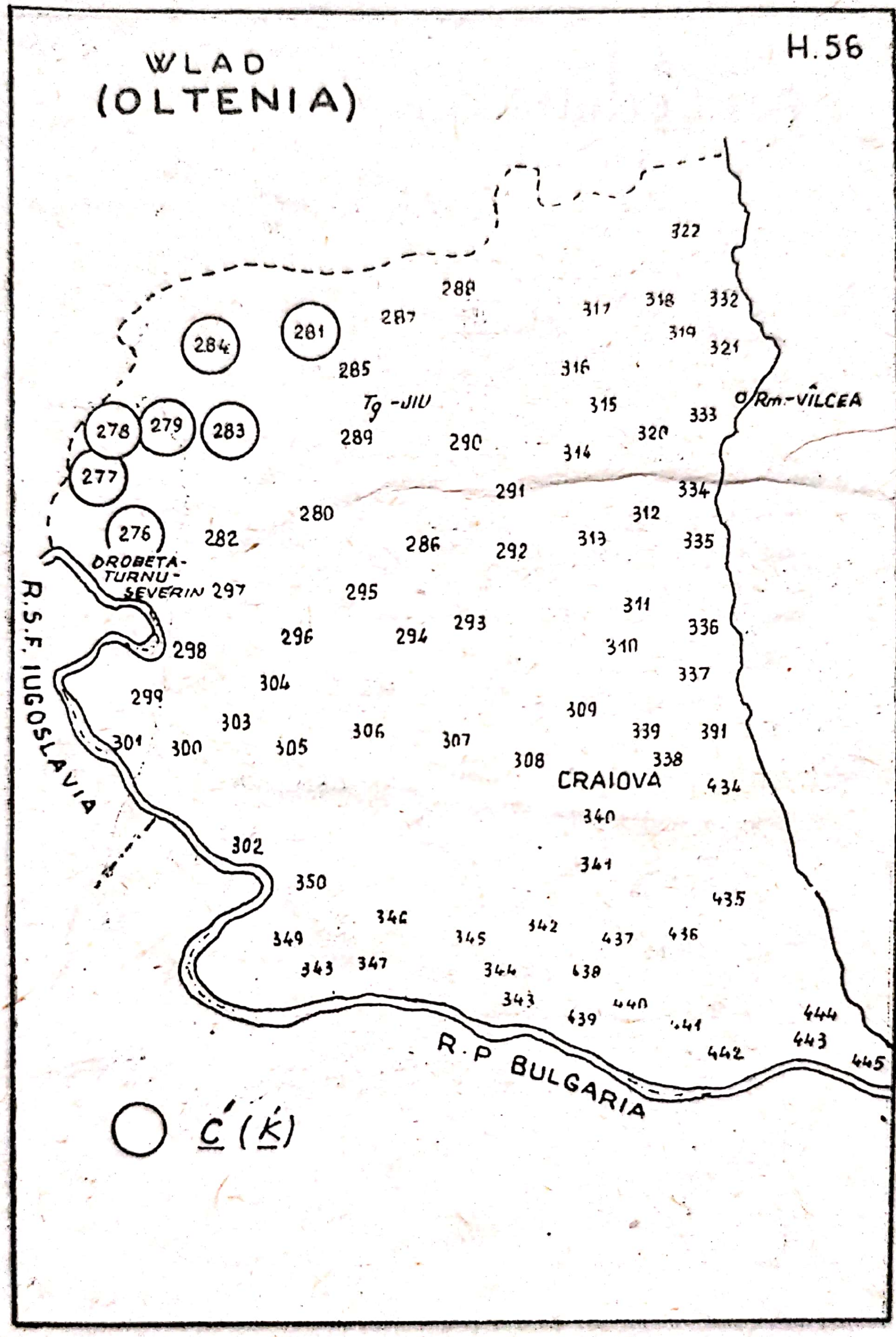
16. **Sunetul *ḱ* în cuvintele *cheie, genunchi* etc.**

Este vorba aici de tratamentul oclusivelor palatale *ḱ* și *ǵ* în graiurile din Oltenia. Prezentăm acest tratament numai pe baza surdei *ḱ*, deoarece sonora corespunzătoare *ǵ* nu apare în Atlasul lui Weigand. Avînd o evoluție paralelă, simetrică, cele două oclusive palatale s-au păstrat nealterate în majoritatea graiurilor dacoromâne, cu excepția celor de vest și, mai ales, de nord-vest, în care, ca urmare a tendinței articulării palatale a oclusivelor bilabiale și dentale, precum și a sonantelor dentale, s-a ajuns la rostirea în același punct de articulare, mediopalatal sau prepalatal a unei serii întregi de consoane care au suferit influența iotului următor: oclusivele bilabiale, dentale și palatale s-au confundat într-un singur sunet, fie mediopalatal (*t'*< p, *t*, *ḱ* sau *d'*< *b*, *d*, *ǵ*), fie prepalatal (*ć*< *p*, *t*, *ḱ* sau *đ*< *b*, *d*, *ǵ*). Fenomenul a fost observat de o serie de cercetători ai limbii noastre, printre care sînt de amintit Weigand, W. Meyer-Lübke, *Palatalizarea labialelor*, în *Dacoromania*, II, 1922, p. 1—19, Ion Pătruț, *Velarele, labialele și dentalele palatalizate*, în *Dacoromania*, X/II, 1941, p. 293—308, Emil Petrovici, *Texte dialectale culese de Emil Petrovici*, *Suplement la ALR. II* (ALRT II), Sibiu-Leipzig, 1943, p. 353. Așadar, oclusivele palatale *ḱ* și *ǵ*, deși în seria palatală, și-au deplasat locul de articulare spre partea anterioară a palatului[37], devenind *t'* sau *ć* și *d'* sau *đ*, întocmai ca și oclusivele dentale, care, însă, au parcurs drumul invers, pînă la cele două porțiuni ale palatului. Analizînd acest fenomen, constatăm că în descrierea de mai sus există două stadii diferite, la care corespund puncte de articulație diferite, chiar și moduri de articulare diferite, fiecare cu răspîndirea sa geografică. În primul caz, care constituie și primul stadiu, rostirea cu *t'*, *d'* poate fi numită palatalizare și se întinde pe o arie mare, cuprinzînd Crișana[38], Maramureșul, vestul și sudul Transilvaniei, iar în al doilea caz, care constituie și al doilea stadiu[39],

rostirea cu africată (ć sau ĉ, đ sau ĝ) este o africatizare. Acest al doilea stadiu formează două arii mai mici, una în nordul Transilvaniei, cu fonetismul ĉ, ĝ, iar cealaltă cuprinzînd sud-vestul Transilvaniei, nord-estul Banatului[40] și sud-estul Crișanei, cu fonetismul ć, đ[41].

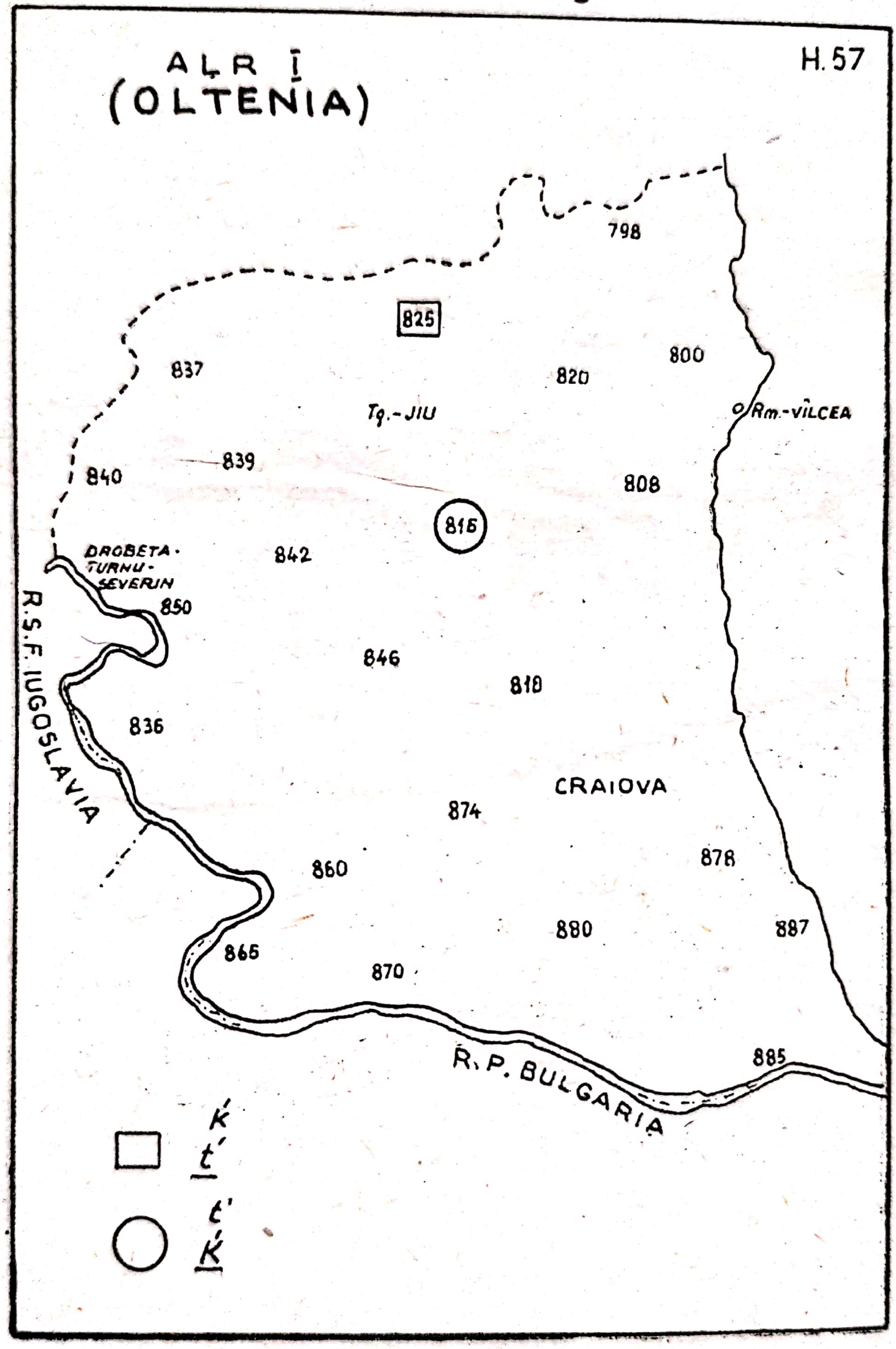
Avînd în vedere fenomenul pe care-l discutăm, cea mai mare parte a Olteniei a făcut și face parte din aria cu oclusivele palatale păstrate ca atare, nealterate. Dar în nord-vestul provinciei, acestea erau articulate anterior, prepalatal, schimbîndu-și atît locul, cît și modul de articulare, devenind africate, la sfîrșitul secolului trecut, așa cum rezultă din WLAD, h. 14, 22 (cuvîntul *genunchi*). În ALR I (vezi ALRM I, h. 88), alterarea în faza de africată prepalatală (ć) nu mai apărea în nord-vestul Olteniei. În schimb, Sever Pop a înregistrat fonetismele intermediare $\overset{t'}{k}$ și $\overset{k}{t'}$ în punctele 815 — Vladimiri și 825 — Bumbești-Jiu, din județul Gorj. Emil Petrovici (în ALRM II, h. 7 — cuvîntul *păduchios*) percepe altfel realitatea fonetică, notînd velara k urmată de semiconsoana ḭ în vestul Olteniei (punctul Strehaia, din Mehedinți, și punctul Peștișani, din Gorj), sunetul intermediar $\overset{k}{t'}$ ($\overset{t'}{k}$) în punctul Balș, din fostul județ Romanați, și în restul punctelor, palatala nealterată. În zilele noastre, așa cum rezultă din NALR Oltenia, II, MN, pl. 25 (cuv. *cheie*) și vol. I. h. 23 (cuv. *chel*), în afara fonetismului majoritar k̑, cu palatala nealterată, apare fonetismul k (cu velară) în punctul 948 — Vîrciorova-Ilovița, din jud. Mehedinți, fonetismul t' în punctul 935 — Dobrița, Gorj, și fonetismul intermediar $\overset{t'}{k}$ în punctul 905 — Bumbești-Jiu, din nordul județului Gorj. În cuvîntul *genunchi* (NALR Oltenia, I, MN, pl. 9, p. 171) anchetatorul Teofil Teaha a surprins stadiul de mediopalatală la forma de singular: *ĝenúnt'e*. În același punct (905 — Bumbești-Jiu) apare pluralul în *-ț (ĝenúnț)*, format normal de la singularul cu radicalul în t', după modelul substantivelor cu radicalul în dentală: *múnte-munț*. Pluralele de tipul *ĝenunț* au fost înregistrate de Ovid Densusianu[42] în graiul din Țara Hațegului și explicate ca fiind formate în epoca în care k̑ de la forma de singular devenise t', ca regulă generală, și s-au păstrat și după ce t' al singularului a evoluat la ć. Evident că atît formele cu articulare mediopalatală (t'), cît și cele cu articulare prepalatală (ć), ambele avînd un plural în -ț, sînt prelungiri în Oltenia de nord și,

Sunetul *Ḱ* în cuvîntul *genunchi*

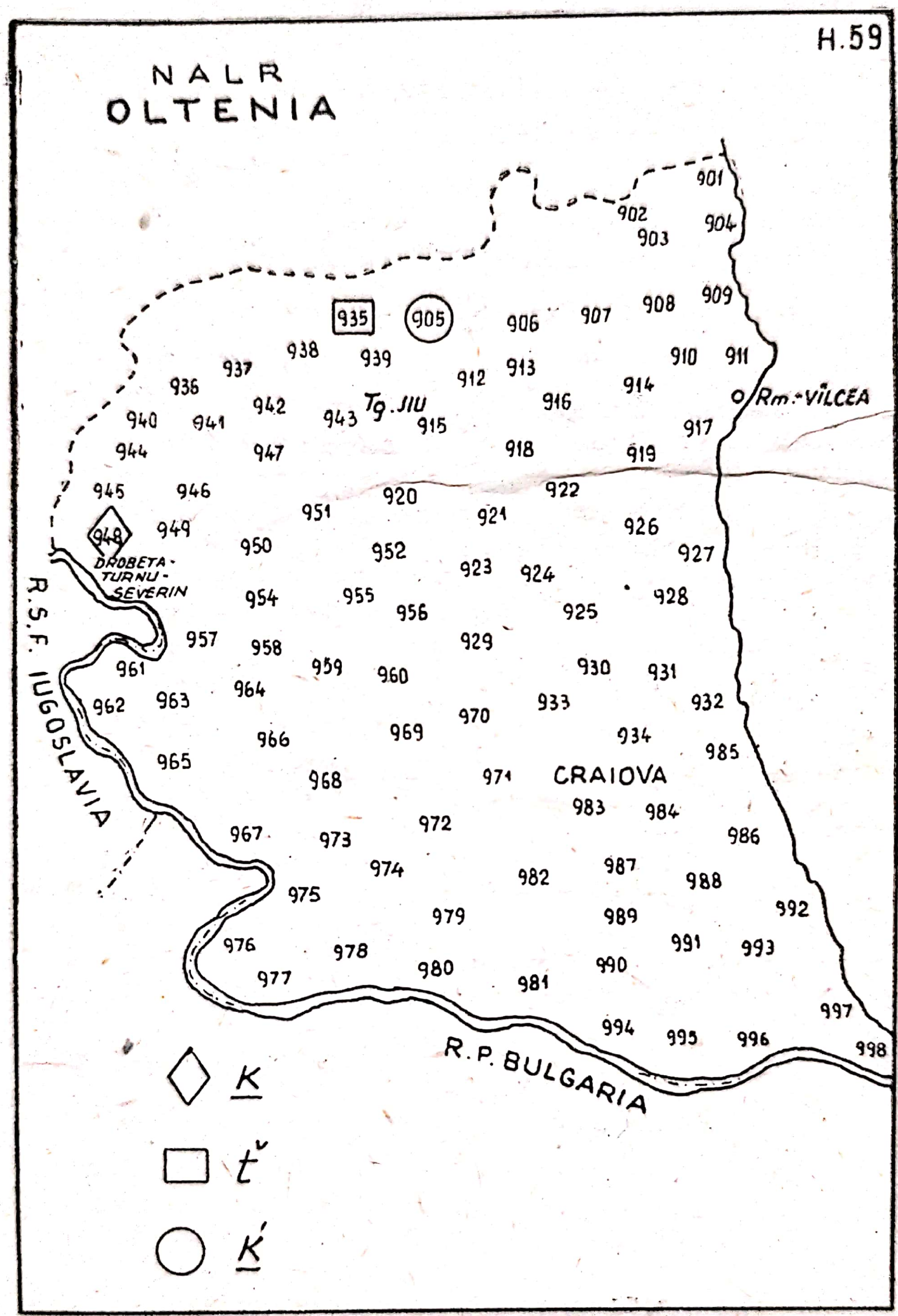
După WLAD, h 14, 22

Sunetul *ḱ* în cuvîntul *genunchi*

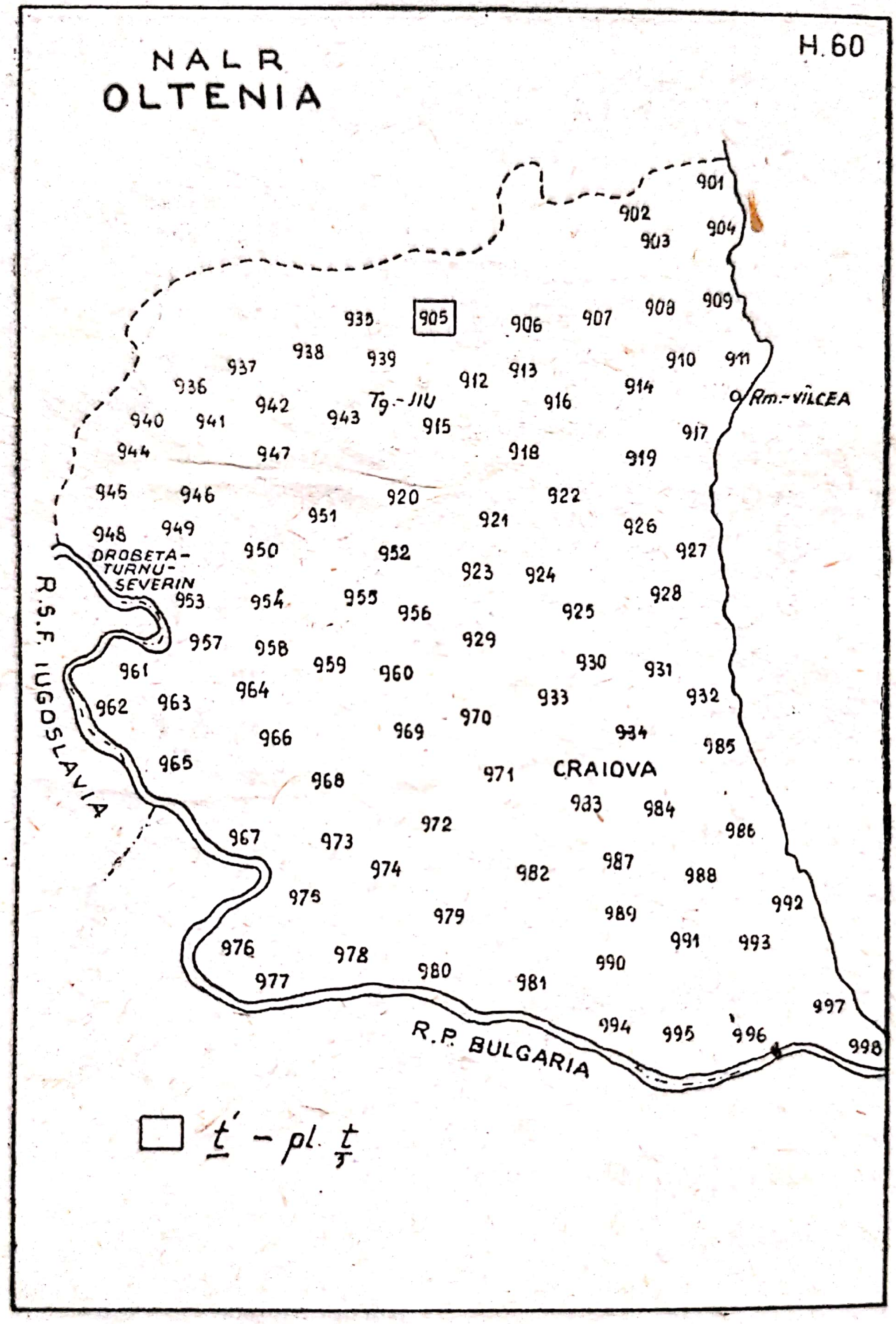
După ALRM I, h. 88

Sunetul *Ḱ* în cuvintele *cheie*, *chel*

După NALR OLTENIA, II, MN, pl. 25, p. 225 și vol. I, h. 23

Sunetul Ḱ în cuvîntul genunchi

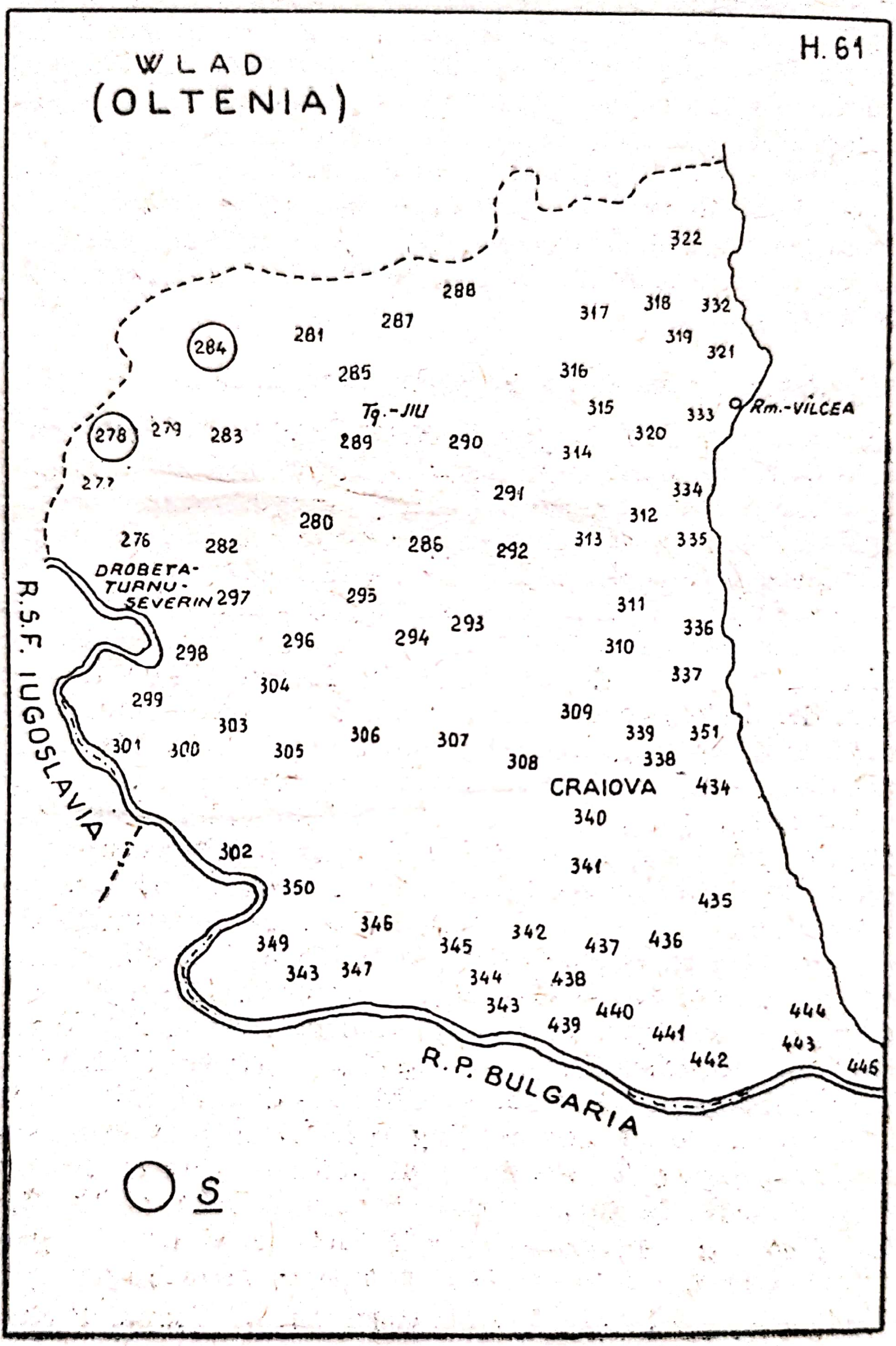
După NALR OLTENIA, I, MN, pl. 9, p. 171

respectiv, de nord-vest ale ariilor inovatoare corespunzătoare din Ţara Haţegului şi din Banatul răsăritean. Urmărind evoluţia de-a lungul timpului a acestor fonetisme în cele trei atlase lingvistice, constatăm că de la WLAD la ALR I, deci în decurs de aproximativ trei decenii, aria oltenească nord-vestică a lui *ć* pentru *k* în cuvîntul *genunchi* s-a dezmembrat, dispărînd cu totul, ceea ce este, fără îndoială, surprinzător. Înclinăm mai curînd să credem că avem a face cu o transcriere diferită a aceleiaşi realităţi fonetice, pe care, însă, datorită acestui fapt, n-o putem reconstitui. Aşa, de exemplu, în vestul Olteniei, Sever Pop notează sunetul *k*, în timp ce, aproximativ în aceeaşi perioadă, Emil Petrovici foloseşte notaţia *Kį*.

17. **Sunetul *s* în cuvintele *şapte, cămaşă* etc.**

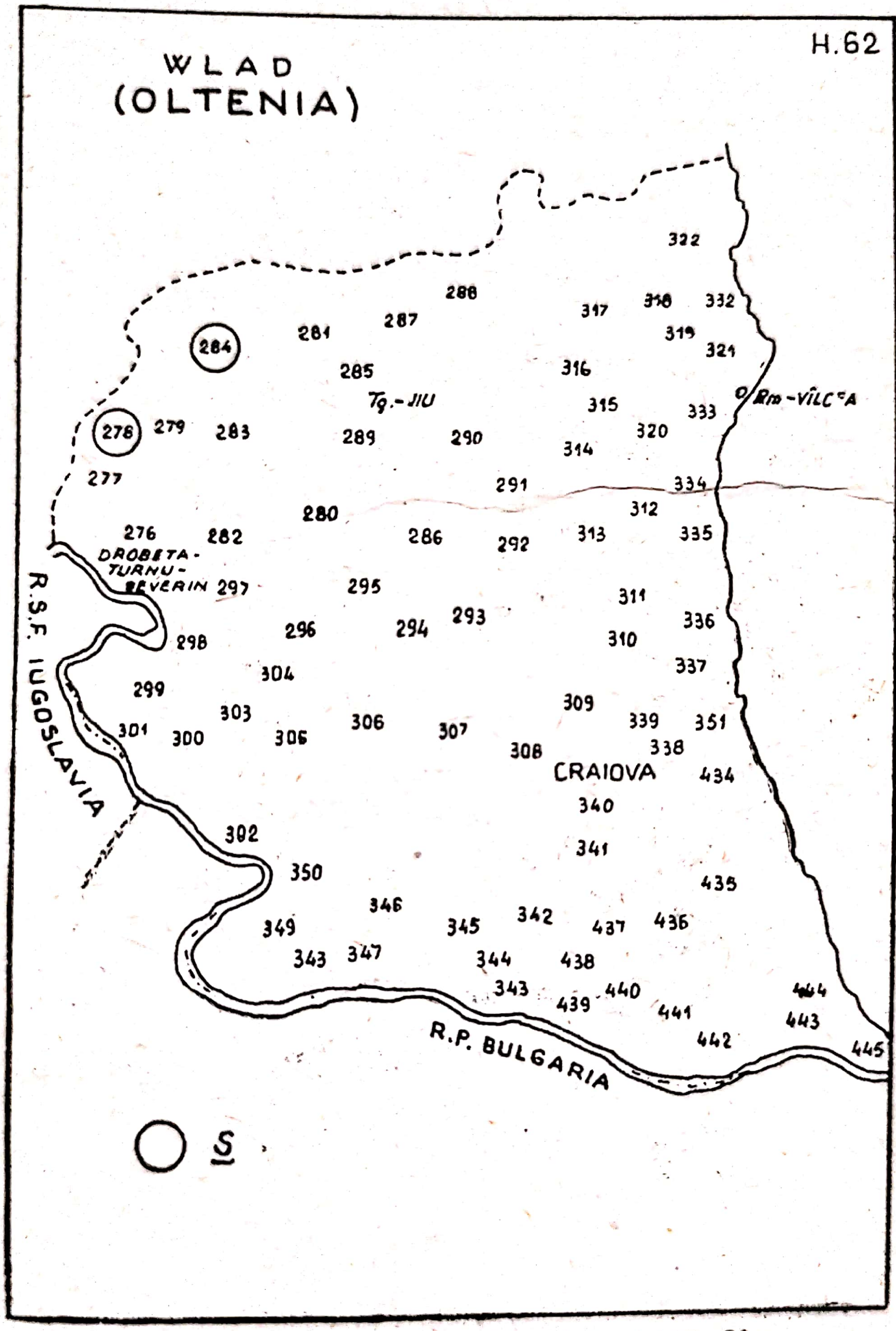
Avem a face aici cu un fenomen fonetic dialectal semnalat încă de la sfîrşitul secolului trecut[43] în Banat şi nord-vestul Olteniei. În anul 1900, fenomenul a fost înregistrat de G. Weigand şi în Moldova, pe Siret, în arii mai mult sau mai puţin compacte[44]. În nord-vestul Olteniei, adică nordul Mehedinţilor, rostirea lui *ş* ca *s* apare în WLAD în punctele cartografice 278 — Balta şi 284 — Cloşani, dar, aşa cum rezultă din h. 63, aria fenomenului include localităţile Sohodol, Cloşani, Obîrşia, Izverna, Baia de Aramă, Prejna, Cernavîrf, Gorneşti, Malarişca, Balta. Fonetismul *s* pentru *ş* în cuvinte ca *şapte, cămaşă* etc. este înregistrat de Weigand şi în puncte izolate din centrul Banatului, împrejurul Reşiţei. Aceasta era răspîndirea fenomenului la sfîrşitul secolului trecut, la data anchetelor lui Weigand pentru LAD. Ariile oltenească şi bănăţeană au fost apoi completate de diverşi cercetători care au studiat fenomenul[45]. Urmărind, însă, fenomenul în atlasele lingvistice, constatăm că el apare şi în ALR I, vol. I, h. 40, 69, 95, 146 numai în punctul 840 — Costeşti, ca urmare a unei reţele mai rare a punctelor anchetate. În sfîrşit, în zilele noastre, NALR Oltenia a înregistrat fonetismul *s* într-un cuvînt ca *şold* (v. NALR Oltenia, I, h. 1.i.XXI) în punctele 936 — Obîrşia—Cloşani, 940 — Izverna, 944 — Prejna. După atlasele lingvistice rezultă că ariile sînt, în general, staţionare. În studiul citat mai sus, care se bazează pe anchete directe, la faţa locului, Mircea Borcilă arată că, deşi „rostirea cu *s* şi *z* pentru *ş* şi *j* este încă vie şi aproape generală în cîteva sate din mijlocul ariei compacte mehedinţene (epicentrul : Gornenţi, Malarişca, Prejna, Gornoviţa, Godeanul de Munte)", totuşi, „pe ansamblul ariei, fenomenul se găseşte în regresie accentuată"[46].

Sunetul <u>S</u> *în cuvîntul* <u>*şapte*</u>

După WLAD, h. 63

Sunetul ṣ în cuvîntul cămașă

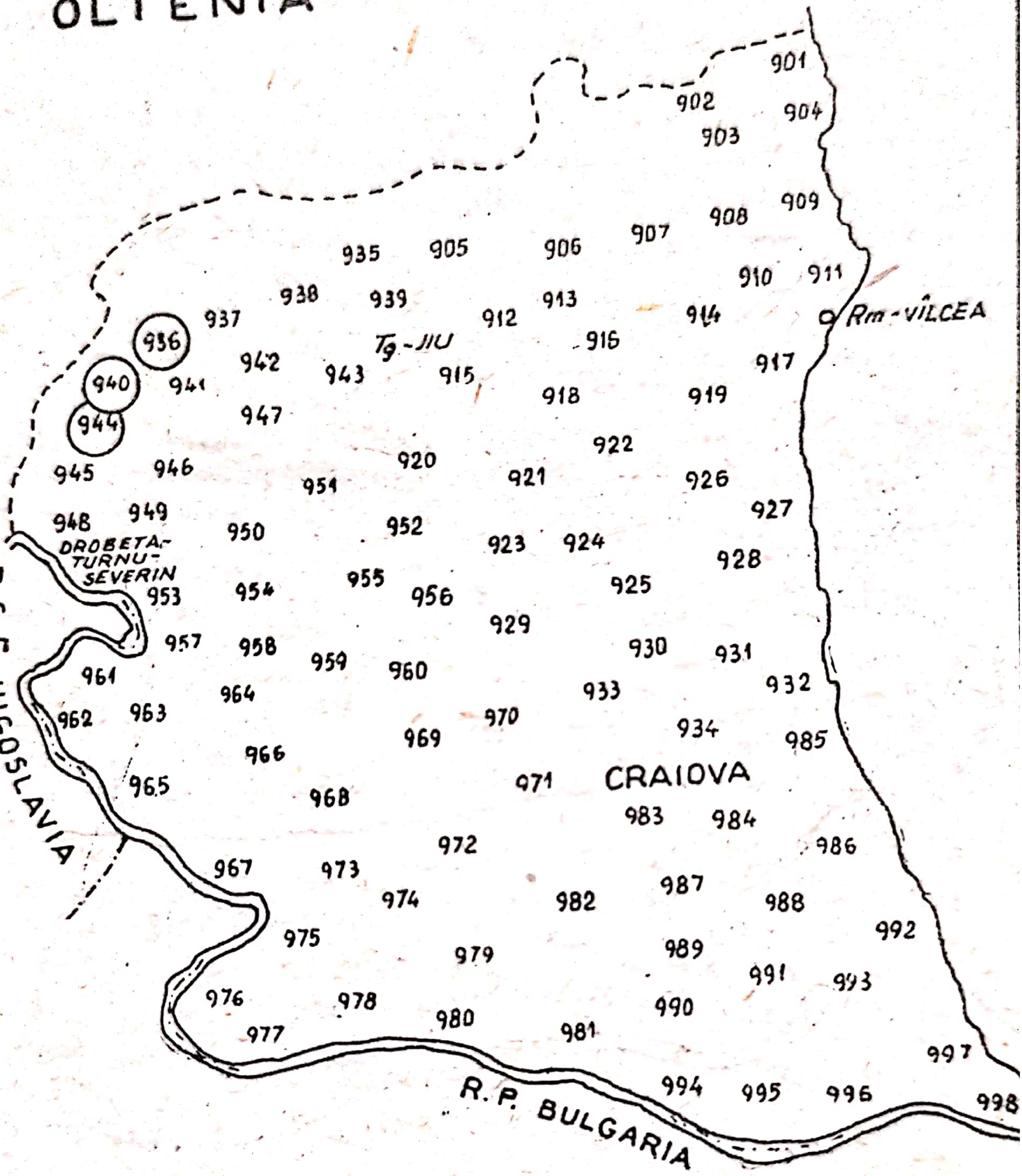

După WLAD, h. 15, 23

H 63

NALR

OLTENIA

○ S

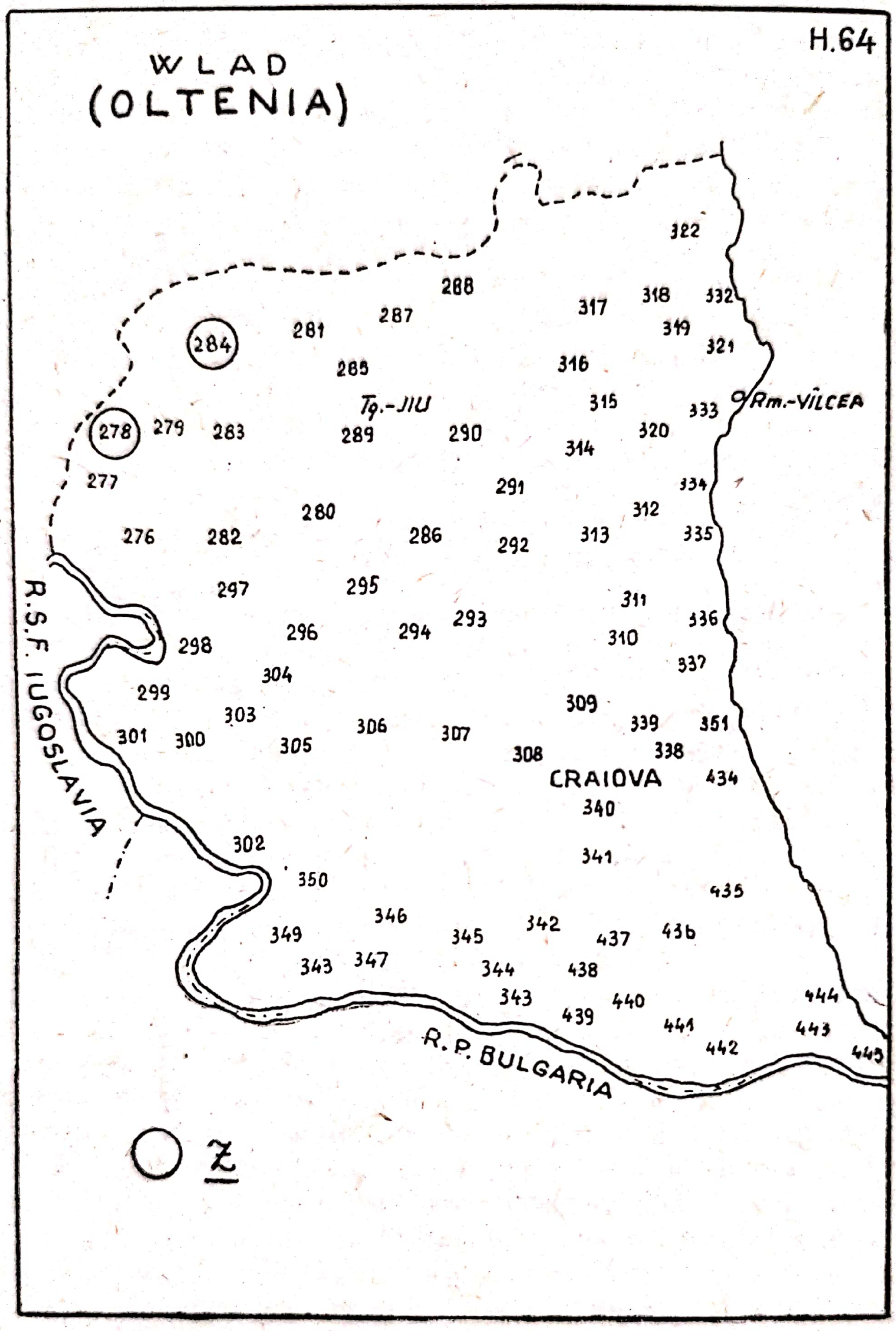
18. **Sunetul** *z* **în cuvîntul** *joi*

Fenomenul fonetic despre care am vorbit în capitolul precedent (*s* pentru *ș*) include și consoanele din seria sonoră (*z* pentru *j*) confirmînd ideea paralelismului în sistem. Paralelismul este desăvîrșit, nu numai în sensul că fenomenul a cuprins ambele serii, surdă și sonoră, ale fricativelor, ci și în ceea ce privește răspîndirea sa geografică. Într-adevăr, la sfîrșitul secolului trecut Weigand a înregistrat sunetul *z* pentru *j* în cuvîntul *joi* (vezi WLAD, h.11,19) în aceleași două puncte, 284 — Cloșani și 278 — Balta, Sever Pop l-a înregistrat în același unic punct 840 — Costești (vezi S. Pușcariu, LR, II, h. 8), iar V. Rusu l-a înregistrat în aceleași trei puncte, 936 — Obîrșia-Cloșani, 940 — Izverna 944 — Prejna (vezi NALR, Oltenia, II, MN, pl. 40, p. 270, V. Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei*, h. 21, p. 145). Mircea Borcilă, *op. cit.*, tratează, pe bună dreptate, la un loc cele două sunete, iar concluzia sa citată mai sus se referă, evident, la ambele sunete în discuție.

19. *n—r* **în cuvîntul** *rîndunică*

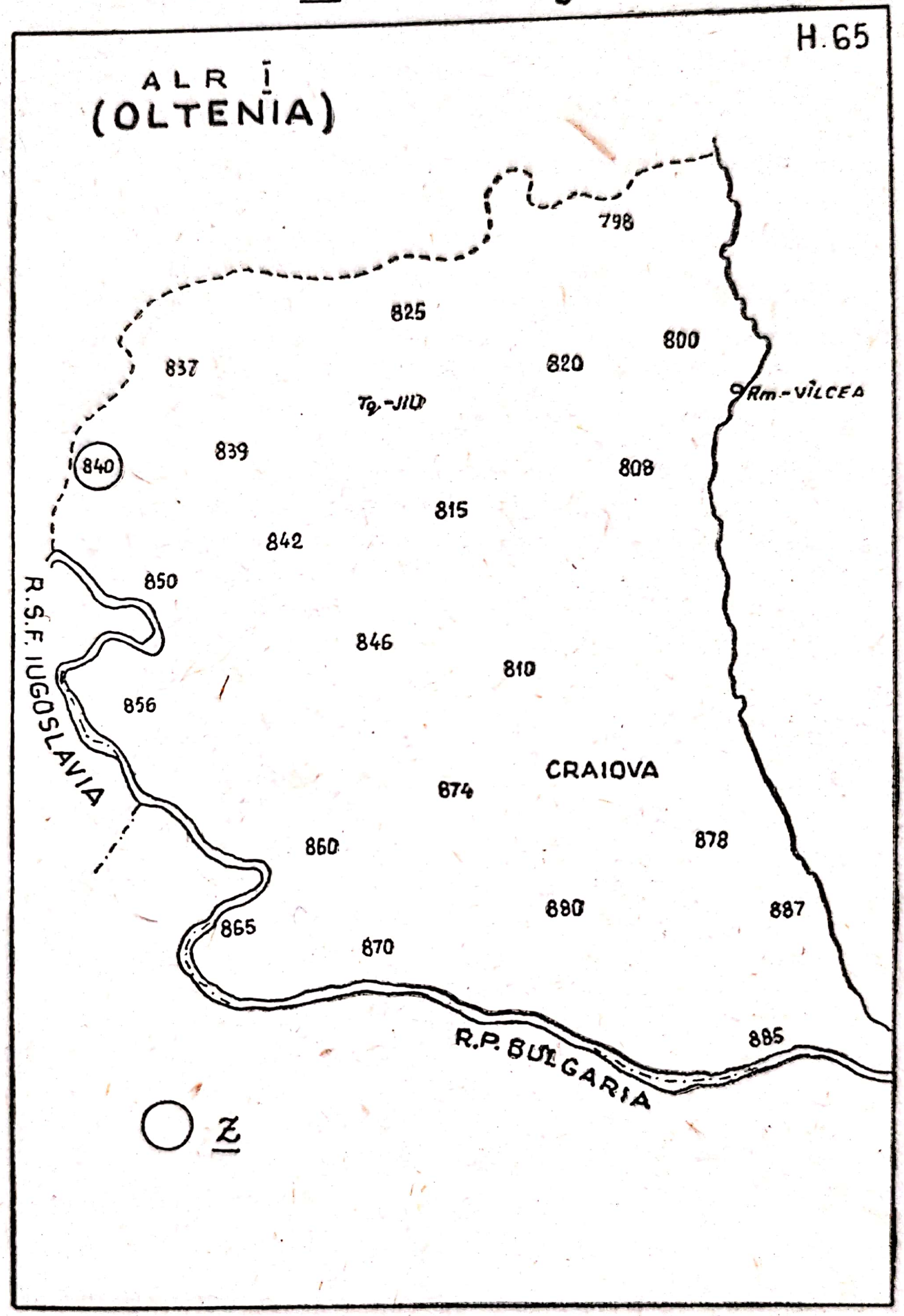
La sfîrșitul secolului trecut, așa cum rezultă din Atlasul lingvistic al lui Weigand, h. 53 (cf. S. Pușcariu, LR, II, h. 37), teritoriul Olteniei era împărțit în două arii distincte: cea mai mare parte a provinciei, adică sudul, centrul și estul Olteniei, constituia aria fonetismului *rîndurică*, iar nord-vestul Olteniei, adică jumătatea de nord a județelor Mehedinți și Gorj, forma aria fonetismului *rîndunică*. Cele două arii oltenești făceau parte din două arii dacoromâne, după cum urmează: aria fonetismului *rîndurică* cuprindea, în afara teritoriului oltenesc circumscris mai sus, întreaga jumătate de vest a Munteniei, precum și colțul de sud-est al Transilvaniei, de la Brașov pînă aproape de Sibiu și Sighișoara, în timp ce aria fonetismului *rîndunică* era mult mai mare, cuprinzînd tot restul teritoriului dacoromân, din care făcea parte și nord-vestul Olteniei. Ca urmare a întinderii relativ restrînse, în comparație cu cealaltă, precum și a poziției sale geografice oarecum marginale, aria fonetismului *rîndurică* a fost considerată de Sextil Pușcariu ca arie laterală sau marginală[47], între Banat și Muntenia estică. Din această apreciere, ca și din formularea care urmează, anume că aria lui *rîndurică* „e regiunea în care se păstrează vechiul *r* (din *l* intervocalic) nedisimilat în *n*, în cuvîntul *rîndurică* (din lat. *hirundula*)“[48] ar putea să rezulte că, după Pușcariu, care era și adeptul teoriei ariilor a lui Bartoli, aria cu fonetismul *rîndurică* este anterioară celeilalte, că, adică, fonetismul

Sunetul ẕ în cuvîntul *joi*

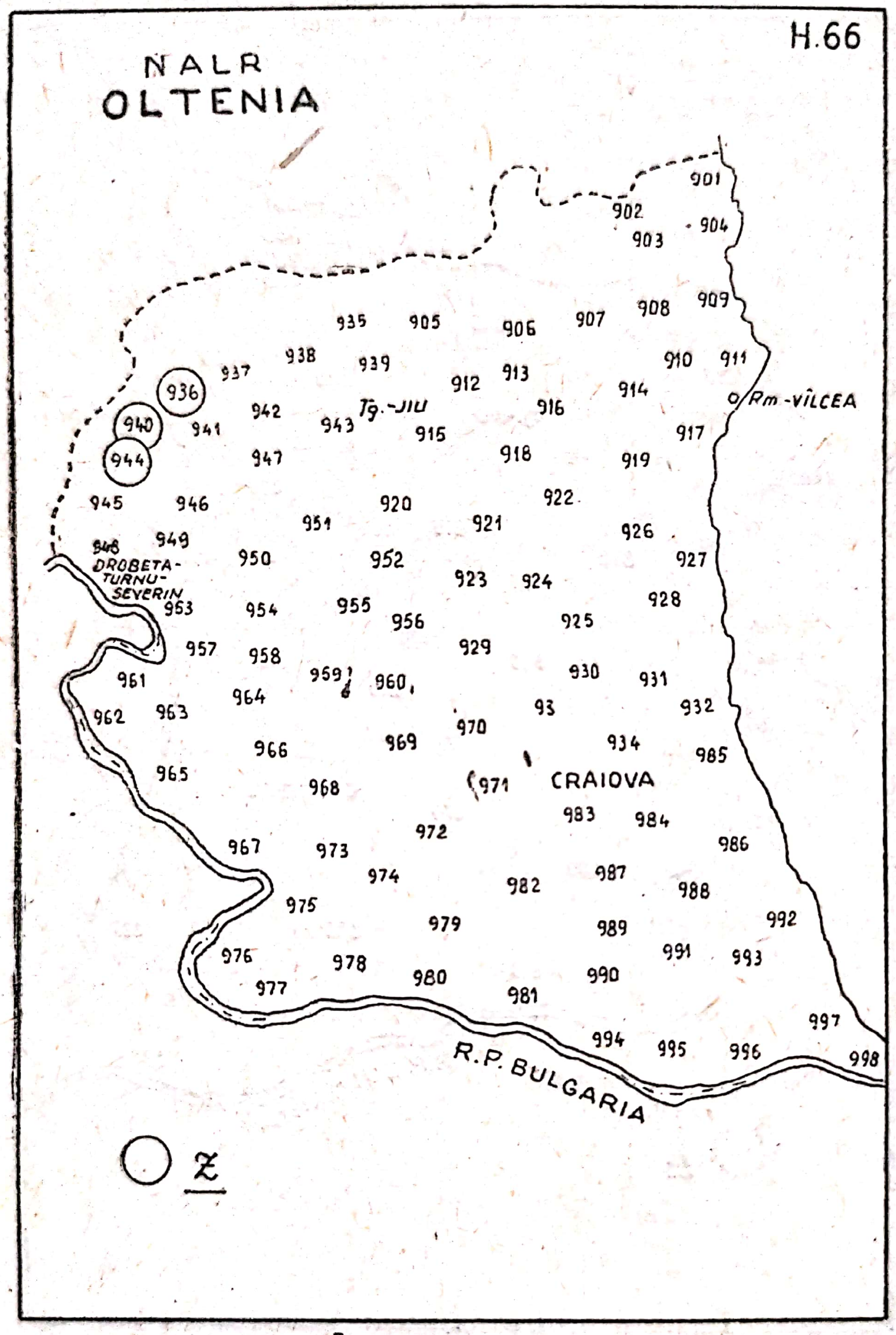
După WLAD, h. 11, 19

Sunetul ẑ în cuvîntul joi

După S. Pușcariu, LR, II, h. 8

Sunetul *ẑ* în cuvintele *joi*, *jug*

După NALR OLTENIA, II, MN, pl.40, p.270, V. Rusu, Graiul din nord-vestul Olteniei h. 21, p.145,

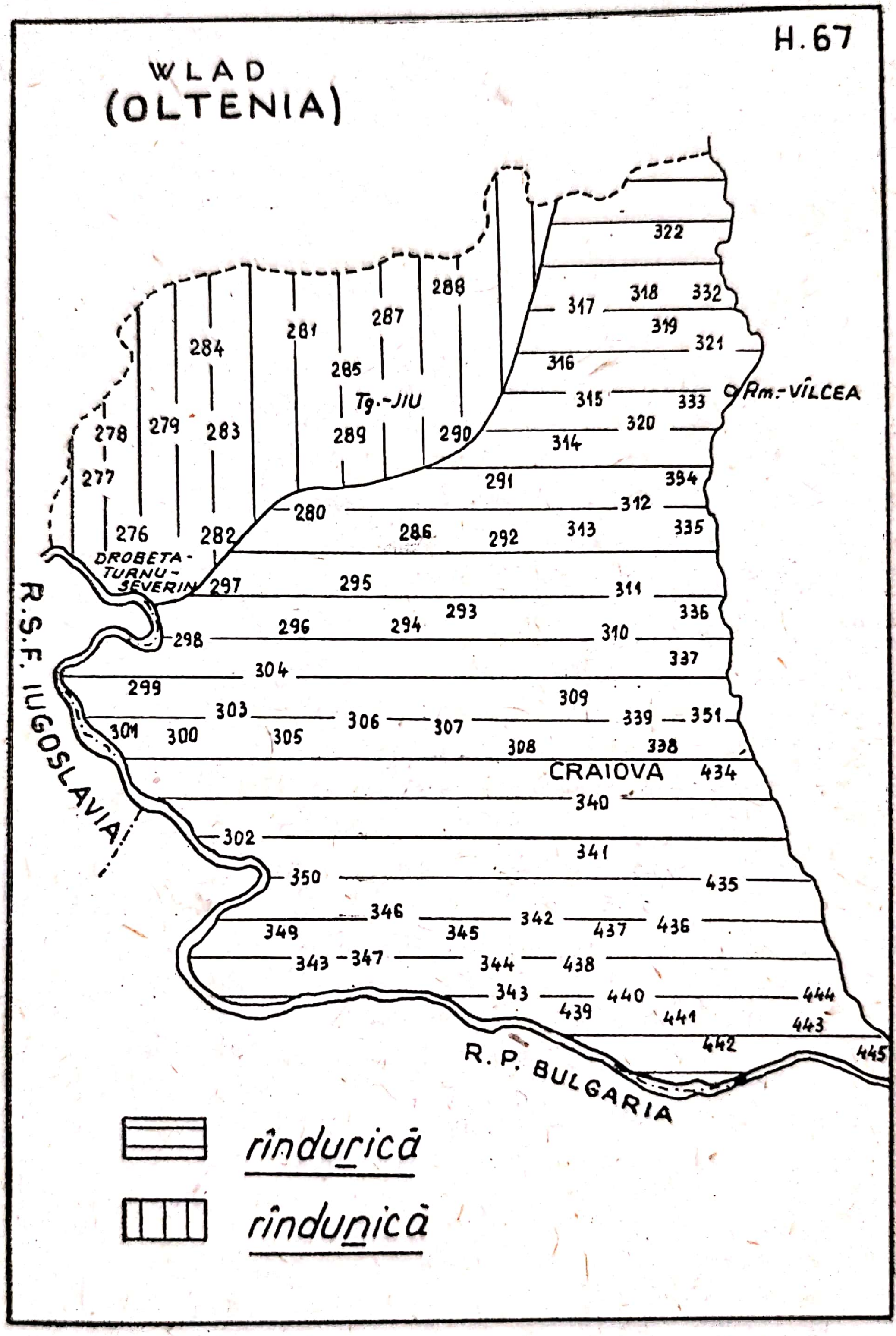
rîndurică este mai vechi decît fonetismul *rîndunică*, ceea ce ar putea însemna că ultimul ar fi provenit din primul, prin disimilarea celui de al doilea *r*, față de primul, în *n*. Dar, conform unei alte norme areale, norma ariei mai mari, se poate susține contrariul, dată fiind întinderea mult mai mare a ariei fonetismului *rîndunică*. În realitate, credem că trebuie să admitem că fiecare din cele două fonetisme are un etimon separat : *rîndurică* a putut proveni din **hirundula*, diminutivul lat. clasic *hirundo*, care a dat mai întîi **rîndură* (cf. aromânul *arîndură*), apoi, cu sufixul *-ea*, a dat *rîndurea*, iar cu sufixul *-ică* a dat *rîndurică*, în timp ce *rîndunică* a putut proveni, în aria sa, din lat. **hirundinella*, un alt diminutiv al lat. literar *hirundo*, care a dat mai întîi *rîndunẹáụă* (cf. *stẹáụă*, *măsẹáụă*, *vițẹáụă* etc.) apoi, prin căderea diftongului final *-ụă*[49], a ajuns la forma *rîndunẹá*, cu pluralul normal *rîndunéle*, de la care s-a refăcut un nou singular *rîndunícă*[50], de la care, la rîndul său, s-a refăcut un nou plural *rîndunici*. Așadar, între *rîndunea* și *rîndunică* este evident că forma mai veche este prima, provenită din și mai vechea formă *rîndunẹáụă*, și evoluția pînă la forma *rîndunică* s-a datorat faptului că forma *rîndunea* nu a mai fost simțită ca diminutivală : „D'autres mots ont cessé dêtre compris comme diminutifs, parce que le primitif a disparu : *rîndunea*, *mărgea*, *nuia*, *drepnea*, *pușchea*, *surcea*. On a donc senti le besoin d'en tirer de nouveau diminutifs, et on s'est adréssé pour cela au suffixe *-ică* : *purcică*, *vițică*, *rîndunică*, *mărgică*, *surcică*"[51]. O dovadă a celor de mai sus o constituie informația pe care am cules-o de la un vorbitor al limbii literare, criticul literar craiovean Ovidiu Ghidirmic, care face deosebirea între sufixele diminutivale *-ea* și *-ică* în cuvintele *vițea* și *vițică*, în sensul că dintre acestea numai *vițică* este simțit ca diminutival, amîndouă avînd un plural comun, *vițele*. Pentru același informator, pluralul cuvîntului *rîndunică* este *rîndunele*, tot așa cum pluralul de la *vițică* este *vițele*, de unde rezultă, așa cum au arătat Byck și Graur, că „terminația pluralului a păstrat vechea valoare diminutivală, cu atît mai ușor cu cît putea fi pusă în legătură cu masculinul *-el*. Dar singularul *-ea* a pierdut foarte repede această valoare ; nu există nici o urmă de valoare diminutivală în cuvinte ca : *măsea*, *cățea*, *purcea*, *vergea*"[52].

Acad. Al. Graur, *Gramatica azi*, București, 1973, p. 49–51, par. 30 a reluat problema substantivelor feminine de declinarea I terminate în *-a* (sau *-ea*) accentuat, arătînd că „la slăbirea acestui tip, datorat de fapt unui accident fonetic, a mai contribuit o împrejurare : încrucișarea a două formații de diminutive feminine.

Alături de cele în *-ea*, existau altele, mai numeroase în românește, terminate în -ică : *bunică, felică* etc. Cu timpul, cele două formații s-au amestecat, astfel că pe de o parte a fost părăsit singularul în *-ea*, pe de altă parte pluralul în *-ici*, și se zice, de exemplu, *rîndunică-rîndunele, pietricică-pietricele* etc., tipul *rîndunea* apărînd doar în versurile populare (mai ales din nevoia rimei), iar tipul *pietricici* fiind la cele mai multe cuvinte cu totul exlcus..."[53].

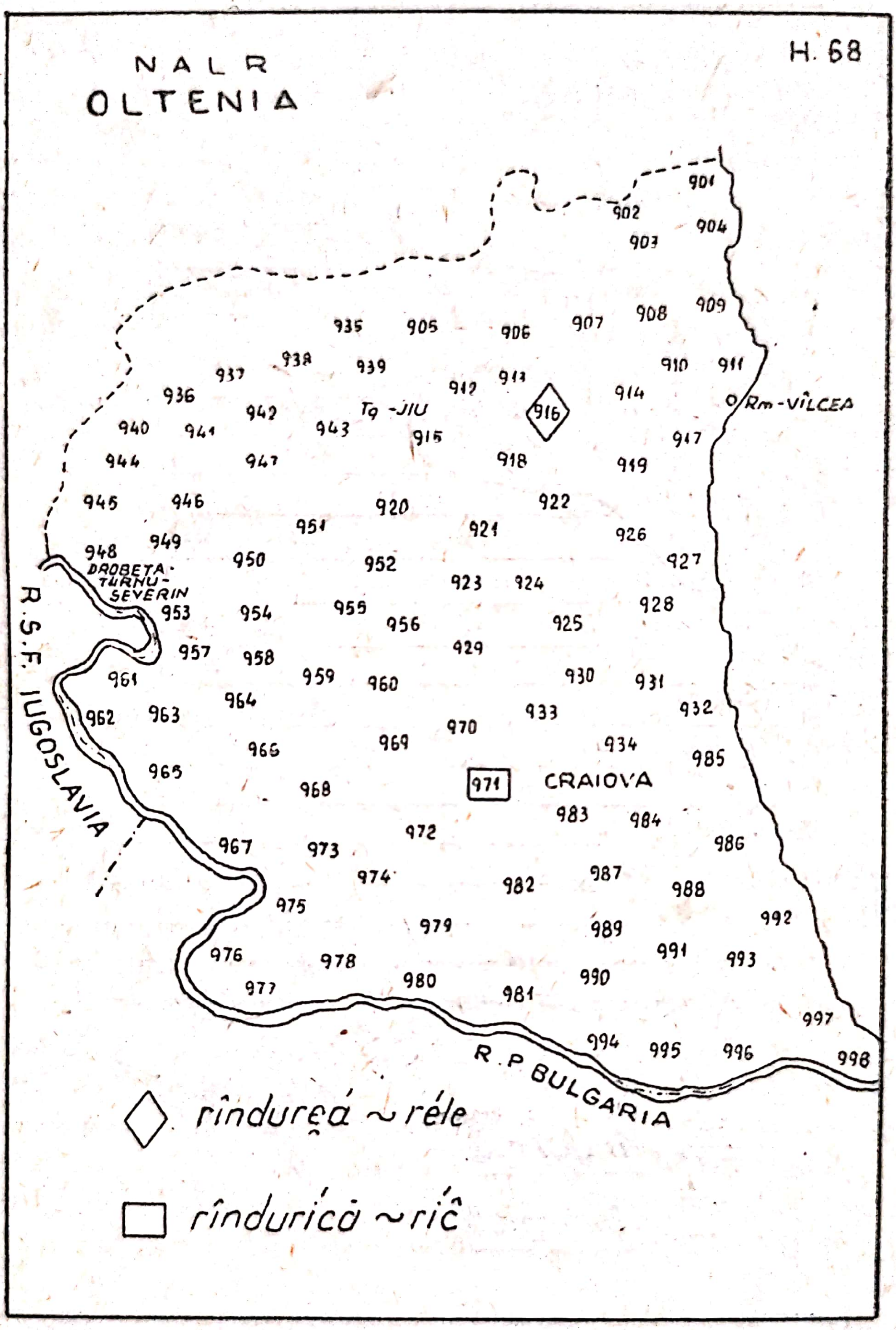
Urmează să vedem în continuare cum au evoluat de-a lungul timpului ariile celor două fonetisme în discuție. Nu dispunem de o hartă a cuvîntului în nici una din cele două serii ale ALR, dar, dacă luăm în considerație mărturia graiului generației care se forma în deceniile al IV-lea și al V-lea ale secolului nostru, generație căreia îi aparținem și noi, constatăm că în această perioadă fonetismul *rîndurică* aproape că dispăruse din aria-i caracteristică, pentru că noi nu-l cunoaștem din graiul nostru natal de pe valea Olteţului mijlociu. Aceeași mărturie ne-o oferă criticul literar Ovidiu Ghidirmic, despre care a fost vorba mai sus, care provine din sudul Olteniei, adică din plină arie care odinioară cunoștea fonetismul *rîndurică*. În deceniul al VII-lea al secolului nostru,. NALR Oltenia nu mai înregistrează fonetismul cu *r* decît în două puncte: 916 — Alunu, jud. Vîlcea *(rîndurẹá-rînduréle)* și 971 — Sărbătoarea, jud. Dolj, *(rîndurícă-rîndurîĉ)*. Aceste forme cu *r* sînt, într-adevăr, pentru zona în care se mai păstrează, arhaisme fonetice. Probabil că s-a întîmplat același lucru și în celelalte zone ale ariei lui *rîndurică*, adică în jumătatea de vest a Munteniei și în colţul de sud-est al Transilvaniei. Constatăm, așadar, că fonetismul majoritar, al ariei celei mari, *rîndunică*, cu *n* etimologic, provenit prin disimilarea celui de al doilea *r* față de primul, fiind preluat și de limba literară, chiar dacă Bucureștiul făcea parte din aria cu fonetismul *rîndurică*, s-a extins treptat, din toate părțile, atît orizontal, cît și vertical, prin intermediul limbii literare, înlocuind pe *rîndurică*, pînă la dispariția aproape completă a acestuia din urmă. Considerăm, prin urmare, că dezagregarea ariei *rîndurică* nu s-a făcut din interiorul acesteia, ca urmare a disimilării *r—r > r—n*, ci prin influențe exterioare, atît orizontale, exercitate din partea ariei cu fonetismul majoritar *rîndunică*, cît și verticale, exercitate prin intermediul limbii literare.

n-r în cuvîntul rîndunică

După WLAD, h. 53; cf. S.Pușcariu, LR, II, h.37

n – r în cuvîntul *rîndunică*

După NALR. OLTENIA, III, MN, pl 94, p. 241

20. *mn—un* în cuvîntul *scaun*

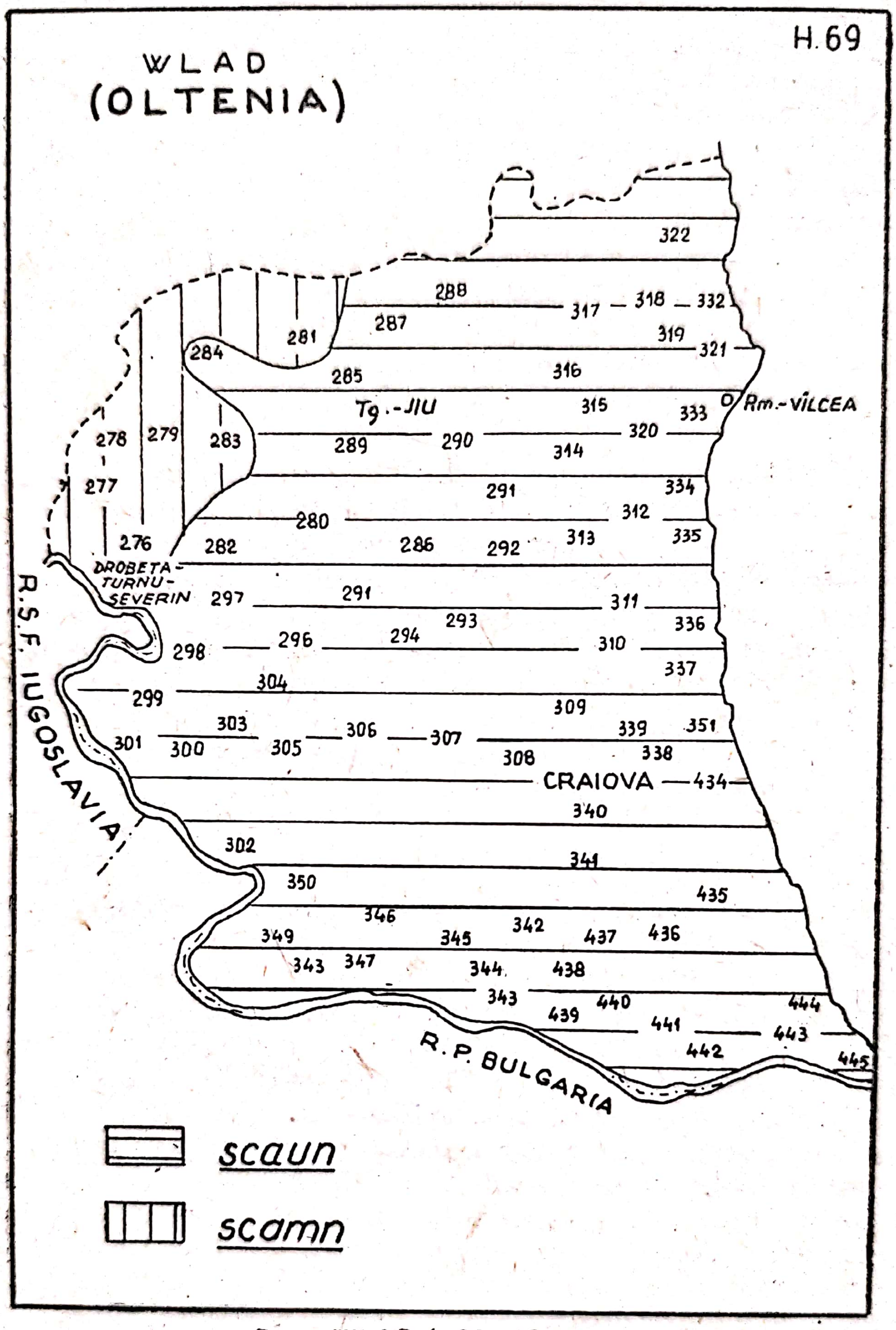
Grupul consonantic *mn* din lat. *scamnum* s-a transformat în dacoromână, în cea mai mare parte a ei, în *un* şi s-a păstrat ca atare în graiurile de tip bănăţean. Aria arhaică cu fonetismul *scamn* păstrat cuprindea, la sfîrşitul secolului trecut, pe baza h. 65 din WLAD, Banatul propriu-zis, colţul sud-vestic al Transilvaniei, precum şi nord-vestul Olteniei. În tot restul teritoriului dacoromân grupul *mn* a devenit *un*, formînd marea arie inovatoare cu fonetismul *scaun*, De-a lungul timpului, după aproximativ şase decenii şi jumătate, pe baza NALR Oltenia, II, MN, pl. 31, p. 261, constatăm că aria oltenească nord-vestică cu fonetismul arhaic *scamn* a rămas, în general, staţionară, înţelegînd prin aceasta că nu s-a restrîns, ba, dimpotrivă, s-a extins puţin în nord spre est, incluzînd şi cîteva puncte din Gorjul vecin : 935 — Dobriţa şi 942 — Godineşti.

În legătură cu mecanismul transformării lui *mn* intervocalic în *un*, subliniem observaţia lui G. Ivănescu, referitoare şi la alte grupuri consonantice, că „schimbarea *mn*, *bl*, *br*, *bt* în *un*, *ul*, *ur*, *ut* s-a făcut, desigur, printr-o fază intermediară *u̯n*, *u̯l*, *u̯r*, *u̯t*, cu *u* consonant, care după aceea a devenit sonant“[54]. Plecînd de la această observaţie corectă, apreciem că trecerea de la *u̯* semiconsonantic la *u* vocalic s-a făcut cu menţinerea semiconsoanei, care a căpătat rol de proteză a vocalei silabice următoare, pentru evitarea hiatului care ar fi rezultat cu silaba precedentă. Aşadar : *scamnu* > *scau̯n* > *scá-u̯un*.

21. *sl—zl—scl* în cuvîntul *slab*

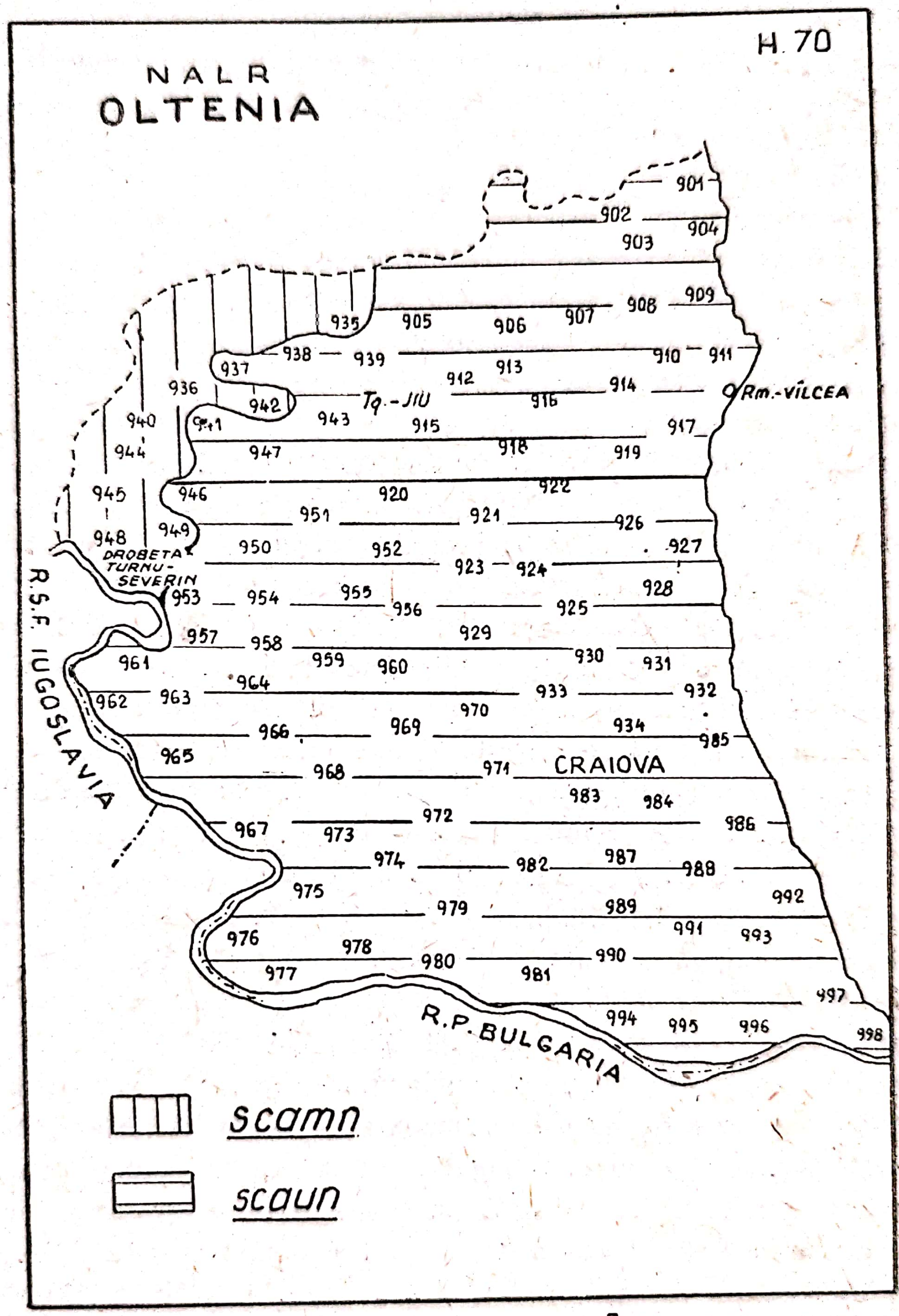
Grupul consonantic *sl*, format din fricativa dentală surdă *s* şi sonanta laterală, sonoră, *l*, are o sonoritate ascendentă, greu tolerabilă, din care cauză nu poate apărea la finală de cuvînt[55], sonantele fiind, aşa cum se ştie, consoanele cu cea mai mare sonoritate[56]. Din cauza sonorităţii[57] sale ascendente, grupul *sl* apare numai la începutul şi la mijlocul cuvintelor : *slab*, *slavă*, *slugă*, *slujbă*, *slalom*, *slip*, *islam*, *cislă*, *măslină*, *teslă* etc. Cuvintele care conţin acest grup consonantic nu sînt moştenite, ci împrumutate din limbile slave, unde această secvenţă este caracteristică, sau, mai recent, din limbile moderne occidentale. Nefiind o secvenţă caracteristică limbii noastre, ea este greu de rostit pentru baza de articulaţie românească şi, ca urmare, unele graiuri dacoromâne au recurs la diferite procedee de evitare a secvenţei, de adaptare la „sistemul fonetic indigen al limbii române“[58] : fie sonorizarea fricativei dentale, prin acomodare consonantică regresivă în

mn–un în cuvîntul scaun

După WLAD, h.65; cf. S.Pușcariu, LR, vol. II, h.37

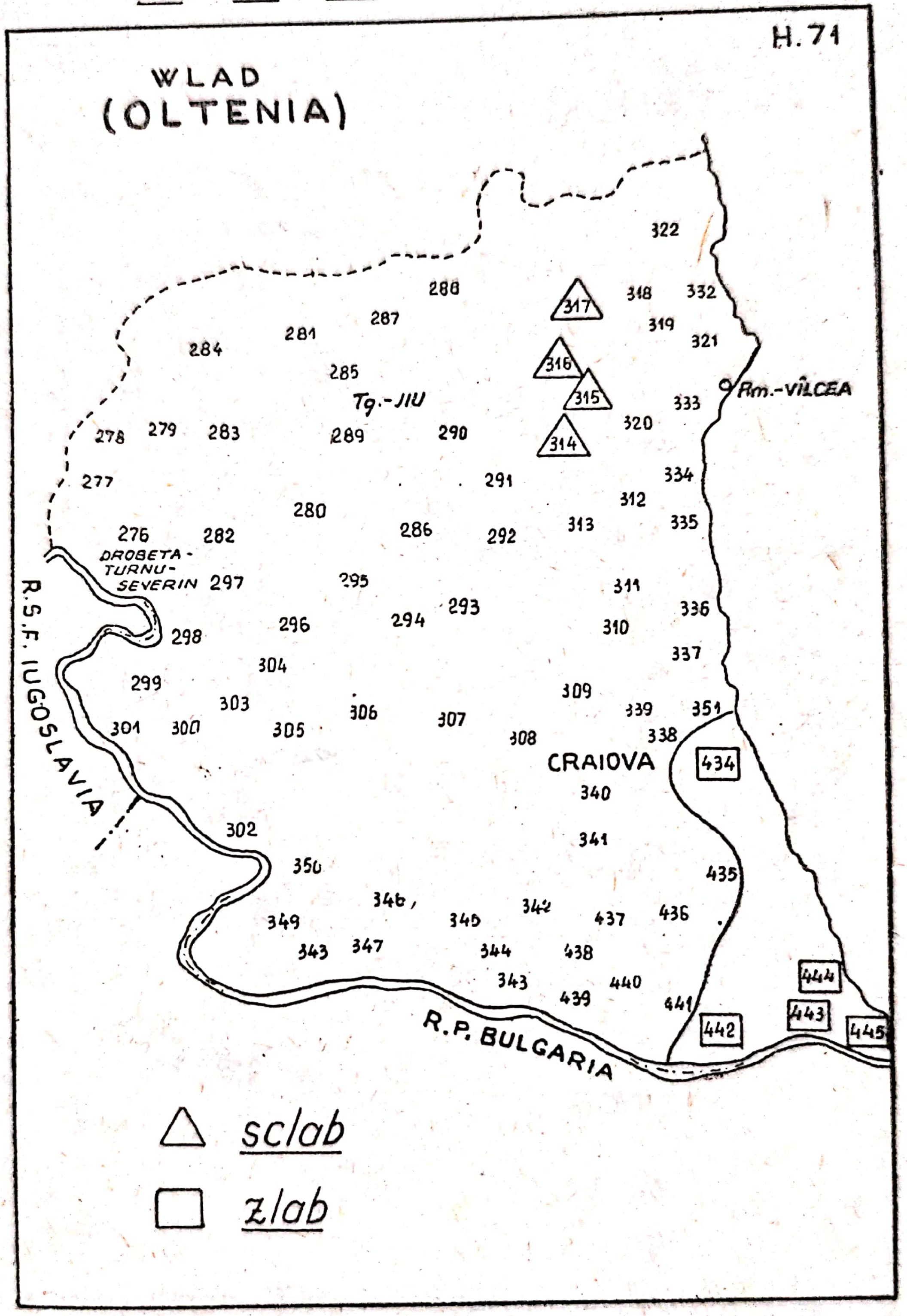
mn - un în cuvîntul scaun

După NALR. OLTENIA, II, MN, pl. 31, p. 261

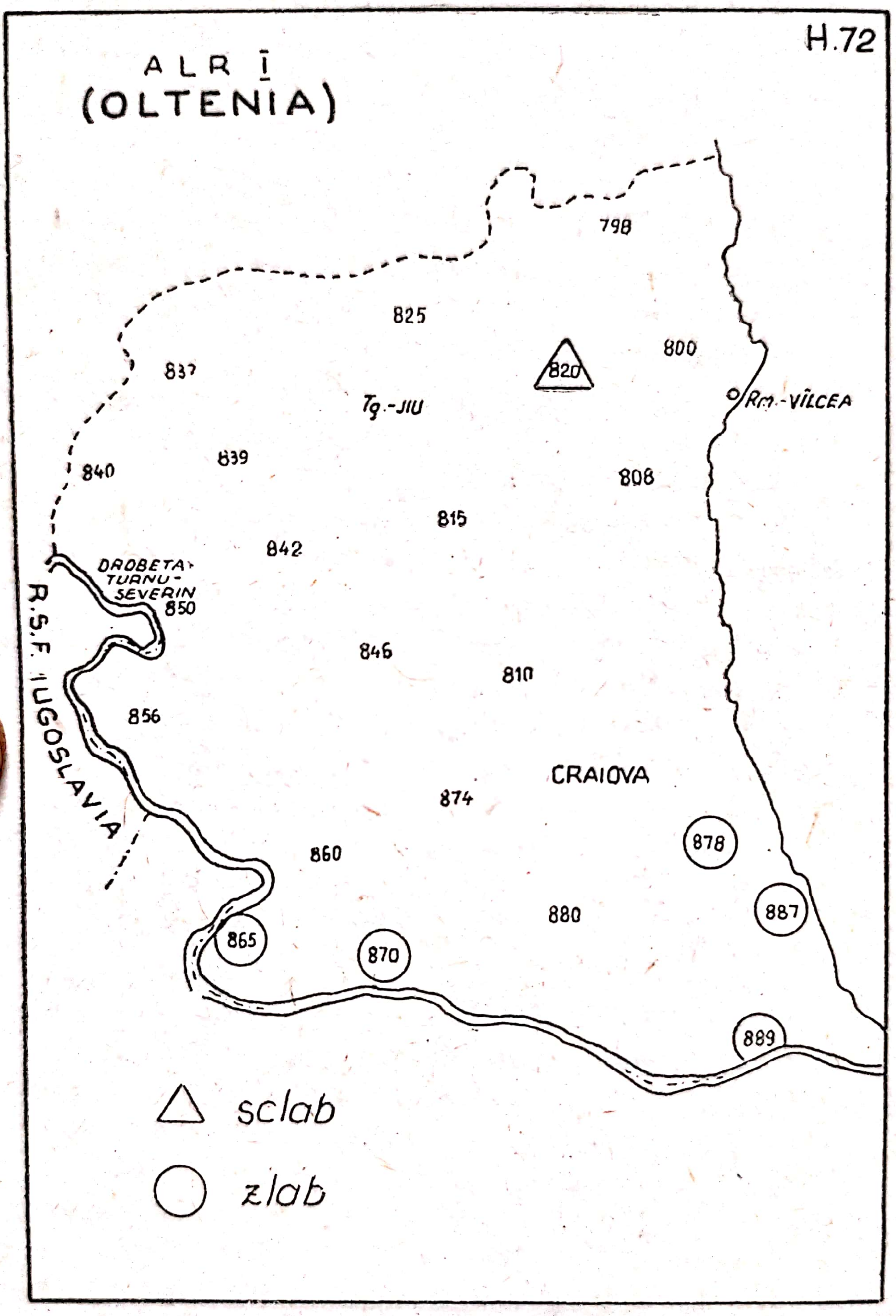
ceea ce privește sonoritatea (*zlab, zlugă, tezlă, zluátă*[59]), fonetism a cărui arie cuprindea, în deceniul al IV-lea al secolului nostru pînă chiar în zilele noastre, sudul Olteniei, parțial Muntenia și izolat Moldova[60] și Crișana[61], fie intercalarea unui sunet epentetic între cele două consoane, cel mai adesea oclusiva velară *c* (*sclab, sclugă, tesclă, scluátă*), fenomen care în aceeași perioadă se întîlnea în partea de nord a Olteniei, parțial în Muntenia și în Transilvania, iar în Crișana făcea arie[62]. Aceasta era situația la data anchetelor pentru Atlasul lingvistic român. Cu aproximativ trei decenii mai înainte, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, G. Weigand (WLAD, h. 64) a înregistrat fonetismul *sclab*, cu epenteză, într-o mare arie compactă care cuprindea jumătatea de nord a Crișanei și zona învecinată din nord-vestul Transilvaniei, precum și în arii mai mici și puncte izolate din centrul Crișanei, sud-vestul Transilvaniei, care se continuă cu o arie compactă în nord-vestul județului Vîlcea, în bazinul Olteţului superior și al Cerenei superioare. Fonetismul *zlab*, cu sonorizarea fricativei dentale, făcea arie în sud-estul Romanaților, de la Olt pînă la Caracal, iar în nord pînă la gura Oltețului. Urmărind evoluția celor două arii de-a lungul timpului, observăm extinderea ariei cu sonorizarea primului element al grupului consonantic în aproape tot sudul Olteniei, în timp ce aria cu epenteză din nordul Olteniei se restrînge la un singur punct (820 — Poienari, Gorj) în ALR I, pentru ca în NALR Oltenia, fonetismul *sclab* să nu mai apară deloc (vezi NALR Oltenia, I, h, 62 și MN pl. 3, p. 165). În ceea ce privește aria lui *sclab*, avem de făcut observația că, dacă în ALR I și II raritatea fonetismului cu epenteză se datorește rarității rețelei punctelor de anchetă, în NALR Oltenia dispariția completă a acestui fonetism se datorește principiului adoptat în ceea ce privește alegerea informatorilor, bărbați în jur de 50 de ani, care, datorită contactelor sociale bogate, au renunțat, uneori numai în cadrul anchetei, la această particularitate a graiului local, deși ea este încă vie și azi în graiurile din nordul Olteniei. Totuși, fonetismul majoritar, atît în Oltenia, cît și în celelalte provincii dacoromâne, îl constituie grupul consonantic *sl* păstrat ca atare, fără sonorizare, fără epenteză.

sl - zl - scl în cuvîntul slab

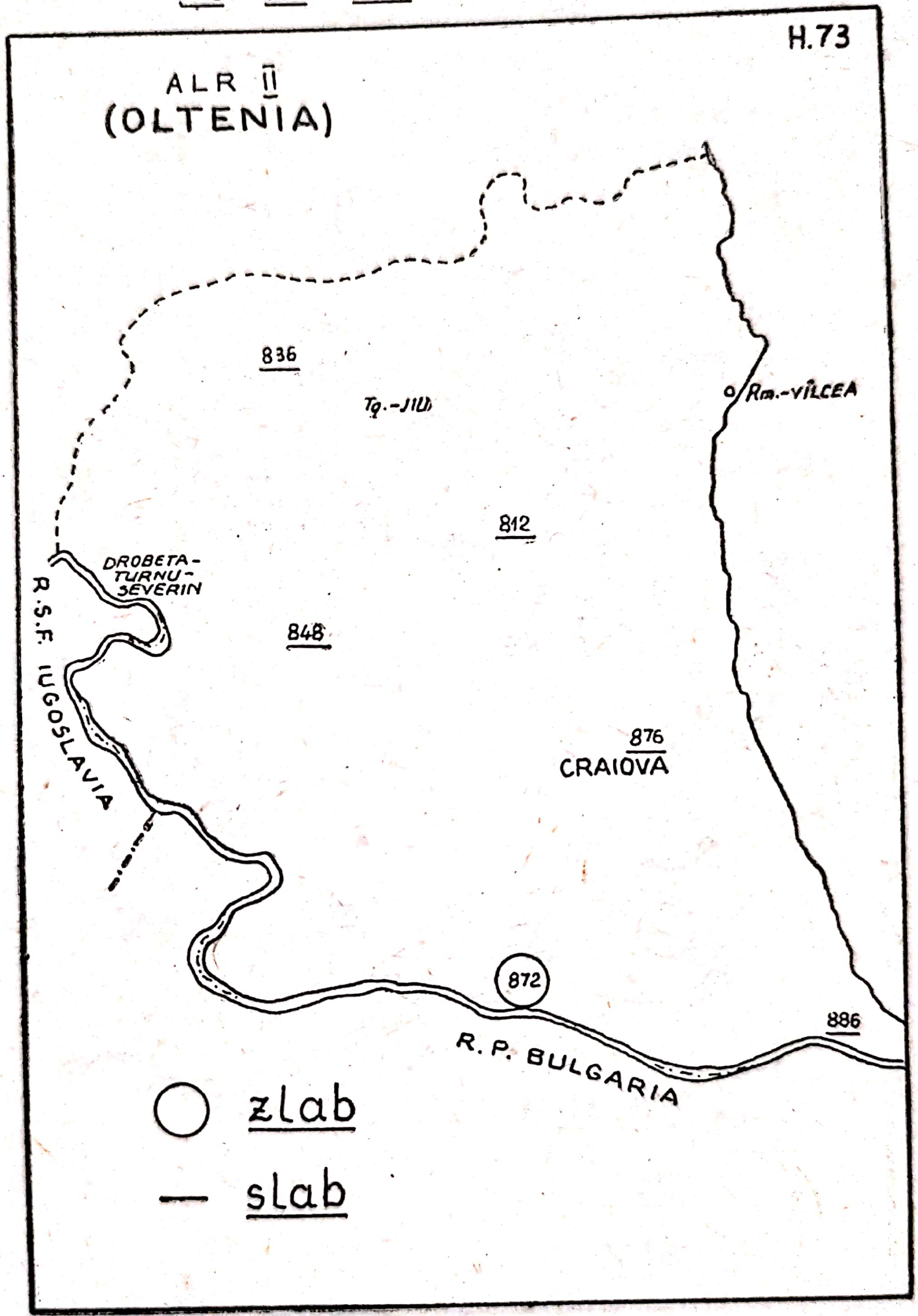
După WLAD, h. 64

sl - zl - scl în cuvîntul slab

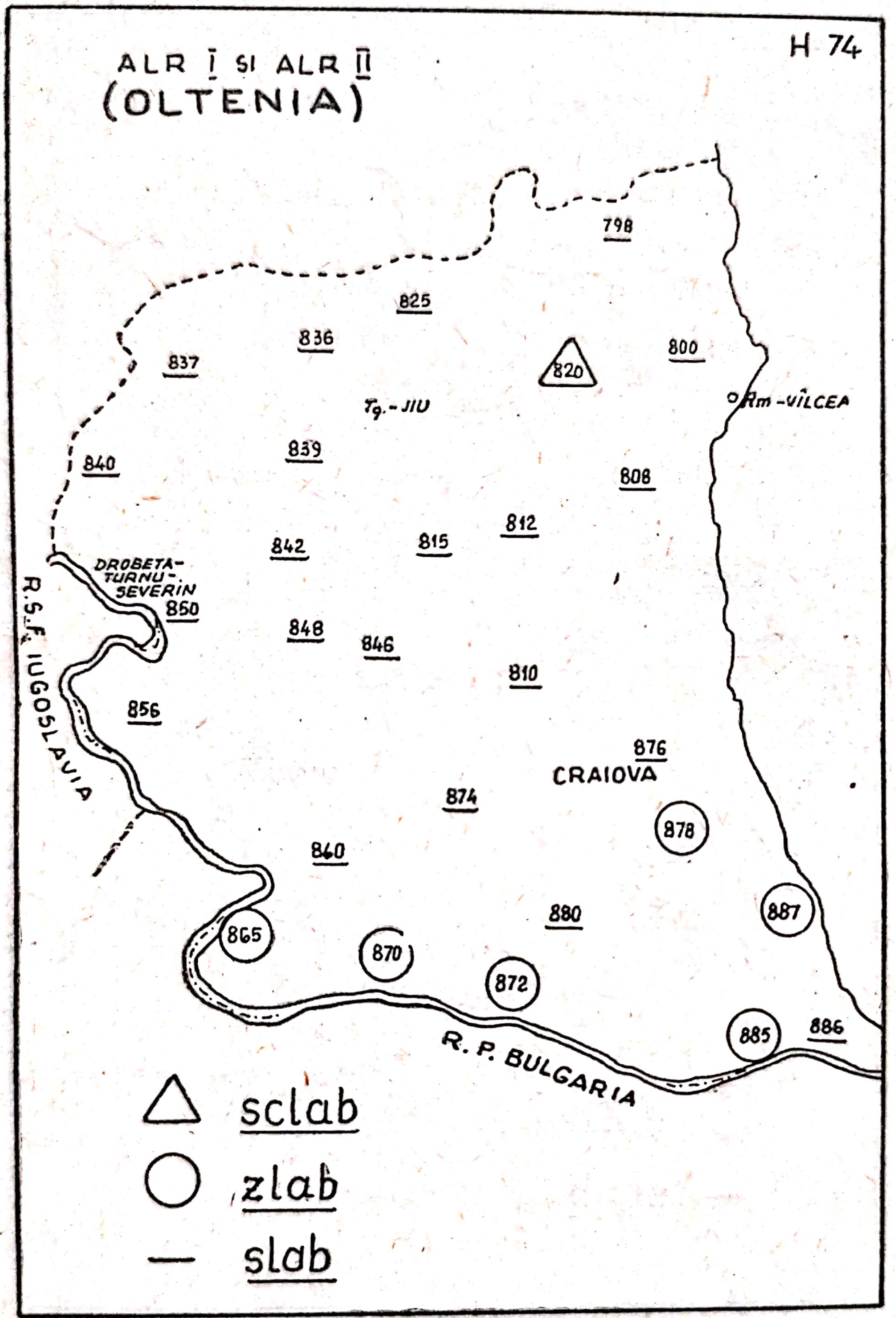
După ALR I, vol. I, h. 62, ALRM I, vol. I, h. 96

sl - zl - scl în cuvîntul slab

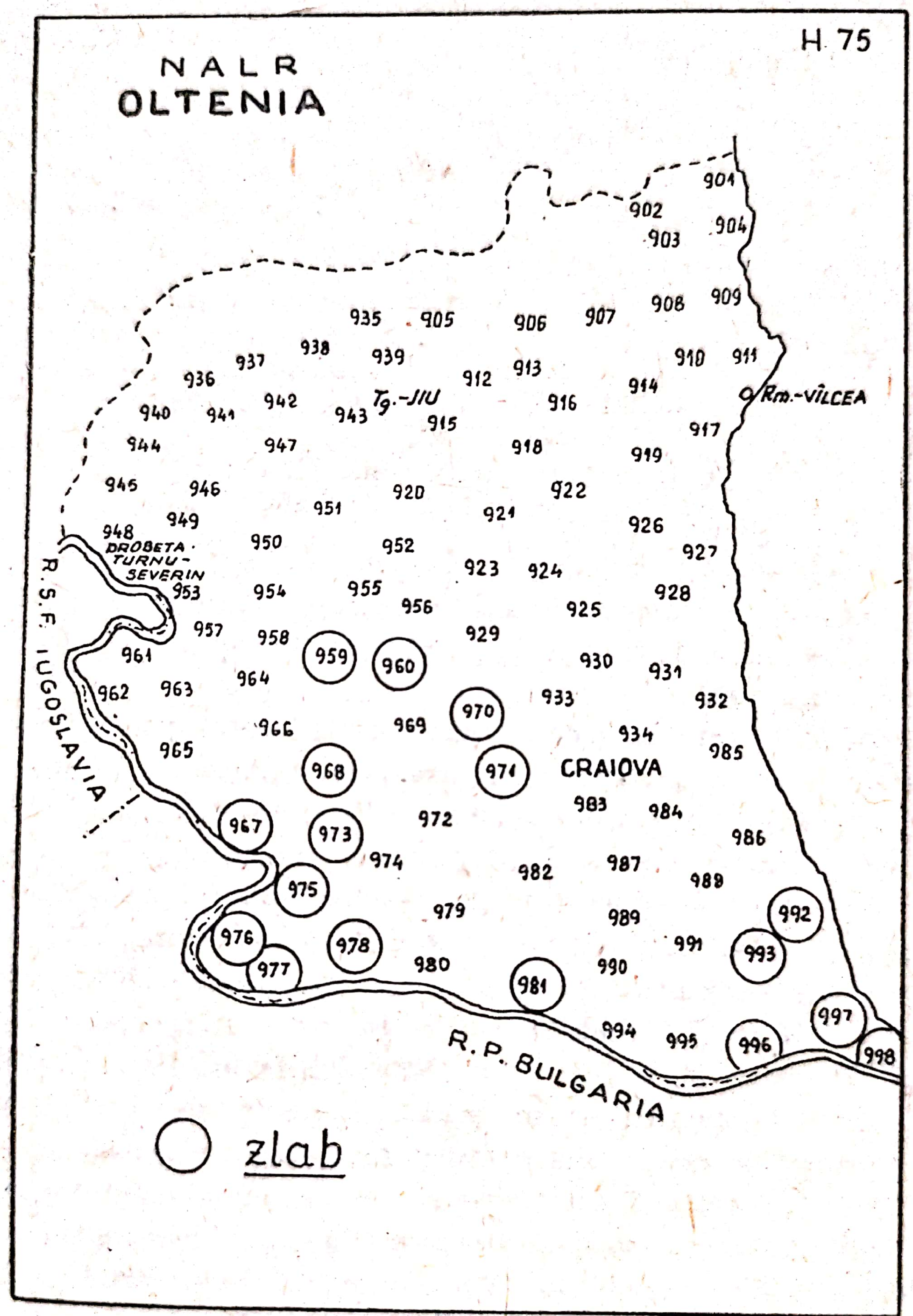
După ALRM. II, vol. I, h. 141, 142

sl - zl - scl în cuvîntul slab

După ALR.I, vol.I, h.62, ALRM.I, vol.I, h.96, ALRM.II, vol.I, h.141, 142

sl - zl - scl în cuvîntul slab

După NALR. OLTENIA, I, h.62 şi MN, pl 3, p.165

22. *z—d* în cuvintele *(eu) rîd, (eu) aud* etc.

O chestiune care prezintă un interes deosebit pentru morfologia verbului românesc este așa-numita problemă a iotacizării. În legătură cu denumirea de iotacizare, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 302—303, nota 1, care arată, pe drept cuvînt, că termenii *iotacizare, desiotacizare* sînt improprii, între altele pentru că denumesc fenomene fonetice, în timp ce, în cazul nostru, cel puțin pentru unele situații, este vorba de un fenomen morfologic, analogia. Cum, însă, în ciuda criticii aduse, termenul iotacizare s-a impus în literatura de specialitate, fiind întrebuințat și după 1947 de lingviști ca Sever Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în *Mélanges Mario Roques*, vol. III, Paris, 1952, p. 195 și urm., republicat în vol. Sever Pop, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Gembloux, 1966, p. 281—315, Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1954, p. 456, nota 2, Alf Lombard, *Le verbe roumain. Étude morphologique*, tome II, Lound, 1955, p. 993 și urm., Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 208 și urm., Victor Iancu, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, Timișoara, 1975, p. 80 și urm., folosim și noi această terminologie impusă prin uz, cu toate că în tratatul academic de *Istorie a limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 259, găsim întrebuințat termenul *iodizare*.

După cum este în general admis astăzi, înțelegem prin iotacizare fenomenul de alterare a consoanelor *t, d. n.r*, la care Sever Pop[63] a adăugat și pe *l*, iar noi[64] am adăugat și pe *s*, pe baza formei (eu) *ieș*, de pers. I singular a indicativului prezent, pe care am descoperit-o în unele graiuri vorbite în Oltenia, ca fenomen aproape general. Iotacizarea lui *s* a dispărut de timpuriu din graiurile dacoromâne ale românilor, formele iotacizate fiind înlocuite cu cele refăcute analogic. După afirmația acad. Al. Graur, *Tendințele actuale*..., p. 207 „nu mi-e clar pentru ce nu găsim exemple de *s* atacat, verbele latinești ca *exeo, uissio* neavînd în românește urmași cu *ș* la persoana I“, rezultă că acest arhaism este necunoscut limbii scrise sau altor graiuri dacoromâne. Sever Pop, *La iotacisation...*, în *Recueil...*, p. 313, în capitolul VI „*Les autres consonnes*“ lasă să se înțeleagă că o formă *ieș*, de pers. I, trebuie să fi existat, iar de la aceasta s-a refăcut forma *ies.* Cu toate acestea, nici Pop

nu trece consoana *s* printre consoanele iotacizate. În cele şase consoane *(t, d, n, r, l* şi *s)* se termină radicalul unor verbe latineşti de conjugarea a II-a şi a IV-a, care, sub influenţa lui iot următor din *-eo, -io* de la persoana I singular, se transformă după cum urmează: *t > ţ (sentio > simţ)*[65], *d > ḑ > z (audio > auḑ > auz), n > ń > i̯ (venio > vińu > vii̯u), r > ŕ (morio > mori̯u > morʲ), l > l' > > i̯ > (salio > sal'u > sai̯u > sai̯), s > ş (exeo > ieş).* În astfel de verbe, de conjugarea a II-a şi a IV-a, iotacizarea a avut loc prin evoluţie fonetică normală. După modelul acestora, prin analogie, şi unele verbe de conjugarea a III-a şi-au constituit, la pers. I singular, o formă verbală iotacizată, introducînd între radical şi desinenţă una din vocalele caracteristice conjugării a II-a sau a IV-a, ele rămînînd totuşi de conjugarea a III-a[66]: **excotio > scoţ, *credeo > crez, *rideo > rîz, *cadeo > caz, *vendeo > vînz, *poneo > pui̯, *exponeo > spui̯, *quaereo > ceri̯u,* devenit apoi *cei̯,* prin analogie cu *sai̯*[67]. Aceste forme verbale, numite iotacizate, indiferent dacă provin prin evoluţie fonetică normală sau prin analogie, se întîlnesc nu numai la pers. I indicativ prezent, ci şi la alte moduri şi timpuri, precum şi la derivate de la verbele respective. Sever Pop, *La iotacisation...*, în *Recueil...*, p. 284–285, constată că formele verbale iotacizate se întîlnesc în următoarele situaţii:

1) la pers. I a indicativului şi conjunctivului prezent *(simţ — să simţ, scoţ — să scoţ, auz — să auz, crez — să crez, vii̯ — să vii̯, pui̯ — să pui̯, morʲ — să morʲ, cei̯ — să cei̯, pi̯ei̯ — să pi̯ei̯, sai̯ — să sai̯).* La acestea noi am adăugat formele *i̯eş — să i̯eş;*

2) la pers. a III-a singular şi plural a conjunctivului prezent *(să auză, să vii̯e, să i̯aşă, să i̯eşe);*

3) la gerunziu *(scoţînd, crezînd, puind, muind, ieşind);*

4) la participiul trecut, unde alterarea se datorează analogiei, şi la toate timpurile compuse, precum şi la mai mult ca perfect *(crezut, să fi crezut, crezusem);*

5) la perfectul simplu *(crezui);*

6) în derivate, cu ajutorul sufixelor *-tor, -toare, -tură (arzător, arzătoare, înghiţitură).*

Se mai formează derivate şi cu alte sufixe. S. Puşcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj–Bucureşti, 1937, p. 72 (nota), citează derivate ca: *crezare, crezămînt, pierzanie, ascuţime, ascunziş, arzoi* etc. Vezi şi Al. Graur, *Tendinţele actuale...*, p. 208.

Multitudinea situațiilor în care apar formele verbale iotacizate demonstrează faptul că acestea au fost cîndva generale: „...le phenomène de la iotacisation a toutes les apparences d'avoir été général dans le passé de la langue roumaine“[68], iar pe de altă parte că ele sînt formele cele mai vechi din limba noastră, cele moștenite, cele etimologice[69].

De la formele latinești, în care dentalele erau urmate de iot, prin evoluție fonetică normală, s-a ajuns la formele verbale românești iotacizate prin următoarele faze: *excotio* > *scoțu* > *scoț*^{u} > *scoț* sau *credeo* > *creḍu* > *creḍ*^{u} > *creḍ* > *crez* (persoana I singular) și *excotis* > *scoți* > *scoț*^{i} sau *credis* > *creḍi* > *creḍ*^{i} > *crez*^{i} (la persoana a II-a singular). Cînd, pe lîngă reducerea și apoi dispariția desinențelor *-u*, de la pers. I și *-i* de la pers. a II-a, s-a mai produs și velarizarea sau durificarea africatelor dentale *ț* sau *ḍ* în cele mai multe graiuri dacoromâne, cu excepția graiurilor muntenești propriu-zise, formele de pers. a II-a singular *scoț*^{i} și *creḍ*^{i} au devenit *scoț* și *creḍ*, deci omofone cu cele de pers. I singular, situație specific gilliéroniană: „Așa se și face că fenomenul n-a apărut în trecut și nu apare astăzi decît în acea regiune în care s-a produs velarizarea lui *e* și *i* prin *ț* și *dz* anteriori“ sau „Dar, repet, fenomenul nostru nu este dependent numai de fenomenul fonetic al velarizării lui *țe*, *ți*, ci și de dispariția lui *i* și *u* finali sonanți, sau măcar de reducerea lui *u* la *u̯*“[70]. Această omonimie era cu atît mai greu de suportat, ca să folosim și terminologia gilliéroniană, cu cît, spre deosebire de alte limbi, ca franceza, de exemplu, limba noastră nu folosește pronumele personale înaintea verbului, diferența de la o persoană la alta marcînd-o tocmai desinențele: „Les formes verbales iotacisées rendaient homonymes la première personne du singulier du présent de l'indicatif et du subjonctif avec la deuxième personne. Étant donné que le roumain n'emploie pas les formes du pronom personnel devant les formes verbales, comme c'est le cas pour le français, par exemple, le changement des consonnes atteintes par le développement phonétique déterminé par yot restait le seul moyen d'éviter cette homonymie“[71].

Această omonimie insuportabilă a creat necesitatea de a diferenția cele două persoane omofone, în scopul clarității expresiei, al evitării confuziei. Mijlocul de înlăturare a omonimiei a fost refacerea, cu ajutorul analogiei, a formei de persoana I, fie după modelul celorlalte persoane ale aceluiași verb, ca în cazul lui *văz*, înlocuit cu *văd* prin analogie cu *vede*, *vedem*, *vedeți* sau *poci*, înlocuit cu *pot*, prin analogie cu *poate*, *putem*, *puteți*, *pot*, fie

după modelul altor verbe ca *laud* sau *bat*, la care *d*, *t* s-au păstrat nealterate, pentru că nu erau urmate de iot.

Pentru prima situație, acad. Iorgu Iordan arată: „Avem aici un caz interesant de aplicare a analogiei în sensul îmbunătățirii și perfecționării gramaticii: formele „neregulate" (adică deosebite, prin aspectul lor fonetic de cele simțite ca „regulate") se modifică în sensul punerii lor de acord, în ce privește tema, cu marea majoritate a formelor aceluiași verb"[72]. Pentru cea de-a doua situație, Sever Pop scrie: „Le remplacement des formes verbales iotacisées a été déterminé par les faits suivants:

a) L'influence des formes verbales non-iotacisées pour des causes phonétiques, sur les formes iotacisées.

b) Les multiples formes verbales soit celles de l'ancienne couche latine, soit celles des verbes crées par le roumain ou empruntés à d'autres langues qui ne connaissent pas le phenomène du changement des consonnes à la première personne de l'indic. (et du subj.); d'où l'impossibilité pour les consonnes altérées à la première personne des verbes latins en *-eo (-io)* de maintenir cette situation.

c) La tendance toujours croissante du roumain à mieux distinguer ces formes verbales, tendance manifestée aussi par l'emploi de plus en plus fréquent des suffixes verbaux *-ez* et *-esc*"[73].

Spre a simplifica expunerea, propunem denumirea de *analogie internă*, pentru situația cînd o formă este refăcută după modelul celorlalte persoane ale aceluiași verb, și pe aceea de *analogie externă*[74], pentru situația cînd modelul îl constituie alte verbe.

Crearea formelor analogice, fie prin analogie internă, fie prin analogie externă, nu numai că a înlăturat omonimia despre care a fost vorba mai sus, dar a contribuit la simplificarea și sistematizarea paradigmei verbale, la normalizarea flexiunii: „...în multe cazuri formațiile analogice consolidează caracterul sistematic al limbii și, prin urmare, îi dau o structură mai logică"[75]. Iar în altă parte, acad. Al. Graur arată că „luată în ansamblu, revenirea asupra iotacizării înseamnă simplificare. Dar această simplificare nu este totală, pentru că mai rămîn urme de iotacizare (de exemplu la gerunziu) și pentru că, la conjugarea a IV-a, majoritatea formelor comportă o consoană iotacizată"[76]. În același timp, prin refacerea analogică a acestor forme verbale al căror radical se termină și în română, ca și în latină, în *t (scot)*, *d (aud)*, *n (spun)* *s (ies)* se recreează analogic ceea ce a dispărut prin evoluție fonetică: „...action inconsciente et commune des sujets parlants, action qui tantôt conserve ce qui est en train de disparaître, tantôt recrée ce qui est déjà disparu"[77]. Din cele spuse pînă aici re-

zultă că noi vedem în analogie un mijloc, un procedeu prin care se realizează tendinţa diferenţierii formelor omofone. Aceeaşi părere o găsim şi la G. Ivănescu : „Noi credem că fenomenul în discuţie [apariţia verbelor cu *-ţ, -d*] nu este un simplu fenomen de analogie, care, după cum am mai spus-o şi altă dată, sînt facultative sau eventuale, ci este o analogie care s-a realizat cu scopul de a înlătura o omonimie insuportabilă, şi deci trebuie să se realizeze cu necesitate. Ar fi deci un fenomen de analogie provocat de unul de diferenţiere..."[78].

În principiu vorbind, indiferent că e vorba de morfologia verbului sau a numelui, analogia este provocată de o cerinţă, de o necesitate, de o tendinţă ; ea nu poate fi însăşi tendinţa, aşa cum pare să rezulte din formularea lui V. Rusu din chiar titlul articolului *Din morfologia graiurilor olteneşti. Tendinţa de diferenţiere şi analogie*, în FD, VI, Bucureşti, 1969 (Cf. şi Alf Lombard, *Un phénomène de morphologie roumaine: le rôle de l'analogie et la tendance à la différenciation*, în *Mélanges Mario Roques*, tome III, Paris, 1952, p. 93—109).

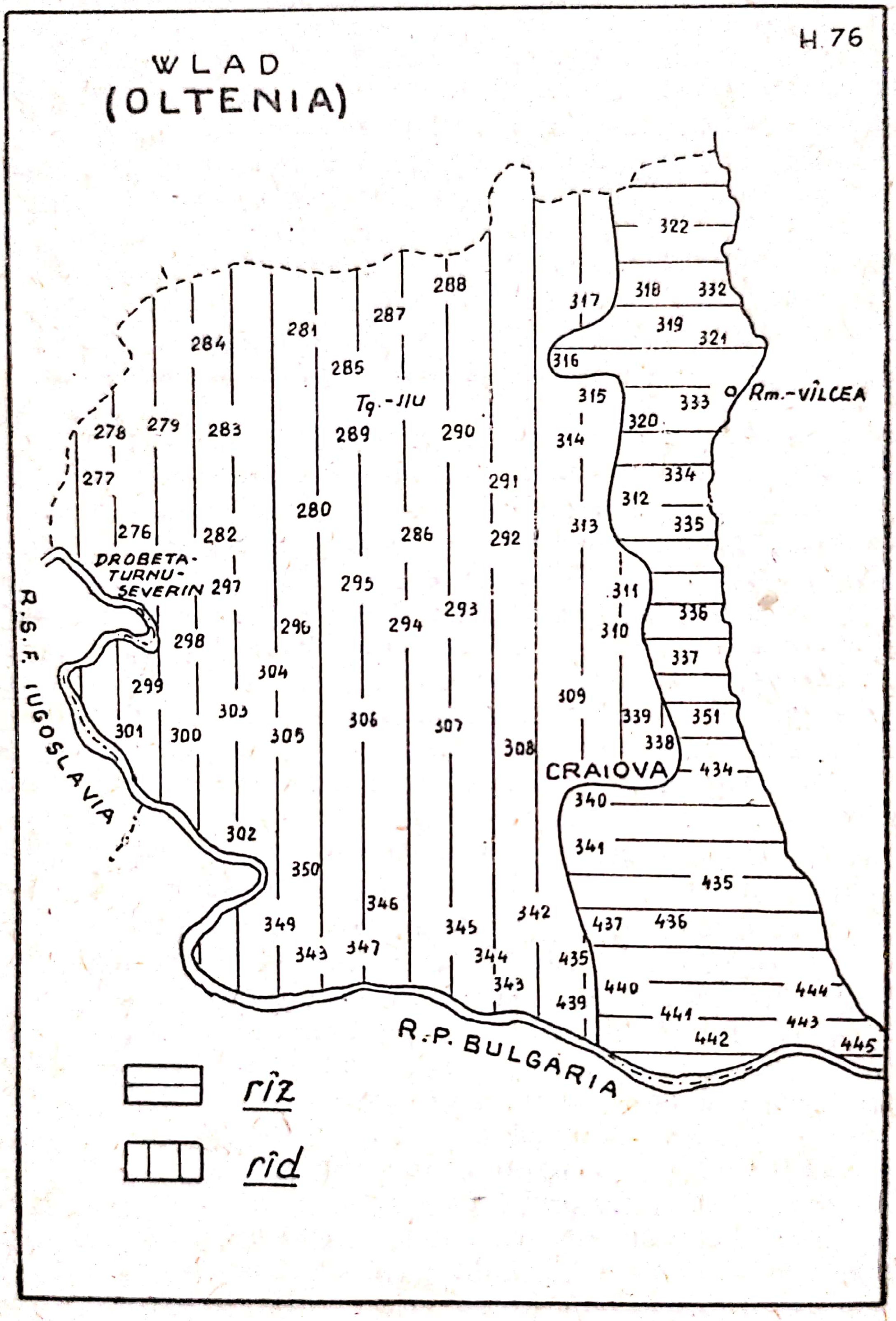
Dacă formele iotacizate reprezintă, aşa cum am arătat, un stadiu vechi în limba noastră, la care s-a ajuns prin evoluţia fonetică normală, formele neiotacizate, care au fost refăcute prin analogie, constituie un stadiu mai nou de limbă, o inovaţie a anumitor graiuri, preluată şi de limba literară : „Nous croyons que ce territoire conserve le dernier reste de l'ancienne aire de la iotacisation, c'est-à-dire du passage de *d* à *z* à cause de *i* (y) qui le suit (lat. *audio* > rom. *auz*) et que le territoire où nous trouvons le *z* refait en *d* (*auz* devenu *aud* „j'endends") doit être considéré comme la région innovatrice"[79].

Pe baza hărţii 65 *(rîz, vînz)* din Atalsul lui Weigand, a hărţilor 111 *(eu văd)*, 112 *(să nu vadă)*, 114 *(eu aud)*, 119 *(eu rîd)*, 120 *(să rîdă)*, 133 *(mă tund)* ale ALRM I, a hărţii nr. 1 care însoţeşte studiul lui Sever Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Gembloux, 1966, p. 294, precum şi a hărţilor 36 *(văz, auz)*, 44 *(tund, tunz, tung)* şi 48 *(ucid, uciz, ucig)* întocmite de S. Puşcariu, *Limba română*, II, *Rostirea*, Bucureşti, 1959, constatăm că aria iotacizantă a verbelor cu radicalul în *-d* este restrînsă, fiind redusă, în general, la graiurile de tip muntenesc. Se consideră, pe bună dreptate, că aceasta este o zonă arhaică, conservatoare, deoarece păstrează formele etimologice în *-z (auz, văz, crez* etc.). Faptul a fost cu putinţă datorită timbrului palatal al consoanei *z* în graiurile munteneşti, ceea ce a permis diferenţierea persoanei I de persoana a II-a singular : *eu auz—tu auzi, eu crez—tu crezi*[80]. În res-

tul teritoriului dacoromân, producîndu-se durificarea consoanei în discuţie, a apărut omonimia la cele două persoane *(eu auz—tu auz)*, iar pentru diferenţierea lor a fost nevoie de refacerea persoanei I, aşa cum am arătat mai sus. Aria inovatoare este, în acest caz, destul de mare, cuprinzînd toate celelalte patru subdialecte dacoromâne. În scopul evitării omonimiei amintite, graiurile din această zonă au inovat în două direcţii: unele şi-au refăcut o formă cu radicalul în *d (cred, văd, tund* etc.*)*, prin analogie internă cu formele celorlalte persoane *(crede, credem, credeţi, cred* sau *vede, vedem, vedeţi, văd* etc.*)*, altele, cu participiul în *-s*, şi-au refăcut o formă cu radicalul în *-g (tung, ucig)*, prin analogie externă cu alte verbe care au participiul în *-s*, iar persoana I singular a indicativului prezent în-*g*, de tipul *uns -ung, ales-aleg*: „Pe harta nr. 44 am însemnat aria de răspîndire a lui *tung* în loc de *tund*. E evident că în cazul acesta nu avem a face cu transformarea fonetică a lui *d* în *g*, ci cu înlocuirea lui *tund* printr-o formă nouă. După verbe cu *uns*, cu prezentul *ung*, s-a format de la *tuns* un prezent nou *tung*. Tot astfel s-a născut *ucig* şi *purceg*, ca variante ale lui *ucid* şi *purced*, din participiul *ucis* şi *purces*, după modele ca *ales-aleg* etc.[81]". Cf. şi Alf Lombard, *Le verbe roumain*, II, p. 1015, care, explicîndu-şi fenomenul, după Tiktin, prin cauze fonetice (disimilarea $\hat{c}-d > \hat{c}-g$, în cazul unor verbe ca *ucig, purceg*) îl numeşte „gammatizare": „...la iotacisation se trouve remplacée par une „gammatisation". Dacă am acceptat termenul iotacizare, cu toate că indică un proces fonetic, acceptăm, pentru paralelism, şi pe acela de gammatizare; eventual putem numi gammatizate formele în *-g*, cu corectura că acestea s-au constituit prin analogie externă şi nu sînt rezultatul unei transformări fonetice. Putem, prin urmare, prelua termenul, nu însă şi explicaţia lui Lombard.

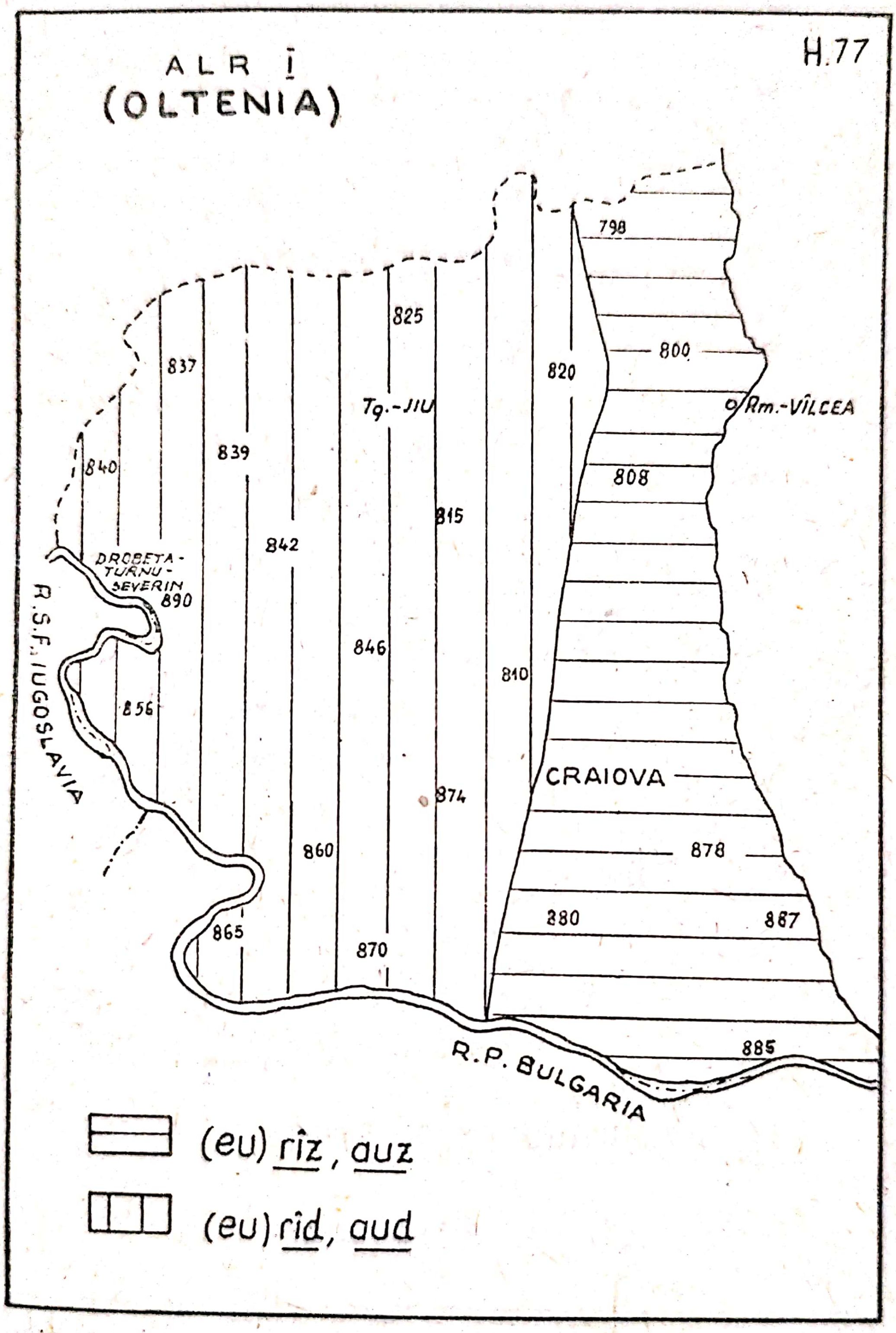
În privinţa răspîndirii geografice a acestora, ca şi a celorlalte, pe baza hărţii 133 din ALRM I şi a hărţii 44 din *Limba română*, II, de S. Puşcariu, rezultă că forma etimologică, iotacizată, *tunz* face aria în Muntenia, sudul Dobrogei, estul Olteniei, sud-estul Transilvaniei, acoperind, în general, subdialectul muntean, forma refăcută prin analogie internă *tund* face arie în Moldova, în Transilvania nord-estică, centrală şi sud-vestică şi în cea mai mare parte a Olteniei, iar forma refăcută prin analogie externă *tung* face arie în Banat, Crişana, Maramureş şi nord-vestul Transilvaniei. După cum am arătat, zona celor două forme analogice *tund* şi *tung* este inovatoare, în timp ce zona formei iotacizate *tunz* constituie o arie arhaică şi conservatoare. Din acest punct de vedere, cea mai mare parte a Olteniei se încadrează în aria inovatoare, cu forma refăcută prin analogie internă *tund*, cu excepţia

z - d în cuvîntul rîd

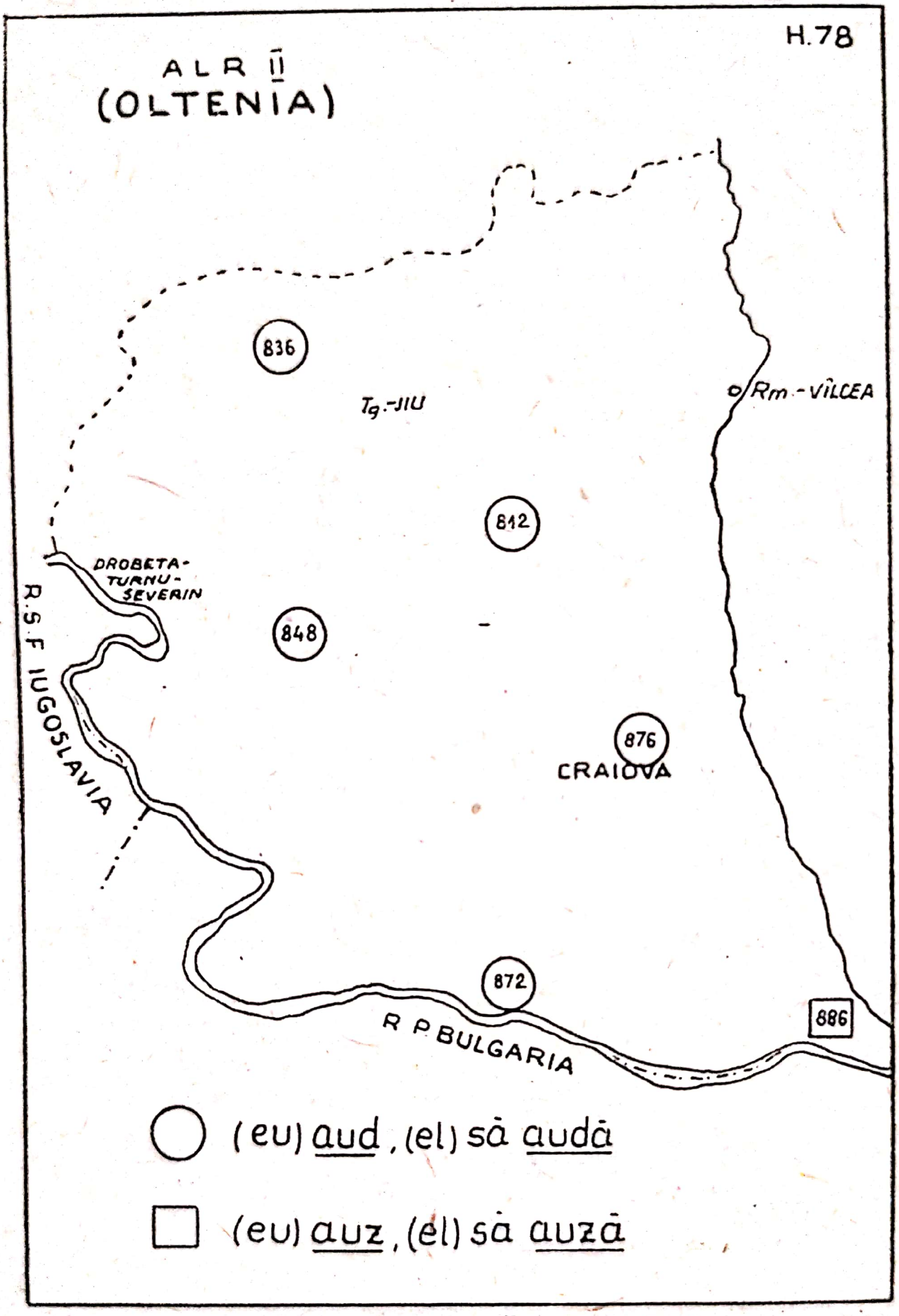
După WLAD, h. 9, 17

z-d în cuvintele rîd, aud (pers. I sing.)

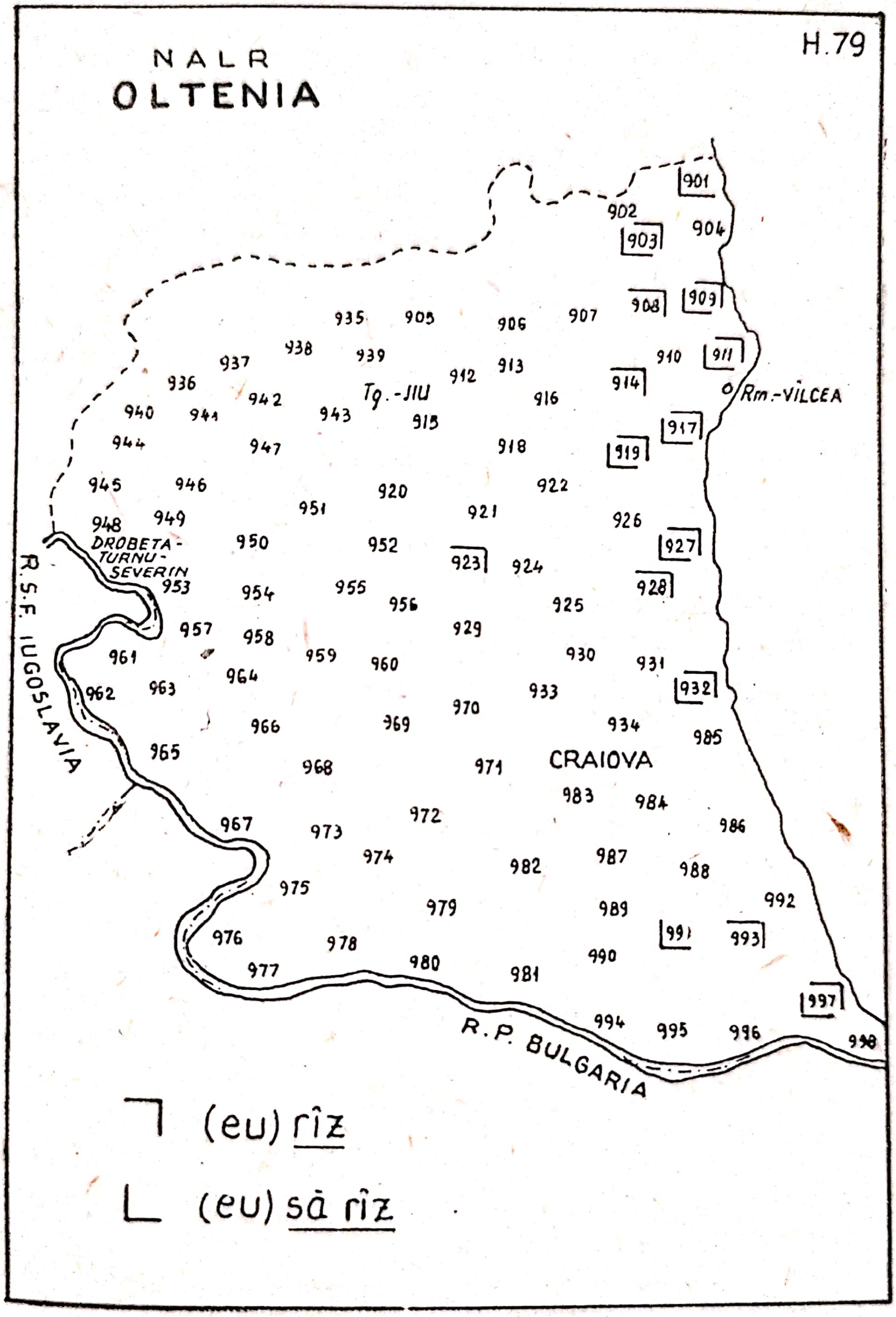
După ALRM I, vol. I, h. 119, 114

z - d în cuvîntul (eu) aud

După ALR II, SN, vol. VII, h. 1950, 2063

z – d în cuvintele (eu) rîd, (eu) să rîd

După NALR OLTENIA, vol. V, h. 873, 875

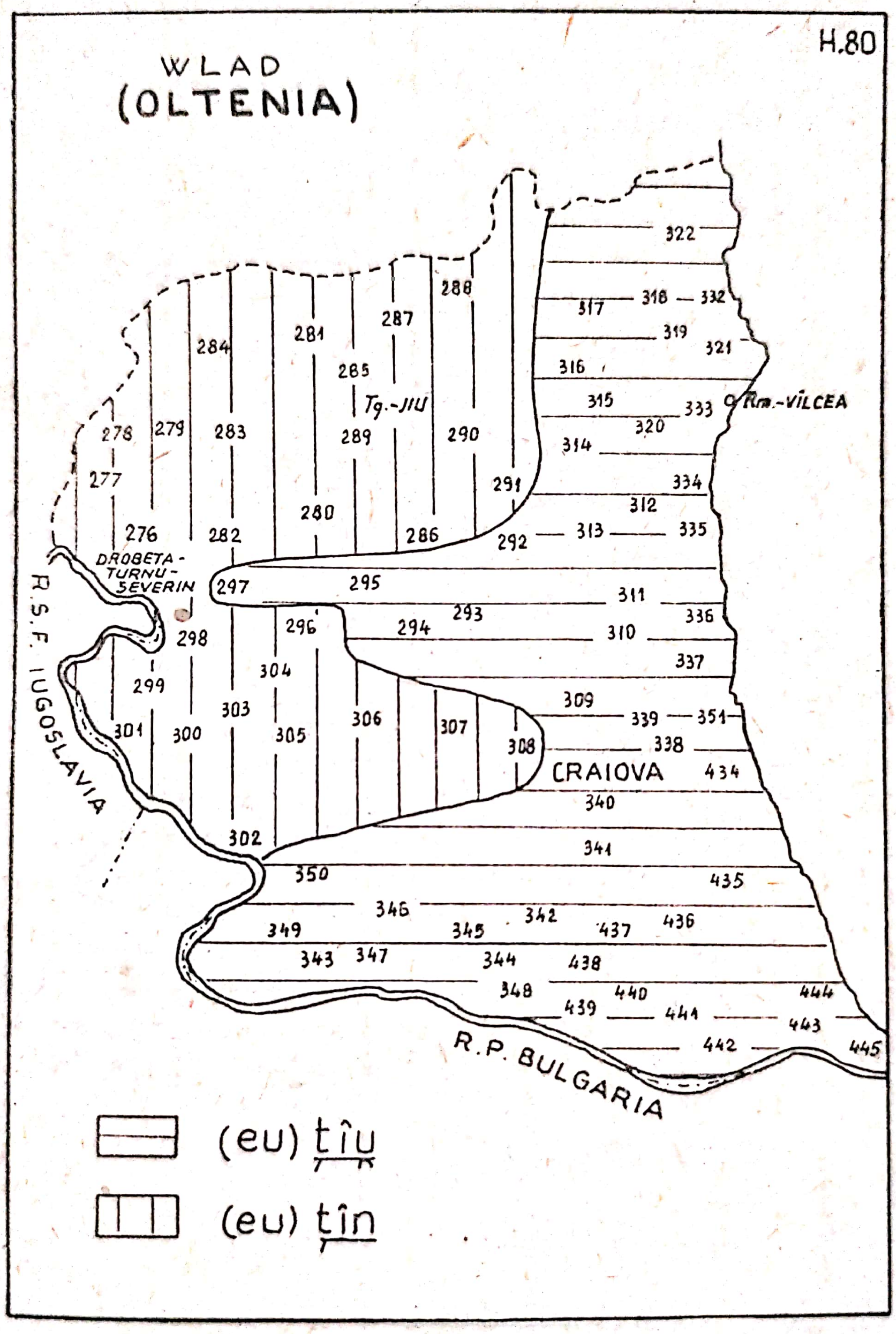
unei zone de-a lungul Oltului, care face parte din aria conservatoare muntenească a formei iotacizate *lunz*. Aproximativ la fel stau lucrurile și în ceea ce privește verbul a *rîde*. După cum rezultă din WLAD, h. 9, 17, fonetismul etimologic *rîz* al ariei arhaice muntenești se întindea, la sfîrșitul secolului trecut, și în dreapta Oltului într-o zonă care cuprindea, în sud, întreg fostul județ Romanați și o parte din sud-estul Doljului, iar în nord cea mai mare parte a județului Vîlcea, fără extremitatea lui vestică. În deceniul al IV-lea al secolului nostru, așa cum rezultă din ALRM I, vol. I, h. 119, 114, aria arhaică muntenească pare să se fi extins spre vest asupra părții răsăritene a Doljului. În sfîrșit, în deceniul al VII-lea al secolului nostru, pe baza NALR Oltenia, volumul V, hărțile 873 și 875, sub influența limbii literare, fonetismele iotacizate *rîz, să rîz, să rîză* nu mai formează arie compactă decît în partea nordică a vechii arii, în Vîlcea, în timp ce partea sudică a vechii arii iotacizante oltenești a fost dezmembrată, acestea fiind înlocuite cu formele literare *rîd, să rîdă*, refăcute prin analogie internă cu celelalte forme ale paradigmei verbale: *rîde, rîdem, rîdeți, rîd*.

Constatăm, așadar, că aria oltenească iotacizantă a fost, în fața influenței nivelatoare a limbii literare, mai conservatoare în nord (Vîlcea) și mai puțin rezistentă în sud.

23. *u̯—n* **în cuvîntul** *(eu) țin*

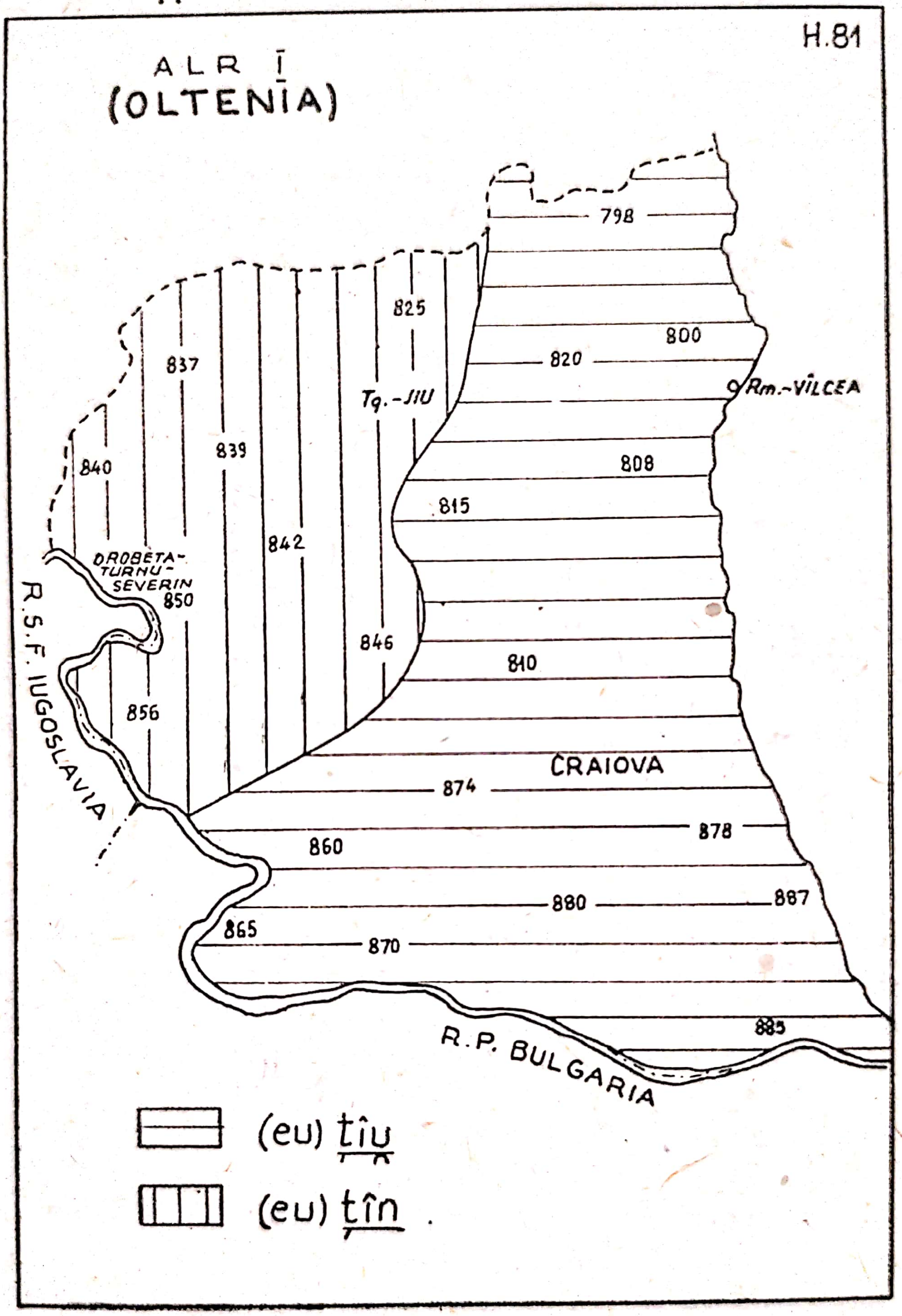
Pe baza hărților 143 *(eu țin)*, 145 *(eu spun)* din ALRM I, a hărții 49 *(vin, să vină)* din LR II a lui S. Pușcariu, a hărții 2 din studiul amintit mai sus al lui Sever Pop (p. 301), precum și a hărții *eu viu̯, eu țiu̯* întocmite de Ion Pătruț (CL, IV, 1959, p. 46), rezultă că aria iotacizantă a verbelor cu radicalul în *-n* cuprinde Muntenia, jumătatea de est a Olteniei, Dobrogea, sudul Moldovei și al Transilvaniei, dacă avem în vedere verbul *țiu̯*, iar, dacă îl avem în vedere și pe *viu̯*, aria se prelungește în nord peste Transilvania și nordul Crișanei. Victor Iancu, *Vechimea iotacizării verbelor românești*, în CL, XI, 1966, nr. 2, p. 274, consideră formele *viu̯, țiu̯* ca „deiotacizate (e adevărat, de alt tip, dar tot deiotacizate)", în raport cu deiotacizările „normale", cum le numește autorul, de tipul *rămîn, vin, țin* etc. Chiar acceptînd termenul „deiotacizate", care presupune cauze fonetice, cu toate că la baza formelor refăcute a stat analogia, nu putem accepta totuși părerea că formele *viu̯, țiu̯* ar fi „deiotacizate", fie și de alt tip, cu atît mai mult cu cît nu se precizează acest tip.

u̯ – n în cuvîntul (eu) ţin

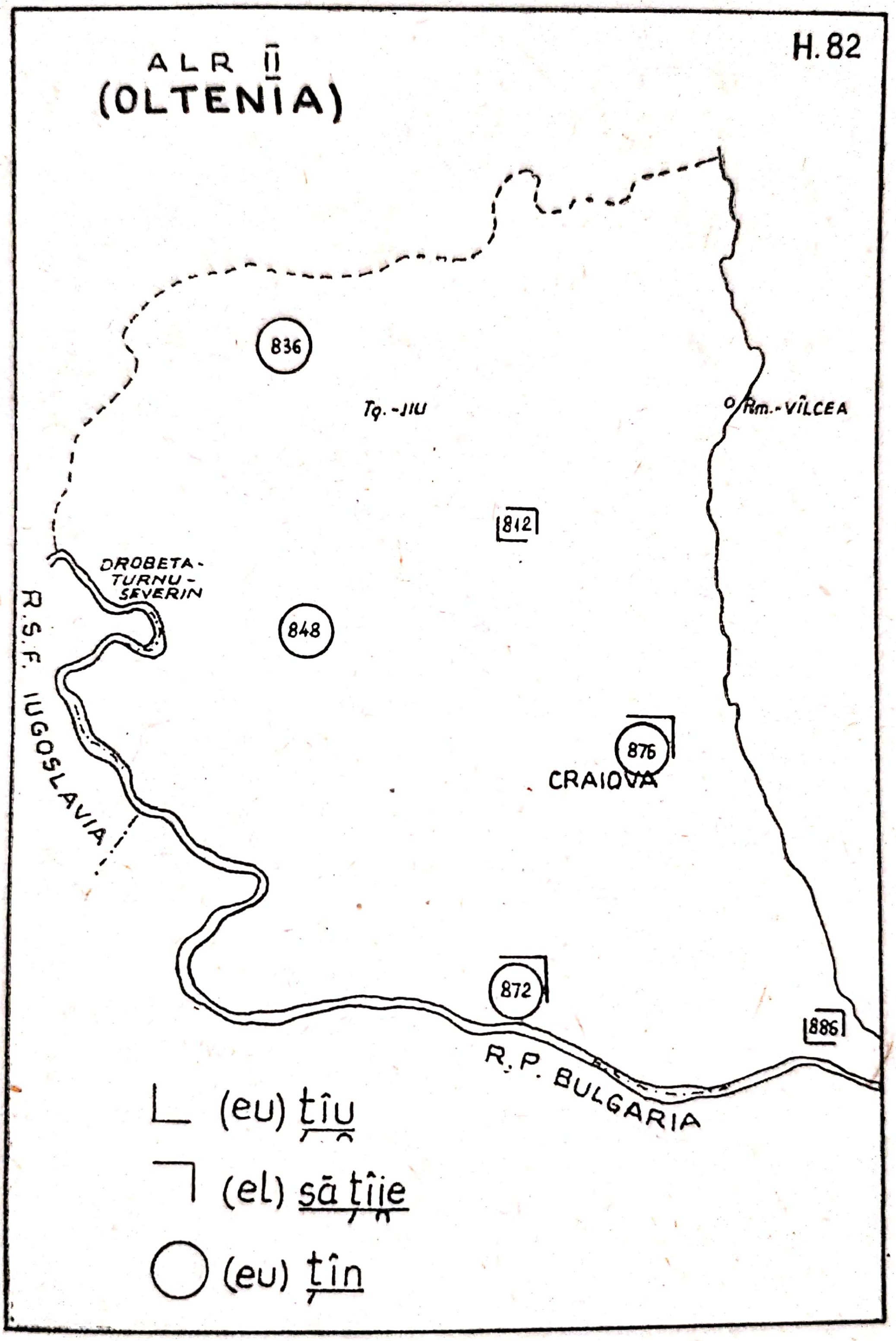
După WLAD, h. 9, 17, 65

u̯ - n în cuvîntul (eu) ţin

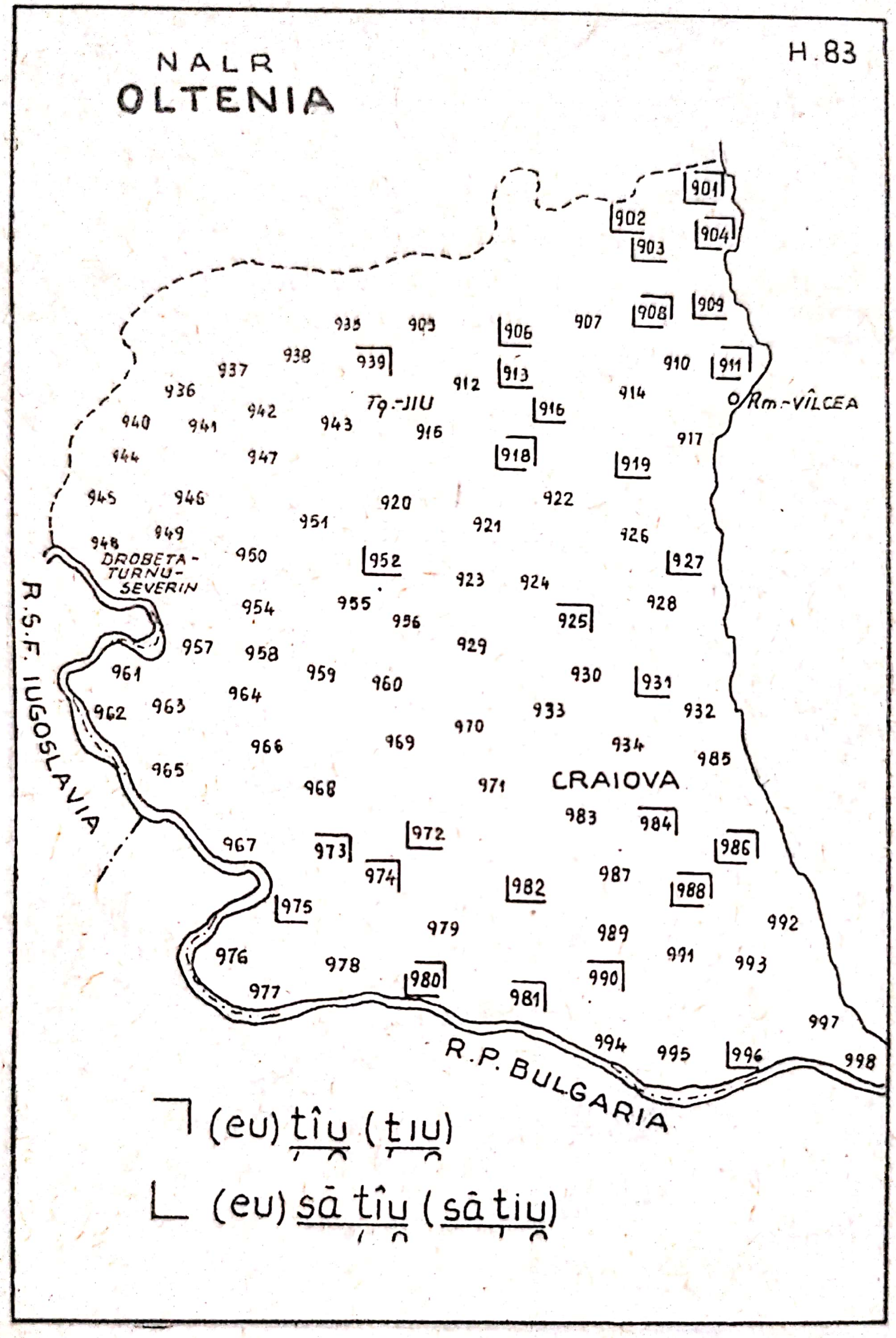
După ALRM I, vol. I, h. 143

u̯ – n în cuvîntul (eu) țin

După ALR. II, SN, vol. VII, h. 1942, 2061

u̯ – n în cuvîntul (eu) țin, (eu) să țin

După NALR OLTENIA, vol. V, h. 886, 891

Ion Pătruţ, *Probleme de fonetică şi morfologie. III. În legătură cu i̯ şi u̯ în limba română*, în CL, IV, 1959, p. 43, arată că „exemplele din această categorie, pe care le-am găsit în materialul ALR, sînt toate forme ale verbelor iotacizate...". Cercetătorul clujean dă, cu dreptate, după părerea noastră, acestor forme o explicaţie fonetică, anume trecerea lui *i̯ᵘ* la *u̯* după *i* silabic precedent din radicalul verbelor: *vii̯u > vii̯ᵘ > viu̯*, *ţii̯u > ţii̯ᵘ > ţiu̯*, întocmai ca în *fii̯u > fii̯ᵘ > fiu̯* (p. 45, 46). Astfel de forme sînt, aşadar, iotacizate prin evoluţie fonetică normală (cf. S. Pop, *op. cit.*, p. 229) şi în nici un caz „deiotacizate", adică refăcute, analogice. Formele analogice *vin*, *ţin*, *spun* constituie de fapt două arii[82], una în sud-vestul, iar cealaltă în nord-estul teritoriului dacoromân. Din acest punct de vedere, Oltenia se împarte în două zone: partea vestică intră în aria cu formele refăcute, în timp ce estul face parte din aria iotacizantă (vezi harta noastră nr. 80). Urmărind evoluţia celor două arii olteneşti de-a lungul timpului, constatăm că acestea sînt, în general, staţionare: aria arhaică, iotacizantă, din jumătatea de est a Olteniei este conservatoare, rezistentă atît la influenţa verticală a limbii literare, care a preluat formele refăcute analogic, cît şi la influenţa orizontală din partea ariei olteneşti vestice, căreia îi sînt caracteristice formele analogice *ţîn*, *vin*, *spun* etc. În acelaşi timp, aria vestică inovatoare, cu toate că este susţinută de limba literară, nu s-a putut extinde asupra ariei arhaice învecinate.

NOTE

1. Vezi ALR. I, vol. I, h. 49; ALRM, I, vol. I, h. 74; ALR. II, vol. I, h. 48.

2. Cf. Ion Calotă şi D. Ivănuş, *Cercetări statistice privind fizionomia fonetică a limbii române vorbite (Consideraţii pe baza fenomenelor de sandhi)*, în *Philologica*, I, Craiova, 1970, p. 80 — 82 (tabelul nr. 45 de la p. 80) Cf. şi Ion Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1974, p. 337.

3. *Originea românilor*, vol. II, Iaşi, 1927, p. 404—405.

4. Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1968, p. 140—141; Ion Gheţie şi Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1974, p. 330, 337.

5. Cf. Victor Iancu, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, Edit. Facla, Timişoara, 1975, p. 55.

6. *Ibidem.*

7. Cf., între alţii, Ion Gheţie şi Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, p. 344.

8. *Ibidem.*

9. Cf. Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 137.

10. Vezi ALR. II, SN, vol. III, h. 1928. Cf. ALR. II, h. 220, ALRM. II, h. 275.

11. Cf. NALR, Oltenia, II, h. 1. l. IX.

12. Vezi ALRM. I, vol. II, h. 253.

13. Cf. Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1975, p. 113, care înclină să creadă că *i* din *tinăr* ar fi mai curînd analogic după forma de plural, deci inovaţie, decît păstrat, deci vechi. De subliniat prezenţa lui *i* şi în dialectele aromân, meglenoromân şi istroromân, ceea ce credem că pledează în favoarea vechimii fenomenului. Considerăm, aşadar, că fonetismul cu velarizare *tînăr* este o inovaţie a graiurilor în care, în general, nu s-a produs fenomenul de alterare a oclusivelor dentale, ci, dimpotrivă, de durificare a timbrului acestora, ceea ce constituie un argument în favoarea unei explicaţii fonetice, nu morfologice, după forma de plural.

14. Cf. Ion Gheţie şi Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea* p. 147.

15. Cf. hărţile noastre.

16. Cf. Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II (Ediţie îngrijită de J. Byck), Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1961, p. 20. Cf. şi Byck-Graur, *Influenţa pluralului asupra singularului substantivelor şi adjectivelor în limba română*, în volumul J. Byck, *Studii şi articole. Pagini alese*, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 53 şi urm.

17. Cf. Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 20.
Byck-Graur, *op. cit.*, p. 55.

18. Cf. Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970, p. 64.

19. *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1974, p. 130.

20. Cf. Octave Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963, p. 18, 78.

21. Cf. Alf Lombard, *Le verbe roumain. Étude morphologique*, tome I, Lund, 1954, p. 220, tome II, Lund, 1955, p. 1 014.

22. Cf. S. Puşcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, Bucureşti, 1940, p. 19.

23. Cf. Alf Lombard, *Un phénomène de la morphologie roumaine: le rôle de l'analogie et la tendance à la différenciation*, în *Mélanges de linguistique et de littérature romanes offerts à Mario Roques*, tome III, Paris, 1952, p. 93.

24. Vezi ALR. II, SN, vol. IV, h. 1 216.

25. Vezi Gr. Rusu, *Evoluția în limba română a lui iod precedat de consoane labiale...*, în FD, IV, p. 76. Cf. G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, PAR. 29, p. 158–159, care vorbește de „inserarea (epenteza) unei palatale între labială și vocală, urmată în unele regiuni de un alt fenomen fonetic, acela al dispariției labialei" (p. 159).

26. Vezi Emil Petrovici, *Problema moștenirii din romanica comună a corelației palatale a consoanelor în limba română*, în SCL, VI, 1956, nr. 3–4, p. 166.

27. Cf. Marius Sala, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1970, p. 106–108.

28. Vezi Ion Ionică, *Palatalizarea labialelor în Oltenia*, în FD, VIII, p. 82, nota 10.

29. Vezi *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 204.

30. D. Șandru, *Recenzii și notițe bibliografice*, Extras din „Revista istorică română", vol. III, IV, V–VI și IX, București, 1940, p. 7 (în recenzia la lucrarea lui D. Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română*).

31. Vezi și Ion Ionică, *Palatalizarea labialelor în Oltenia*, în FD, VIII, București, 1973, p. 96–98.

32. Cf. Ernst Gamillscheg, *Die Mundarten von Șerbănești-Titulești*, Jena und Leipzig, 1936, p. 107–108; 191–193.

33. Vezi Mircea Tomescu, *Graiul din județul Olt*, în *Ethnos*, II, (1942–1943), fasc. 1–2, p. 65–66. Cf. Ion Ionică, *Palatalizarea labialelor în Oltenia*, în FD, VIII, București, 1973, p. 96, nota 45.

34. Vezi Ion Ionică, *Palatalizarea labialelor în Oltenia*, în FD, VIII, p. 98.

35. *Palatalizarea labialelor în Oltenia*, în FD, VIII, p. 94.

36. Cf. Ion Pătruț, *Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor limbii române*, în CL, III, 1958, p. 63–74; vezi și Ion Calotă și D. Ivănuș, *Cercetări statistice privind fizionomia fonetică a limbii române vorbite. Considerații pe baza fenomenelor de sandhi*, în *Philologica*, I, Craiova, 1970, p. 65–73 și tabelele sintetice nr. 43 și 44 de la p. 79.

37. Cf. Gr. Rusu, *Oclusivele palatale ḱ și ǵ în graiurile dacoromâne*, în CL, XVIII, 1973, nr. 2, p. 228.

38. Cf. T. Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1961, p. 71–73.

39. Cf. Dorin Urițescu, *Observații asupra unor fenomene fonetice dialectale românești...*, în SCL, XXIII, 1972, nr. 2, p. 162–165; cf. și Gr. Rusu, *Oclusivele palatale ḱ, ǵ în graiurile dacoromâne*, în CL, XVIII, 1973, nr. 2, p. 227–230.

40. Cf. I. A. Candrea, *Constatări în domeniul dialectologiei*, în *Grai şi suflet*, vol. I, fasc. 2, Bucureşti, 1924, p. 14 şi 28.

41. Vezi ALRM. I, h. 22, 80, 82, 88, 105, 127, 332 ; ALRM. II, h. 7, 59 ; S. Puşcariu, LR, II, h. 31.

42. Ovid Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915, p. 39.

43. Vezi Mircea Borcilă, *Un fenomen fonetic dialectal : rostirea lui ş ca* s *şi a lui* j *ca* z *în graiurile dacoromâne. I. Răspîndirea şi situaţia actuală a fenomenului*, în CL, X, 1965, nr. 2, p. 269—279 ; vezi, de asemenea, pentru vechimea şi originea fenomenului, studiul aceluiaşi autor în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Series Philologia, fasc. 2, 1965.

44. Vezi WLAD, h. 63.

45. Despre acestea, vezi Mircea Borcilă, *op. cit.*, p. 269—271.

46. Mircea Borcilă, *op. cit.*, p. 277.

47. Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, Edit. Academiei R.P.R., Bucureşti, 1959, p. 331, 319.

48. *Ibidem*, p. 319.

49. Vezi Ion Calotă, *Cuvinte româneşti cu flexiune dificilă*, în LR, XXVI, 1977, nr. 1, p. 40 şi urm. După cum este cunoscut, alţi cercetători au considerat şi consideră că lat. -ll- ar fi dispărut fără urmă, că un cuvînt ca *stella* ar fi devenit în română direct *stẹa*, fără un intermediar *stẹaụă*. Vezi argumentaţia şi bibliografia problemei la Al. Graur şi Al. Rosetti, *Sur le traitement du lat.* l *double en roumain*, în BL. IV, 1936, p. 46—52 ; la Al. Graur, *Din istoria tipului* stea/stele, în SG, III, 1961, p. 5—9 ; la Traian Blajovici şi Radu Sp. Popescu, *Lat.* stella > *rom.* stea *sau* steaua, în *Lucrările ştiinţifice ale Institutului Pedagogic din Oradea*, I, 1967, p. 399—401 ; la Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 60—62 ; la Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, p. 87—94.

50. Cf. J. Byck şi Al. Graur, *Influenţa pluralului asupra singularului substantivelor şi adjectivelor în limba română*, în vol. J. Byck, *Studii şi articole. Pagini alese*, p. 69—70.

51. Al. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în BL, V, 1937, p. 63. Cf. şi Byck-Graur, *Influenţa pluralului...*, p. 69.

52. Byck-Graur, *Influenţa pluralului...*, p. 69.

53. Al. Graur, *Gramatica azi*, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973, p. 50—51.

54. G. Ivănescu, *Închideri şi deschieri ale vocalelor în primele timpuri ale limbii române*, multiplicată la rotaprint în *Memoriile Centrului de Ştiinţe Sociale din Craiova*, Seria ligvistică IX, Craiova, 1970, p. 33.

55. În legătură cu problema dependenţei poziţiei grupurilor consonantice în cadrul cuvîntului de natura ascendentă sau descendentă a sonorităţii, vezi Al. Procopovici, *Principiul sonorităţii în economia limbii*, în *Dacoromania*, IV, partea I, Cluj, 1927, p. 28—29.

56. Cf. Otto Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, apud S. Puşcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, p. 79 sau Al. Procopovici, *op. cit.*, p. 19.

57. Întrebuinţăm aici termenul *sonoritate* în sensul de audibilitate, de perceptibilitate a sunetelor, nu în sensul de efect al vibraţiilor coardelor vocale, pentru care, într-o vreme, s-a folosit termenul *fonie*. Cf. Sextil Puşcariu, LR, II, p. 78—79, Al. Procopovici, *op. cit.*, p. 17. În privinţa terminologiei, cf. A. Avram, *Cercetări asupra sonorităţii în limba română*, Bucureşti, 1961, p. 11—13.

58. S. Puşcariu, LR, II, p. 190, 206.

59. Am încadrat cuvîntul *sloată* în categoria cuvintelor care conţin grupul *sl*, deoarece noi considerăm că aceasta este forma corectă a cuvîntului, cu *sl* (*sloată*), nu cu *zl* (*zloată*), cum indică *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, precum şi alte lucrări normative. Vezi discuţia în legătură cu această problemă în lucrarea noastră, *Grupul* sl *în limba română*, multiplicată la rotaprintul Centrului de Ştiinţe Sociale, Seria lingvistică, XII, Craiova, 1971, p. 12—13.

60. Vezi ALR. I, vol. I, h. 62, 63, ALRM. I, h. 96, ALRM. II, SN, h. 372, ALRM. II, h. 141, 142.

61. Vezi T. Teaha, *Graiul din valea Crişului Negru*, p. 74.

62. La hărţile citate mai sus, adăugăm S. Puşcariu, LR, II, h. 26 şi 27, Ernst Gamillscheg, *Oltenische Mundarten*, Wien, 1919, p. 71—72, Ernst Gamillscheg, *Die Mundart von Şerbăneşti-Tituleşti*, Jena und Leipzig, 1936, p. 191, Ovid Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915, p. 42, Teofil Teaha, *Graiul din valea Crişului Negru*, p. 77.

63. *La iotacisation dans les verbes roumains*, în vol. Sever Pop, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Gembloux, 1966, p. 296—297.

64. Ion Calotă, Rezumatul tezei de doctorat, Craiova, 1974, p. 26 şi urm.

65. Avem în vedere aici numai tratamentul dentalelor urmate de iot, nu şi celelalte transformări fonetice pe care le-au suferit cuvintele respective.

66. Cf. G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 302, nota 1 ; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, p. 456, nota 3.

67. Cf. G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 298—299, Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 306.

68. Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 292.

69. Cf. S. Puşcariu, *Etudes...*, p. 69 şi urm. ; G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 274 şi urm. ; Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 281 şi urm.

70. G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 285.

71. Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 314.

72. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, p. 456—457.

73. Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 314. Cf. şi G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 284.

74. Cf. Alf Lombard, *Un phénomène de la morphologie roumaine: le rôle de l'analogie et la tendance à la différenciation*, in *Mélanges Mario Roques*, tome III, Paris, 1952, p. 93; Idem, *Le verbe roumain. Étude morphologique*, tome I, Lund, 1954, p. 220 și *Le verbe roumain*, tome II, Lund, 1955, p. 1 014.

75. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*. București, 1960, p. 231.

76. Al. Graur, *Tendințele actuale...*, p. 212.

77. Ch. Bally, *Le langage et la vie*, p. 40, apud Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție, Curente. Metode*, București, 1962, p. 331, nota 2 (despre analogie).

78. G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 284.

79. Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 293.

80. Cf. Gr. Brîncuș, *Graiul din Oltenia*, în LR, XI, 1962, nr. 3, p. 254.

81. S. Pușcariu, *Limba română*, II, p. 348.

82. Cf. G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 289.

RÉSUMÉ

Le présent ouvrage représente un recueil d'études linguistiques de phonétique et de dialectologie, assemblées sous le titre de „Contributions...".

La première partie de l'ouvrage, la *Phonétique*, commence par une étude ample, consacrée aux diphtongues de la langue roumaine, où l'auteur fait la théorie de la diphtongue, la classification et la description des diphtongues de la langue roumaine, ainsi que des observations concernant l'orthographe des diphtongues roumaines.

Ainsi, dans *l'Introduction* on montre l'objet de l'étude : présentation de toutes les diphtongues de la langue roumaine, en tant que possibilitées virtuelles et leurs réalisations concrètes, leur classification suivant la structure, la nature phonétique de l'élément assyllabiques, l'ordre des éléments qui les composent, le lieu d'articulation et l'aperture.

Par la suite l'auteur s'occupe des diphtongues roumaines classifiées selon le critère de leur structure. Il y signale tout d'abord l'existence de 52 combinaisons bi-vocaliques syllabiques possibles, donc 52 diphtongues virtuelles dont la prononciation roumaine ne réalise que 30. Du point de vue de la structure, il établit que la diphtongue est une succession de deux sons vocaliques d'aperture différente, prononcés en une seule syllabe, avec une seule tension musculaire, avec un seul effort expiratoire. Entre les deux éléments qui forment une diphtongue, en dehors de la différence d'aperture, il existe encore des différences de durée, d'intensité et de sonorité. On établit que, de toutes ces différences, c'est l'aperture qui joue le rôle le plus important, car le son ayant l'aperture plus réduite constitue toujours l'élément assyllabique de la diphtongue, tandis que le son à aperture plus grande constitue l'élément syllabique. En partant des réalités de la prononciation roumaine cultivée et populaire, l'auteur montre que, à part les 7 voyelles fondamentales connues, le roumain possède encore une voyelle, notamment une antérieure moyenne à labialisation, *ö*, dans des mots comme *vrö* (orth. *vreo*), *dödată* (orth. *deodată*) etc. L'auteur prouve que toutes les voyelles roumaines, même *ö*, peuvent remplir la fonction d'élément syllabique dans une diphtongue. En ce qui concerne toutefois la fonction d'élément assylabique, contrairement à tout ce qu'on a affirmé jusqu'à présent, l'auteur soutient qu'elle peut être remplie par toutes les trois voyelles fermées, *i̯*, *u̯*, *î̯* et, dans la série des voyelles moyennes, seulement par les voyelles antérieures, avec ou sans labialisation (*ö̯*, et *e̯*), que, donc, celle-ci ne peut. pas être remplie par la voyelle *o*, comme on l'a toujours soutenu jusqu'à présent

Il en résulte que l'auteur ne reconnait pas l'existence de la supposée diphtongue **o̯a*, qui ne peut pas se realiser en roumain, et qu'il faut considerer uniquement comme un digraphe, qui représente en réalité la diphtongue *u̯a*. En même temps l'auteur ne reconnait pas l'existence d'une diphtongue **e̯o*, qui est toujours un

digraphe, représentant, par contre, le son mixte *ŏ*. En échange, l'auteur considère que, dans des mots comme *pleoapă*, *leoarcă*, il ne s'agit pas de la triphtongue **e̯o̯a*, mais de la diphtongue *ö̯a* : *plö̯apă*, *lö̯arcă*.

Dans la deuxième partie de l'étude, l'auteur fait la description détaillée de toutes les 30 diphtongues roumaines, présentées selon la semi-consonne ou la semi-voyelle dont elles sont formées, sans tenir compte de leur caractère ascendant ou descendant : les 13 diphtongues formées avec la semi-consonne *i̯*, les 12 diphtongues formées avec la semi-consonne *u̯*, les 3 diphtongues formées avec la semi-consonne *î̯*, la diphtongue *e̯a*, formée avec la semi-voyelle *e̯* et la diphtongue *ö̯a*, formée avec la semi-voyelle *ö̯*.

En ce qui concerne l'écriture, l'auteur reprend la proposition de l'académicien Al. Graur de noter l'élément assylabique *i̯* (*ĭ* bref), qu'il étend a tous les autres sons qui jouent le rôle d'élément assylabiques dans une diphtongue : *u̯*, *e̯*, *ö̯*. A cet effet, l'auteur propose soit la solution de noter tous les éléments assylabique avec le signe du demi-cercle placé au-dessous de la lettre, solution adoptée aussi dans la linguistique roumaine par le système de transcription phonétique utilisé dans les atlas linguistiques roumains, soit la même solution d' origine allemande pour les semi-voyelles *o̯* et *ö̯*, mais pour les semi-consonnes *i̯* et *u̯* la solution d'origine française de l'utilisation de *y* pour *i̯* et de *w* pour *u̯*. La première partie de l'ouvrage se termine par „Quelques observations sur le *Dictionnaire orthographique, orthoépique et morphologique de la langue roumaine*".

La deuxième partie de l'ouvrage este consacrée aux problèmes de dialectologie et de géographie linguistiques roumaines.

On présente d'abord quelques considérations concernant l'enquête par générations suivies par une ample étude de géographie linguistique, dans laquelle on présente 23 phénomènes phonétiques et morphologiques dont on établi les *aires*, en partant des atlas nationaux anciens ou plus récents et des atlas régionaux.

Les phénomènes sont suivis non seulement dans l'espace, mais aussi dans le temps, au cours d'une période d'environ six décennies, dans l'intervalle entre le premier atlas linguistique roumain, celui de Weigand, et le dernier, *Le Nouvel Atlas linguistique roumain par régions*, consacré à l'Olténie.

Les contributions de l'auteur à la description des parlers olténniens et à leur groupement typologique sont trés importantes tant par les commentaires de l'auteur sur chanque phénomène, que par les 83 cartes linguistiques qui accompagnent l'étude. Une contribution incontestable de l'auteur consiste dans la transposition des cartes concernant l'Olténie de l'Atlas de Weigand sur des cartes caracteristiques aux deux atlas suivants.

Redactor : FLOREA MIU
Tehnoredactor : MARILENA LUNGULESCU

Bun de tipar : 7.VI.1986
Coli de tipar : 18,5
CRAIOVA, 1986

Intreprinderea Poligrafică „Oltenia",
str. Mihai Viteazul nr. 4
Comanda nr. 338

Lei 19,50

Scrisul Românesc